

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 7(77) / 2024

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 7 (77)

Київ 2024

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2024

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2024

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seriâ: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словачька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Артюшенко Олександр Вікторович, Іващенко Сергій Миколайович, Сідак Анастасія Павлівна ПРАВОВА РОБОТА У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ.....	11
Гончаренко Ганна Анатоліївна МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЯК СТОРОНА ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	18
Довгаль Олег Сергійович РОЛЬ СЕРТИФІКАЦІЇ У ВІДНОВЛЕННІ АЕРОПОРТОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.....	26
Дуліба Євгенія Володимирівна ЗАКОН ПРО ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЄС: У ПОШУКАХ БАЛАНСУ МІЖ ПРОСУВАННЯМ ІННОВАЦІЙ ТА ВИЗНАННЯМ РИЗИКІВ	32
Зайкіна Ганна Миколаївна АДМІНІСТРАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ТА МЕТОДИ ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ	40
Комар Андрій Юрійович КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ НАВКОЛО ВІЙСЬКОВИХ ОБ'ЄКТІВ	48
Ситенко Григорій Олексійович СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЦИФРОВИХ ВАЛЮТ В УКРАЇНІ	61
Скриньковський Руслан Миколайович, Плехов Максим Вікторович, Хмиз Мар'яна Василівна, Петков Валерій Петрович, Милянник Захар Богданович ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ФІНАНСОВИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ.....	68
Царенко Сергій Іванович, Дерев'янка Тетяна Михайлівна, Івашкова Тетяна Олександрівна, Федорчук Микола Васильович ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ КУРСАНТІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	77
Шопіна Ірина Миколаївна ПОНЯТТЯ РЕЛІГІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ	85

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Марченко Світлана Іванівна

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНЦЕСІЇ ЯК ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ
ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА 91

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Мурченко Євгеній Олександрович

ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ
ОСОБОЮ, ЩО НАДАЄ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ (СТ.СТ. 365-2 ТА 368-4 ККУ) 98

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Дуонова Тетяна Василівна, Півненко Людмила Володимирівна

ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОВОЇ СИСТЕМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ (КРАЇНИ ЄС) 106

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Панкевич Олег Зіновійович, Гаврильців Марія Теодорівна

ПРЕЦЕДЕНТНА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО
ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ (ДО ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ) 113

Риндич Дар'я Сергіївна, Тична Богдана Миколаївна, Чухрай Ігор Юрійович

ІСТОРИЧНА ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ КОДИФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ
ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ 118

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Гладкін Віталій Васильович

ПРОБЛЕМИ З БЕЗМЕЖНОЮ СВОБОДОЮ ЛЮДИНИ 128

Янушевський Олексій Миколайович

ПОДОЛАННЯ ДИВЕРГЕНЦІЇ ІДЕЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ПРАВА В УМОВАХ
ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ 135

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Іванець Іван Петрович

ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД 144

Радченко Владислав Сергійович

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АРХІТЕКТУРІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ 151

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Artiushenko Oleksandr, Ivashchenko Serhii, Sidak Anastasiia

LEGAL WORK IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE: LEGAL LIABILITY OF MILITARY
PERSONNEL FOR VIOLATION OF TRAFFIC RULES 11

Goncharenko Hanna

INTERNATIONAL ORGANIZATION AS A PARTY TO MILITARY-TECHNICAL COOPERATION 18

Dovhal Oleg

THE ROLE OF CERTIFICATION OF RECOVERY AIRPORT INFRASTRUCTURE 26

Duliba Yevheniia

EU ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACT: SEEKING A BALANCE BETWEEN PROMOTING
INNOVATION AND RECOGNIZING RISKS 32

Zaikina Hanna

ADMINISTRATIVE TOOLS AND METHODS OF INVESTMENT PROTECTION IN UKRAINE..... 40

Komar Andrii

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION
OF LAND AROUND MILITARY FACILITIES..... 48

Sytenko Grygoriy

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LEGAL REGULATION OF DIGITAL
CURRENCIES IN UKRAINE..... 61

Skrynkovskyy Ruslan, Pliekhov Maksym, Khmyz Mariana,

Petkov Valerii, Mylyanyk Zakhar

THE CHARACTERISTICS OF SUBJECTS OF PREVENTION OF FINANCIAL
OFFENSES IN UKRAINE..... 68

Tsarenko Serhii, Derevyanko Tetiana, Ivashkova Tetiana, Fedorchuk Mykola

LEGAL REGULATION OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF CADETS
OF THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE 77

Shopina Iryna

THE CONCEPT OF A RELIGIOUS ORGANIZATION AND PECULIARITIES OF ITS
LEGAL STATUS 85

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Marchenko Svitlana

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF CONCESSIONS AS A FORM
OF IMPLEMENTATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP 91

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS**Murchenko Yevhenii**ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE OR OBTAINING AN UNLAWFUL BENEFIT
BY A PERSON PROVIDING PUBLIC SERVICES (ART. 365-2 AND 368-4 OF
THE CRIMINAL CODEX)..... 98**JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY****Duiunova Tetiana, Pivnenko Liudmyla**EFFICIENCY OF THE COURT SYSTEM IN CRIMINAL PROCEEDINGS: COMPARATIVE
ANALYSIS OF DIFFERENT LEGAL SYSTEMS (EU COUNTRIES)..... 106**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND
LEGAL DOCTRINES****Pankevych Oleh, Havryltsiv Mariya**THE PRECEDENT PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
REGARDING THE PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS (TO GENERAL
THEORETICAL CHARACTERISTICS) 113**Ryndych Daria, Tychna Bohdana, Chuhrai Ihor**HISTORICAL GENESIS OF THE FORMATION OF CODIFICATION IN UKRAINE
DURING THE INDEPENDENCE..... 118**PHILOSOPHY OF LAW****Hladkin Vitaly**

PROBLEMS WITH UNLIMITED FREEDOM OF A PERSON..... 128

Yanushevskyi OleksiyOVERCOMING THE DIVERGENCE OF THE IDEA OF JUSTICE AND RIGHTS IN
THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS..... 135**CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW****Ivanets Ivan**THE PRINCIPLE OF GOOD CONSCIENCE IN CIVIL JURISDICTION:
FOREIGN EXPERIENCE..... 144**Radchenko Vladyslav**

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ARCHITECTURE: LEGAL ASPECTS 151

УДК 342.9

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Артюшенко Олександр Вікторович

заступник начальника кафедри загальновійськових дисциплін

Військово-юридичний інститут

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, підполковник

Artiushenko Oleksandr

Deputy Head of the Department of General Military Disciplines

Military Law Institute of

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0002-2831-8518

Іващенко Сергій Миколайович

доцент кафедри права Національної безпеки та правової роботи

Військово-юридичний інститут

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, полковник

Ivashchenko Serhii

Associate Professor of the Department of National Security and Law Work

Military Law Institute of

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-6846-7422

Сідак Анастасія Павлівна

курсантка

Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, солдат

Sidak Anastasiia

Cadet of the

Military Law Institute of

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10082

ПРАВОВА РОБОТА У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

LEGAL WORK IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE: LEGAL LIABILITY OF MILITARY PERSONNEL FOR VIOLATION OF TRAFFIC RULES

Анотація. Вступ. Стаття присвячена дослідженню правових норм, що регулюють відповідальність військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху в Україні, що є важливою темою для аналізу. У цьому випадку розглядається спеціальний суб'єкт правопорушення – військовослужбовець. Розглядаються та аналізуються процедури притягнення військовослужбовців до відповідальності за порушення законодавства, яке регулює правила дорожнього руху. Обговорюються умови, за яких вони проходять військову службу, види адміністративних стягнень за порушення у військовій сфері, а також особливості притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності відповідно до загальних правил.

Визначено, що нормативно-правове регулювання відповідальності за порушення правил дорожнього руху спрямоване на захист суспільних відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху і включає такі види відповідальності: цивільно-правову, адміністративну та кримінальну. Цивільно-правова відповідальність за порушення правил дорожнього руху полягає у відшкодуванні збитків, завданих використанням транспортних засобів, які є джерелом підвищеної небезпеки. Адміністративна відповідальність передбачає накладення стягнень на учасників дорожнього руху за порушення

правил, експлуатації транспорту та доріг. Кримінальна відповідальність у сфері безпеки дорожнього руху настає у випадках, коли під час користування транспортним засобом створюється загроза для життя і здоров'я людей, власності, екологічної та громадської безпеки, прав і законних інтересів громадян, а також підприємств, установ і організацій.

Мета. Метою статті є комплексне дослідження та аналіз особливостей юридичної відповідальності військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху. Також зазначення заходів, що спрямовані на запобігання порушень правил дорожнього руху військовослужбовцями. Комплексний огляд цих питань дозволить всебічно розкрити тему юридичної відповідальності військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху та визначити шляхи її вдосконалення.

Матеріали і методи. Для дослідження юридичної відповідальності військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху було використано кілька методологічних підходів. Перш за все, здійснено аналіз чинного законодавства України, яке регулює відповідальність військовослужбовців, зокрема, Конституцію України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та спеціальних законодавчих актів, що регламентують військову службу.

Дослідження включало: використання порівняльного методу для виявлення особливостей правового регулювання відповідальності військовослужбовців у різних країнах; методи теоретичного узагальнення та групування для характеристики складових дослідження юридичної відповідальності військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху; метод системного аналізу був застосований для визначення ефективності чинних механізмів притягнення військовослужбовців до відповідальності та розробки рекомендацій щодо їх вдосконалення.

Результати. Розкрито питання юридичної відповідальності військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху, враховуючи специфіку їх правового статусу та вимоги законодавства. Досліджено нормативно-правові акти, що регулюють відповідальність військових за дорожні правопорушення, зокрема положення Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та внутрішньої дисциплінарної документації. Встановлено, що відповідальність військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху може мати кримінальний, адміністративний та дисциплінарний характер. Наголошено на особливостях притягнення військових до відповідальності, зокрема, на підставі положень військової прокуратури та військових судів, що розглядають подібні правопорушення.

З'ясовано, що заходи юридичної відповідальності для військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху передбачають не тільки штрафи та позбавлення права керування транспортними засобами, але й можуть включати арешт, позбавлення волі та службові стягнення. Висвітлено роль командирів військових частин у забезпеченні дотримання правил дорожнього руху підлеглими та дисциплінарної практики щодо порушників. Підкреслено необхідність підвищення рівня правової обізнаності військовослужбовців та вдосконалення системи профілактичних заходів для запобігання порушенням правил дорожнього руху з боку військових.

Перспективи. У даній статті пропонується дослідити юридичну відповідальність військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху з урахуванням специфіки їхнього правового статусу. Особливу увагу варто приділити аналізу нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу, а також порівняльному дослідженню практики застосування санкцій до військовослужбовців у різних країнах. Важливо також розглянути питання відповідності дисциплінарної та адміністративної відповідальності, враховуючи можливі конфлікти між військовими статутами та загальногромадянським законодавством. Дослідження має на меті виявити прогалини та суперечності у чинному законодавстві та надати рекомендації щодо його вдосконалення.

Ключові слова: Збройні сили України (ЗСУ), військовослужбовець, юридична відповідальність, правила дорожнього руху, адміністративні правопорушення, кримінальні правопорушення, правопорядок, воєнний стан.

Summary. Introduction. The article is devoted to the study of legal provisions regulating the liability of military personnel for violation of traffic rules in Ukraine, which is an important topic for analysis. In this case, the author considers a special subject of the offence – a serviceman. The author examines and analyses the procedures for bringing servicemen to justice for violations of the legislation governing traffic rules. The author discusses the conditions under which they perform military service, the types of administrative penalties for violations in the military sphere, and the peculiarities of bringing servicemen to administrative liability in accordance with the general rules.

It is determined that the legal regulation of liability for violation of traffic rules is aimed at protecting public relations in the field of road safety and includes the following types of liability: civil, administrative and criminal. Civil liability for violations of traffic rules is to compensate for damages caused by the use of vehicles that are a source of increased danger. Administrative liability involves the imposition of penalties on road users for violations of the rules, operation of transport and roads. Criminal liability in the area of road safety is incurred in cases where the use of a vehicle poses a threat to human life and health, property, environmental and public safety, rights and legitimate interests of citizens, as well as enterprises, institutions and organisations.

Purpose. The purpose of the article is to provide a comprehensive study and analysis of the peculiarities of legal liability of servicemen for violation of traffic rules. Also, to identify measures aimed at preventing violations of traffic rules by military personnel. A comprehensive review of these issues will allow us to comprehensively cover the topic of legal liability of servicemen for violation of traffic rules and identify ways to improve it.

Materials and Methods. Several methodological approaches were used to study the legal liability of servicemen for violation of traffic rules. First of all, an analysis of the current legislation of Ukraine regulating the liability of servicemen was carried out,

in particular, the Constitution of Ukraine, the Code of Administrative Offences of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine and special legislative acts regulating military service.

The research included: the use of a comparative method to identify the specifics of legal regulation of military liability in different countries; methods of theoretical generalisation and grouping to characterise the components of the study of legal liability of military personnel for violation of traffic rules; the method of systematic analysis was used to determine the effectiveness of the existing mechanisms for bringing military personnel to justice and to develop recommendations for their improvement.

Results. The article deals with the issue of legal liability of servicemen for violation of traffic rules, taking into account the specifics of their legal status and legal requirements. The author examines the legal acts regulating the liability of military personnel for road traffic offences, in particular, the provisions of the Criminal Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offences and internal disciplinary documentation. It is established that the liability of servicemen for violation of traffic rules may be criminal, administrative and disciplinary in nature. The author emphasises the peculiarities of bringing military personnel to liability, in particular, on the basis of the provisions of the military prosecutor's office and military courts which consider such offences.

It is established that legal liability for servicemen for violation of traffic rules includes not only fines and deprivation of the right to drive vehicles, but may also include arrest, imprisonment and official disciplinary action. The author highlights the role of military unit commanders in ensuring compliance with traffic rules by their subordinates and disciplinary practice against violators. The author emphasises the need to raise the level of legal awareness of military personnel and improve the system of preventive measures to prevent traffic violations by the military.

Discussion. This article proposes to study the legal liability of servicemen for violation of traffic rules, taking into account the specifics of their legal status. Particular attention should be paid to the analysis of legal acts regulating this area, as well as to a comparative study of the practice of imposing sanctions on military personnel in different countries. It is also important to consider the issue of compliance of disciplinary and administrative responsibility, taking into account possible conflicts between military regulations and civilian legislation. The study aims to identify gaps and contradictions in the current legislation and provide recommendations for its improvement.

Key words: Armed Forces of Ukraine (AFU), serviceman, legal responsibility, traffic rules, administrative offences, criminal offences, law and order, martial law.

Постановка проблеми. Питання відповідальності військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху (ПДР) набуло особливої актуальності в контексті війни в Україні. З одного боку, військовослужбовці виконують важливі завдання з оборони країни, часто пересуваючись транспортними засобами в умовах підвищеної небезпеки. З іншого боку, нехтування ПДР може призвести до трагічних наслідків як для самих військових, так і для цивільного населення. Військовослужбовці, як і інші громадяни, зобов'язані дотримуватися правил дорожнього руху. Однак, специфіка їх діяльності та часта необхідність швидкого реагування на різні ситуації може ускладнювати виконання цих правил. Тому важливо визначити особливості юридичної відповідальності військовослужбовців у таких випадках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки з'явилося ряд досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання та регулювання проблем, що пов'язані з юридичною відповідальністю за порушення правил дорожнього руху. До науковців, що досліджують даний аспект відносять: Колодяжного М. Г. [1], Кисельову М. С. [4]. Попри існування численних досліджень та публікацій щодо цієї теми, залишаються невирішені аспекти, які потребують уваги. Зокрема, це недостатнє усвідомлення військовослужбовцями важливості дотримання правил дорожнього руху, недосконалість законодавства, що визначає їх юридичну відповідальність за такі порушення, слабкий контроль за виконанням ПДР серед військових, а також відсутність ефективної системи покарань

за їх недотримання. Дослідники, які аналізували особливості адміністративно-правової відповідальності військовослужбовців наступні: Кушнір М. В. [6], Мельник С. М., Григоренко Є. І., Передерій О. С [7].

Метою статті є комплексне дослідження та аналіз особливостей юридичної відповідальності військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху. Також зазначення заходів, що спрямовані на запобігання порушень правил дорожнього руху військовослужбовцями. Комплексний огляд цих питань дозволить всебічно розкрити тему юридичної відповідальності військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху та визначити шляхи її вдосконалення.

Матеріали і методи. Для дослідження юридичної відповідальності військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху було використано кілька методологічних підходів. Перш за все, здійснено аналіз чинного законодавства України, яке регулює відповідальність військовослужбовців, зокрема, Конституцію України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та спеціальних законодавчих актів, що регламентують військову службу.

Дослідження включало: використання порівняльного методу для виявлення особливостей правового регулювання відповідальності військовослужбовців у різних країнах; методи теоретичного узагальнення та групування для характеристики складових дослідження юридичної відповідальності військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху; метод

системного аналізу був застосований для визначення ефективності чинних механізмів притягнення військовослужбовців до відповідальності та розробки рекомендацій щодо їх вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Україна та український народ нині переживають непрості і, без сумніву, вирішальні часи. Це зумовлено зовнішньою військовою агресією, яка має на меті повалення конституційного ладу, порушення суверенітету та територіальної цілісності нашої держави, а також знищення українського народу як окремого етносу, разом із заборною його багатовікової історії, культури, мови та традицій. У цьому контексті особливо важливо розглянути питання порушення правил дорожнього руху військовослужбовцями, які є одними з ключових захисників державного суверенітету. Невиконання військовими обов'язків щодо дотримання ПДР не лише ставить під загрозу життя і здоров'я громадян, але й підриває загальний порядок та безпеку в умовах війни [1, с. 92]. Тому, на тлі зовнішньої агресії, надзвичайно важливо забезпечити суворий контроль за дотриманням правил дорожнього руху серед військовослужбовців, впровадити ефективні механізми відповідальності за їх порушення, аби зберегти внутрішню стабільність та безпеку держави.

Загалом у статті 17 Конституції України зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності держави, а також забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є основними функціями держави і обов'язком всіх громадян України [2]. Закони України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про Збройні Сили України» та «Про оборону України» визначають військову службу як особливий вид державної служби, яка включає професійну діяльність громадян України, іноземців та осіб без громадянства, придатних за станом здоров'я і віком, пов'язану з обороною країни, її незалежності та територіальної цілісності.

Збройні Сили України є військовим формуванням, яке відповідно до Конституції виконує завдання з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Згідно з пунктом 3 статті 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військовослужбовці вважаються такими, що: виконують обов'язки військової служби, коли вони перебувають на території військової частини або в іншому місці роботи протягом робочого (навчального) часу, включно з перервами, встановленими розпорядком; на шляху до місця служби або з нього, під час службових поїздок; поза військовою частиною, якщо це відповідає їхнім службовим обов'язкам або вони перебувають там за наказом командира; під час виконання державних обов'язків, навіть якщо ці обов'язки не пов'язані з військовою службою; та під час виконання обов'язків з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та правопорядку [3].

У контексті порушень правил дорожнього руху, військовослужбовці також підлягають відповідальності згідно з чинним законодавством України. Незалежно від того, чи порушення відбулося на території військової частини, під час службової поїздки чи на шляху до місця служби, такі дії розглядаються через призму відповідних нормативно-правових актів. Це включає цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність, залежно від тяжкості і наслідків порушення.

Відповідальність за порушення правил дорожнього руху в Україні реалізується через накладання відповідних стягнень згідно з чинним законодавством. На сьогоднішній день українське законодавство передбачає три основні види відповідальності за такі порушення: цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Цивільно-правова відповідальність за порушення правил дорожнього законодавства закріплена в Цивільному кодексі України. Цивільно-правова відповідальність полягає у відшкодуванні шкоди, завданої використанням транспортних засобів [4]. Цим нормативно-правовим актом встановлена матеріальна відповідальність за шкоду, яку можуть спричинити транспортні засоби, що визнані джерелом підвищеної небезпеки.

Законодавством встановлено, що шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку. Особа, яка неправомірно заволоділа транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, завдала шкоди діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, зобов'язана відшкодувати її на загальних підставах. Якщо неправомірному заволодінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом сприяла недбалість її власника (володільця), шкода, завдана діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, відшкодовується ними.

Адміністративна відповідальність включає накладення штрафів та інших санкцій на порушників правил дорожнього руху.

Відповідно до статті 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП), водії транспортних засобів Збройних Сил України, які є військовослужбовцями строкової служби, несуть відповідальність за адміністративні правопорушення відповідно до дисциплінарних статутів. За порушення Правил дорожнього руху такими військовослужбовцями штрафи як адміністративні стягнення не застосовуються, до них використовується попередження. Справи про вчинення таких правопорушень розглядаються військовими інспекціями. Посадові особи інспекції безпеки дорожнього руху можуть на-

кладати адміністративні стягнення у вигляді попередження або передавати матеріали про правопорушення командирам (начальникам) для вирішення питання про відповідальність згідно з Дисциплінарним статутом Збройних Сил України [6, с. 458].

Військова інспекція безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України розглядає справи про правопорушення, вчинені водіями військових транспортних засобів — військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також працівниками Збройних Сил України під час виконання службових обов'язків. Це охоплює правопорушення, передбачені частинами першою, четвертою і п'ятою статті 121, статтею 121, частинами першою, другою і третьою статті 122, частиною першою статті 123, статтями 124–126, статтею 132 цього Кодексу [7].

Від імені військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України справи про адміністративні правопорушення мають право розглядати посадові особи цієї інспекції. Розглянувши справу, посадова особа може накласти адміністративне стягнення у вигляді попередження або передати матеріали відповідним командирам (начальникам) для вирішення питання про відповідальність згідно з Дисциплінарним статутом Збройних Сил України [8, с. 41].

Протоколи про порушення правил дорожнього руху, вчинені водіями військових транспортних засобів — військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час зборів, а також працівниками Збройних Сил України під час виконання службових обов'язків, за які може бути накладено адміністративне стягнення у вигляді позбавлення права керування транспортним засобом, передаються військовими інспекторами безпеки дорожнього руху до суду [9, с. 142].

Кримінальна відповідальність настає у випадках, коли порушення правил дорожнього руху призводить до серйозних наслідків, таких як загроза для життя, здоров'я людей або громадської безпеки. Кожен вид відповідальності має свої специфічні правові механізми і застосовується залежно від характеру і тяжкості порушення [5]. Штраф або виправні роботи, або арешт, або обмеження волі з позбавленням права керування транспортним засобом або без такого призначаються у випадках, зазначені в Кримінальному Кодексі України:

1. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, що спричинило середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 286).

2. Порушення чинних на транспорті правил, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ст. 291).

Позбавлення волі з позбавленням права керування транспортними засобами або без такого призначається за умови:

1. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, що призвело до заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або смерті потерпілого, або призвело до загибелі кількох осіб (ч. 2, 3 ст. 286).

2. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження (12, ч. 1 ст. 286).

Позбавлення волі з конфіскацією майна чи без такої призначається за незаконне заволодіння транспортним засобом, якщо вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або поєднані з проникненням у приміщення чи інше сховище, або якщо вони завдали значної матеріальної шкоди або вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони завдали великої матеріальної шкоди (ч. 2, 3 ст. 289).

Існує ряд особливостей відповідальності військовослужбовців за порушення ПДР:

1. Військовослужбовці, які керують транспортними засобами Збройних Сил України, несуть відповідальність за адміністративні правопорушення згідно з дисциплінарними статутами.

2. До військовослужбовців строкової служби, які керують транспортними засобами Збройних Сил України, не застосовується штраф як адміністративне стягнення. До них застосовується попередження.

3. Військовослужбовці, які керують власними транспортними засобами, несуть відповідальність за порушення ПДР на загальних підставах [10, с. 428].

На базі вище зазначеної інформації доцільно зауважити, що для вирішення проблеми юридичної відповідальності військовослужбовців за порушення ПДР необхідно: проводити активну роботу з військовослужбовцями щодо питань дотримання правил дорожнього руху, підвищуючи їхню обізнаність про важливість безпечного керування транспортними засобами. Крім цього, слід вдосконалити законодавство про юридичну відповідальність військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху, забезпечуючи чіткі та ефективні правові механізми для притягнення до відповідальності. Одночасно потрібно зміцнити контроль за дотриманням правил дорожнього руху військовослужбовцями, впроваджуючи більш жорсткі заходи нагляду та моніторингу. Важливо також запровадити дієву систему покарань за порушення правил дорожнього руху серед військовослужбовців, яка включатиме як адміністративні, так

Таблиця 1

Мінімізація ризиків порушення ПДР військовослужбовцями

Захід	Опис	Переваги	Недоліки
Проведення активної роботи з військово-службовцями	Підвищення обізнаності про важливість безпечного керування транспортними засобами	– зниження кількості порушень ПДР; – підвищення рівня відповідальності; – зміцнення дисципліни	– витрати на проведення заходів; – можлива низька ефективність при формальному підході
Вдосконалення законодавства	Забезпечення чітких та ефективних правових механізмів для притягнення до відповідальності	– ясне та однозначне тлумачення норм ПДР; – справедливе та пропорційне покарання	– складність та тривалість законодавчого процесу; – можлива необхідність внесення змін до інших нормативно-правових актів
Зміцнення контролю за дотриманням ПДР	Впровадження більш жорстких заходів нагляду та моніторингу	– своєчасне виявлення та припинення порушень; – створення атмосфери невідворотності покарання	– витрати на посилення контролю; – можливе порушення прав та свобод військовослужбовців
Запровадження дієвої системи покарань	Включення адміністративних та дисциплінарних заходів	– витрати на посилення контролю; – можливе порушення прав та свобод військовослужбовців	– можлива жорсткість покарання; – негативний вплив на морально-психологічний стан військовослужбовців

і дисциплінарні заходи, що сприятиме зменшенню кількості правопорушень та підвищенню загального рівня безпеки на дорогах.

На основі вище зазначених рекомендацій доцільно звести узагальнюючу таблицю щодо мінімізації ризиків виникнення порушень правил дорожнього руху військовослужбовців (табл. 1).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження юридичної відповідальності військовослужбовців за порушення ПДР має важливе значення для забезпечення безпеки дорожнього руху як у мирний, так і у воєнний час. Результати цих досліджень можуть бути використані для розробки більш ефективних заходів щодо запобігання пору-

шенням ПДР військовослужбовцями, а також для удосконалення законодавства про юридичну відповідальність за такі порушення. Подальші дослідження можуть зосередитися на причинах порушень правил дорожнього руху військовослужбовцями, а також на аналізі застосування законодавства щодо їхньої юридичної відповідальності. Дослідження міжнародного досвіду також буде корисним для вдосконалення системи відповідальності в Україні. Результатом таких досліджень можуть стати рекомендації щодо покращення системи відповідальності військовослужбовців за порушення правил дорожнього руху, що сприятиме підвищенню ефективності та справедливості цього процесу.

Література

1. Колодяжний М. Г. Перспективи формування нульової толерантності щодо порушення правил дорожнього руху. *Нова архітектура безпекового середовища України: зб. тез № 74 Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 23 грудня, 2022 р.). Харків : Юрайт, 2022. С. 91–95. URL: <https://tinyurl.com/53e72psz> (дата звернення: 29.05.2024).
2. Конституція України : ЗУ від 28.06.1996 № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
3. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 27.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
6. Кисельова М. С. Нормативно-правове регулювання відповідальності за порушення правил дорожнього руху в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 457–461. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294720/287563> (дата звернення: 29.05.2024).
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KD0005?an=982741&ed=2017_01_01 (дата звернення: 29.05.2024).

8. Туркот М. Розмежування адміністративної і дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 40–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2017_1_8 (дата звернення: 29.05.2024).

9. Кушнір М. В. Особливості адміністративно-правової відповідальності військовослужбовців. М. В. Кушнір. *Наука і правоохорона*. 2017. № 2. С. 138–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2017_2_22 (дата звернення: 29.05.2024).

10. Мельник С. М., Григоренко Є. І., Передерій О. С. Соціально-правова характеристика інституту юридичної відповідальності військовослужбовців збройних сил України в аспекті забезпечення законності і правопорядку. *Baltic Journal of Economic Studies*. С. 422–439. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8775/18376-1?inline=1> (дата звернення: 29.05.2024).

References

1. Prospects for the formation of zero tolerance for traffic violations. *The new architecture of the security environment of Ukraine: collection of abstracts № 74 of the All-Ukrainian scientific and practical conference* (Kharkiv, 23 December, 2022). Kharkiv: Jurait, 2022. pp. 91–95. URL: <https://tinyurl.com/53e72psx> [in Ukrainian].

2. The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 28.06.1996 No. 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

3. On Military Duty and Military Service: Law of Ukraine of 25.03.1992 No. 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian].

4. The Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of 16.01.2003 No. 435-IV. Date of update: 27.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

5. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of 05.04.2001 No. 2341-III. Date of update: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

6. Kyselova M. S. Regulatory and legal regulation of liability for violation of traffic rules in Ukraine. *Analytical and comparative jurisprudence*. 2023. № 6. P. 457–461. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294720/287563> [in Ukrainian].

7. Code of Ukraine on Administrative Offences of 07.12.1984 No. 8073-X. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KD0005?an=982741&ed=2017_01_01 [in Ukrainian].

8. Turkot M. Differentiation of administrative and disciplinary responsibility of servicemen. *Bulletin of the National Academy of Prosecution of Ukraine*. 2017. № 1. P. 40–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2017_1_8 [in Ukrainian].

9. Kushnir M. V. Features of administrative and legal responsibility of servicemen. *Science and Law Enforcement*. 2017. № 2. P. 138–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2017_2_22 [in Ukrainian].

10. Melnyk S. M., Hryhorenko E. I., Perederiy O. S. Social and Legal Characteristics of the Institute of Legal Responsibility of the Military Personnel of the Armed Forces of Ukraine in the Aspect of Ensuring Law and Order. *Baltic Journal of Economic Studies*. P. 422–439. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8775/18376-1?inline=1> [in Ukrainian].

УДК 342.951:341.232.1

Гончаренко Ганна Анатоліївна

доктор юридичних наук, доцент,
професор спеціальної кафедри № 1
Центру захисту національної державності
Навчально-науковий інститут державної безпеки
Національної академії Служби безпеки України

Goncharenko Hanna

Doctor of Legal Sciences, Docent,
Professor of the Special Department № 1 of the
Center for the Protection of National Statehood
Educational and Scientific Institute of State Security of the
National Academy of the Security Service of Ukraine
ORCID: 0000-0003-2483-8097

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10076

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЯК СТОРОНА ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА INTERNATIONAL ORGANIZATION AS A PARTY TO MILITARY-TECHNICAL COOPERATION

Анотація. Вступ. Сьогодні військово-технічне співробітництво України є тим процесом, що уможлиблює своєчасне забезпечення Збройних Сил України, а також інших військових формувань необхідними для стримування збройної агресії товарами, як-от військово-технічна, боєприпаси, озброєння, товари подвійного використання тощо. Водночас згаданий вид міжнародної співпраці стимулює розвиток оборонно-промислового комплексу завдяки створенню спільних підприємств із іноземними компаніями, що спеціалізуються на виготовленні оборонної продукції та наданні послуг із обслуговування такої продукції. Останнім часом засоби масової інформації рясніють повідомленнями про конкретні приклади реалізації наведених видів військово-технічного співробітництва між Україною та державами-партнерами (США, Велика Британія, Франція, Німеччина тощо). Однак, двостороння співпраця у військово-технічній сфері може реалізовуватися державою також і з міжнародною організацією, що також є учасником міжнародних зносин. Слід відмітити, що такий вид співробітництва між державою та міжнародною організацією є важливим елементом дотримання Україною передбаченого Основним Законом європейського та євроатлантичного курсу держави. Водночас реалізація таких міжнародних зносин у військово-технічній сфері може забезпечити державу необхідними оборонними матеріалами та технологіями, що є вкрай необхідною умовою підтримання обороноздатності під час повномасштабної збройної агресії. Отже, здійснення дослідження певних особливостей реалізації військово-технічного співробітництва між Україною та деякими міжнародними організаціями є важливим елементом розвитку національної правової доктрини на сучасному етапі розвитку держави.

Мета. Метою дослідження є виокремлення та дослідження напрямів військово-технічного співробітництва України з міжнародними організаціями, а також визначення їх характерних особливостей та деяких особливостей правового врегулювання такої співпраці в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) наукові дослідження українських вчених-правників, а також науковців, що висвітлювали окремі аспекти військово-технічного співробітництва, зокрема військово-технічного співробітництва України з деякими міжнародними організаціями; 2) національні нормативно-правові акти, що врегульовують окремі аспекти реалізації військово-технічного співробітництва; 3) дво- та багатосторонні міжнародні домовленості, що стосуються питань міжнародних поставок товарів військового призначення та подвійного використання. Під час написання наукової статті використовувались такі загальнонаукові методи: 1) метод аналізу (визначення окремих напрямів військово-технічного співробітництва України з міжнародними організаціями, виокремлення окремих положень національних правових актів, а також міжнародних домовленостей); 2) метод синтезу (узагальнення отриманих даних та формування результатів наукового дослідження).

Результати. В науковій статті розглянуто сутність військово-технічного співробітництва держави з міжнародною організацією. На прикладі співпраці України з деякими такими організаціями (ООН, ОБСЄ, НАТО та Європейський Союз) виокремлено головні напрями такої співпраці, а саме: інформаційний обмін, співробітництво у сфері міжнародних передач озброєнь, військової техніки, товарів подвійного використання, а також проведення спільних науково-технічних досліджень та обмін технологіями. Визначені характерні особливості реалізації основних напрямів таких зносин України із зазначеними міжнародними організаціями, як-от визначені органи державної влади України, що уповноважені здійснювати інформаційний обмін у межах досліджуваних міжнародних зносин, встановлено сутність такого інформаційного обміну, охарактеризовані деякі особливості національного правового регулювання порядку проведення закупівель товарів військового призначення та товарів подвійного використання через окрему міжнародну організацію тощо.

Перспективи. Подальші дослідження у запропонованій сфері варто спрямувати на вивчення особливостей національного правового регулювання реалізації процедури обміну технологіями (як військовими, так і технологіями подвійного використання) між Україною та такими міжнародними безпековими організаціями як НАТО та Європейський Союз. Вказаний напрям подальших досліджень є доволі актуальним, адже розвиток такого типу зносин особливо інтенсифікувався вже після повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році.

Ключові слова: військово-технічне співробітництво, інтеграція, співробітництво, міжнародні організації, адміністративне право.

Summary. Introduction. Today, Ukraine's military-technical cooperation is a process that makes it possible to provide the Armed Forces of Ukraine and other military formations with the goods necessary to deter armed aggression, such as military equipment, ammunition, weapons, dual-use goods, etc. At the same time, this type of international cooperation stimulates the development of the defense industry through the creation of joint ventures with foreign companies specializing in the manufacture of defense products and the provision of services for the maintenance of such products. Recently, the media have been full of reports on specific examples of the implementation of these types of military-technical cooperation between Ukraine and partner countries (the United States, the United Kingdom, France, Germany, etc.). However, bilateral cooperation in the military-technical sphere can also be implemented by a state with an international organization that is also a party to international relations. It should be noted that this type of cooperation between the state and an international organization is an important element of Ukraine's adherence to the European and Euro-Atlantic course of the state, as envisaged by the Basic Law. At the same time, the implementation of such international relations in the military-technical sphere can provide the state with the necessary defense materials and technologies, which is essential for maintaining defense capabilities during a full-scale armed aggression. Therefore, a study of certain peculiarities of implementation of military-technical cooperation between the State and an international organization is an important element of the development of the national legal doctrine at the current stage of development of the State.

Purpose. The purpose of the study is to identify and study the areas of military-technical cooperation between Ukraine and international organizations, and also to determine their characteristic features and peculiarities of legal regulation of such cooperation in Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) scientific research by Ukrainian legal scholars, as well as scholars who have covered certain aspects of military-technical cooperation, in particular, military-technical cooperation between Ukraine and some international organizations; 2) national legal acts regulating certain aspects of military-technical cooperation; 3) bilateral and multilateral international agreements related to international supplies of military and dual-use goods. In writing the scientific article, the following general scientific methods were used: 1) the method of analysis (determination of certain areas of military-technical cooperation between Ukraine and an international organization, highlighting certain provisions of national legal acts and international agreements); 2) the method of synthesis (generalization of the data obtained and formation of the results of scientific research).

Results. The essence of military-technical cooperation between a state and an international organization is considered in the article. On the example of Ukraine's cooperation with some of these organizations (UN, OSCE, NATO and the European Union), the author highlights the main areas of such cooperation, namely: information exchange, cooperation in the field of international transfers of arms, military equipment, dual-use goods, as well as joint scientific and technical research and technology exchange. The author identifies the specific features of implementation of such areas of Ukraine's relations with these international organizations, namely, the Ukrainian public authorities authorized to carry out information exchange within the framework of the international relations under study, and also identifies the essence of such information exchange, and characterizes some specific features of national legal regulation of the procedure for procurement of military and dual-use goods through a separate international organization, etc.

Discussion. Further research in this area should focus on the peculiarities of national legal regulation of the implementation of the technology exchange procedure (both military and dual-use technologies) between Ukraine and international security organizations such as NATO and the European Union. This area of further research is quite relevant, as the development of this type of relationship has particularly intensified after the full-scale invasion of Ukraine in 2022.

Key words: military-technical cooperation, integration, cooperation, international organizations, administrative law.

Постановка проблеми. Сьогодні військово-технічне співробітництво України є тим процесом, що уможливило своєчасне забезпечення Збройних Сил України, а також інших військових формувань необхідними для стримування збройної агресії товарами, як-от військова техніка, боєприпаси, озброєння, товари подвійного використання тощо. Водночас згаданий вид міжнародної співпраці стимулює розвиток оборонно-промислового комплексу завдяки створенню спільних підприємств із іноземними компаніями, що спеціалізуються на виготовленні оборонної продукції та наданні послуг із обслуговування такої продукції. Останнім часом засоби масової інформації рясніють повідомленнями про конкретні приклади реалізації наведених видів військово-технічного співробітництва між Україною та державами-партнерами (США, Велика Британія, Франція, Німеччина тощо).

Однак, двостороння співпраця у військово-технічній сфері може реалізовуватися державою також і з міжнародною організацією, що також є учасником міжнародних зносин. Слід відмітити, що такий вид співробітництва між державою та міжнародною організацією є важливим елементом дотримання Україною передбаченого Основним Законом європейського та євроатлантичного курсу держави. Водночас реалізація таких міжнародних зносин у військово-технічній сфері може забезпечити державу необхідними оборонними матеріалами та технологіями, що є вкрай необхідною умовою підтримання обороноздатності під час повномасштабної збройної агресії. Отже, здійснення дослідження певних особливостей реалізації військово-технічного співробітництва між Україною та деякими міжнародними організаціями є важливим елементом розвитку національної правової доктрини на сучасному етапі розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Свій науковий інтерес на питаннях дослідження військово-технічного співробітництва України зосереджували дослідники Бегма В., Шемаєв В., Софронів О., Радов Д. [1; 2]. Деякі особливості співпраці у військово-технічній сфері між Україною та деякими міжнародними організаціями досліджували вчені Попко С., Ханін І. та Чеховська М. [3; 4; 5]. Водночас окремі питання міжнародного співробітництва України з євроатлантичними безпековими структурами вивчали Губський Б., Ліпкевич С., Бурдяк В. та Мороз І. [6; 7; 8]. Праці згаданих вчених, а також останні здобутки українських вчених-правників, що провадили свої дослідження у сферах адміністративного та військового права (Жоробатнік І., Христинченко Н., Шопіна І., Петков С.) [9; 10], постали науковим підґрунтям для подальшої дослідницької розробки окресленого темою статті напрямку наукової розвідки.

Метою статті є виокремлення та дослідження напрямів військово-технічного співробітництва України з міжнародними організаціями, а також визначення

їх характерних особливостей та деяких особливостей правового врегулювання такої співпраці в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) наукові дослідження українських вчених-правників, а також науковців, що висвітлювали окремі аспекти військово-технічного співробітництва, зокрема військово-технічного співробітництва України з деякими міжнародними організаціями; 2) національні нормативно-правові акти, що врегульовують окремі аспекти реалізації військово-технічного співробітництва; 3) дво- та багатосторонні міжнародні домовленості, що стосуються питань міжнародних поставок товарів військового призначення та подвійного використання.

Під час написання наукової статті використовувались такі загальнонаукові методи: 1) метод аналізу (визначення окремих напрямів військово-технічного співробітництва України з міжнародними організаціями, виокремлення окремих положень національних правових актів, а також міжнародних домовленостей); 2) метод синтезу (узагальнення отриманих даних та формування результатів наукового дослідження).

Виклад основного матеріалу. У опублікованій Аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки» від 2014 року вказується на посилення значення військово-технічного співробітництва з іншими державами внаслідок розпочатої збройної агресії проти України [11, с. 41].

Сьогодні очевидним є той факт, що вже повномасштабне вторгнення в Україну є вагомою підставою розглядати військово-технічне співробітництво як чи не найважливіший елемент зовнішніх зносин України на сучасному історичному етапі розвитку держави. Доступ до сучасних оборонних технологій, розроблених у державах-партнерах, платні та безоплатні поставки озброєнь з країн євроатлантичного регіону, утворення спільних підприємств у оборонній сфері спільно з іноземними компаніями — ось лише декілька проявів міжнародної співпраці у військово-технічній сфері, що суттєво посилюють оборонний потенціал держави.

У цьому зв'язку слушно здається теза дослідників Бегми В. М., Шемаєва В. М. та Радова Д. Г., які у науковій статті «Нові напрями військово-технічного співробітництва Україна-США» зазначали, що: «Військово-технічне співробітництво України з іншими країнами стає визначальним фактором забезпечення національної безпеки і оборони держави, зокрема в політичній, військовій та економічній сферах. Це проявляється за такими напрямами, як-от оснащення Збройних Сил України (ЗСУ) та інших складових сил оборони, реалізація проектів виробництва озброєння та військової техніки (ОВТ) та експорту українського озброєння» [2].

До речі, виокремлені науковцями напрями військово-технічної співпраці з іноземними державами цілком співвідносяться із пріоритетними елементами таких зносин, що наведені у вищезгаданій Аналітичній доповіді, а саме: «збільшення імпорту озброєнь з інших держав; формування нових коопераційних зв'язків для українських виробників озброєнь; збереження можливостей українського ОПК виконувати експортні контракти» [11, с. 41].

Вочевидь, що такі напрями військово-технічного співробітництва визначаються пріоритетними в умовах збройного конфлікту, адже їх безпосередня реалізація приносить необхідні державі зиски: оснащення Збройних Сил та інших військових формувань товарами військового призначення, налагодження спільного виробництва таких товарів, а також розвиток оборонно-промислового комплексу України. Однак варто наголосити, що прояви такої міжнародної співпраці не варто обмежувати виключно наведеними елементами. Так, у Рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про проект Закону України «Про військово-технічне співробітництво з іноземними державами» від 27 березня 2009 року вказується, що до проявів військово-технічного співробітництва належать також, наприклад, знищення (утилізація) товарів військового призначення, їх модернізація, ремонт тощо [12].

Цікавим видається той факт, що приписами згаданого нормативно-правового акту військово-технічне співробітництво визначається саме як складова зовнішньополітичної діяльності України. Вказаним положенням констатується необхідність більш ширшого сприйняття міжнародної співпраці у військово-технічній сфері, аніж розуміння окремих напрямів такого співробітництва суто як проявів зовнішньоекономічної діяльності держави. Така теза дає підстави вважати, що поряд із отриманням вищезгаданих вигід, одним із завдань військово-технічного співробітництва для будь-якої держави є досягнення певних цілей у зовнішній політиці.

Дійсно, нерідкими були випадки, коли подібне співробітництво між державами залежало від зовнішньополітичних цілей однієї зі сторін. Наприклад, у 1967 році урядом Франції було введено ембарго на постачання до Ізраїлю озброєння, зокрема 50 літаків, що вже були оплачені покупцем. Таке рішення уряду згаданої держави, що була головним постачальником озброєння до Ізраїлю протягом 1950-х та у першій половині 1960-х років, пов'язують із поступовим налагодженням стосунків із арабськими країнами після обрання Шарля де Голля президентом Франції [13].

Звісно, такий принцип, що полягає у необхідності дотримання зовнішньополітичних інтересів держави під час реалізації військово-технічного співробітництва, має поширюватись також і на відповідні процеси в Україні. У цьому зв'язку варто згадати, що у пункті 4 Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, що затверджена Указом Президента Украї-

ни від 26 серпня 2021 року № 448/2021 вказано, що: «зовнішньополітичні зусилля буде спрямовано на розвиток відносин стратегічного характеру з ключовими партнерами на міжнародній арені, передусім з ЄС, НАТО та їхніми державами — членами, здійснення взаємовигідного співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями» [14]. Саме тому і міжнародна співпраця у військово-технічній сфері повинна вибудовуватися передусім із згаданими попередньо міжурядовими організаціями, а також їх державами-членами.

Слід відмітити, що реалізація військово-технічного співробітництва України з окремою іноземною державою є більш дослідженим та регламентованим процесом. Зазвичай такі зовнішні зносини між країнами врегульовуються двосторонніми міжнародними договорами. Наприклад, Угодою між Урядом України і Урядом Азербайджанської Республіки про військово-технічне співробітництво регламентовані деякі важливі аспекти такої взаємодії двох країн: заборона перепродажу поставлених у межах такої співпраці товарів, зобов'язання двох Сторін зберігати певну інформацію у таємниці, необхідність сприяння у реалізації двостороннього співробітництва тощо [15].

Водночас військово-технічне співробітництво держави саме з міжнародною організацією має певні особливості, що дещо відрізняє порядок реалізації такої співпраці від відповідних зносин на рівні двох країн. Попередньо варто зауважити, що на відміну від поширених та відомих проявів військово-технічної співпраці між державами (контракти на закупівлю озброєнь, військово-технічна допомога, утворення спільних оборонних підприємства тощо), факт існування такого співробітництва саме між державою та міжнародною організацією не завжди є очевидним. Проте, ґрунтуючись на національних та міжнародних правових актах, а також на прикладах реалізації військово-технічної співпраці між згаданими сторонами можливо, по-перше, виокремити деякі види співпраці між державою та міжнародною організацією у військово-технічній сфері, а, по-друге, встановити характерні ознаки, що притаманні таким видам.

Отже, в Указі Президента України «Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами» від 21 квітня 1999 року № 422/99 передбачено, що співробітництво з міжнародними організаціями у військово-технічній сфері є видом діяльності, що також належить до військово-технічного співробітництва.

До речі, цим же положенням визначено, що до військово-технічного співробітництва належить також і інформаційний обмін [16].

Вочевидь у згаданому акті йдеться, зокрема і про обмін між сторонами інформацією військово-технічного характеру. Наприклад, інформацією щодо розробок новітніх зразків озброєння чи військової техніки. Водночас варто наголосити, що у разі

військово-технічного співробітництва між державою та міжнародною організацією, інформаційний обмін може здійснюватися також з метою підтримання належного рівня прозорості у сфері міжнародних передач озброєнь.

Мабуть найбільш яскравим прикладом реалізації такого інформаційного обміну між державою та міжнародною організацією є процедура інформування державами про здійснені ними міжнародні передачі визначених категорій озброєння до Регістру звичайних озброєнь ООН, що утворений ще у 1991 році за рішенням Генеральної асамблеї ООН. У публікації Управління ООН з питань роззброєння від 16 квітня 2009 року зазначено, що однією з умов запобігання конфліктів є передбачувана та прозора поведінка держав [17].

Ще одним інструментом інформаційного обміну у сфері військово-технічного співробітництва між державою та вказаною міжнародною організацією є процедура надання урядом держави стандартизованого Звіту ООН про військові витрати (Military Expenditures). Форма звітності, що розроблена ще у 1981 році, охоплює, серед іншого, витрати на закупівлю озброєнь та військової техніки, модернізацію та будівництво військових об'єктів тощо [18].

Заслуговує на увагу також процедура інформаційного обміну у сфері військово-технічного співробітництва, що передбачена Документом ОБСЄ про легкі озброєння та стрілецьку зброю. Частиною 1 статті F «Обмін інформацією та інші заходи забезпечення транспарентності» Розділу III згаданого акту передбачено, що держави-члени ОБСЄ щорічно мають здійснювати обмін інформацією про увесь експорт та імпорт стрілецького озброєння за минулий рік. Вказана інформація повинна надаватися також до Центру запобігання конфліктам ОБСЄ [19].

До речі, згідно з Рішенням Форуму безпеково-го співробітництва ОБСЄ від 26 травня 2008 року № 5/08 «Оновлення принципів ОБСЄ щодо контролю за експортом переносних зенітно-ракетних комплексів» держави-члени мають повідомляти про міжнародні поставки ПЗРК, керуючись правилами обміну інформацією, що встановлені Документом ОБСЄ про легкі озброєння та стрілецьку зброю [20].

Цікавим видається також і досвід держав-учасниць Європейського Союзу у сфері обміну відповідною інформацією зі вказаною міжнародною організацією. Так, у статті 8 Спільної позиції Ради 2008/944/CFSP від 8 грудня 2008 року про визначення спільних правил контролю за експортом товарів і технологій військового призначення йдеться про зобов'язання кожної держави-учасниці щорічно надавати до Європейської служби зовнішніх дій інформацію за попередній календарний рік щодо здійсненого експорту товарів і технологій військового призначення [21].

Необхідно відмітити, що органом уповноваженим надавати визначену інформацію до деяких міжнародних організацій є саме Державна служ-

ба експортного контролю України (далі — ДСЕК). У підпункті 17 пункту 4 Положення про Державну службу експортного контролю України, що затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 року № 159, вказується на такий функції згаданого органу: «здійснює в установленому порядку обмін інформацією у сфері експортного контролю з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями» [22].

Водночас підпункт 21 пункту 4 аналізованого Положення містить норму, якою встановлено обов'язок ДСЕК у визначених законодавством випадках надавати Міністерству закордонних справ України та іншим державним органам інформацію щодо експорту та імпорту окремих категорій товарів військового призначення та товарів подвійного використання для подальшого інформування міжнародних організацій [22]. Вказаний припис дає підстави стверджувати про наявність у декількох органів державної влади повноважень здійснювати обмін інформацією із міжнародними організаціями про міжнародні передачі озброєнь та деяких інших матеріалів. Наприклад, підготовку та участь представників України у засіданні Групи з питань інформаційного обміну Режиму контролю за ракетними технологіями забезпечує Державне космічне агентство України [23].

Ще одним напрямом співпраці у військово-технічній сфері між державою та деякими міжнародними організаціями є співробітництво у сфері міжнародних передач озброєнь, військової техніки, товарів подвійного використання тощо. У цьому зв'язку у якості прикладу слід навести процес реалізації Україною співробітництва з Агенцією НАТО з підтримки та постачання, що є виконавчим органом Організації НАТО з підтримки та постачання. До компетенції вказаного органу, серед іншого, належить право здійснювати закупівлі на користь замовників. Постачальниками визначених товарів переважно є компанії, що розташовані у країнах-учасниках НАТО. Однак, у деяких випадках можуть бути допущені також і ті компанії, що знаходяться у інших країнах.

Слід наголосити, що відповідно до положень Закону України «Про оборонні закупівлі», а також до Переліку міжнародних спеціалізованих організацій, їх представництв, що здійснюють закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2021 року № 527, закупівлі зазначених товарів через Агенцію НАТО з підтримки та постачання, а також через Агенцію НАТО із зв'язку та інформації та Програму Уряду США «Міжнародні військові продажі», здійснюються без застосування процедур визначених попередньо згаданим Законом України [24; 25].

Також варто згадати нещодавню заяву генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга щодо необхідності подальшого посилення ролі Північноатлантичного альянсу у координації процесу постачання озброєнь до України [26]. Таке твердження

слід вважати ще одним свідченням існування попередньо виокремленого напрямку військово-технічного співробітництва між державою та міжнародною організацією, що полягає у двосторонній співпраці у сфері міжнародних передач товарів військового призначення та товарів подвійного використання.

До речі, такий напрям співробітництва Україна вибудовує також і з Європейський Союзом. Важливим інструментом реалізації таких зносин є створений 22 березня 2021 року Європейський фонд миру, який фінансується за рахунок внесків держав-членів. У межах дії вказаного фонду реалізуються деякі заходи допомоги іншим країнам, зокрема йдеться про постачання товарів військового призначення, наприклад, закупівлі на користь України артилерійських боєприпасів та ракет у компаній, що розташовані у країнах-учасниках Європейського Союзу або у Норвегії.

Ще одним важливим та невід'ємним напрямом військово-технічного співробітництва між державою та міжнародною організацією є проведення спільних науково-технічних досліджень та обмін технологіями. Пунктом 3 статті 10 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони встановлено, що: «Україна та Європейське оборонне агентство встановлюють тісні контакти для обговорення питань, пов'язаних з удосконаленням військових спроможностей, зокрема питань технічного характеру» [27]. Вказана агенція Європейського Союзу створена, серед іншого, для стимуляції оборонних досліджень та технологій, а також для зміцнення європейської оборонної промисловості.

Також відповідний напрям військово-технічного співробітництва здійснюється Україною із НАТО. У повідомленні Місії України при НАТО зазначається, що відповідна співпраця між двома Сторонами розпочалась ще у 1991 році та реалізується за допомогою механізмів програми НАТО/Партнерства

заради миру «Наука заради миру та безпеки» [28]. Також заслуговує уваги нещодавно впроваджене співробітництво між Україною та НАТО у сфері технологій подвійного призначення. Вбачається, що у 2022 році Північноатлантичний альянс створив Фонд інновацій НАТО для розвитку технологій. Планується, що зазначений Фонд має інвестувати 1 мільярд євро в стартапи спрямовані на розробку технологій подвійного призначення [29].

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження варто констатувати, що військово-технічне співробітництво між державою та міжнародною організацією є не менш важливим елементом зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності будь-якої держави, аніж такі зносини між двома державами. Основними напрямками такої співпраці є: інформаційний обмін, співробітництво у сфері міжнародних передач товарів військового призначення, а також спільні науково-технічні дослідження та обмін технологіями. Правове врегулювання таких виокремлених елементів військово-технічного співробітництва в Україні здебільшого здійснюється із деяким відмінностями. Наприклад, на процедури закупівлі товарів військового призначення та товарів подвійного використання через Агенцію НАТО з підтримки та постачання не поширюються вимоги Закону України «Про оборонні закупівлі».

Подальші дослідження у запропонованій сфері варто спрямувати на вивчення особливостей національного правового регулювання реалізації процедури обміну технологіями (як військовими, так і технологіями подвійного використання) між Україною та такими міжнародними безпековими організаціями як НАТО та Європейський Союз. Вказаний напрям подальших досліджень є доволі актуальним, адже розвиток такого типу зносин особливо інтенсифікувався вже після повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році.

Література

1. Софронів О. О. Військово-технічне співробітництво як складова державної політики України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. № 94. С. 138–143.
2. Бегма В. М., Шемаєв В. М., Радів Д. Г. Нові напрями військово-технічного співробітництва Україна — США. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 3–4 (51). С. 76–82.
3. Попко С. М. Військово-технічна співпраця України та НАТО: теорія, практика (1997–2004). *Проблеми гуманітарних наук*. 2020. № 5/47. С. 450–465.
4. Ханін І. Г. Напрями активізації військово-технічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом. *Ефективна економіка*. 2015. № 7. С. 34.
5. Чеховська М. М. Європейський вектор військово-технічного співробітництва України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. С. 66.
6. Губський Б. В. Євроатлантична інтеграція України. Київ : Логос, 2003. 328 с.
7. Ліпкевич С. Я. Правові аспекти співробітництва України з НАТО. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 634. С. 163–172.
8. Бурдяк В. І., Мороз І. І. Перспективи співробітництва «Україна — НАТО» і роль у ньому польського фактора. *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 165–174.

9. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. В. Галуцько та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
10. Військове право: підручник / І. М. Коропатнік та ін. Київ : Алерта, 2019. 648 с.
11. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки: Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2015. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-nacionalnogo-institutu-strategichnikh> (дата звернення: 01.07.2024).
12. Про проект Закону України «Про військово-технічне співробітництво з іноземними державами»: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27.03.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-09#Text> (дата звернення: 01.07.2024).
13. France. *CAMERA*. URL: <https://www.sixdaywar.org/players/france/> (дата звернення: 01.07.2024).
14. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України: Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 448/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text> (дата звернення: 01.07.2024).
15. Угода між Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки про військово-технічне співробітництво: міжнародний документ від 24.03.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_061#Text (дата звернення: 02.07.2024).
16. Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами: Указ Президента України від 21.04.1999 р. № 422/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/99#Text> (дата звернення: 02.07.2024).
17. Assessing the united register of conventional arms. UNODA Occasional Papers. No. 16, April 2009. URL: <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/assets/HomePage/ODAPublications/OccasionalPapers/PDF/OP16.pdf> (дата звернення: 02.07.2024).
18. Military Expenditures. *United Nations*. URL: <https://disarmament.unoda.org/convarms/milex/> (дата звернення: 03.07.2024).
19. Документ ОБСЄ про легкі озброєння та стрілецьку зброю: міжнародний документ від 24.11.2000 р. URL: <https://www.osce.org/fsc/20783> (дата звернення: 03.07.2024).
20. Рішення Форуму безпекового співробітництва ОБСЄ «Оновлення принципів ОБСЄ щодо контролю за експортом переносних зенітно-ракетних комплексів»: міжнародний документ від 26.05.2008 р. № 5/08. URL: <https://www.osce.org/fsc/20783> (дата звернення: 03.07.2024).
21. Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 December 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02008E0944-20190917> (дата звернення: 03.07.2024).
22. Про затвердження Положення про Державну службу експортного контролю України: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.03.2015 р. № 159. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.07.2024).
23. Про затвердження Порядку участі представників України в діяльності міжнародних режимів експортного контролю: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1072. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.07.2024).
24. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX. Дата оновлення: 16.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 04.07.2024).
25. Перелік міжнародних спеціалізованих організацій, їх представництв, що здійснюють закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.05.2021 р. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2021-%D0%BF#n8> (дата звернення: 04.07.2024).
26. НАТО перебере на себе координацію із допомоги Україні. ЗМІ пишуть, що так альянс забезпечується на випадок перемоги Трампа. *Голос Америки*. 2024. URL: <https://www.holosameryky.com/a/nato-pro-koordinaciju-dopomohy-ukrajini/7653446.html> (дата звернення: 04.07.2024).
27. Угода про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 21.03.2014 р. Дата оновлення: 30.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 04.07.2024).
28. Науково-технічне співробітництво Україна — НАТО. *Місія України при НАТО*. 2020. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-nato/naukovo-tehnichne-spivrobitnictvo-ukrayina-nato> (дата звернення: 04.07.2024).
29. Мінцифри розширює співробітництво з НАТО у сфері технологій подвійного призначення. *Урядовий портал*. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mintsyfy-rozshyruie-spivrobitnytstvo-z-nato-u-sferi-tekhnologiiy-podviinoho-pryznachennia> (дата звернення: 04.07.2024).

References

1. Sofronov O. O. Viiskovo-tehnichne spivrobitnytstvo yak skladova derzhavnoi polityky Ukrainy. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. 2010. № 94. S. 138–143 [in Ukrainian].
2. Behma V. M., Shemaiev V. M., Radov D. H. Novi napriamy viiskovo-tehnichnoho spivrobitnytstva Ukraina — SSHA. *Stratehichni priorytety*. 2019. № 3–4 (51). S. 76–82 [in Ukrainian].
3. Popko S. M. Viiskovo-tehnichna spivpratsia Ukrainy ta NATO: teoriia, praktyka (1997–2004). *Problemy humanitarnykh nauk*. 2020. № 5/47. S. 450–465 [in Ukrainian].

4. Khanin I. H. Napriamy aktyvizatsii viiskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom. *Efektivna ekonomika*. 2015. № 7. S. 34 [in Ukrainian].
5. Chekhovska M. M. Yevropeyskyi vektor viiskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2022. № 41. S. 66 [in Ukrainian].
6. Hubskeyi B. V. Yevroatlantychna intehtratsiia Ukrainy. Kyiv: Lohos, 2003. 328 s. [in Ukrainian].
7. Lipkevych S. Ia. Pravovi aspekty spivrobitnytstva Ukrainy z NATO. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*. 2008. № 634. S. 163–172 [in Ukrainian].
8. Burdiak V. I., Moroz I. I. Perspektyvy spivrobitnytstva "Ukraina — NATO" i rol u nomu polskoho faktora. *Politychni menedzhment*. 2008. № 3. S. 165–174 [in Ukrainian].
9. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs: pidruchnyk / V. V. Halunko ta in. Kherson: OLDI-PLIuS, 2018. 446 s. [in Ukrainian].
10. Viiskove pravo: pidruchnyk / I. M. Koropatnik ta in. Kyiv: Alerta, 2019. 648 s. [in Ukrainian].
11. Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshe Ukrainy u sferi natsionalnoi bezpeky: Analychna dopovid Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen do pozacherhovoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. 2015. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analichna-dopovid-nacionalnogo-institutu-strategichnykh> [in Ukrainian].
12. Pro proekt Zakonu Ukrainy "Pro viiskovo-tekhnichne spivrobitnytstvo z inozemnymy derzhavamy": Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 27.03.2009 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-09#Text> [in Ukrainian].
13. France. CAMERA. URL: <https://www.sixdaywar.org/players/france/>.
14. Stratehiia zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.08.2021 r. № 448/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text> [in Ukrainian].
15. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Azerbaidzhanskoi Respubliki pro viiskovo-tekhnichne spivrobitnytstvo: mizhnarodnyi dokument vid 24.03.1997 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_061#Text [in Ukrainian].
16. Pro zakhody shchodo vdoskonalennia viiskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva Ukrainy z inozemnymy derzhavamy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.04.1999 r. № 422/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/99#Text> [in Ukrainian].
17. Assessing the united register of conventional arms. UNODA Occasional Papers. No. 16, April 2009. URL: <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/assets/HomePage/ODAPublications/OccasionalPapers/PDF/OP16.pdf>.
18. Military Expenditures. *United Nations*. URL: <https://disarmament.unoda.org/convarms/milex/>.
19. Dokument OBSIe pro lehki ozbroiennia ta striletsku zbroiu: mizhnarodnyi dokument vid 24.11.2000 r. URL: <https://www.osce.org/fsc/20783> [in Ukrainian].
20. Rishennia Forumu bezpekovocho spivrobitnytstva OBSIe "Onovlennia pryntsypiv OBSIe shchodo kontroliu za eksportom perenosnykh zenitno-raketnykh kompleksiv": mizhnarodnyi dokument vid 26.05.2008 r. № 5/08. URL: <https://www.osce.org/fsc/20783> [in Ukrainian].
21. Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 December 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-3A02008E0944-20190917>.
22. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu eksportnoho kontroliu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.03.2015 r. № 159. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
23. Pro zatverdzhennia Poriadku uchasti predstavnykiv Ukrainy v diialnosti mizhnarodnykh rezhymiv eksportnoho kontroliu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2017 r. № 1072. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
24. Pro oboronni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 17.07.2020 r. № 808-IX. Data onovlennia: 16.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> [in Ukrainian].
25. Perelik mizhnarodnykh spetsializovanykh orhanizatsii, yikh predstavnytstv, shcho zdiisniuiut zakupivli tovariv, robiv i posluh oboronnoho pryznachennia: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.05.2021 r. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2021-%D0%BF#n8> [in Ukrainian].
26. NATO perebere na sebe koordynatsiiu iz dopomohy Ukraini. ZMI pyshut, shcho tak alians ubezpechuietsia na vypadok peremohy Trampa. *Holos Ameryky*. 2024. URL: <https://www.holosameryky.com/a/nato-pro-koordynaciju-dopomohy-ukrajini/7653446.html> [in Ukrainian].
27. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy chlenamy, z inshoi storony: mizhnarodnyi dokument vid 21.03.2014 r. Data onovlennia: 30.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
28. Naukovo-tekhnichne spivrobitnytstvo Ukraina — NATO. *Misiia Ukrainy pry NATO*. 2020. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-nato/naukovo-tehnichne-spivrobitnytstvo-ukrayina-nato> [in Ukrainian].
29. Mintsyfry rozshyriuie spivrobitnytstvo z NATO u sferi tekhnolohii podviinoho pryznachennia. *Uriadovyi portal*. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mintsyfry-rozshyriuie-spivrobitnytstvo-z-nato-u-sferi-tekhnolohii-podviinoho-pryznachennia> [in Ukrainian].

УДК 656.712:658.26(045)

Довгаль Олег Сергійович

*аспірант кафедри конституційного та адміністративного права
Національного авіаційного університету*

Dovhal Oleg

*Postgraduate Student of the
Department of Constitutional and Administrative Law
National Aviation University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10129

РОЛЬ СЕРТИФІКАЦІЇ У ВІДНОВЛЕННІ АЕРОПОРТОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

THE ROLE OF CERTIFICATION OF RECOVERY AIRPORT INFRASTRUCTURE

Анотація. Вступ. Експлуатація аеропортів цивільної авіації має відповідати максимальній безпеці повітряного транспорту. Відповідність міжнародним вимогам і системі сертифікації надійності залежить від технічного обладнання аеропортів, зокрема, управління та організації діяльності, пов'язаної з експлуатацією аеропортів. У результаті сертифікації аеропорт отримує документ, що підтверджує відповідність сертифікаційним вимогам, тобто сукупності технічних та організаційних вимог, виконання яких є необхідною умовою забезпечення безпеки польотів. Для того, щоб аеропорти України відновили авіасполучення після відкриття повітряного простору, вони повинні мати відповідні дозвільні документи на початок роботи. Державна авіаційна служба України надає інформацію про суб'єктів комерційного обслуговування та аеропортові служби, які мають Сертифікат відповідності або знаходяться в процесі сертифікації.

Мета. Метою статті є здійснення аналізу вирішення проблем безпечного та ефективного розвитку інфраструктури аеропортів України, оскільки отримання сертифікатів, впровадження ефективних міжнародних та європейських стандартів, трансформація та модернізація аеропортової інфраструктури є одним із напрямів роботи України у процесі реалізації міжнародних та європейських стандартів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) міжнародні, європейські та національні документи, що регулюють безпеку міжнародної цивільної авіації, Стандарти та Рекомендації Міжнародної організації цивільної авіації, членом якої є Україна; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що досліджують проектування та будівництво аеродромних комплексів в Україні, пріоритетні напрями розвитку інфраструктури міжнародних аеропортів, шляхи сертифікації аеропортів.

Методологічну основу дослідження складає система загальних та спеціальних теоретико-методологічних засобів наукового пізнання правових явищ та процесів. Системно-структурний метод сприяв обґрунтуванню критеріїв сертифікації, що висувуються міжнародними та європейськими організаціями цивільної авіації. Порівняльно-правовий метод використовувався для з'ясування вимог актів міжнародних та європейських організацій цивільної авіації в умовах відновлення безпеки цивільної авіації України, дотримання стандартів та рекомендованої практики щодо сертифікації аеропортової діяльності. Прогностичний метод дозволив визначити шляхи вдосконалення авіа сполучення в Україні, відновлення інфраструктури аеропортів.

Результати. У науковій статті розкрито напрями отримання аеропортами України відповідних сертифікатів, документів про можливість запуску регулярних рейсів. Визначено вимоги до сертифікації суб'єктів цивільної авіаційної діяльності України. Одним із напрямів роботи України у процесі реалізації міжнародних та європейських стандартів та рекомендацій є отримання сертифікації аеропортів, трансформація та модернізація аеропортової інфраструктури. Аналізуються можливості України щодо імплементації вимог про сертифікацію аеродромів до національного законодавства, що буде гарантувати, що експлуатанти аеродромів виконують свої обов'язки відповідно до положень та умов сертифікаційного документа аеродрому. Підкреслюється важливість сертифікації злітно-посадкових смуг, які відіграють ключову роль у забезпеченні авіаційної безпеки. Визначено шляхи відновлення інфраструктури українських аеропортів після припинення російської воєнної агресії, яка спричинила неймовірні руйнування, зокрема, в аеропортовій галузі, проаналізовано вимоги до акредитації аеропортів, існуючих об'єктів на території аеропорту.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на аналізі вимог міжнародних та європейських організацій цивільної авіації до аеропортової діяльності, напрямки сертифікації аеропортів після завершення війни, що сприятиме економічному розвитку держави, а також на виконанні міжнародно-правових зобов'язань України щодо впровадження сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки, створення дієвого правового механізму, який би надійно гарантував пріоритетність екологічної безпеки. Досвід співпраці України з міжнародними та європейськими організаціями цивільної авіації у сфері сертифікації аеропортів буде сприяти відновленню можливостей нашої держави для безпеки польотів цивільної авіації.

Ключові слова: аеропорт, сертифікація, безпека цивільної авіації, відновлення цивільної авіації.

Summary. Introduction. The operation of civil aviation airports must comply with the maximum safety of air transport. Compliance with international requirements and the system of reliability certification depends on the technical equipment of airports, in particular, the management and organization of activities related to the operation of airports. As a result of the certification, the airport receives a document confirming compliance with the certification requirements, that is, a set of technical and organizational requirements, the fulfillment of which is a necessary condition for ensuring flight safety. In order for the airports of Ukraine to resume air traffic after the opening of the airspace, they must have the appropriate permit documents for the start of work. The State Aviation Service of Ukraine provides information on commercial service entities and airport services that have a Certificate of Compliance or are in the process of certification.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the solution to the problems of safe and effective development of the airport infrastructure of Ukraine, since obtaining certificates, implementation of effective international and European standards, transformation and modernization of the airport infrastructure is one of the directions of Ukraine's work in the process of implementing international and European standards.

Materials and methods. The research materials are: 1) international, European and national documents regulating the safety of international civil aviation, Standards and Recommendations of the International Civil Aviation Organization, of which Ukraine is a member; 2) works of domestic and foreign authors researching the design and construction of airport complexes in Ukraine, priority areas of development of international airport infrastructure, ways of airport certification.

The methodological basis of the research is a system of general and special theoretical and methodological means of scientific knowledge of legal phenomena and processes. The system-structural method contributed to the justification of the certification criteria put forward by international and European civil aviation organizations. The comparative legal method was used to clarify the requirements of the acts of international and European civil aviation organizations in the conditions of restoration of the safety of civil aviation of Ukraine, compliance with standards and recommended practices regarding the certification of airport activities. The prognostic method made it possible to determine ways to improve air traffic in Ukraine and restore airport infrastructure.

Results. The scientific article discloses the directions for obtaining relevant certificates and documents on the possibility of launching regular flights by airports of Ukraine. The requirements for the certification of subjects of civil aviation activity of Ukraine have been determined. One of the directions of Ukraine's work in the process of implementing international and European standards and recommendations is obtaining airport certification, transformation and modernization of airport infrastructure. Ukraine's opportunities to implement airfield certification requirements into national legislation are analyzed, which will ensure that airfield operators fulfill their duties in accordance with the provisions and conditions of the airfield certification document. The importance of the certification of runways, which play a key role in ensuring aviation safety, is emphasized. The ways of restoring the infrastructure of Ukrainian airports after the cessation of Russian military aggression, which caused incredible destruction, in particular, in the airport industry, were determined, and the requirements for the accreditation of airports and existing facilities on the territory of the airport were analyzed.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the analysis of the requirements of international and European civil aviation organizations for airport activity, directions for certification of airports after the end of the war, which will contribute to the economic development of the state, as well as on the fulfillment of Ukraine's international legal obligations regarding the implementation of sustainable low-carbon development of all branches of the economy, the creation of an effective legal mechanism that would reliably guarantee the priority of environmental safety. The experience of Ukraine's cooperation with international and European civil aviation organizations in the field of airport certification will contribute to the restoration of our state's capabilities for the safety of civil aviation flights.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the analysis of the requirements of international and European civil aviation organizations for airport activity, directions for certification of airports after the end of the war, which will contribute to the economic development of the state, as well as on the fulfillment of Ukraine's international legal obligations regarding the implementation of sustainable low-carbon development of all branches of the economy, the creation of an effective legal mechanism that would reliably guarantee the priority of environmental safety. The experience of Ukraine's cooperation with international and European civil aviation organizations in the field of airport certification will contribute to the restoration of our state's capabilities for the safety of civil aviation flights.

Key words: airport, certification, civil aviation safety, civil aviation recovery.

Постановка проблеми. Повітряний простір України та всі аеропорти країни були закриті для літаків цивільної авіації 24 лютого 2022 року в день широкомасштабного вторгнення Росії в Україну. Для того, щоб аеропорти України відновили авіасполучення після перемоги, вони повинні мати відповідні сертифікати на початок роботи. Під час воєнного стану, у найтяжчих умовах, органи цивільної авіації України продовжують працювати та виконувати свої обов'язки.

Відповідність міжнародним вимогам і системі сертифікації надійності залежить від технічного обладнання аеропортів, зокрема, управління та організації діяльності, пов'язаної з експлуатацією аеропортів. У результаті сертифікації аеропорт отримує документ, що підтверджує відповідність сертифікаційним вимогам, тобто сукупності технічних та організаційних вимог, виконання яких є необхідною умовою забезпечення безпеки польотів.

Міжнародна організація цивільної авіації (ICAO) розробляє Стандарти і Рекомендації для цивільної авіації, зокрема, для сертифікації аеропортів, з метою надання вказівок державам, які розробляють національні норми сертифікації аеродромів. Створення національної нормативно-правової бази забезпечить відповідність засобів, обладнання та експлуатаційних процедур на сертифікованих аеродромах Стандартам і Рекомендованій практиці.

Державна авіаційна служба України надає інформацію про суб'єктів комерційного обслуговування та аеропортові служби, які мають Сертифікат відповідності або знаходяться в процесі сертифікації [1]. Для того, щоб аеропорти України відновили авіасполучення, вони повинні мати відповідні дозвільні документи на початок роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проектування та будівництво аеродромних комплексів в Україні, основні види робіт на етапі будівництва, реконструкції, ремонтів об'єктів інфраструктури аеропорту проаналізовані в монографії українських науковців «Проектування та будівництво аеродромних комплексів» за загальною редакцією В. Карпова [2]. О. Григоров здійснив аналіз правового регулювання аеропортової діяльності актів ЄС, які поширюються на всі аеропорти держав-членів ЄС [3]. Г. Агеєва дослідила роль декарбонізації у діяльності аеропортів [4]. Пріоритетні напрями розвитку інфраструктури міжнародних аеропортів, шляхи сертифікації аеропортів аналізуються такими науковцями, як Ю. Максимюк, Л. Чулінда, Г. Корчова, К. Почка [5].

Метою статті є здійснення аналізу вирішення проблем безпечного та ефективного розвитку інфраструктури аеропортів України, оскільки отримання сертифікатів, упровадження ефективних міжнародних та європейських стандартів, трансформація та модернізація аеропортової інфраструктури є одним із напрямів роботи України у процесі реалізації міжнародних та європейських стандартів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) міжнародні, європейські та національні документи, що регулюють безпеку міжнародної цивільної авіації, Стандарти та Рекомендації Міжнародної організації цивільної авіації, членом якої є Україна; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що досліджують проектування та будівництво аеродромних комплексів в Україні, пріоритетні напрями розвитку інфраструктури міжнародних аеропортів, шляхи сертифікації аеропортів.

Методологічну основу дослідження складає система загальних та спеціальних теоретико-методологічних засобів наукового пізнання правових явищ та процесів. Системно-структурний метод сприяв обґрунтуванню критеріїв сертифікації, що висувуються міжнародними та європейськими організаціями цивільної авіації. Порівняльно-правовий метод використовувався для з'ясування вимог актів міжнародних та європейських організацій цивільної авіації в умовах відновлення безпеки цивільної авіації України, дотримання стандартів та рекомендованої практики щодо сертифікації аеропортової діяльності. Прогностичний метод дозволив визначити шляхи вдосконалення авіа сполучення в Україні, відновлення інфраструктури аеропортів.

Виклад основного матеріалу. Загальні вимоги до забезпечення міжнародних повітряних перевезень та норми про визначення на розсуд держав-членів аеропортів, що обслуговують міжнародні авіарейси, містяться у главі XV Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 року [6]. Положення статті 69 Конвенції передбачають можливість надання допомоги Радою ICAO договірним державам для розвитку аеропортової інфраструктури. У разі визнання Радою ICAO, що аеропорти або інші аеронавігаційні засоби договірної держави недостатньо відповідають вимогам безпечної, регулярної, ефективної та економічної експлуатації міжнародних повітряних сполучень, як існуючих, так і планових, Рада консультується з цією та іншими зацікавленими державами з метою надання рекомендацій щодо виправлення цієї ситуації.

У Додатку 14 до Конвенції містяться положення про планування, проектування, експлуатацію, технічні та фізичні характеристики аеропортів, об'єктів в аеропортах (ширина, ухил поверхні, відстань між об'єктами), повітряний простір аеропортів; закріплені вимоги стосовно аеропортового й аеронавігаційного обладнання, візуальних аеронавігаційних засобів (вказівники, сигнальні пристрої, маркування, вогні, знаки, маркери), технічного обслуговування аеропортів, аеродромних експлуатаційних служб, обладнання й установок; функціонування й оснащення аварійно-рятувальної та протипожежної служби, а також збору і надання необхідної інформації, зокрема відомостей про різні ділянки аеропорту, міцність твердих покриттів, стан поверхні злітно-посадкової смуги, стан аварійно-рятувальної та протипожежної служб аеропорту [7].

Імплементація вимог про сертифікацію аеродромів до національного законодавства буде гарантувати, що експлуатанти аеродромів виконують свої обов'язки відповідно до положень та умов сертифікаційного документа аеродрому. Так, вимоги та порядок сертифікації цивільних аеропортів викладені в Правилах сертифікації цивільних аеродромів України [8]. Сертифікація аеродрому є необхідною умовою початку експлуатації аеродрому, а сертифікаційні вимоги — це сукупність технічних і організаційних вимог, виконання яких експлуатантом аеродрому є необхідною умовою забезпечення безпеки польотів. Процес акредитації Міжнародної Ради Аеропортів (АСІ) [9] передбачає, що аеропорт проводить самооцінку, надає повну анкету та докази спочатку для підтвердження онлайн. АСІ проводить онлайн-інтерв'ю для обговорення наданої інформації. У результаті надається акредитація або даються індивідуальні рекомендації з урахуванням особливостей кожного аеропорту. Після закінчення строку дії аеропорти можуть поновити свою акредитацію, повторивши процес.

Важливою є сертифікація злітно-посадкової смуги, яка здійснюється з метою підвищення безпеки в аеропорту та зменшення кількості нещасних випадків наземного обслуговування. Злітно-посадкові смуги відіграють ключову роль у забезпеченні авіаційної безпеки, вони забезпечують життєво важливі візуальні вказівки для пілотів під час найважливіших етапів польоту — зльоту та посадки. Незважаючи на уявну простоту, розмітка злітно-посадкової смуги є складним і точно налаштованим інструментом, відточеним протягом багатьох років авіаційного досвіду. Вони відображають постійне прагнення авіаційної галузі до безпеки та ефективності.

Україна взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання щодо упровадження сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки; створення дієвого правового механізму, який би надійно гарантував пріоритетність екологічної безпеки; здійснення запобіжних заходів щодо охорони навколишнього середовища; безпечного впровадження новітніх технологій тощо [10].

Агентство Європейського Союзу з питань безпеки польотів (EASA) визначає безпечні повітряні маршрути, що є дуже авторитетним для авіакомпаній, тому що у світі є лише дві організації, які мають глобальний вплив: європейське EASA та американське FAA. Тому коли EASA надасть висновок про дозвіл маршрутів, які Україна зможе організувати, то це відкриває можливості для розвитку цивільної авіації та економіки України і свідчить, що EASA підтверджує високий рівень безпеки, яку гарантує Україна у повітряному просторі. Сертифікація аеродромів допоможе аеропортам-учасникам, зокрема, Україні, в отриманні доступу до навчання та технічної допомоги, оскільки містить документацію, інструменти та навчальний онлайн-курс, щоб полегшити кожному одержувачу напрями сертифікації аеродрому [5].

Аеропорти України повинні мати відповідні сертифікати, документи про можливість запуску регулярних рейсів. Усі аеропорти України працюють над виконанням вимог сертифікації. Для виконання комплексу заходів залучені державні органи України, найкращі фахівці за напрямом приватної пасажирської і вантажної авіації для консалтингу й оптимізації роботи летовища тощо. Елементи інфраструктури аеропортів працюють за правилами воєнного стану.

Державна авіаційна служба України прийняла для застосування вимоги до сертифікації [11], визначені для суб'єктів цивільної авіаційної діяльності України. Україна зацікавлена в сертифікації своєї авіаційної техніки за стандартами ІКАО, є однією з небагатьох країн світу, яка має власну авіабудівну індустрію, виготовляє літаки та авіадвигуни. Авіаційні правила України «Правила сертифікації цивільних аеродромів України» були прийняті з метою здійснення державного нагляду за дотриманням встановлених законодавством вимог щодо цивільних аеродромів та впровадження процедур сертифікації аеродромів [8]. Правила враховують вимоги Додатка 14 щодо забезпечення конкретної площини злітно-посадкових смуг, їх розміри та обмеження перешкод, визначають вимоги щодо облаштування аеродромів, а також злітно-посадкових майданчиків державної авіації України з метою забезпечення безпеки польотів повітряних суден.

Під час обстрілів ракетно-бомбові удари завдали незліченної шкоди аеропортам України, знищили злітно-посадкові смуги, летовища, термінали аеропортів, технічне обладнання. На відновлення таких руйнувань знадобиться багато часу, потрібно приймати нові програми розвитку аеропортової галузі. Стан матеріально-технічної бази аеропортів зазнав пошкоджень. На сьогодні ракетними ударами пошкоджено понад половину всіх українських аеропортів та аеродромів. Частина аеродромів зазнала по декілька повторних обстрілів. Експерти підкреслюють, що детальна інформація щодо стану пошкоджень для ремонту аеродромів у більшості з аеропортів може бути встановлена лише після детальних технічних обстежень, які можливі лише після завершення активних бойових дій в зоні знаходження аеропортів [12]. Відновлення будь-якого аеропорту є тривалим і недешевим процесом, що залежить від масштабів руйнувань злітно-посадкової смуги. Її відновлення потребує багато часу. Якщо летовище у критичному стані (аж до фізичного руйнування злітно-посадкової смуги), може йтися про роки. Також потребує уваги забезпечення контролю та керування повітряним простором, а для цього потрібні спеціальні радары, адже це дуже спеціалізована техніка.

У кінці 2023 року Міжнародний аеропорт «Бориспіль», найбільший аеропорт України, отримав сертифікат Primary Award від Chartered Institute

of Procurement & Supply (CIPS), найбільшої професійної організації з управління закупівлями та постачанням у світі за свою систему закупівель на відповідність світовим стандартам CIPS [13]. Цей сертифікат підтверджує прозору, ефективну та орієнтовану на етичні норми систему закупівель аеропорту. Це важливий крок до майбутнього сталого розвитку Міжнародного аеропорту «Бориспіль» на шляху відновлення, сертифікат підтверджує, що система закупівель підприємства працює на високому рівні стандартів для всіх партнерів, державних та міжнародних фінансових установ, інвесторів.

Успішне проходження сертифікації є підтвердженням того, що закупівельна діяльність в аеропорту «Бориспіль» організована відповідно до найвищих міжнародних стандартів з управління закупівлями та постачанням. Програма сертифікації була розроблена найбільшою професійною організацією у світі, яка встановлює еталонні стандарти для функцій закупівель та ланцюга постачань компанії на всіх рівнях і співпрацює з провідними світовими організаціями. У надзвичайно складних обставинах фахівці зосереджують свою увагу на вдосконаленні усіх елементів аеропорту з метою безпеки цивільної авіації України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Співпраця України з міжнародними

та європейськими організаціями цивільної авіації у сфері сертифікації аеропортів сприяє реалізації планів активізації співробітництва України та ЄС в авіаційній сфері, а також відновленню можливостей нашої держави для безпеки польотів цивільної авіації. Інфраструктура аеропорту потребує постійної уваги, важливою є реалізація комплексу заходів для відновлення експлуатаційно-технічної придатності аеропорту, терміналів, енергосистем та водопостачання, ІТ-систем, ліфтів, парковок, усього спецобладнання та техніки.

У сучасних реаліях відновлення інфраструктури аеропортів України потребує виділення коштів з міжнародних фондів та організацій. Аеродроми повинні бути готові приймати або відправляти цивільні рейси, тобто отримати сертифікацію Міжнародної Ради Аеропортів, Європейської асоціації з безпеки авіації. Відновлення зруйнованої інфраструктури аеропортів, отримання необхідних сертифікатів потребує часу. Застосування найкращих досягнень у технологіях, дотримання стандартів та рекомендованої практики ІКАО є основними факторами, які керівництво аеропорту прагне взяти до уваги у своїй діяльності. Після гарантування безпеки в небі доступ до авіаційної галузі України отримають міжнародні організації, які здійснюють контроль і нагляд у сфері цивільної авіації.

Література

1. Суб'єкти комерційного обслуговування та аеропортові служби, які мають Сертифікат відповідності, або знаходяться в процесі сертифікації. *Державна авіаційна служба України*. URL: <https://avia.gov.ua/npd/sub-yekty-komertsijnogo-obslugovuvannya-ta-aeroportovi-sluzhby-yaki-mayut-sertyfikat-vidpovidnosti-abo-znahodyatsya-v-protsesi-sertyfikatsiyi> (дата звернення: 27.07.2024).
2. Проектування та будівництво аеродромних комплексів : монографія. За загальною редакцією Карпова В.В. Херсон : Олді+, 2022.
3. Григоров О.М. Особливості правового регулювання діяльності міжнародних аеропортів: міжнародний та регіональний рівні. *Південноукраїнський юридичний часопис*. 2021. № 2. С. 170–174.
4. Агеева Г.М. Декарбонізація діяльності аеропортів. *Проблеми розвитку міського середовища*. 2019. № 6. С. 16–23. URL: https://www.researchgate.net/publication/334082781_Dekarbonizacia_dialnosti_aeroportiv (дата звернення: 27.07.2024).
5. Максим'юк Ю.В., Чулінда Л.І., Корцова Г.Л., Почка К.І. Пріоритетні напрями розвитку інфраструктури міжнародних аеропортів. *Опір матеріалів і теорія конструкцій*. 2022. № 109. С. 301–316. doi: <https://doi.org/10.32347/2410-2547.2022.109.301-316>.
6. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text (дата звернення: 27.07.2024).
7. Annex 14. “Aerodromes” to the Convention on International Civil Aviation. *International Civil Aviation Organization*. 1951. URL: https://www.icao.int/APAC/Meetings/2015%20WAWG1/an14_1ed_1951.pdf (дата звернення: 27.07.2024).
8. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила сертифікації цивільних аеродромів України». *Державна авіаційна служба України*. 2021. URL: <https://avia.gov.ua/ekspluatantam-aerodromiv-shho> (дата звернення: 27.07.2024).
9. *International Council of Airports*. 2023. URL: <https://aci.aero> (дата звернення: 27.07.2024).
10. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України 2697-VII від 28 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 27.07.2024).
11. Державіаслужба прийняла для застосування вимоги для сертифікації за процедурами АПУ 21 (Part-21) (Certification Specifications — CS) діючі в Європейському агентстві з безпеки польотів (European Union Aviation Safety Agency — EASA). *Державна авіаційна служба України*. 2024. URL: <https://avia.gov.ua/derzhaviasluzhba-prijnyala>

dlya-zastosuvannya-vimogi-dlya-sertifikatsiyi-za-protsedurami-apu-21-part-21-certification-specifications-ss-diyuchi-v-yevropejskomu-agentstvi-z-bezpeki-polotiv-european-uni/ (дата звернення: 27.07.2024).

12. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Березень 2023. Авіаційна галузь. *Kyiv School of Economics*. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf (дата звернення: 27.07.2024).

13. Міжнародний аеропорт «Бориспіль» отримав сертифікат відповідності Primary Award від Британського Інституту закупівель CIPS. *Міністерство інфраструктури України*. 2023. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35025.html> (дата звернення: 27.07.2024).

References

1. Subiekty komertsiiinoho obsluhovuvannya ta aeroportovi sluzhby, yaki maiut Sertyfikat vidpovidnosti, abo znakhodiat'sia v protsesi sertyfikatsii. *Derzhavna aviatsiina sluzhba Ukrainy*. URL: <https://avia.gov.ua/npd/sub-yekty-komertsijnogo-obslugovuvannya-ta-aeroportovi-sluzhby-yaki-mayut-sertyfikat-vidpovidnosti-abo-znahodyatsya-v-protsesi-sertyfikatsiyi> [in Ukrainian].
2. Projektuvannya ta budivnytstvo aerodromnykh kompleksiv: monohrafiia. Za zahalnoi redaktsiiei Karpova V. V. Kher-son: Oldi+, 2022 [in Ukrainian].
3. Hryhorov O. M. Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання діяльності міжнародних аеропортів: міжнародні та регіональні рівні. *Pivdennoukrainskyi yurydychnyi chasopys*. 2021. № 2. S. 170–174 [in Ukrainian].
4. Aheieva H. M. Dekarbonizatsiia діяльності аеропортів. *Problemy rozvytku miskoho seredovyshcha*. 2019. № 6. S. 16–23. URL: https://www.researchgate.net/publication/334082781_Dekarbonizacia_dialnosti_aeroportiv [in Ukrainian].
5. Maksymiuk Yu. V., Chulinda L. I., Korchova H. L., Pochka K. I. Priorytetni napriamy rozvytku infrastruktury mizhnarodnykh aeroportiv. *Opir materialiv i teorii konstruktiv*. 2022. № 109. S. 301–316. doi: <https://doi.org/10.32347/2410-2547.2022.109.301-316> [in Ukrainian].
6. Konventsiia pro mizhnarodnu tsyvilnu aviatsiiu 1944 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text [in Ukrainian].
7. Annex 14. “Aerodromes” to the Convention on International Civil Aviation. International Civil Aviation Organization. 1951. URL: https://www.icao.int/APAC/Meetings/2015%20WAWG1/an14_1ed_1951.pdf.
8. Pro zatverdzhennia Aviatsiinykh pravyl Ukrainy “Pravyla sertyfikatsii tsyvilnykh aerodromiv Ukrainy”. *Derzhavna aviatsiina sluzhba Ukrainy*. 2021. URL: <https://avia.gov.ua/ekspluatantam-aerodromiv-shho> [in Ukrainian].
9. *International Council of Airports*. 2023. URL: <https://aci.aero>.
10. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy 2697-VII vid 28 liutoho 2019 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> [in Ukrainian].
11. Derzhaviasluzhba pryiniala dlia zastosuvannya vymohy dlia sertyfikatsii za protsedurami APU 21 (Part-21) (Certification Specifications — SS) diiuchi v Yevropeiskomu ahentstvi z bezpeky polotiv (European Union Aviation Safety Agency — EASA). *Derzhavna aviatsiina sluzhba Ukrainy*. 2024. URL: <https://avia.gov.ua/derzhaviasluzhba-prijnyala-dlya-zastosuvannya-vimogi-dlya-sertifikatsiyi-za-protsedurami-apu-21-part-21-certification-specifications-ss-diyuchi-v-yevropejskomu-agentstvi-z-bezpeki-polotiv-european-uni/> [in Ukrainian].
12. Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy za rik vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia. Berezen 2023. Aviatsiina haluz. *Kyiv School of Economics*. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf [in Ukrainian].
13. Mizhnarodnyi aeroport “Boryspil” otrymav sertyfikat vidpovidnosti Primary Award vid Brytanskoho Instytutu zakupivel SIRS. *Ministerstvo infrastruktury Ukrainy*. 2023. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35025.html> [in Ukrainian].

УДК 342.9:004.89

Дуліба Євгенія Володимирівна

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін

Навчально-наукового інституту права

Національний університет водного господарства та природокористування

Duliba Yevheniia

Doctor of Science Law, Professor,

Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines

Institute of Law

National University of Water and Environmental Engineering

ORCID: 0000-0003-2651-4977

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10159

ЗАКОН ПРО ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЄС: У ПОШУКАХ БАЛАНСУ МІЖ ПРОСУВАННЯМ ІННОВАЦІЙ ТА ВИЗНАННЯМ РИЗИКІВ

EU ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACT: SEEKING A BALANCE BETWEEN PROMOTING INNOVATION AND RECOGNIZING RISKS

Анотація. Вступ. Динамічний розвиток штучного інтелекту призвів до глобальної цифрової трансформації суспільств та держав, посилив занепокоєння щодо безпеки, упередженості, особистих даних, прав інтелектуальної власності. Прийнятий Європейським парламентом Закон ЄС про штучний інтелект є першим у світі всеосяжним нормативно-правовим актом, що встановлює етичні принципи та гармонізовані правила для розробки, розміщення, введення в експлуатацію та використання систем штучного інтелекту в ЄС. Поза сумнівом, цей закон буде мати значний вплив на використання систем штучного інтелекту не лише в ЄС, але і за його межами, може стати основою для глобального стандарту етичної розробки та впровадження штучного інтелекту, впливаючи на нормативні акти різних країнах.

Мета. Метою дослідження є проведення ґрунтовного аналізу положень прийнятого та опублікованого Закону ЄС про штучний інтелект, а також висвітлення наявних можливостей та викликів для розвитку систем штучного інтелекту у ЄС.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) Закон ЄС про штучний інтелект; 2) праці вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері штучного інтелекту, зокрема щодо проєкту чи Закону ЄС про штучний інтелект в цілому, так і застосування цих положень в окремих сферах життєдіяльності держави; 3) статистичні та звітні матеріали ЄС.

В процесі здійснення дослідження було використано загальнонауковий діалектичний метод та метод системного аналізу, методи класифікації та групування, системно-функціональний метод.

Результати. У науковій статті проведено ґрунтовний аналіз положень прийнятого та опублікованого Закону ЄС про штучний інтелект. Зроблено висновки, що Закон ЄС про штучний інтелект вводить загальноєвропейські мінімальні вимоги до систем штучного інтелекту, що ґрунтується на застосуванні ризик-орієнтованого підходу до регулювання штучного інтелекту. Такий підхід спрямований на захист фундаментальних прав людини, верховенства права, демократії, навколишнього середовища від негативного впливу систем штучного інтелекту.

Виділено та проаналізовано системи штучного інтелекту за чотирма рівнями ризику: з неприйнятним ризиком, з високим ризиком, з обмеженим ризиком або спеціальними зобов'язаннями щодо прозорості, з мінімальним ризиком.

Аналіз положень Закону ЄС про штучний інтелект надав можливість виділити виклики для імплементації його положень та можливості для розвитку сфери штучного інтелекту в ЄС. До найбільших викликів імплементації положень Закону віднесено: належне впровадження та забезпечення дотримання положень; створення послідовної та ефективної системи управління у цій сфері на всьому континенті; збільшення експлуатаційних витрат та цін на системи штучного інтелекту; вимкнення або обмеження певних функцій системи штучного інтелекту для забезпечення відповідності, затримка запуску нових продуктів штучного інтелекту, затрата часу на вихід на ринок, відставання європейських розробників від інших розробників з регіонів з менш суворими правилами для систем штучного інтелекту, виникнення розбіжностей

між державами-членами щодо здійснення нагляду та застосування положень цього закону в межах своїх юрисдикцій. До можливостей європейських розробників систем штучного інтелекту віднесено: створення прецеденту для наслідування, формування репутації розробників надійних систем штучного інтелекту; забезпечення чесної конкуренції в регіоні.

Зазначено, що імплементація Закону ЄС про штучний інтелект залежатиме від того, наскільки ефективно його положення збалансують можливості та виклики, а також від того, як адаптуються суб'єкти господарювання, органи публічної влади та громадське суспільство до нового правового регулювання.

Ключові слова: штучний інтелект, системи штучного інтелекту, нові технології, правове регулювання, ЄС, ризики для фундаментальних прав людини.

Summary. Introduction. The dynamic development of artificial intelligence has led to a global digital transformation of societies and states, and increased concerns about security, bias, personal data, and intellectual property rights. Adopted by the European Parliament, EU Artificial Intelligence Act is the world's first comprehensive legal act establishing ethical principles and harmonised rules for the development, placement, putting into service and use of artificial intelligence systems in the EU. Undoubtedly, this law will have a significant impact on the use of artificial intelligence systems not only in the EU but also abroad, and can become the basis for a global standard for the ethical development and implementation of artificial intelligence, influencing the regulations of different countries.

Purpose. The purpose of the issue is to conduct a thorough analysis of the provisions of the adopted and published EU Artificial Intelligence Law, as well as to highlight the existing opportunities and challenges for the development of artificial intelligence systems in the EU.

Materials and methods. The research materials are 1) EU Artificial Intelligence Act; 2) the works of domestic and foreign scientists in the field of artificial intelligence, in particular regarding the draft of EU Artificial Intelligence Law as a whole, and the application of these provisions in certain areas of the state; 3) EU statistical and reporting materials. In the research process, the general scientific dialectical method the method of system analysis, classification and grouping methods, and the system-functional method were used.

Results. The issue provides a thorough analysis of the provisions of the adopted and published EU Artificial Intelligence Law. It is concluded that the EU Artificial Intelligence Law introduces pan-European minimum requirements for artificial intelligence systems, based on using a risk-based approach to regulating artificial intelligence. This approach is aimed at protecting fundamental human rights, the rule of law, democracy, and the environment from the negative impact of artificial intelligence systems.

Artificial intelligence systems are identified and analysed for four levels of risk: unacceptable risk, high risk, limited risk or special obligations for transparency, with minimal risk.

Analysis of the EU Artificial Intelligence Law provided an opportunity to highlight challenges to the implementation of its provisions and opportunities for the development of artificial intelligence in the EU. The greatest challenges to the implementation include proper implementation and enforcement of the provisions; creation of a consistent and effective management system in this area throughout the continent; increase in operating costs and prices for artificial intelligence systems; disabling or restricting certain functions of the artificial intelligence system to ensure compliance, delaying the launch of new artificial intelligence products, wasting time on market entry, lagging European developers behind other developers from regions with less stringent rules for artificial intelligence systems, disagreements between Member States regarding the implementation of supervision and application of the provisions of this law within their jurisdictions. The capabilities of European developers of artificial intelligence systems include: creating a precedent for imitation, building the reputation of developers of reliable artificial intelligence systems; and ensuring fair competition in the region.

The implementation of the EU Artificial Intelligence Law will depend on how effectively its provisions balance opportunities and challenges, as well as on how business entities, public authorities and civil society adapt to the new legal regulation.

Key words: artificial intelligence, artificial intelligence systems, new technologies, legal regulation, EU, risks for fundamental human rights.

Вступ. Динамічний розвиток штучного інтелекту (далі — ШІ) призвів до глобальної цифрової трансформації суспільств та держав й посилив занепокоєння щодо безпеки, упередженості, особистих даних, прав інтелектуальної власності. Як наслідок цього сьогодні однією з найбільш актуальних проблем у світі є створення ефективного правового регулювання та управління системами ШІ, які зможуть забезпечити збалансований підхід до інновацій та захисту суспільних інтересів.

У той час як США і Китай борються у технологічному суперництві за лідерство у сфері ШІ, Європей-

ський Союз (далі — ЄС) приймає і опубліковує Закон про ШІ (далі — Закон). Закон є першим у світі всеосяжним нормативно-правовим актом, що встановлює етичні принципи та гармонізовані правила для розробки, розміщення, введення в експлуатацію та використання систем ШІ в ЄС. Поза сумнівом, цей закон буде мати значний вплив на використання систем ШІ не лише в ЄС, але і за його межами, може стати основою для глобального стандарту етичної розробки та впровадження ШІ. У цьому контексті проведення огляду основних положень Закону набуває неабиякої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні ІІІ знаходиться в центрі академічних і громадських дебатів. З моменту підготовки проекту Закону, науковці зі всього світу аналізують його положення в цілому [1; 2; 3], а також вплив цих положень на світовий ринок ІІІ [4], політику інших країн світу у цій сфері [5]. Науковці також особливу увагу приділяють дослідженню застосування положень Закону у різних сферах життєдіяльності (наприклад, у сфері освіти [6], зайнятості населення [7], цифрової медицини [8] та економіки [9]). Поряд з цим метою цієї статті є здійснити ґрунтовний аналіз положень прийнятого та опублікованого Закону, а також висвітлити наявні можливості та виклики для розвитку систем ІІІ у ЄС.

Виклад основного матеріалу. 2 лютого 2024 року Європейська Рада одноголосно проголосувала за схвалення новаторського Закону [10], який був офіційно підписаний Європейським парламентом 13 березня 2024 року та опублікований 12 липня 2024 року. Закон набуває чинності з 02 серпня 2024 року. Однак більшість його положень почнуть діяти після дворічного пільгового періоду, який передбачений для підготовки до їх виконання, за винятком окремих положень, що набудуть чинності через 6 або 12 місяців.

В цілому, Закон є частиною правового регулювання цифрових технологій у ЄС поряд з Загальним регламентом про захист даних [11], Законом про цифрові послуги [12], Законом про цифрові ринки [13].

Визнаючи потенціал систем ІІІ «поставити під загрозу» фундаментальні права людини, демократію та верховенство права, ЄС розглядає ІІІ як потенційно високоризиковану технологію, яка потребує втручання. Закон переслідує подвійну мету: по-перше, сприяти розробці, використанню та поширенню ІІІ в ЄС; по-друге, мінімізувати чи усунути ризики та шкоду суспільним інтересам та фундаментальним правам людини, гарантуючи, що системи ІІІ — це технології, орієнтовані на людину.

Взявши за основу поняття «система ІІІ», що визначене Організацією економічного співробітництва та розвитку [14], це поняття вживається у Законі у трьох аспектах як: машинна система, яка призначена для роботи з різним рівнем автономії; машинна система, що може проявляти адаптивність після впровадження, тобто така адаптивність відноситься до можливостей самонавчання, що дозволяє системі змінюватися під час використання; машинна система, яка для явних або неявних цілей робить висновок на основі вхідних даних, які вона отримує (прогнози, контент, рекомендації або рішення), які можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище (п. 1 статті 3) [10].

Закон вводить загальноєвропейські мінімальні вимоги до систем ІІІ, що ґрунтуються на застосуванні ризик-орієнтованого підходу до регулювання ІІІ. Цей підхід спрямований на захист фундаментальних прав людини, верховенства права, демократії,

навколишнього середовища від негативного впливу систем ІІІ.

Закон класифікує системи ІІІ за чотирма рівнями ризику:

- 1) системи ІІІ з неприйнятним ризиком — це системи ІІІ, які за своєю суттю порушують фундаментальні права або суперечать цінностям ЄС. Зокрема, відповідно до статті 2 Консолідованої версії Договору про ЄС, цінностями ЄС є повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини [15]. Статтею 5 Закону передбачено перелік заборонених систем ІІІ, до яких віднесено: системи ІІІ, що використовують підсвідомі (виходять за межі свідомості людини) або маніпулятивні чи оманливі методи для спотворення поведінки людини та прийняття рішення, яке б вона не прийняла б в іншому випадку (пп. а п. 1 стаття 5); системи ІІІ, які використовують вразливості певної групи осіб через їхній вік, інвалідність або соціально-економічне становище з метою значного спотворення їх поведінки і завдання шкоди (пп. б п. 1 стаття 5); системи ІІІ для соціальної оцінки людей за їх поведінкою чи особистісними характеристиками, що призводять до несправедливого або непропорційного відношення (пп. с п. 1 стаття 5); системи ІІІ, що використовуються для оцінки ризиків або прогнозування ризиків вчинення фізичною особою кримінального правопорушення, крім випадків підтримки людської оцінки до причетності особи до злочинної діяльності (пп. d п. 1 стаття 5); системи ІІІ для створення або розширення бази даних розпізнання обличчя шляхом збору зображень з Інтернету або записів з камер спостереження (пп. і п. 1 стаття 5); системи ІІІ, що використовуються для визначення емоцій на робочих місцях або освітніх закладах, крім медичних чи безпекових цілей (пп. f п. 1 стаття 5); системи ІІІ, що використовуються для категоризації людей за расою, політичними поглядами, релігійними переконаннями тощо (пп. g п. 1 стаття 5); системи ІІІ «реального часу» для біометричної ідентифікації в публічних місцях для цілей правоохоронних органів, крім випадків, коли це необхідно для запобігання загрозам життю, безпеці або терористичним актам (пп. h п. 1 стаття 5) [10]. Однак тут варто звернути увагу на той факт, що положення про заборонені системи ІІІ можуть тлумачитися по-різному. Наприклад, який об'єктивний поріг заподіяння психологічної шкоди; чи ця чітка заборона систем ІІІ буде застосовуватися до алгоритмів поведінкового підштовхування, які часто зустрічаються в Інтернеті; чи виключає заборона систем ІІІ «реального часу» системи, які могли б біометрично аналізувати відеозапис [16].
- 2) системи ІІІ з високим ризиком — це системи ІІІ, що впливають на безпеку людей і їх фунда-

ментальні права, та повинні підлягати суворій перевірці шляхом оцінки відповідності перед тим, як вони будуть випущені на ринок, і постійно контролюватися протягом усього їх життєвого циклу. Системи ІІІ з високим рівнем ризику поділяються на: системи, що є компонентами безпеки або продуктами, що підпадають під існуючі стандарти безпеки та оцінки (наприклад, медичні вибори, іграшки, радіоприлади) та системи, що призначені для використання у таких сферах життєдіяльності держави, як біометрична ідентифікація та категоризація фізичних осіб, критична інфраструктура, освіта, зайнятість та управління працівниками, доступ до основних приватних та державних послуг, правоохоронна діяльність, міграція, правосуддя та у виборчих процесах (стаття 6) [10].

- 3) системи ІІІ з обмеженим ризиком або спеціальними зобов'язаннями щодо прозорості — це системи ІІІ, що становлять мінімальні загрози, але вимагають певного рівня поінформованості користувачів, що вони взаємодіють з системою ІІІ, якщо це не є очевидним під кутом зору фізичної особи. Такі системи повинні відповідати вимогам прозорості. Наприклад, до таких систем слід віднести: чат-боти, які взаємодіють з клієнтами або дідфейки, які використовують у розважальних цілях.
- 4) системи ІІІ з мінімальним ризиком — це системи ІІІ практично без ризику для безпеки, конфіденційності чи основних прав людини. Ці системи не підпадають під жодні правила. Наприклад, відео-ігри на основі ІІІ або базові спам-фільтри. Втім, для впроваджувачів таких систем ІІІ рекомендується створювати кодекси поведінки для сприяння добровільному застосуванню деяких або всіх обов'язкових вимог, що застосовуються до систем ІІІ з високим ризиком (стаття 56) [10]. Поява непередбачуваних ризиків для систем ІІІ з мінімальним ризиком внаслідок розвитку ІІІ, а також розвиток генеративного ІІІ, який може створювати дуже реалістичний і потенційно шкідливий контент, у майбутньому може вимагати врегулювання і цього види систем ІІІ.
- 5) Поряд з цим поява генеративного ІІІ, який може створювати дуже реалістичний і потенційно шкідливий контент, може вимагати майбутніх правил у цій категорії, так само як і поява непередбачуваних ризиків в категоріях мінімального ризику внаслідок розвитку ІІІ.

Варто звернути увагу, що класифікація систем ІІІ за ризиками тісно пов'язана з цільовим призначенням кожної системи ІІІ. Паралельно з цільовим призначенням законодавець ЄС розглядає так зване «обґрунтовано передбачене неправомірне використання», а саме випадки, коли система ІІІ використовується «... у спосіб, який не відповідає її прямому призначенню, але й який може бути результатом розумно передбачуваної поведінки люди-

ни або взаємодії з іншими системами, включаючи інші системи ІІІ...» (п. 13 стаття 3) [10].

Таким чином, Закон встановлює межі дозволеного, обґрунтовуючи їх етичними ризиками та ризиками безпеки, які можуть призвести до негативних наслідків, а тому найбільше регулювання та здійснення нагляду зосереджено на заборонених системах ІІІ та системах ІІІ з високим ризиком.

Слід також акцентувати увагу на тому, що Закон поширюється не лише на суб'єктів господарювання ЄС, але й на тих суб'єктів, що розробляють системи ІІІ за межами ЄС, на постачальників, які розміщують на ринку або вводять в експлуатацію системи ІІІ під власним іменем або торговою маркою, імпортерів, дистриб'юторів, а також впроваджувачів систем ІІІ, тобто фізичних чи юридичних осіб, органів публічної влади, які використовують системи ІІІ. Запозичуючи концепцію із законодавства про безпеку продукції, суть якої полягає в тому, щоб працювати у зворотному напрямку від певної шкоди до заходів, які зменшують ризик того, що ця шкода матеріалізується, Закон встановлює зобов'язання та обов'язки для операторів систем ІІІ з високим ризиком (постачальник, виробник продукції, розповсюджувач, уповноважений представник, імпортер, дистриб'ютор), пропорційні інтенсивності та масштабу шкоди, яку можуть завдати системи ІІІ.

Закон запроваджує низку зобов'язань для постачальників систем ІІІ з високим ризиком, які включають: створення, провадження, документування та підтримання системи управління ризиками (стаття 9); ефективне управління даними (стаття 10); виготовлення технічної документації для демонстрації відповідності (стаття 11); ведення обліку (автоматичних записів подій) (стаття 12); забезпечення достатньої прозорості та ефективного людського нагляду (ст. 13–14); проектування та впровадження системи ІІІ таким чином, щоб досягти належної точності, надійності та кібербезпеки (стаття 15); впровадження системи управління якістю та ведення документації (стаття 17, 18), призначення уповноваженого представника в ЄС (стаття 22). До того ж постачальники систем ІІІ з високим рівнем ризику повинні пройти процедуру оцінки відповідності (стаття 43), скласти письмову декларацію про відповідність ЄС (стаття 47) та зареєструвати себе та свою систему в базі даних ЄС (стаття 49, 71) [10]. Як висновок з цього, слід зазначити, що наявність такої кількості зобов'язань про документування створює високе адміністративне навантаження на постачальників систем ІІІ.

Аналіз норм Закону надав можливість зробити висновок, що перш за все розробники, починаючи з етапу проектування, повинні враховувати відповідність системи ІІІ нормативним вимогам. Надалі імпортери та дистриб'ютори зобов'язані переконатися, що система ІІІ з високим рівнем ризику відповідає конкретним положенням Закону. До того ж постачальники, дистриб'ютори та впроваджувачі повинні

постійно перевіряти відповідність системи ІІІ протягом усього її життєвого циклу. Вони також повинні інформувати постачальника та компетентні органи, що система ІІІ з високим ризиком становить ризики для здоров'я, безпеки та фундаментальних прав людини.

Таким чином, для досягнення успіху у використанні ІІІ на європейському ринку, суб'єкти господарювання та органи публічної влади повинні дотримуватися широкого спектру зобов'язань, формувати культуру довіри та забезпечувати прозорість протягом усього життєвого циклу ІІІ.

Сьогодні відомо непоодинокі випадки, коли генеративний ІІІ генерував певні факти сумнівної якості або засновані на вигаданій інформації, тому Закон встановлює обов'язок суб'єктів господарювання, які розробляють і випускають ботів, перевіряти і коригувати світогляд ІІІ, щоб не допустити подібних прецедентів (стаття 53). До того ж Закон встановлює правила, які зобов'язують перевіряти джерела та достовірність інформації перед додаванням її до системи навчання ботів, а також перевіряти та контролювати інформацію користувачів та фільтрувати шкідливі тренди [10]. Наприклад, якщо бот отримує запит, який містить ключові слова, система повинна позначити його відповідним чином і виключити інформацію з системи індексації та навчання.

Заслуговує на увагу і нововведення щодо заборони збирання конфіденційної інформації про користувачів та зберігання її на публічних серверах. Закон суворо регулює численні ніші та їхні можливості застосування ІІІ. Наприклад, ботам тепер заборонено надавати інформацію про здоров'я, інформацію про методи лікування. Ці обмеження, на мій погляд, є не випадковими, а обґрунтованими потенційними ризиками, які можуть негативно вплинути на безпеку, об'єкти інфраструктури та життя і здоров'я людей.

Варто також звернути увагу на особливості публічного адміністрування цієї сфери. Держави-члени ЄС зобов'язані призначити принаймні один нотифікуючий орган та національний наглядовий орган (стаття 70). Нотифікуючий орган має бути зареєстрований у списку, створеному Європейською комісією, та відповідати за встановлення та проведення необхідних процедур для оцінки, призначення та повідомлення органів з оцінки відповідності систем ІІІ та за їх моніторинг (статті 28). Нотифікуючий органи зможуть видавати сертифікати на відповідність обов'язковим вимогам систем ІІІ з високим ризиком, які будуть дійсні протягом не більше 4 і 5 років в залежності від системи ІІІ (стаття 44). Національний наглядовий орган діятиме як орган ринкового нагляду, контролюючи національний ринок і здійснюючи нагляд за дотриманням необхідних правил для систем ІІІ з високим рівнем безпеки (стаття 70) [10].

До того ж Законом передбачено створення Офісу ІІІ (стаття 64), як центру експертизи у галузі ІІІ в ЄС та сприяння розробки та використання надійного ІІІ [10; 17]; Європейської ради з питань ІІІ у складі пред-

ставників держав-членів, що відповідатиме за сприяння гармонізованому застосуванню положень Закону на всій території ЄС та забезпечення співпраці та координації дій між національними наглядовими органами (стаття 65); Консультативного форуму, як дорадчого органу для надання технічної експертизи та консультування Комісії та Правління Європейської Ради з питань ІІІ, а також сприяння виконанню їхніх завдань, що має «...представляти збалансований вибір зацікавлених сторін, включаючи промисловість, стартапи, малі та середні підприємства, громадське суспільство та наукові кола» (стаття 67); наукової групи незалежних експертів для підтримки правозастосовної діяльності Комісії (стаття 68) [10].

За порушення Закону передбачено адміністративні штрафи, але вид та розмір таких штрафів залежатимуть від всіх обставин, що стосуються даної ситуації, а саме: характеру, тяжкості і тривалості порушення та його наслідків із урахуваннями мети системи ІІІ, кількості постраждалих осіб та рівня шкоди, якої вони зазнали; розмір, річний оборот і частка ринку оператора, який вчинив порушення; наявність пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин; навмисний чи недбалий характер порушення; ступінь співпраці з національними компетентними органами з метою усунення порушення та пом'якшення негативних наслідків порушення, а також наявність чи відсутність застосованих національним компетентним органом адміністративних штрафів за це порушення (стаття 99). Наприклад, за порушення суб'єктами господарювання заборонених практик або невідповідності, пов'язану з вимогами до даних, може бути накладено штраф до 35 млн. євро або 7% від його загального світового річного обороту за попередній фінансовий рік залежно від того, яке з цих значень вище; за порушення вимог або зобов'язань закону — до 15 млн. євро або 3%; за надання неправильної, неповної або оманливої інформації — до 7,5 млн. євро або 1% [10].

Без сумніву, прийнятий Закон може спричинити виникнення багатьох викликів для імплементації його положень у реальність, однак також відкрити нові можливості та перспективи розвитку сфери ІІІ.

На мою думку, найбільшими викликами імплементації положень Закону є належне впровадження та забезпечення дотримання положень, а також створення послідовної та ефективної системи управління у цій сфері на всьому континенті. Заплутана мережа національних органів, яким доручено імплементацію, може зіткнутися з проблемами фінансування, технічної спроможності та наявністю кваліфікованого персоналу.

Не слід забувати і той факт, що імплементація Закону може призвести до виникнення потенційних викликів не лише для всіх суб'єктів господарювання, що розробляють, вводять в експлуатацію, використовують системи ІІІ, але й для користувачів. Наприклад, імплементація положень Закону при-

зведе до збільшення експлуатаційних витрат та цін на системи ІІІ. Насамперед, мова йде про те, що системи ІІІ можуть мати вищу вартість порівняно з аналогічними системами ІІІ з регіонів із нижчими стандартами або без них, а підвищенні вимоги до безпеки цифрових рішень та алгоритмів використання ботів можуть збільшити витрати на розробку та підтримку таких систем, а також призвести до потенційного підвищення цін для споживачів. До того ж, Закон містить чимало положень щодо необхідності здійснення людського нагляду, моніторингу, повідомлення про серйозні інциденти та несправності, що збільшує експлуатаційні витрати. Підтвердженням моєї думки є дослідження оцінки впливу нормативних вимог до ІІІ в Європі, яке проведене для Європейської Комісії ще у 2021 році. Результати цього дослідження демонструють, що дотримання вимог щодо відповідності положенням Закону орієнтовно може коштувати 10 тисяч євро, тоді як придбання додаткових послуг або наймання додаткового персоналу може збільшити вартість до 30 тисяч євро [18]. З цього приводу керівники 150 великих європейських компаній (Airbus, Renault і Heineken, Siemens тощо) звернулися з відкритим листом до Європейської комісії, Європейської Ради та Європейського Парламенту про їх стурбованість таким суворим регулюванням систем ІІІ та базових моделей, незалежно від їх використання. На думку цих керівників імплементація положень Закону може призвести до збільшення вартості систем ІІІ та зниження продуктивності їхньої діяльності, а отже, конкурентоспроможності порівняно з іншими країнами світу [19].

Не слід залишати поза увагою і те, що наявність чітко прописаних положень щодо функціонування систем ІІІ можуть вимагати вимкнення або обмеження певних функцій систем ІІІ для забезпечення відповідності, результатом чого може бути запроваджено менш функціональні або персоналізовані продукти для кінцевих користувачів.

На жаль, виконання всіх вимог Закону може затримати запуск нових продуктів ІІІ, призвести до витрачання часу на вихід на ринок та ймовірного відставання європейських розробників від розробників з регіонів з менш суворими правилами для систем ІІІ. Також надмірно суворі положення Закону можуть перешкоджати дослідженням і розробкам, потенційно спонукаючи до розробки нових систем ІІІ в інших регіонах.

Врешті-решт, практичне застосування Закону може спричинити виникнення розбіжностей між державами-членами ЄС щодо здійснення нагляду та застосування положень Закону в межах своїх юрисдикцій.

Поряд з цим, європейські розробники системи ІІІ можуть скористатися низкою нових можливостей. По-перше, будучи першою глобальною правовою базою для постачальників систем ІІІ, Закон позиціонує європейських розробників як «першопрохідців», потенційно створюючи прецедент для інших країн,

які будуть наслідувати цей приклад. По-друге, європейські розробники систем ІІІ можуть створити репутацію розробників надійних систем ІІІ, що забезпечують високий рівень безпеки та викликають довіру, підвищуючи попит на свої продукти та послуги. По-третє, Закон створює підґрунтя для чесної конкуренції в регіоні, адже усі суб'єкти господарювання, що займаються ІІІ, незалежно від походження, повинні дотримуватися положень Закону, щоб працювати в межах ЄС.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, варто зробити такі висновки:

- 1) Закон вводить загальноєвропейські мінімальні вимоги до систем ІІІ, що ґрунтується на застосуванні ризик-орієнтованого підходу до регулювання ІІІ. Такий підхід спрямований на захист фундаментальних прав людини, верховенства права, демократії, навколишнього середовища від негативного впливу систем ІІІ.
- 2) Закон розрізняє системи ІІІ за чотирма рівнями ризиками: з неприйнятним ризиком, з високим ризиком, з обмеженим ризиком або спеціальними зобов'язаннями щодо прозорості, з мінімальним ризиком.
- 3) До найбільших викликів імплементації положень Закону віднесено: належне впровадження та забезпечення дотримання положень; створення послідовної та ефективної системи управління у цій сфері на всьому континенті; збільшення експлуатаційних витрат та цін на системи ІІІ; вимкнення або обмеження певних функцій системи ІІІ для забезпечення відповідності, затримка запуску нових продуктів ІІІ, затрата часу на вихід на ринок, відставання європейських розробників від інших розробників з регіонів з менш суворими правилами для систем ІІІ, виникнення розбіжностей між державами-членами щодо здійснення нагляду та застосування положень цього закону в межах своїх юрисдикцій.
- 4) До можливостей європейських розробників систем ІІІ віднесено: створення прецеденту для наслідування, формування репутації розробників надійних систем ІІІ; забезпечення чесної конкуренції в регіоні.

Імплементація Закону залежатиме від того, наскільки ефективно його положення збалансують можливості та виклики, а також від того, як адаптуються суб'єкти господарювання, органи публічної влади та громадське суспільство до нового нормативно-правового регулювання. І лише після подолання всіх складнощів ЄС можна буде позиціонувати як світового лідера в етичному та відповідальному розвитку систем ІІІ.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на вивченні впливу положень Закону на функціонування правосуддя та адаптації законодавства до швидкоплинних змін у сфері правосуддя та технологій.

Література

1. Pavlidis G. Unlocking the black box: analysing the EU artificial intelligence act's framework for explainability in AI. *Law, Innovation and Technology*. 2024. 16(1). P. 293–308. doi: <https://doi.org/10.1080/17579961.2024.2313795>.
2. Enqvist L. “Human oversight” in the EU artificial intelligence act: what, when and by whom? *Law, Innovation and Technology*. 2023. 15(2). P. 508–535. doi: <https://doi.org/10.1080/17579961.2023.2245683>.
3. Kalodanis K., Rizomiliotis P., Anagnostopoulos D. European Artificial Intelligence Act: an AI security approach. *Information and Computer Security*. 2024. Vol. 32 No. 3. P. 265–281. doi: <https://doi.org/10.1108/ICS-10-2022-0165>.
4. Siegmännand Ch., Anderljung M. The Brussels Effect and Artificial Intelligence: How EU regulation will impact the global AI market. 2022. URL: <https://arxiv.org/pdf/2208.12645> (дата звернення: 29.07.2024).
5. Svantesson D. The European Union Artificial Intelligence Act: Potential implications for Australia. *Alternative Law Journal*. 2022. 47(1). P. 4–9. doi: <https://doi.org/10.1177/1037969X211052339>.
6. Teremetskyi V., Burylo Yu., Zozuliak O., Koshmanov M., Polyova N., Petruk O. Academic integrity in the age of artificial intelligence: world trends and outlook for Ukraine from the legal perspective. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*. 2024. 22(1). P. 2020–2029. doi: <https://doi.org/10.57239/PJLSS-2024-22.1.00147>.
7. Cefaliello A., Kullmann M. Offering false security: How the draft artificial intelligence act undermines fundamental workers' rights. *European Labour Law Journal*. 2022. 13(4). P. 542–562. doi: <https://doi.org/10.1177/20319525221114474>.
8. Gilbert S. The EU passes the AI Act and its implications for digital medicine are unclear. *npj Digit. Med.* 2024. 7. P. 135. doi: <https://doi.org/10.1038/s41746-024-01116-6>.
9. Mazur J., Włoch R. Embedding digital economy: Fictitious triple movement in the European Union's Artificial Intelligence Act. *Social & Legal Studies*. 2024. 33(1). P. 104–123. doi: <https://doi.org/10.1177/09646639231152866>.
10. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (дата звернення: 29.07.2024).
11. EU data protection rules. URL: https://commission.europa.eu/law/law-topic/data-protection/eu-data-protection-rules_en#library (дата звернення: 29.07.2024).
12. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj> (дата звернення: 29.07.2024).
13. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022R1925> (дата звернення: 29.07.2024).
14. Explanatory memorandum on the updated OECD definition of an AI system. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/explanatory-memorandum-on-the-updated-oecd-definition-of-an-ai-system_623da898-en (дата звернення: 29.07.2024).
15. Консолідовані версії Договору про ЄС та Договору про функціонування ЄС з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 29.07.2024).
16. EU's AI law needs major changes to prevent discrimination and mass surveillance. URL: <https://edri.org/our-work/eus-ai-law-needs-major-changes-to-prevent-discrimination-and-mass-surveillance/> (дата звернення: 29.07.2024).
17. European AI Office. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-office> (дата звернення: 29.07.2024).
18. Renda A., Arroyo J., Fanni R., Laurer M., Sipiczki A., Yeung T., Maridis G., Fernandes M., Endrodi G., Milio S. *Study to support an impact assessment of regulatory requirements for artificial intelligence in Europe*. 2021. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/55538b70-a638-11eb-9585-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-204305195> (дата звернення: 29.07.2024).
19. Open letter to the representatives of the European Commission, the European Council and the European Parliament. URL: <https://drive.google.com/file/d/1wrtxfvcD9FwfNfWGDL37Q6Nd8wBKXCkn/view> (дата звернення: 29.07.2024).

References

1. Pavlidis, G. (2024). Unlocking the black box: analysing the EU artificial intelligence act's framework for explainability in AI. *Law, Innovation and Technology*, 16(1), 293–308. doi: <https://doi.org/10.1080/17579961.2024.2313795>.
2. Enqvist, L. (2023). “Human oversight” in the EU artificial intelligence act: what, when and by whom? *Law, Innovation and Technology*, 15(2), 508–535. doi: <https://doi.org/10.1080/17579961.2023.2245683>.
3. Kalodanis, K., Rizomiliotis, P., & Anagnostopoulos, D. (2024). European Artificial Intelligence Act: an AI security approach. *Information and Computer Security*, 32(3), 265–281. doi: <https://doi.org/10.1108/ICS-10-2022-0165>.
4. Siegmännand Ch., & Anderljung, M. (2022). The Brussels Effect and Artificial Intelligence: How EU regulation will impact the global AI market. URL: <https://arxiv.org/pdf/2208.12645>.
5. Svantesson, D. (2022). The European Union Artificial Intelligence Act: Potential implications for Australia. *Alternative Law Journal*, 47(1), 4–9. doi: <https://doi.org/10.1177/1037969X211052339>.

6. Teremetskyi, V., Burylo, Yu., Zozuliak, O., Koshmanov, M., Polyova, N., & Petruk, O. (2024). Academic integrity in the age of artificial intelligence: world trends and outlook for Ukraine from the legal perspective. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 22(1), 2020–2029. doi: <https://doi.org/10.57239/PJLSS-2024-22.1.00147>.
7. Cefaliello, A., & Kullmann, M. (2022). Offering false security: How the draft artificial intelligence act undermines fundamental workers' rights. *European Labour Law Journal*, 13(4), 542–562. <https://doi.org/10.1177/20319525221114474>
8. Gilbert, S. (2024). The EU passes the AI Act and its implications for digital medicine are unclear. *npj Digit. Med.*, 7, 135. doi: <https://doi.org/10.1038/s41746-024-01116-6>.
9. Mazur, J., & Włoch, R. (2024). Embedding digital economy: Fictitious triple movement in the European Union's Artificial Intelligence Act. *Social & Legal Studies*, 33(1), 104–123. doi: <https://doi.org/10.1177/09646639231152866>
10. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>.
11. EU data protection rules. URL: https://commission.europa.eu/law/law-topic/data-protection/eu-data-protection-rules_en#library.
12. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>.
13. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022R1925>.
14. Explanatory memorandum on the updated OECD definition of an AI system. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/explanatory-memorandum-on-the-updated-oecd-definition-of-an-ai-system_623da898-en.
15. Konsolidovani versii Dohovoru pro YeS ta Dohovoru pro funktsionuvannia YeS z protokolamy ta deklaratsiiamy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian].
16. EU's AI law needs major changes to prevent discrimination and mass surveillance. URL: <https://edri.org/our-work/eus-ai-law-needs-major-changes-to-prevent-discrimination-and-mass-surveillance/>.
17. European AI Office. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-office>.
18. Renda, A., Arroyo, J., Fanni, R., Laurer, M., Sipiczki, A., Yeung, T., Maridis, G., Fernandes, M., Endrodi, G., & Milio, S. (2021). *Study to support an impact assessment of regulatory requirements for artificial intelligence in Europe*. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/55538b70-a638-11eb-9585-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-204305195>.
19. Open letter to the representatives of the European Commission, the European Council and the European Parliament. URL: <https://drive.google.com/file/d/1wrtxfvcD9FwfNfWGD37Q6Nd8wBKXCkn/view>.

УДК 330.322: 340.14

Зайкіна Ганна Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор кафедри
правового забезпечення та адміністрування транспортної діяльності
Український державний університет залізничного транспорту*

Zaikina Hanna

*Doctor of Legal Sciences, Professor of the
Department of Legal Support and Administration of Transport Activities
Ukrainian State University of Railway Transport
ORCID: 0009-0007-7141-1391*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10068

АДМІНІСТРАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ТА МЕТОДИ ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ

ADMINISTRATIVE TOOLS AND METHODS OF INVESTMENT PROTECTION IN UKRAINE

Анотація. Вступ. У статті аналізується комплекс адміністративних інструментів та методів захисту інвестицій в Україні, які виконують різні функції: регулятивну, захисну, дозвоільну, арбітражну, стабілізаційну, консультаційну, інформаційну, стимулюючу та контрольну.

Мета. Проведення теоретичного обґрунтування адміністративних інструментів та методів захисту інвестицій в Україні та визначення пріоритетних напрямів реформ для покращення інвестиційного клімату.

Матеріали і методи. Основою для дослідження стали законодавчі акти України, включаючи Закон України «Про адміністративну процедуру», «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування» та «Про захист іноземних інвестицій в Україні». Застосовувалися методи системного аналізу, порівняльно-правовий метод та метод узагальнення.

Результати. У статті обґрунтовано класифікацію функцій адміністративних інструментів та методів захисту інвестицій, деталізовано їх сутність. Визначено ключові напрями правового забезпечення захисту інвесторів, такі як гарантії стабільності умов здійснення інвестиційної діяльності, правова безпека від незаконних дій державних органів, забезпечення компенсації збитків та захисту від експропріації. Запропоновано рекомендації щодо адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів та заходи для створення сприятливого інвестиційного клімату, включаючи надання гарантій прав власності, арбітраж та вирішення спорів, податкові пільги. Особливу увагу приділено імперативним нормам, які встановлюють обов'язкові правила щодо надання державних гарантій захисту інтересів інвесторів.

Перспективи. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на детальне вивчення ефективності впроваджених адміністративних інструментів та методів, їх впливу на залучення інвестицій, а також на розробку нових механізмів захисту інвесторів з урахуванням змін у міжнародному правовому полі та економічній ситуації в Україні.

Ключові слова: адміністративні інструменти та методи, захист інвестицій, українське законодавство, державні гарантії, правова безпека, імперативні норми.

Summary. Introduction. The article analyzes the set of administrative procedures for the protection of investments in Ukraine, which perform various functions: regulatory, protective, permitting, arbitration, stabilization, consultation, informational, stimulating and control.

The purpose of the study. Conducting a theoretical substantiation of the administrative procedures for investment protection in Ukraine and determining the priority areas of reforms to improve the investment climate.

Materials and method. The basis for the research was the legislative acts of Ukraine, including the Law of Ukraine "On Administrative Procedure", "On State Support of Investment Projects with Significant Investments in Ukraine", "On Investment Activity", "On the Foreign Investment Regime" and "On Protection of foreign investments in Ukraine". Methods of system analysis, comparative legal method, method of generalization and structural analysis were used to assess the effectiveness of administrative procedures and legal norms regulating investment protection.

Results. The article reveals the functions of administrative procedures for investment protection, which include regulatory, protective, permitting, arbitration, stabilization, consultation, information, incentive and control mechanisms. The key areas of legal protection of investors have been identified, such as guarantees of stability of investment activity conditions, legal security against illegal actions of state bodies, provision of compensation for losses and protection against expropriation. Recommendations on adapting Ukrainian legislation to international standards and measures to create a favorable investment climate are proposed, including the provision of guarantees of property rights, arbitration and dispute resolution, tax benefits. Special attention is paid to imperative norms that establish mandatory rules for the provision of state guarantees for the protection of interests. investors.

Prospects for further research. Further research can be aimed at a detailed study of the effectiveness of the implemented administrative procedures, their impact on investment attraction, as well as the development of new investor protection mechanisms taking into account changes in the international legal field and the economic situation in Ukraine.

Key words: administrative tools and methods, procedures, investment protection, Ukrainian legislation, state guarantees, legal security, mandatory norms.

Постановка проблеми. Інвестиції відіграють критично важливу роль в економічному розвитку будь-якої країни. В Україні, зокрема, податки від функціонуючого бізнесу фінансують значну частину державних витрат, включаючи безпеку та оборону. Однак, для забезпечення стійкого економічного зростання та відновлення після криз, країна потребує значних обсягів іноземних інвестицій і залучення великих міжнародних компаній.

На сьогоднішній день, більшість економістів та представників бізнес-спільноти наголошують, що без покращення інвестиційного клімату в Україні очікувати стрімкого економічного зростання не варто. Однією з головних проблем, що перешкоджають притоку інвестицій, є нестабільність правової системи, яка не дозволяє інвесторам прогнозувати свої стратегічні плани та моделювати кінцеві результати своїх інвестицій.

За таких умов особливого значення набуває роль держави у створенні сприятливих умов для інвесторів, включаючи втручання у їх діяльність та проведення моніторингу адміністративних інструментів захисту інвестицій для зменшення політичних та економічних ризиків. Правові норми та адміністративні процедури, що регулюють розвиток і захист інвестиційної діяльності, можуть значно впливати на якість та кількість інвестицій, стимулюючи або, навпаки, стримуючи інвесторів. Зважаючи на виклики, які стоять перед Україною, включаючи необхідність відновлення зруйнованої інфраструктури та загальне економічне відродження, питання адміністративних інструментів та методів захисту інвестицій набуває особливої актуальності. Відсутність стабільної правової бази та ефективних механізмів захисту інвесторів може призвести до зниження інвестиційної привабливості країни та уповільнення темпів її економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковець Фіщук Н. надає повний аналіз стану та тенденцій іноземних інвестицій в економіку України, Светлічна Ю. в своїх роботах розглядає правовий захист прав інвесторів у контексті положень Господарського кодексу України [1; 2]. А науковиця Зельдіна О. деталізує безпосередньо правові можливості захисту прав інвесторів [3], державним гарантіям

захисту прав інвесторів присвячені роботи Хримлі О. [4], науковець Ковальчук В. досліджує адміністративні процедури як механізм захисту інвестицій, акцентуючи увагу на необхідності реформування адміністративного законодавства України для покращення інвестиційного клімату [5].

Іноземні дослідження проводили Smith J. and Johnson R., які у своїй роботі «Investment Protection Mechanisms in Emerging Markets» досліджують різні підходи до захисту інвестицій в країнах, включаючи Україну. Автори підкреслюють важливість міжнародних угод та двосторонніх інвестиційних договорів для забезпечення надійного захисту інвесторів. Brown L. у статті «Legal Frameworks for Investment in Eastern Europe» аналізує правові структури країн Східної Європи, включаючи Україну, та їх вплив на інвестиційний клімат. Відзначається, що політична нестабільність і слабкість правової системи є основними викликами для інвесторів в Україні. Клаус Е. Майер і Сол Естрін деталізують інвестиційні стратегії [6]. Chen Y. у своєму дослідженні «Administrative Procedures and Investment Climate in Post-Soviet States» порівнює адміністративні процедури захисту інвестицій в різних пострадянських країнах, зокрема Україні [7]. Він вказує на необхідність удосконалення адміністративних процедур для підвищення інвестиційної привабливості.

Разом з тим залишаються не вирішеними проблемні в окремих питаннях нестабільності правової системи: Незважаючи на численні реформи, правова система України все ще залишається нестабільною, що створює ризики для інвесторів та питання недосконалості адміністративних процедур захисту інвестицій. Існуючі адміністративні процедури не забезпечують достатнього рівня захисту інвесторів, що потребує подальшого реформування. Постійна політична нестабільність ускладнює довгострокове планування для інвесторів та знижує інвестиційну привабливість країни.

Для покращення інвестиційного клімату в Україні необхідно продовжувати реформування правової системи, спрощення адміністративних процедур та боротьбу з корупцією, що дозволить створити сприятливі умови для іноземних інвесторів.

Метою статті стало проведення теоретичного обґрунтування адміністративних інструментів та методів захисту інвестицій в Україні.

Матеріали і методи. Основою для дослідження стали законодавчі акти України, включаючи Закон України «Про адміністративну процедуру», «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування» та «Про захист іноземних інвестицій в Україні». Застосовувалися методи системного аналізу, порівняльно-правовий метод, метод узагальнення та структурного аналізу для оцінки ефективності адміністративних інструментів та правових норм, що регулюють захист інвестицій.

Виклад основного матеріалу. За оцінками Світового банку, протягом наступних десяти років для відбудови зруйнованої інфраструктури Україні необхідно буде щонайменше 486 млрд. доларів США [8]. Так, житловий сектор потребуватиме інвестиційних вливань у сумі 82, 62 млрд. \$, транспорт — 72,9 млрд. \$, торгівля і промисловість — 68,4 млрд. \$, сільське господарство — 58,32 млрд. \$, енергетика, соціальний захист та інше — 48,6, 43,74 та 111,78 млрд. \$ відповідно. З метою стимулювання залучення в економіку України стратегічних інвесторів, підвищення інвестиційної привабливості України прийнято Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» [9].

Правові норми, що регулюють розвиток і захист інвестиційної діяльності можуть впливати на якість і кількість інвестицій і тим самим стимулювати інвесторів. Постає питання про роль, повноваження держави втручатися в діяльність інвесторів шляхом активізації правової бази певних адміністративних процедур щодо зменшення ризику інвесторів.

Загальне поняття терміну «адміністративна процедура» закріплено у Законі України «Про адміністративну процедуру» [10] як порядок розгляду та вирішення справи (ст. 3., п. 1), реалізація якого повинна базуватися на наступних принципах:

1. Головний принцип:

- верховенство, рівність права;

2. Обов'язково-опосередковані принципи:

- неупередженість;
- своєчасність;
- офіційність;

3. Прикінцева теза:

- ефективність.

Варто зауважити, що Україна не є першою у питанні правового закріплення терміну «адміністративна процедура». Такий Закон прийнято у більшості країн світу, а саме в: Австрії, Азербайджані, Албанії, Болгарії, Вірменії, Грузії, Данії, Ісландії, Іспанії, Італії, Македонії, Нідерландах, Німеччині, Норвегії, Польщі, Португалії, Словаччині, Словенії, Угорщині, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії, Швейцарії та Швеції [11].

Слід також підкреслити, що означені вище принципи адміністративних процедур дозволяють правильно розуміти та застосовувати принципи щодо, безпосередньо вже захисту інвестицій в Україні. Науковець Фесенко О. М. конкретизує, що в цілому правові принципи поділяються на загальноправові, міжгалузеві та галузеві [12]. Вчений вважає, що галузеві принципи набувають особливого характеру та корелюються з особливими рисами, що властиві правовим інститутам правової, фінансової, соціальної та іншим сферам держави, які причетні до інвестиційної діяльності. До основних з цих принципів науковець відносить:

- пріоритетність публічних завдань у правовому регулюванні фінансових відносин;
- соціальну спрямованість інвестиційної діяльності;
- рівноправність, законність під час здійснення інвестиційної діяльності, гласність її здійснення;
- економічне стимулювання та бюджетування орієнтованого на результат;
- раціональність та ефективність провадження.

Практик судочинства Хрімля О. Г. зазначає, що існуюча в країні нормативно-правова база, яка виступає гарантом підтримки означених принципів здійснення інвестиційної діяльності, надає інвестору право самостійно вибирати спосіб захисту прав і законних інтересів у межах позначених законодавством [13].

А у ч. 1, ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 року № 1560-XII чітко кріплено, що «держава гарантує захист інвестицій незалежно від форм власності, а також країни інвестування інвестицій» [14]. Тому вже сьогодні країна окреслила для себе пріоритетні сфери реформ, які будуть спрямовані на захист іноземних інвесторів, а саме [10]:

- вступ до ЄС;
- створення основи для інвестиційної політики, орієнтованої на досягнення конкретних цілей;
- зміцнення інституцій для заохочення інвестицій;
- зміцнення нормативної та інституційної основи регулювання капітальних інвестицій;
- вирішення економічних питань та постановка конкретних завдань в окремих галузях (основні: сільське господарство, високотехнологічне виробництво, нафтогазовидобувна, ресурсна, харчова промисловість та відновлювальні джерела енергії);
- активізація процесу приватизації збиткових державних підприємств;
- продовження антикорупційної реформи.

Нами проведено комплексний аналіз законодавчого «поля» [9; 14], щодо інвестиційної політики країни, при цьому встановлено, що, безпосередньо, до спеціальних адміністративних процедур захисту прав інвесторів можна віднести окремі положення Законів України «Про інвестиційну діяльність», а саме: положення ст. 18, п. 1:

- гарантії стабільності умов здійснення інвестиційної діяльності;

- гарантії додержання прав і законних інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності;
- гарантії захисту іноземних інвестицій при зміні законодавства про іноземні інвестиції;
- страхування інвестицій (п. 4., ст. 19).

Положення Законів України «Про режим іноземного інвестування»: та «Про захист іноземних інвестицій на Україні»:

- гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади і їх посадових осіб;
- компенсація і відшкодування збитків інвесторам;
- гарантії при припиненні інвестиційної діяльності;
- гарантії переказу прибутків і використання доходів від іноземних інвестицій.

Отже, маємо підкреслити, що українське інвестиційне законодавство є досить потужним. Однак вважаємо за доцільне додати, що у контексті повної інтеграції законодавчої бази України до положень, стандартів та Законів країн ЄС правовий режим адміністративних процедур захисту інвестицій повинно бути адаптовано до міжнародної правової бази. При цьому типові положення у якості ключових ідей, повинні містити наступні напрямки:

- збереження режиму найбільшого сприяння інвестування (most-favoured-nation treatment);
- дотримання справедливого та рівноправного режиму (fair and equitable treatment);
- сприяння режиму повного захисту та безпеки (full protection and security).

Маємо констатувати, що в узагальненому вигляді адміністративні процедури захисту безпосередньо інвестицій включають різні заходи та механізми, спрямовані на забезпечення прав та інтересів ін-

весторів. Ми вважаємо, що основними елементами таких процедур виступає:

- оформлення та видача необхідних ліцензій і дозволів для здійснення інвестиційної діяльності, їх інформаційний супровід та консультативна підтримка;
- надання гарантій прав власності та захист від незаконних вилучень і націоналізації;
- арбітраж і вирішення спорів, з доступом до національних і міжнародних арбітражних судів для вирішення цих спорів;
- встановлення чітких процедур і правил для вирішення інвестиційних спорів;
- фіскальні заходи та податкові пільги.

Означені елементи адміністративних процедур мають бути спрямовані на створення сприятливого інвестиційного клімату, мінімізацію ризиків і забезпечення стабільності для інвесторів.

Отже, резюмуючи вищезначене, маємо означити, що адміністративні процедури захисту інвестицій виконують кілька ключових функцій, спрямованих на забезпечення сприятливого інвестиційного клімату та захисту прав інвесторів. Основні функції представлено на рис. 1.

Всі означені функції адміністративних процедур захисту інвестицій спрямовані на створення стабільного та передбачуваного інвестиційного середовища, стимулювання економічного зростання та розвиток інфраструктури, а також на забезпечення правового та фінансового захисту інвесторів.

Маємо додати, що реалізація однієї з основних функцій адміністративних процедур захисту інвестицій — захисної, містить у собі такі ключові

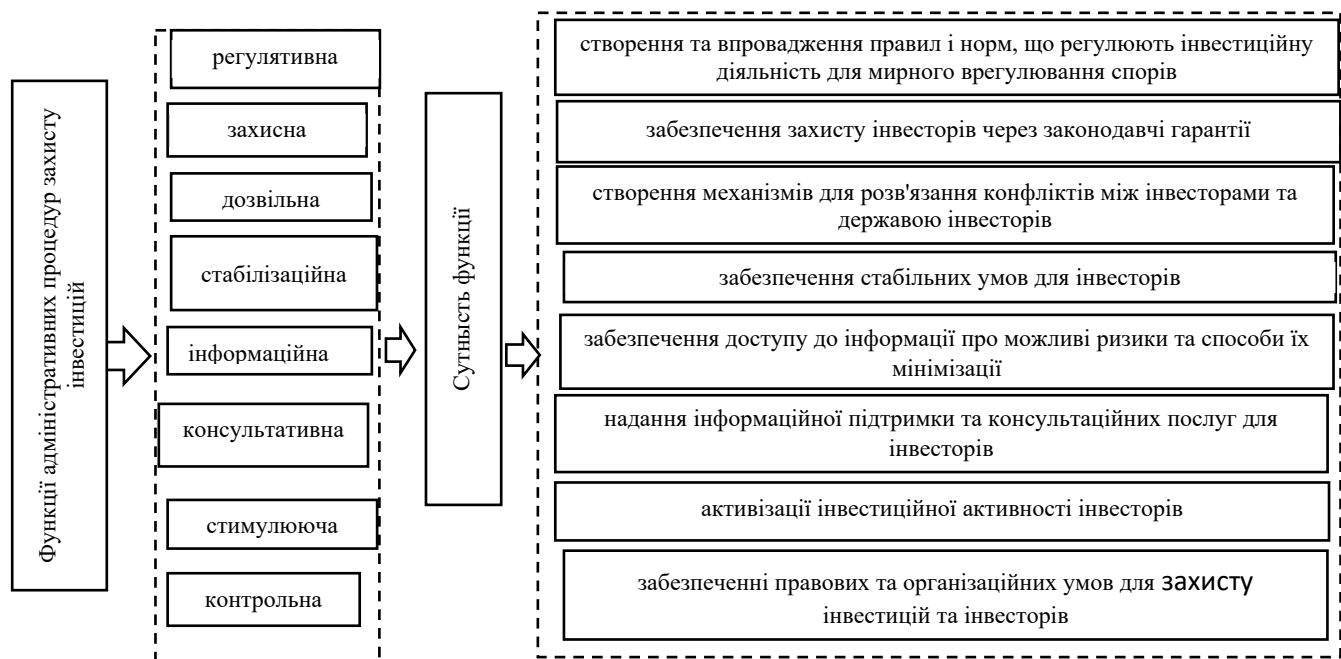

Рис. 1. Класифікації та сутність функцій адміністративних процедур захисту інвестицій

Джерело: авторська розробка

напрями: правовий захист, гарантії недоторканності майна, стабільність правового режиму, антикорупційні механізми. А сутність контрольної функції адміністративних процедур захисту інвестицій досягається через ряд дій та механізмів, зокрема:

1. Регуляторний нагляд: державні органи контролюють дотримання законодавства про інвестиції, що забезпечує правову визначеність та стабільність інвестиційного середовища.

2. Забезпечення прозорості: адміністративні процедури захисту інвестицій мають бути прозорими, щоб інвестори могли розуміти та прогнозувати наслідки своїх дій і рішень державних органів.

3. Захист від неправомірних дій: відстеження і запобігання можливим зловживанням та неправомірним діям щодо інвесторів з боку державних органів чи третіх осіб.

4. Механізми вирішення спорів: наявність ефективних механізмів для вирішення спорів, що виникають у процесі інвестування, включаючи арбітражні та судові процедури.

Адміністративні процедури захисту інвестицій поділяються на:

- загальні (судові) процедури захисту, тобто в судах загальної юрисдикції, арбітражних і третейських судах;
- спеціальні (адміністративні) процедури захисту;
- альтернативні процедури захисту, вживані в прямо зазначених у законі випадках.

А, згідно з українським законодавством інвестор має право звернення до національних судів України з метою захисту своїх порушених прав. Таке право, зокрема, передбачено двосторонніми інвестиційними договорами — ВІТ, які на міжнародному рівні позиціонуються як договори, які допомагають захищати приватні інвестиції, розробляти ринкову політику у країнах-партнерах та просувати експорт [15; 16].

Основними цілями програми ВІТ є:

- захист інвестицій за кордоном у країнах, де права інвесторів ще не захищені існуючими угодами (такими як сучасні договори про дружбу, торгівлю та мореплавання або угоди про вільну торгівлю);
- прийняття ринково-орієнтованої внутрішньої політики, яка розглядає приватні інвестиції відкритими, прозорими та недискримінаційними;
- підтримка розробки стандартів міжнародного права, що відповідають цим цілям.

В Україні такі договори укладено з Аргентиною, Грецією, Індією, Португалією, США тощо [15].

Таким чином, механізми захисту прав інвесторів в Україні відповідають міжнародній практиці. Вибір конкретного механізму захисту своїх прав залежить від обставин спору, фінансових можливостей та залишається на особистий розсуд інвестора.

Маємо додати, що важливою основою у багатьох аспектах адміністративних процедур захисту інвестицій виступає імперативні норми, які характеризуються жорсткими та однозначними нормами, що

не допускають відхилень або виключень. Ось деякі ключові аспекти застосування імперативних норм права в цьому контексті:

- імперативні норми встановлюються державою і є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами права;
- імперативні правові норми мають безальтернативний характер, тобто їх порушення тягне за собою правові санкції;
- імперативні норми відіграють важливу роль у створенні умов для стабільності та захисту інвестицій, забезпечуючи необхідний правовий каркас для ефективного вирішення конфліктів та забезпечення прав інвесторів [17–20].

Ми вважаємо, що основними аспектами зв'язку імперативних норм з адміністративними процедурами захисту інвестицій виступають:

1. Регламентація процедур:

Імперативні норми встановлюють чіткі правила та процедури, які повинні дотримуватися під час здійснення адміністративних дій щодо захисту інвестицій. Це включає видачу дозволів, ліцензій, а також регулювання інших адміністративних процесів, пов'язаних з інвестиційною діяльністю.

2. Захист прав інвесторів:

Імперативні норми встановлюють обов'язкові вимоги для державних органів щодо забезпечення прав і свобод інвесторів. Це може включати захист від необґрунтованих дій або бездіяльності державних службовців, забезпечення рівного доступу до адміністративних процедур, а також гарантії справедливого та своєчасного розгляду інвестиційних спорів.

3. Санкції за порушення:

Імперативні норми передбачають застосування санкцій у випадку порушення встановлених правил та процедур. Це може бути штрафи, скасування ліцензій або інших дозвільних документів, а також інші заходи адміністративного впливу. Такі санкції спрямовані на забезпечення дотримання імперативних норм і захист інтересів інвесторів.

4. Забезпечення прозорості:

Імперативні норми сприяють забезпеченню прозорості адміністративних процедур, пов'язаних із захистом інвестицій. Це включає обов'язкове оприлюднення рішень державних органів, які стосуються інвестиційної діяльності, а також вимогу до державних службовців діяти відкрито та підзвітно. Наприклад, державні органи зобов'язані публікувати нормативно-правові акти, що регулюють інвестиційну діяльність, та інформацію про інвестиційні проекти.

5. Правове забезпечення захисту інтересів інвесторів:

Імперативні норми встановлюють обов'язкові правила щодо надання державних гарантій захисту інтересів інвесторів. Наприклад, держава зобов'язується не втручатися в законну діяльність інвесторів, забезпечувати правовий захист від необґрунтованої

експропріації або націоналізації, а також гарантувати компенсацію збитків у разі таких дій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Адміністративні інструменти та методи захисту інвестицій в Україні є важливим елементом забезпечення стабільності та привабливості інвестиційного клімату. Вони включають чітко визначені законодавчі механізми, що гарантують захист прав інвесторів, неупередженість, своєчасність та ефективність рішень. Завдяки цим процедурам інвестори можуть бути впевнені у надійному захисті своїх інтересів, що сприяє залученню іноземних інвестицій і підтримує економічний розвиток країни.

Основні принципи цих процедур, такі як верховенство права, рівність перед законом та ефективність створюють сприятливі умови для прозорого та прогнозованого ведення бізнесу. Законодавча база передбачає різні форми захисту інвестицій, включаючи судові, адміністративні та альтернативні процедури, що дозволяє інвесторам вибирати найбільш підходящий механізм для вирішення спорів. Це відповідає міжнародним стандартам і практикам, що є важливим фактором для міжнародних інвесторів,

які розглядають Україну як надійного партнера для довгострокових інвестицій.

Адміністративні процедури захисту інвестицій виконують різні функції: регулятивну, захисну, дозвільну, арбітражну, стабілізаційну, консультативну, інформаційну, стимулюючу та контрольну. Вони надають інвесторам можливість отримувати кваліфіковану підтримку та консультування, зменшуючи ризики та збільшуючи впевненість у захищеності своїх інвестицій. Запровадження таких процедур допомагає підвищити довіру інвесторів, сприяє економічному зростанню та покращує загальний інвестиційний клімат у країні.

Імперативні норми є основою для адміністративних процедур захисту інвестицій, забезпечуючи обов'язковість та однозначність правових норм, що регулюють відносини між інвесторами та державою. Завдяки імперативним нормам забезпечується правовий захист інтересів інвесторів, прозорість адміністративних процедур та відповідальність державних органів. Це є ключовим фактором для успішного відновлення економіки України та забезпечення сталого розвитку в майбутньому.

Література

1. Фіщук Н., Причепа Г. Сучасний стан та тенденції прямого інвестування в економіку України. *Облік і фінанси АПК: освітній портал*. 2019. URL: <https://magazine.faa.org.ua/suchasniy-stan-ta-tendencii-pryamogo-investuvannya-v-ekonomiku-ukraini.html> (дата звернення: 26.05.2024).
2. Світлична Ю. Правовий захист іноземного інвестування як складова забезпечення правопорядку в Україні. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)*. Харків, 2017. С. 15–19. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/1.pdf (дата звернення: 06.05.2024).
3. Зельдіна О. Правові можливості захисту прав інвесторів по Господарському кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 12. С. 60–63.
4. Хрімлі О. Державні гарантії як спосіб захисту прав інвесторів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 60–65. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/02/12.pdf> (дата звернення: 06.05.2024).
5. Ковальчук В. Інвестиційні договори за чинним законодавством України: магістерська робота за спеціальністю: 0803040101 — Правознавство. Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет, 2017. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/16491/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%9C.%D0%9E..pdf> (дата звернення: 06.06.2024).
6. Meyer K. E., Estrin S. Investment Strategies in Emerging Markets: An Introduction to the Research Project. *Investment Strategies in Emerging Markets*. 26 p. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08ccaed915d3cfd0015fc/drc18.pdf> (дата звернення: 15.06.2024).
7. Chen Y. Administrative Procedures and Investment Climate in Post-Soviet States. *Journal of Post-Soviet Studies*. 2023. Vol. 12, No. 3. P. 45–67.
8. Війна — не перешкода. Інвестиції в Україну зростають, але для відновлення замало. Що треба зробити владі? *Економічна правда*. 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/04/25/712862/> (дата звернення: 12.04.2024).
9. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (дата звернення: 12.06.2024).
10. Про адміністративну процедуру : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.06.2024).
11. Тимошук В., Бойко І., Школик А., Школьний Є. Закон «Про адміністративну процедуру»: загальні прозорі правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом: посібник для публічних службовців. Київ, 2022. 74 с. URL: https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_uk/30/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%97%D0%90%D0%9F_2022.pdf (дата звернення: 11.05.2024).
12. Фесенко О. М. Принципи адміністративно-правового захисту інвестицій в Україні. *Правова позиція*. 2020. № 2 (27). С. 66–73. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/2/13.pdf> (дата звернення: 12.04.2024).

13. Хрімлі О.Г. Способи захисту прав інвесторів: теоритичні та практичні питання. *Шостий апеляційний адміністративний суд: вебсайт*. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/h/1504-sposobi-zakhistu-prav-investoriv-teoritichni-ta-praktichni-pitannya.html> (дата звернення: 11.05.2024).
14. Про інвестиційну діяльність (зі змінами та доповненнями) : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
15. Міжнародні договори України. Угоди про сприяння та захист інвестицій. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі. України Державна підтримка українського експорту*. URL: http://ukrexport.gov.ua/ukr/zakon_v_sferi_zed/ukr/1003.html (дата звернення: 16.05.2024).
16. Bilateral Investment Treaties. *The Office of the United States Trade Representative: вебсайт*. URL: <https://ustr.gov/trade-agreements/bilateral-investment-treaties> (дата звернення: 13.04.2024).
17. Про захист іноземних інвестицій на Україні : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 616. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540%D0%B0-12#Text> (дата звернення: 05.03.2024).
18. Про режим іноземного інвестування : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 19. Ст. 80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.04.2024).
19. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення державної підтримки реалізації інвестиційних проєктів із значними інвестиціями : Постанова КМУ від 26 квітня 2024 р. № 468. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.04.2024).
20. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 11. Ст. 140. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-15#Text> (дата звернення: 06.04.2024).

References

1. Fishchuk N., Prychepa H. Suchasnyi stan ta tendentsii priamoho investuvannya v ekonomiku Ukrainy. Oblik i finansy APK: osvittii portal. 2019. URL: <https://magazine.faa.org.ua/suchasnyi-stan-ta-tendencii-priamogo-investuvannya-v-ekonomiku-ukraini.html> (date of access: 26.05.2024).
2. Svitlychna Yu. Pravovyi zakhyst inozemnoho investuvannya yak skladova zabezpechennia pravoporiadku v Ukraini. Pidhotovka okhorontsiv pravoporiadku v Kharkovi (1917–2017 rr.). Kharkiv, 2017. S. 15–19. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/1.pdf (date of access: 06.05.2024).
3. Zeldina O. Pravovi mozhyvosti zakhystu prav investoriv po Hospodarskomu kodeksu Ukrainy. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2008. № 12. S. 60–63.
4. Khrimli O. Derzhavni harantii yak sposib zakhystu prav investoriv. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2016. № 2. S. 60–65. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/02/12.pdf> (date of access: 06.05.2024).
5. Kovalchuk V. Investytsiini dohovory za chynnym zakonodavstvom Ukrainy: mahisterska robota za spetsialnistiu: 8.03040101—Pravoznavstvo. Ternopil: Ternopilskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet, 2017. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/16491/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%9C.%D0%9E..pdf> (date of access: 06.06.2024).
6. Meyer K.E., Estrin S. Investment Strategies in Emerging Markets: An Introduction to the Research Project. *Investment Strategies in Emerging Markets*. 26 p. URL <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08ccaed915d3cfd-0015fc/drc18.pdf> (date of access: 15.06.2024).
7. Chen Y. Administrative Procedures and Investment Climate in Post-Soviet States. *Journal of Post-Soviet Studies*. 2023. Vol. 12, No. 3. P. 45–67.
8. Viina — ne pereshkoda. Investytsii v Ukrainu zrostauiut, ale dlia vidnovlennia zamalo. Shcho treba zrobyty vlad? *Ekonomichna pravda*. 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/04/25/712862/> (date of access: 12.04.2024).
9. Pro derzhavnu pidtryмку investytsiinykh proektiv iz znachnymy investytsiiami v Ukraini: Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (date of access: 12.06.2024).
10. Pro administratyvnu protseduru: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2023. № 15. St. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (date of access: 12.06.2024).
11. Tymoshchuk V., Boiko I., Shkolyk A., Shkolnyi Ye. Zakon “Pro administratyvnu protseduru”: zahalni prozori pravyly vzaємodii mizh derzhavoiu ta hromadianamy y biznesom: posibnyk dlia publichnykh sluzhbovtziv. Kyiv, 2022. 74 s. URL: https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_uk/30/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%97%D0%90%D0%9F_2022.pdf (date of access: 11.05.2024).
12. Fesenko O.M. Pryntsypy administratyvno-pravovoho zakhystu investytsii v Ukraini. *Pravova pozytsiia*. 2020. № 2 (27). S. 66–73. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/2/13.pdf> (date of access: 12.04.2024).
13. Khrimli O.H. Sposoby zakhystu prav investoriv: teorytychni ta praktychni pytannia. Shostyi apeliatsiinyi administratyvnyi sud: vebсайт. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/h/1504-sposobi-zakhistu-prav-investoriv-teoritichni-ta-praktichni-pitannya.html> (date of access: 11.05.2024).
14. Pro investytsiinu diialnist (zi zminamy ta dopovnenniamy): Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. № 47. St. 646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (date of access: 16.04.2024).

15. Mizhnarodni dohovory Ukrainy. Uhody pro spriannia ta zakhyst investytsii. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli. Ukrainy Derzhavna pidtrymka ukraïnskoho eksportu. URL: http://ukrexport.gov.ua/ukr/zakon_v_sferi_zed/ukr/1003.html (date of access: 16.05.2024).

16. Bilateral Investment Treaties. The Office of the United States Trade Representative: vebsait. URL: <https://ustr.gov/trade-agreements/bilateral-investment-treaties> (date of access: 13.04.2024).

17. Pro zakhyst inozemnykh investytsii na Ukraini: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. № 46. St. 616. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540%D0%B0-12#Text> (date of access: 05.03.2024).

18. Pro rezhym inozemnoho investuvannia: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy., 1996. № 19. St. 80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 11.04.2024).

19. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia zabezpechennia derzhavnoi pidtrymky realizatsii investytsiinykh proektiv iz znachnymy investytsiiamy: Postanova KМУ vid 26 kvitnia 2024 r. № 468. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468-2024-%D0%BF#Text> (date of access: 06.04.2024).

20. Pro zabezpechennia vymoh kredytoriv ta reiestratsiiu obtiazhen: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. № 11. St. 140. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-15#Text> (date of access: 06.04.2024).

УДК 342.9

Комар Андрій Юрійович

ад'юнкта

Військового інституту

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Komar Andrii

Postgraduate Student of the

Military Institute of

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0009-0006-2030-2411

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10083

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ НАВКОЛО ВІЙСЬКОВИХ ОБ'ЄКТІВ

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF LAND AROUND MILITARY FACILITIES

Анотація. Досліджено нормативні та доктринальні поняття «землі» та «земельні правовідносини» як об'єктів правової охорони, «правова охорона», «адміністративно-правова охорона», «адміністративно-правова охорона земель», а також виокремлено склад суб'єктів публічної адміністрації у сфері земельних відносин. Розглянуто нормативно закріплені поняття «військова частина», «військовий об'єкт» та прилеглих до них земель, із урахуванням обмежень прав на зазначені землі. Виокремлено поняття «адміністративно-правова охорона земель навколо військових об'єктів», розкрито його сутність та зміст. Аналізуючи норми діючого законодавства, акцентовано увагу необхідності перегляду державою нормативного врегулювання питань з встановлення обмежень прав на земельні ділянки (землі) навколо військових об'єктів, повноважень суб'єктів публічної адміністрації у зазначеній сфері, порядку притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності.

Вступ. Основним Законом України проголошено, що земля є об'єктом права власності Українського народу, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання [1].

Цитуючи вказані норми Конституції України в першу чергу необхідно акцентувати увагу на діяльності органів публічного управління, або публічного адміністрування, до яких належать органи законодавчої, виконавчої та судових гілок влади, від рішень яких залежить функціонування держави, у тому числі дотримання правопорядку у сфері земельних відносин. Земля є базисом всього живого, головним природним об'єктом, основою для господарювання та виробництва, що виступає матеріально-просторовою основою державного утворення, охорона і захист якої є основним завданням держави.

У відповідності до положень Земельного кодексу України [2], закону України «Про використання земель оборони» [32], а також інших правових актів для розміщення і постійної діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України призначені землі оборони. Законами передбачені встановлення навколо військових частин, установ, організацій та інших об'єктів правових обмежень використання земель, метою яких є забезпечення охорони військових об'єктів, належного та безпечного їх функціонування, недопущення можливого негативного впливу на прилеглі цивільні та інші об'єкти, від використання військового майна, що може нести потенційну екологічну, техногенну небезпеку для проживання цивільного населення, господарських об'єктів, довкілля тощо. Забезпечення виконання завдань з питань охорони земель навколо військових об'єктів залежить від практичної діяльності відповідальних органів публічної адміністрації, а саме регуляторної, охоронної та захисної.

Мета. Метою статті є з'ясування поняття змісту та сутності адміністративно-правової охорони земель (територій), які межують з військовими об'єктами.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: формально-юридичний метод надав можливість розкрити систему правових норм адміністративно-правової охорони у сфері земельних відносин; порівняльно-правовий метод та методи аналізу і синтезу надали можливість у встановленні об'єкта та предмету дослідження, у розгляді понять «військова частина», «військовий об'єкт» та прилеглих до них земель, а також обмежень прав на зазначені землі; системно-структурний метод дозволив встановити відповідальних суб'єктів публічної адміністрації у сфері земельних відносин; методи порівняння, аналізу і діалектики допомогли розкрити зміст та сутність поняття адміністративно-правової охорони земель навколо військових об'єктів.

Результати. У науковій статті розкрито поняття «землі» та «земельні правовідносини» як об'єктів правової охорони, «правова охорона», «адміністративно-правова охорона», «адміністративно-правова охорона земель», а також виокремлено відповідальний склад суб'єктів публічної адміністрації у сфері земельних відносин. Проаналізовано поняття «військова частина», «військовий об'єкт» та прилеглих до них земель, із урахуванням обмежень прав на зазначені землі. Визначено поняття «адміністративно-правова охорона земель навколо військових об'єктів», розкрито його сутність та зміст. Аналізуючи норми діючого законодавства, акцентовано увагу необхідності перегляду державою нормативного врегулювання питань з встановлення обмежень прав на земельні ділянки (землі) навколо військових об'єктів, повноважень суб'єктів публічної адміністрації у зазначеній сфері, порядку притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності.

Перспективи. У подальших дослідженнях пропонується зосередити увагу на підготовці науково обґрунтованих рекомендацій щодо внесення змін до діючого законодавства України, яким врегулювати питання: визначення розмірів та правового режиму спеціальних зон (смуг) навколо військових об'єктів (в залежності від ступеня його потенційної небезпеки для населення, навколишнього середовища, режиму охорони тощо); встановлення специфіки та правил добросусідства між власниками земельних ділянок та землекористувачами, їх взаємодію з державними органами та органами місцевого самоврядування; наділення повноважень органів публічної адміністрації зі встановлення та реалізації обмежень прав на земельні ділянки навколо військових об'єктів; організації забезпечення правової охорони та захисту прилеглих територій до військових об'єктів.

Ключові слова: адміністративно-правова охорона земель, адміністративні правовідносини, правова охорона земель, військове право, військова частина, військовий об'єкт, адміністративна відповідальність.

Summary. The author examines the regulatory and doctrinal concepts of “land” and “land relations” as objects of legal protection, “legal protection”, “administrative and legal protection”, “administrative and legal protection of land”, and also identifies the composition of public administration entities in the field of land relations. The author examines the concepts of “military unit”, “military facility” and adjacent land, taking into account the restrictions on the rights to the said land. The author distinguishes the concept of “administrative and legal protection of land around military facilities” and reveals its essence and content. Analyzing the provisions of current legislation, the author emphasizes the need for the State to revise the regulatory framework for establishing restrictions on the rights to land plots (land) around military facilities, the powers of public administration entities in this area, and the procedure for bringing perpetrators to administrative liability.

Introduction. The Basic Law of Ukraine proclaims that land is an object of property rights of the Ukrainian people, on behalf of which the rights of the owner are exercised by state authorities and local self-government bodies. Property should not be used to the detriment of a person and society. The state ensures the protection of the rights of all subjects of property and economic activity [1].

When quoting the above provisions of the Constitution of Ukraine, it is necessary to focus on the activities of public authorities, or public administration, which include the legislative, executive and judicial branches of government, on whose decisions the functioning of the state depends, including the observance of law and order in the field of land relations. Land is the basis of all living things, the main natural object, the basis for economic activity and production, and the material and spatial foundation of the state, the protection and defense of which is the main task of the state.

In accordance with the provisions of the Land Code of Ukraine [2], the Law of Ukraine “On the Use of Defense Land” [32], as well as other legal acts, defense land is designated for the deployment and permanent operation of military units, institutions, military educational institutions, enterprises and organizations of the Armed Forces of Ukraine and other military formations established in accordance with the legislation of Ukraine. The laws provide for the establishment of legal restrictions on the use of land around military units, institutions, organizations and other facilities, the purpose of which is to ensure the protection of military facilities, their proper and safe operation, prevention of possible negative impact on nearby civilian and other facilities, and the use of military property that may pose a potential environmental or man-made hazard to civilians, economic facilities, the environment, etc. Ensuring the fulfillment of tasks related to the protection of land around military installations depends on the practical activities of the responsible public administration bodies, namely regulatory, security and protective.

Objective. The purpose of the article is to clarify the concept of content and essence of administrative and legal protection of land (territories) bordering on military facilities.

Materials and methods. The materials of the study are general scientific and special methods of cognition: the formal legal method made it possible to reveal the system of legal norms of administrative and legal protection in the field of land relations; the comparative legal method and the methods of analysis and synthesis made it possible to establish the object and subject of the study, to consider the concepts of “military unit”, “military facility” and adjacent lands, as well as restrictions on the rights to these lands; the systemic and structural method allowed to identify the responsible subjects of public administration in the field

of land relations; the methods of comparison, analysis and dialectic helped to reveal the content and essence of the concept of administrative and legal protection of land around military installations.

Results. The scientific article reveals the concepts of “land” and “land relations” as objects of legal protection, “legal protection”, “administrative and legal protection”, “administrative and legal protection of land”, and also identifies the responsible composition of public administration entities in the field of land relations. The author analyzes the concepts of “military unit”, “military facility” and adjacent lands, taking into account the restrictions on the rights to these lands. The author defines the concept of “administrative and legal protection of land around military facilities” and reveals its essence and content. Analyzing the provisions of current legislation, the author emphasizes the need for the State to revise the regulatory framework for establishing restrictions on the rights to land plots (land) around military facilities, the powers of public administration entities in this area, and the procedure for bringing perpetrators to administrative liability.

Prospects. Further research is proposed to focus on the preparation of scientifically based recommendations for amendments to the current legislation of Ukraine, which would regulate the following issues: determination of the size and legal regime of special zones (strips) around military facilities (depending on the degree of its potential danger to the population, environment, security regime, etc.); establishment of specifics and rules of good neighborliness between land owners and land users, their interaction with state and local authorities empowering public administration bodies to establish and implement restrictions on the rights to land plots around military facilities; organizing legal protection and defense of adjacent territories to military facilities.

Key words: administrative and legal protection of land, administrative legal relations, legal protection of land, military law, military unit, military facility, administrative responsibility.

Постановка проблеми. Дослідження питань адміністративно-правової охорони земель прилеглих до військових об'єктів вказує на відсутність достатнього та актуального нормативного врегулювання суспільних відносин з питань з встановлення та дотримання обмежень прав на такі земельні ділянки (землі). Відсутність порядку притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності у цій сфері призводить до безпідставних і незаконних ухвалення рішень з боку суб'єктів публічної адміністрації щодо розпорядження землями навколо військових об'єктів (надання дозволів на ведення певних видів господарської діяльності, відведення земель під забудову, рішення про відчуження земель іноземцям та юридичним особам з іноземним капіталом тощо), а також надає можливостей для зловживань власниками земельних ділянок та землекористувачами правами з користування землями, і може у подальшому призводити до настання негативних наслідків, які впливають на безпеку та обороноздатність країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання правової охорони в теорії права свого часу досліджувалося В. С. Ковальським [14], П. М. Рабиновичем [8], О. Ф. Скакун [7] та іншими вченими. Поняття і сутність земельних правовідносин, охорони земель у своїх працях розкривали В. І. Андрейцев [5], Д. В. Бусуйок [30], О. А. Вівчаренко [16] І. І. Каракаш [15], П. Ф. Кулінич [7], А. М. Мирошніченко [4], В. В. Носік [11], В. Д. Сидор [13], М. В. Шульга [10] та інші. Окремі питання сутності та змісту адміністративно-правової охорони та її об'єктів досліджували Ю. П. Битяк [3], В. В. Галунько [22], О. С. Мирошніченко [29], С. В. Петков [19], О. М. Правоторова [24] та інші науковці, однак деякі напрями адміністративно-правової охорони земель та земельних відносин потребують подальшого вивчення, особливо з питань адміністративно-правової охорони земель, що межують з військовими об'єктами.

Метою статті є з'ясування поняття змісту та сутності адміністративно-правової охорони земель (територій), які межують з військовими об'єктами.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: формально-юридичний метод надав можливість розкрити систему правових норм адміністративно-правової охорони у сфері земельних відносин; порівняльно-правовий метод та методи аналізу і синтезу надали можливість у встановленні об'єкта та предмету дослідження; системно-структурний метод дозволив встановити суб'єктів публічної адміністрації у сфері земельних відносин; методи порівняння, аналізу та діалектики допомогли розкрити зміст та сутність поняття адміністративно-правової охорони земель навколо військових об'єктів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень статті 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [1].

У науковій літературі поняття «здійснення влади» розглядається як відповідна діяльність органів управління та їх посадових осіб, що пов'язана з прийняттям та реалізацією управлінських рішень. Традиційно під управлінням розуміється владний, організаційний вплив суб'єкта управління на об'єкт управління для досягнення певної мети [3; 12–13]. Така діяльність також має назву «адміністрування» або «публічне адміністрування», головною метою якої визначається створення найбільш сприятливих умов для функціонування публічної влади, що відповідає інтересам громадян, суспільства та держави у різноманітних сферах суспільних відносин, у яких охоронні земельні відносини є одними із найважливішими.

Згідно зі статтею 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Положення Основ-

ного Закону України не розкривають сутності понять «землі» або «земельні правовідносини», водночас у відповідності до статті 2 Земельного кодексу України земельні відносини — це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею, суб'єктами яких є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї). До земель України належать усі землі в межах її території, у тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії [1; 2].

Посилаючись на загальновизнану доктрину земельного права, А. М. Мирошніченко визначає земельні відносини як суспільні відносини, що пов'язані із використанням, охороною та відтворенням земель [4, с. 11].

На думку В. І. Андрейцева, визначення земельних відносин, закріпленим у вищевказаній статті закону, є невдалим, некоректним і неповним, оскільки фактично може бути застосовано лише до відносин права власності на землю та не враховує інші різновиди земельних відносин. Також вченим зауважено, що якщо відносини підлягають правовому регулюванню, то правильніше говорити про земельні правовідносини, у яких фокусуються основні їхні елементи, такі як суб'єкти, об'єктний склад, зміст, підстави виникнення, зміни та припинення, у тому числі відносини з охорони та відтворення земель, здійснення управління, застосування юридичної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин [5, с. 14].

Теорія права розкриває поняття «правовідносини» як специфічні вольові суспільні відносини, що виникають і змінюються на основі норм права, учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, які за функціональною спрямованістю норм права поділяються на регулятивні та охоронні або регулятивні, охоронні та захисні [6, с. 225; 7, с. 392].

На думку П. М. Рабіновича, правовідносини мають створювати суб'єктам права конкретні соціальні можливості для задоволення їх певних потреб або власними діями, або діями інших суб'єктів. За його визначенням, правовідносини — це передбачені гіпотезою юридичної норми ідеологічні суспільні відносини, які дістають вияв у взаємних юридичних правах і обов'язках суб'єктів права [8, с. 127].

Правовідносини виникають, змінюються і припиняються на підставі юридичних фактів — дій і подій, на підставі виконання договірних зобов'язань, які не повинні суперечити чинній системі права і законодавства. Структура правовідносин складається з: суб'єктів, об'єктів (матеріальних, духовних), змісту (юридичні права, обов'язки). Суб'єктами правовідносин можуть бути фізичні і юридичні особи, які

повинні мати певні правові властивості — бути правоздатними, дієздатними і деліктоздатними [9, с. 48].

У юридичній літературі поняття земельних правовідносин розкрито достатньо широко, так М. В. Шульга поділяє їх: у сфері власності на землю; правовідносини з приводу прав на землю, похідних від права власності; правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням права загального користування землею; правовідносини у галузі управління використанням і охороною земель; охоронні земельні правовідносини, а також виділяє залежність категорії земель, де перебуває земельна ділянка, та правовий режим відповідної категорії земель, розділяючи їх на матеріальні та процесуальні [10, с. 32–34].

В. В. Носік, розглядає земельні правовідносини як універсальні, що використовуються в теорії права, та спеціальні, які розкривають систему і особливості земельних правовідносин як предмета земельного права, а також класифікує їх за типами, видами, групами. За його визначенням, земельні правовідносини — це врегульовані нормами земельного права, підтримувані й забезпечені державою суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються у зв'язку із здійсненням правомочними суб'єктами на основі свободи волевиявлення суб'єктивних прав і виконанням обов'язків, реалізацією функцій і повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування, застосування відповідальності у сфері використання та охорони землі як об'єкта права власності українського народу й основного національного багатства.

З огляду на функціональні особливості землі як об'єкта правового регулювання, суспільні земельні відносини є багатоманітними за їхніми видами, складними за внутрішньою будовою та змістом, потребують застосування комплексного підходу до їхнього правового регулювання [11, с. 191–196].

Узагальнюючи зазначені вище формулювання нормативних та науково-правових визначень, можемо відмітити, що до «земельних правовідносин» належать суспільні відносини, що виникають між суб'єктами права з питань володіння, користування та розпорядження землями, між якими існує правовий зв'язок у формі суб'єктивних прав та обов'язків, які підтримуються і охороняються державою, громадами та суспільством. Вони спрямовані на забезпечення охорони і відтворення земель, їх раціональне та ефективне використання усіма суб'єктами земельних правовідносин, а також характеризуються поєднанням публічно-правових та приватноправових засад їх регулювання.

Поняття «земельні відносини» на відміну від «земельні правовідносини» необхідно розглядати як більш широке поняття за змістом, що можуть виникати між різними суб'єктами, з питань використання, охорони та відтворення земель, у складі яких можуть бути присутні інші соціальні відносини, які не суперечать діючому законодавству (можливо

потребують нормативному врегулюванню), та які за своєю сутністю являються актуальними.

Нормативне визначення поняття «землі» або «земля» закріплює положення статті 1 Закону України «Про охорону земель», яка визначає землю як поверхню суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею [31].

У відповідності до статті 18 Земельного кодексу України, до земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії, що мають особливий правовий режим, а саме: землі сільськогосподарського призначення; землі житлової та громадської забудови; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення; землі історико-культурного призначення; землі лісгосподарського призначення; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення. Законом встановлено, що суб'єктами права власності на землю можуть бути: громадяни України, іноземці і особи без громадянства (крім земель сільськогосподарського призначення), юридичні особи — на землі приватної власності; територіальні громади (через органи місцевого самоврядування) — на землі комунальної власності; держава (через органи державної влади) — на землі державної власності. Для суб'єктів, діяльність яких базується на державній або комунальній власності, законом передбачається передача їм земель в постійне користування, для інших суб'єктів — землі можуть надаватися на умовах строкового (тимчасового) користування (оренди). Земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або у користування громадян чи юридичних осіб, можуть перебувати у запасі [2].

Згідно із Земельним кодексом України земельна ділянка — це частина земної поверхні з установленними межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Закріплений на законодавчому рівні процес формування земельної ділянки визначає її як об'єкт цивільних прав, що включає визначення її площі, меж та внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру, а також її державній реєстрації та державній реєстрації права власності на неї. Права власності, користування на земельну ділянку фіксуються у її правовстановлюючих документах і у Державному земельному кадастрі (статті 78, 79, 79–1, 126, 202 Земельного кодексу України) [2].

У відповідності до статті 373 Цивільного кодексу України власник земельної ділянки може використовувати її на свій розсуд відповідно до її цільового призначення та може використовувати на свій розсуд все, що знаходиться над і під поверхнею цієї

ділянки, якщо інше не встановлено законом та якщо це не порушує прав інших осіб [34].

На думку провідних вчених, земля як об'єкт правових відносин виконує політичну, економічну та соціальну функції, а цінність земель пов'язана з їхнім багатофункціональним призначенням. Земля як унікальний об'єкт природи є основою для формування найбільш сприятливих умов, необхідних для існування всіх живих організмів. У зв'язку з цим її охорона забезпечує також охорону всіх інших природних ресурсів, які нерозривно пов'язані із землею (води, надра, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря тощо) [12, с. 130–144].

В.Д. Сидор, підкреслюючи особливе походження землі як об'єкта матеріального світу, переконливо наголошує на потребі забезпечення особливого режиму охорони у процесі використання й відновлення землі саме з боку держави, оскільки земля виступає матеріально-просторовою базою державно-територіального устрою, незалежності держави, її суверенітету, територіальної цілісності й національної безпеки [13, с. 108].

В.І. Андрейцев вважає, що правовідносини щодо охорони земель є складовою державної політики, основні принципи якої спрямовані на забезпечення: охорони земель як основного національного багатства Українського народу; пріоритету вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва; нормування і планомірного обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси; поєднання заходів економічного стимулювання та юридичної відповідальності в галузі охорони земель; публічності у вирішенні питань охорони земель, використання на це коштів відповідних бюджетів; відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства у сфері охорони земель; спеціального регулювання у сфері охорони земель [5, с. 38–39].

В.С. Ковальський відмічає, що охорона і захист прав та інтересів впливає з обов'язку держави як публічної організації її інститутів дотримуватися конституційного і правового порядку. Основу охоронних інститутів становить поєднання норм основного Закону з галузевими положеннями [14, с. 153].

Відповідно до вимог статті 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України. Державній охороні від не-

гатиного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей [33].

Отже, «земля» являється основою життєдіяльності та буття людей, є тим об'єктом природи і навколишнього середовища, який потребує особливої уваги щодо її охорони та захисту, як з боку державних органів і місцевого самоврядування, так і з боку власників та користувачів земельних ділянок, а також інших суб'єктів, які можуть бути учасниками як земельних правовідносин так і земельних відносин, шляхом запровадження ефективного механізму юридичної відповідальності осіб, винних у вчиненні земельних правопорушень.

Стаття 162 Земельного кодексу України та стаття 1 Закону України «Про охорону земель» визначають охорону земель як систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського і лісгосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісгосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. Об'єктом особливої охорони держави є всі землі в межах території України [2; 31].

Встановлене законом поняття містить достатньо широкий спектр напрямів, у межах яких мають бути реалізовані заходи, спрямовані в кінцевому рахунку на охорону земель, однак, у законі не розкриваються такі важливі її напрями як земельно-правова відповідальність, суб'єктний склад охорони землі, процедури накладення стягнень тощо.

І. І. Каракаш відмічає, що земельне право як складова правової системи України знаходиться в тісному зв'язку з іншими галузями вітчизняного права. Такий зв'язок залежить від ступеня взаємопроникнення відповідних груп суспільних відносин одна до одної та засад їх законодавчого врегулювання [15, с. 32].

Як правило, охоронні норми зосереджуються у галузях публічного права, зокрема кримінальному, адміністративному, конституційному, цивільному. Саме в цих галузях закріплюються положення, що мають охоронне призначення. Йдеться про норми, в яких встановлюються умови та підстави притягнення до відповідальності, відшкодування шкоди, певні правові обмеження, накладання стягнень тощо [14, с. 170].

Так, на законодавчому рівні забезпечення охоронної функції у сфері земельних відносин встановлює значна кількість нормативних актів, до яких належать положення Земельного кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кодексу адміністративного судочинства України, Кримінального кодексу України, Цивільного кодексу України, Повітряного кодексу України, Лісового

кодексу України, Кодексу України про надра, Водного кодексу України, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закону України «Про охорону земель», Закону України «Про державний контроль про використання та охороною земель», Закону України «Про використання земель оборони», а також інші.

О. А. Вівчаренко вважає, що система правової охорони землі є міжгалузєвою інтегрованою системою норм конституційного, адміністративного, земельного, кримінального і цивільного законодавства як основи цілісного механізму правової охорони і забезпечення функціонування землі, захисту окремих об'єктів землекористування, визначає правові вимоги до суб'єктів земельних правових відносин. Система державного забезпечення охорони землі повинна включати визначення функцій системи правової охорони землі. Вони покликані слугувати принципам верховенства права, законності, інтегрованої відповідальності держави й інших суб'єктів земельних правовідносин. При цьому система правової охорони землі повинна будуватися на презумпції активного регуляторного впливу держави як суб'єкта публічної відповідальності за стан, використання й охорону землі [16, с. 29–30].

П. Ф. Кулинич під правовою охороною земель визначає систему врегульованих нормами права організаційних, економічних та інших суспільних відносин щодо забезпечення раціонального використання земельного фонду країни, запобігання необґрунтованому вилученню земель із сільськогосподарського обороту, захист земельних ресурсів від шкідливих антропогенних впливів, а також на відтворення та підвищення родючості ґрунтів, продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого правового режиму земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Надання землі на законодавчому рівні статусу основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави, покладає на органи державної влади, а також на органи місцевого самоврядування загальний обов'язок забезпечити раціональне використання та охорону земельних ресурсів країни. Виконання цього обов'язку забезпечується здійсненням органами державної влади та органами місцевого самоврядування низки функцій управління землями, які спрямовані на охорону земельних ресурсів [17, с. 351–355].

Враховуючи зазначені вимоги законодавства, погляди провідних науковців, можемо стверджувати, що «правова охорона земель» — це система, закріплених державою в нормативних актах приписів, які встановлюють порядок реалізації суб'єктами своїх прав та повноважень у сфері земельних правовідносин, які спрямовані на охорону, захист та відновлення якісних властивостей земель (земельних ділянок, ґрунтів), а також для забезпечення їх раціонального

використання, здійснення управління земельними ресурсами, встановлення та забезпечення правових обмежень, застосування юридичної відповідальності за правопорушення у сфері земельних правовідносин.

Основними функціями правової охорони земель є — регулююча, охоронна та захисна.

До основних напрямків правової охорони земель належать: охорона прав на землю (права власності та інших прав); охорона самої землі (земель, земельних ділянок, ґрунтів) і забезпечення її природних властивостей; охорона прав та інтересів держави, громад, громадян, фізичних та юридичних осіб.

Правова охорона земель забезпечується також за допомогою встановлення обмежень прав на земельну ділянку. Так, стаття 111 Земельного кодексу України визначає наступні природоохоронні обмеження: умови розпочати і завершити забудову або освоєння земельної ділянки протягом встановлених строків; заборона на провадження окремих видів діяльності; заборона на зміну цільового призначення земельної ділянки, ландшафту та зовнішнього виду нерухомого майна; умови додержання природоохоронних вимог або виконання визначених робіт тощо [2].

Однак, правова охорона земель як складова правової охорони навколишнього природного середовища ґрунтується на правових (юридичних) нормах, що можуть належати до різних галузей права, таких як конституційно-правова; адміністративно-правова; кримінально-правова; цивільно-правова тощо.

У рамках адміністративно-правових норм передбачена значна частина заходів, які спрямовані на охорону земельних ресурсів України, так як правова охорона має на меті використання всієї сукупності адміністративних засобів, способів, методів впливу на суспільні відносини у сфері використання земель, що спрямований на недопущення порушення допустимих меж поведінки людей та належного управління з боку держави.

Видатний український вчений В. Б. Авер'янов зазначав, що вирішальну роль у правовому регулюванні взаємин між державою і людиною належить галузі адміністративного права, норми якої мають забезпечувати конкретне застосування конституційних приписів щодо різноманітних прав і свобод громадян у їх численних відносинах з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, посадовими особами [18, с. 11].

С. В. Петков відзначає, що адміністративне право має певний зв'язок із земельним правом. Адміністративно-правові акти часто служать підставою виникнення, зміни або припинення земельних відносин. Так, в адміністративному порядку вирішуються питання відведення земельної ділянки на місцевості, встановлення її меж, видачі документів, що встановлюють право, здійснення контролю за додержанням земельного законодавства, притягнення до адміністративної відповідальності осіб, винних у порушеннях земельного законодавства тощо [19, с. 106].

Серед науковців є думка, що адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян України необхідно розглядати як систему їх гарантування органами державної влади, яка функціонує у правовому режимі і до якої входять такі елементи як компетенція, охорона, захист, а також створення необхідних умов для реальної реалізації людиною та громадянином своїх прав і свобод за допомогою адміністративних засобів. Водночас, елементи адміністративно-правового забезпечення (компетенція, охорона, захист, відновлення порушеного права) спрямовані на регулювання за допомогою норм адміністративного права суспільних відносин, що виникають у процесі та для реалізації прав і свобод громадян України [20, с. 172–175].

Теоретичне поняття або визначення сутності адміністративно-правової охорони у науковому середовищі розглядається неоднозначно, носить доктринальний характер, що знаходиться в динаміці розвитку. Так, В. В. Галунько визначає адміністративно-правову охорону, у вузькому розумінні, як позитивний статичний стан адміністративного права, спрямований на запобігання правопорушенням (профілактиці злочинів), усунення перешкод, що здійснюється публічною адміністрацією з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства і держави. У широкому розумінні, зазначене поняття вчений визначає як систему впорядкованої адміністративно правовими нормами діяльності публічної адміністрації, спрямованої на попередження правопорушень (профілактику злочинів) і відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що здійснюється засобами адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу та притягнення винних до відповідальності.

У розмежуванні понять адміністративно-правова охорона та адміністративно-правовий захист науковець виділяє наступні ознаки: адміністративно-правова охорона — більш широке поняття порівняно з правовим захистом; адміністративно правовий захист — це динамічні (активні) норми, спрямовані на відновлення порушеного права та усунення перешкод при його здійсненні; адміністративно-правова охорона — це позитивний статичний стан норм права, направлений на попередження правопорушень, забезпечення та відновлення порушених прав засобами адміністративного права.

До змісту механізму адміністративно-правової охорони науковцем віднесено такі складові як адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини (суб'єкти публічного управління, юридичні факти (правомірні і протиправні дії та події), об'єкти охоронного впливу), індивідуальні акти суб'єктів публічного управління, форми, а також засоби діяльності суб'єктів публічного управління.

Сутність адміністративно-правової охорони полягає в задоволенні законних інтересів суб'єктів та об'єктів державного управління, при цьому статус осіб, які порушують права інших осіб є зобов'язальним, вони повинні: припинити протиправну поведінку; відшкодувати потерпілим завданні збитки; стерпіти юридичне покарання за свої протиправні вчинки відповідальності [21, с. 17; 22, с. 197–198; 23, с. 387].

О. М. Правоторова (О. М. Єщук) визначає адміністративно-правову охорону як інститут адміністративного права, що складається з однорідних норм адміністративного права, правовий вплив яких спрямовано на попередження правопорушень (профілактику злочинів) та відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що здійснюються за допомогою адміністративного інструментарію — форм адміністративної діяльності публічної адміністрації, засобів адміністративного примусу та адміністративних процедур. До змісту адміністративно-правової охорони науковець відносить методичну діяльність публічної адміністрації щодо: запобігання та попередження правопорушень; відновлення порушеного права; або одночасне попередження та відновлення порушеного права [24, с. 156; 25, с. 20–21; 26 с. 44; 27, с. 30].

І. М. Коросташова вважає, що під адміністративно-правовою охороною слід розглядати як: одну з функцій держави (правоохоронна функція); завдання адміністративного права; функцію адміністративного права; діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також осіб, що надають публічні послуги. Способами адміністративно-правової охорони є: адміністративно-правовий (здійснюється суб'єктами владних повноважень та правоохоронними органами); судовий (здійснюється судами). До форм адміністративно-правової охорони науковець відносить: правотворчу, правозастосовну, правоохоронну, а також адміністративно-правовий договір та адміністративні послуги [28, с. 72].

Досліджуючи земельні відносини, О. С. Мірошниченко визначила адміністративно-правову охорону земель як систему заходів, встановлену адміністративним законодавством України, які застосовують державні органи (їх посадові особи), органи місцевого самоврядування (їх посадові особи), громадські інспектори, громадські організації з метою забезпечення законності; попередження, припинення правопорушень, притягнення винних до адміністративної відповідальності, зміст якої складається із: контролю за використанням земель; відновлювальних заходів; профілактики правопорушень в сфері земельних відносин; заходів переконання; заходів адміністративного примусу, що застосовуються з метою попередження, припинення правопорушень в галузі охорони земельних відносин та притягнення винних до адміністративної відповідальності [29, с. 58–59].

З огляду на вказані позиції науковців щодо змісту понять можемо зазначити, що під «адміністративно-правовою охороною земель» розуміється виконавчо-розпорядча системна діяльність суб'єктів публічної адміністрації (публічного управління), що врегульована адміністративно-правовими нормами (правилами поведінки), яка спрямована на створення необхідних умов для реалізації прав і законних інтересів власниками та користувачами земельних ділянок (земель). Така діяльність не може суперечити встановленим правам та законним інтересам держави, місцевих громад, фізичних та юридичних осіб, а навпаки направлена на охорону, захист і раціональне використання земельних ресурсів, недопущення порушення одними особами прав і законних інтересів інших осіб, на притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності та на відновлення порушених прав.

Зміст механізму адміністративно-правової охорони земель складається: із діючих (чинних) адміністративно-правових норм (правил поведінки); суб'єктів публічної адміністрації, їх індивідуальних актів; юридичних фактів (правомірних або протиправних дій та подій, об'єктів охоронного впливу тощо); форм та засобів діяльності суб'єктів публічної адміністрації (надання адміністративних послуг, розгляд спорів, притягнення до адміністративної відповідальності, встановлення норм адміністративного права загальної дії, спрямованих на охорону, захист та відновлення прав власників та користувачів земельних ділянок (земель), інтересів держави, громад).

До суб'єктів публічної адміністрації належать органи державної влади, місцевого самоврядування, інші уповноважені на здійснення владно-розпорядчих функцій суб'єкти, завданням та повноваження яких є забезпечення виконання обов'язків з питань охорони, захисту та раціонального використання земель, провадження правозастосовної діяльності у сфері використання та розпорядження землею, здійснення державного нагляду та контролю за дотримання земельного законодавства, встановлення та забезпечення правил добросусідства та обмежень власниками земельних ділянок та землекористувачами, надання необхідних дозволів, ведення та надання відомостей Державного земельного кадастру, встановлення та проведення моніторингу земель, вирішення земельних спорів, вжиття заходів адміністративного примусу, притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності (Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Кабінет Міністрів України, Мінагрополітики, Держгеокадастр, Державні адміністрації, Держекоінспекція України, органи місцевого самоврядування, міністерства та відомства, Державні органи приватизації, громадські інспектори, правоохоронні органи, суди тощо).

Широкий спектр повноважень суб'єктів публічної адміністрації з питань адміністративно-правової

охорони земель, їх захисту та раціонального використання поширюється на землі оборони, а також на інші категорії земель, які межують з ними, або на яких тимчасово або постійно дислокуються (розміщуються) військові об'єкти.

Так, у відповідності до статей 18, 77 Земельного кодексу України, статті 1 Закону України «Про використання земель оборони», закріплено категорію земель оборони, якими визнаються землі, надані для розміщення і постійної діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України. Згідно із зазначеними нормами закону землі оборони можуть перебувати лише в державній власності, представниками якої є відповідні державні органи, які діють за ієрархічно-територіальним принципом, а землекористувачами, військові частини, організації Збройних Сил України або інших військових формувань, установи, заклади тощо [2; 32].

Нормами діючих законів поняття «військова частина» та «військовий об'єкт» не встановлено як в наукових джерелах, так і на законодавчому рівні, на сьогоднішній день відсутній єдиний підхід до визначення сутності зазначених понять.

Так, у Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань у районі проведення антитерористичної операції у мирний час, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 68, під військовим об'єктом визначаються — ділянки місцевості, будівлі, споруди, які постійно чи тимчасово використовуються з'єднанням, військовою частиною і підрозділом Збройних Сил для виконання завдань або розміщення та укриття особового складу, зберігання бойової техніки або військового майна; військові транспортні засоби, озброєння та військова техніка, а також об'єкти, які підлягають захисту і охороні (обороні) Збройними Силами [35].

Положення Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 (зареєстрованого у Міністерстві юстиції України від 09.06.2017 № 704/30572), до військового об'єкту відносять будь-який об'єкт, який в силу свого характеру, місцезнаходження, призначення чи використання може бути застосований у воєнних діях [36].

Згідно з положеннями Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440 (зареєстрованого у Міністерстві юстиції України від 17.08.2005 № 902/11182), до військових об'єктів відносяться бойові позиції військ, пункти управління, полігони, вузли зв'язку, радіотехнічні системи, бази, склади, об'єкти життєзабезпечення військ.

Поняття «військова частина» зазначеним актом встановлюється як типова організаційна одиниця, що утримується на окремому штаті і призначається для виконання визначених завдань самостійно або у складі організаційної структури вищого рівня. Під військовими частинами розуміють органи військового управління, з'єднання, військові частини, військові кораблі (екіпажі), військові навчальні заклади та установи [37].

Нормативне визначення терміну «військова частина» можна зустріти і в інших підзаконних актах, однак, на нашу думку теоретичний термін «військовий об'єкт» має більш загальне та універсальне значення, яке за своїм понятійним змістом може охарактеризувати усі різноманітні об'єкти військового призначення, до складу яких мають входити також і земельні ділянки (землі), як основна базисна складова діяльності і функціонування таких об'єктів.

Статтею 2 Закону України «Про використання земель оборони» передбачено, що земельні ділянки надаються у постійне користування військовим частинам відповідно до вимог Земельного кодексу України, а надання земельних ділянок військовим частинам під військові та інші оборонні об'єкти визначаються Кабінетом Міністрів України [32].

Отже, діючим законом встановлено, що поняття «військова частина» і «військовий об'єкт» співвідносяться одне з одним, як основна організаційна одиниця та його структурний підрозділ (елемент), землі якого можуть складатися із декількох різних земельних ділянок та закріплених на праві постійного користування у одного титульного користувача, а саме військовій частині, установі, військово-навчальному закладі, різних організаціях Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України.

Положеннями статей 91, 96 Земельного кодексу України для власників земельних ділянок та землекористувачів встановлено обов'язки, які передбачають: забезпечувати використання земель за їх цільовим призначенням; додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля; підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі; дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон, зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди тощо. Також законом передбачено, що порушені права власників та землекористувачів підлягають відновленню в порядку встановленому законом [2].

У науковій літературі є думка, що обмеження прав на землю у загальному розумінні класифікується як: обмеження щодо набуття права власності на землю та розпорядження нею; обмеження, що встановлюються в межах зон з особливими умовами землекористування (охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон, зон особливого режиму використання землі тощо); обмежень прав на

землю в інтересах сусідів (добросусідство); обмежень прав на землю, які пов'язані зі встановленням земельних сервітутів [30, с. 48–49].

Порядок реалізації встановлення обмежень прав на земельні ділянки закріплено у главі 18 Земельного кодексу України, у відповідності до положень якої обмеження прав на земельну ділянку встановлюються законом, прийнятими відповідно до нього нормативно-правовими актами, договором, рішенням суду, а також містобудівною документацією на місцевому рівні. Всі встановлені обмеження у використанні земель і обтяження прав на земельні ділянки (крім обмежень, обтяжень безпосередньо встановлених законом) підлягають державній реєстрації. Однак, питання щодо права земельного сервітуту, користування чужими земельними ділянками для сільськогосподарських потреб або для забудови (емфітевзис, суперфіцій), добросусідства винесено окремо і врегульовано нормами у главах 16, 16–1, 17 Земельного кодексу України [2].

Аналізуючи норми діючих законів, необхідно відмітити, що на земельних ділянках (землях) навколо військових об'єктів передбачено можливість запровадження правових обмежень, зокрема у виді зон з особливим режимом використання земель, а також прикордонних смуг вздовж державного кордону України, метою створення яких є забезпечення функціонування військових об'єктів, збереження озброєння, військової техніки, іншого військового майна, охорони державного кордону України, захисту населення, господарських об'єктів і довкілля від впливу аварійних ситуацій, стихійних лих і пожеж, що можуть виникнути на цих об'єктах та інших непередбачених обставин. Розмір та правовий режим таких зон (смуг) встановлюються відповідно до закону.

Відсутність на рівні законів встановлених розмірів зон з особливими умовами землекористування навколо військових об'єктів, особливостей їх правового режиму, а також норм щодо притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за вчинення земельних правопорушень в межах таких зон не надає можливостей власникам земельних ділянок (земель) та землекористувачам в повній мірі реалізовувати права щодо володіння та користування землями, негативно впливає на загальний стан охорони земельних ділянок (земель) військових об'єктів, а органам публічної адміністрації забезпечувати виконання встановлених законних повноважень з питань охорони і захисту земельних ресурсів.

Загальновстановлений порядок сервітутних правовідносин з питань добросусідства та обмежень з набуття права власності на землю та розпорядження нею, на нашу думку, не враховує особливості діяльності військових об'єктів та потребує окремого врегулювання шляхом прийняття або внесення змін до діючих спеціальних законів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи зазначене, під «адміністративно-

правовою охороною земель навколо військових об'єктів» слід розглядати виконавчо-розпорядчу системну діяльність суб'єктів публічної адміністрації, що врегульована адміністративно-правовими нормами у сфері земельних правовідносин, яка спрямована на забезпечення охорони та захисту земель усіх форм власності, категорій і цільового призначення, які межують з військовими об'єктами з метою забезпечення їх функціонування та охорони, захисту населення, господарських об'єктів і довкілля від впливу можливих аварійних ситуацій, стихійних лих і пожеж, терористичних актів, а також інших подій, що можуть виникнути на цих об'єктах або навколо них.

Така діяльність сприяє власникам земельних ділянок (земель) та землекористувачам у реалізації своїх прав щодо володіння та користування землями відповідно до їх цільового призначення із урахуванням запроваджених правових обмежень, а також спонукає всіх учасників суспільних відносин дотримуватись встановлених правил поведінки на цих землях, спрямована на попередження і недопущення вчинення правопорушень, притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, відновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб.

До змісту адміністративно-правової охорони таких земель належать: чинні та актуальні адміністративно-правові норми; суб'єкти публічної адміністрації наділені відповідними повноваженнями, їх індивідуальні акти; юридичні факти; форми та засоби діяльності суб'єктів публічної адміністрації.

Враховуючи актуальність забезпечення охорони військових об'єктів, вбачається, що питання встановлення обмежень прав на землю навколо військових об'єктів можливо забезпечити виключно шляхом прийняття державою спеціального закону, яким необхідно врегулювати питання: визначення розмірів та правового режиму спеціальних зон (смуг) навколо військових об'єктів в залежності від ступеня його потенційної небезпеки для населення, навіколишнього середовища, режиму охорони тощо; встановлення специфіки та правил добросусідства між власниками земельних ділянок та землекористувачами, їх взаємодію з державними органами та органами місцевого самоврядування; наділення повноважень органів публічної адміністрації зі встановлення та реалізації обмежень прав на земельні ділянки; організації забезпечення правової охорони та захисту прилеглих територій до військових об'єктів (у першу чергу адміністративно-правової, а також кримінально-правової, цивільно-правової, дисциплінарної тощо).

Реалізація органами публічної адміністрації нормативно-правового регулювання суспільних відносин з метою дотримання прав і свобод людини, громадянина, суспільства, юридичних осіб усіх форм власності, включаючи державні інституції, такі як військові та правоохоронні формування, є основною складовою адміністративно-правової охорони і її забезпечення.

Література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії ВРУ 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.07.2024).
2. Земельний кодекс України. Затверджений Законом України № 2768-III від 25.10.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.07.2024).
3. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), І. М. Балакарева, І. В. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2021. С. 252–287.
4. Мірошніченко А. М. Земельне право України : Навчальний посібник. К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2007. 432 с.
5. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії. 2-ге вид., випр. К. : Знання, 2007. 445 с.
6. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. К. : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник. 4-те видання. К. : Алерта, 2017. 528 с.
8. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. К., 1994. 236 с.
9. Котюк В. О. Основи держави і права. Навчальний посібник. 3-те вид., доп. і перероб. К. : Атіка, 2001. 432 с.
10. Земельне право України : Підручник / М. В. Шульга (кер. авт. кол.), Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман та ін.; За ред. М. В. Шульги. К. : Юрінком Інтер, 2004. 368 с.
11. Земельне право України / Г. І. Балюк, Т. О. Коваленко, В. В. Носік та ін.; за ред. В. В. Носіка. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 511 с.
12. Шульга М. В., Шульга А. М. Актуальні правові проблеми охорони земель в Україні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2023. Вип. 37. С. 130–144.
13. Сидор В. Д. Земельне законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку : моногр. Київ : Юридична думка, 2011. 312 с.
14. Ковальський В. С. Охоронна функція права : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2010. 336 с.
15. Земельне право України : навч. посіб. / І. І. Каракаш, В. Д. Сидор, Т. Є. Харитоновна та ін.; за заг. Редакцією Т. Є. Харитоновної та І. І. Каракаша. Вид. стереотипне. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 586 с.
16. Вівчаренко О. А. Правова охорона земель України : дисертація доктора юридичних наук. К., 2015. 446 с.
17. Кулинич П. Ф. Правова охорона земель. Земельне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вузів / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга. К. : Ін Юре, 2008. 600 с.
18. Авер'янов В. Б. Не «керувати людиною» — служити їй. *Віче*. 2005. № 4 (157). С. 10–15.
19. Теорія адміністративного права. Генеза в умовах трансформації громадянського суспільства : навч. посіб. / За заг. ред. Р. А. Калюжного, С. В. Петкова. Київ : Видавництво Ліра-К. 2024. 212 с.
20. Степаненко К. В. Деякі аспекти адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном. *Удосконалення діяльності органів внутрішніх справ з попередження й розкриття злочинів та інших правопорушень: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Запоріжжя, 2 листопада 2007 р.)* / Юридичний інститут МВС України. Запоріжжя, 2007. Ч. 2. С. 172–175.
21. Адміністративне право : підручник / Галунько В. В., Олєфір В. І., Гридасов Ю. В., Іванищук В. В., Короед С. О. Херсон : ХМД., 213. Т. 1. Загальне адміністративне право. Академічний курс. 393 с.
22. Галунько В. В. Адміністративно-правова охорона та захист права власності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 38. С. 192–198.
23. Галунько В. В. Адміністративно-правова охорона та захист права власності в Україні : дисертація доктора юридичних наук. Х., 2009. 497 с.
24. Правоторова О. М. Поняття та зміст адміністративно-правової охорони. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 154–158.
25. Правоторова О. М. Адміністративно-правова охорона : Сучасні юрислінгвістичні аспекти. *Право і суспільство*. 2019. № 5, Ч. 2. С. 70–78.
26. Правоторова О. М. Адміністративно-правова охорона : Окремі теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Том 2, Вип. 57. С. 42–45.
27. Єщук О. М. Адміністративно-правова охорона: теорія, практика та перспективи розвитку : монографія. Херсон : Грін Д. С., 2017. 396 с.
28. Коросташова І. М. Адміністративно-правова охорона: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник АМСУ. Серія «Право»*. 2015. № 2 (15). С. 66–72.
29. Мірошніченко О. С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні : дисертація кандидата юридичних наук. Х., 2005. 175 с.
30. Бусуйок Д. В. Правове регулювання прав на землю в: дисертація кандидата юридичних наук. К., 2005. 157 с.
31. Про охорону земель : Закону України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 10.07.2024).

32. Про використання земель оборони : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-15#Text> (дата звернення: 10.07.2024).
33. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 10.07.2024).
34. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.07.2024).
35. Про затвердження Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань у районі проведення антитерористичної операції у мирний час : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 68. *Урядовий кур'єр*. 20.02.2018. № 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.07.2024).
36. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 (zareestrovano u Ministerstvi yustitsii Ukrainy vid 09.06.2017 № 704/30572). *Офіційний вісник України*. 04.08.2017. № 61. С. 180. Ст. 1886. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 10.07.2024).
37. Звод відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440 (zareestrovano u Ministerstvi yustitsii Ukrainy vid 17.08.2005 № 902/11182). *Офіційний вісник України*. 29.01.2021. № 7. С. 482. Ст. 374. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text> (дата звернення: 10.07.2024).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy, pryiniata na piatii sesii VRU 28 chervnia 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 10.07.2024).
2. Zemelnyi kodeks Ukrainy. Zatverdzhnyi Zakonom Ukrainy № 2768-III vid 25.10.2001. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002. № 3–4. Ст. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (date of access: 10.07.2024).
3. Administratyvne pravo: pidruchnyk / Yu. P. Bytiak (ker. avt. kol.), I. M. Balakareva, I. V. Boiko ta in.; za zah. red. Yu. P. Bytiaka. Kharkiv: Pravo, 2021. S. 252–287.
4. Miroschnyenko A. M. Zemelne pravo Ukrainy: Navchalnyi posibnyk. K.: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2007. 432 s.
5. Andreitsev V. I. Zemelne pravo i zakonodavstvo suverennoi Ukrainy: Aktualni problemy praktychnoi teorii. 2-he vyd., vypr. K.: Znannia, 2007. 445 s.
6. Teoriia derzhavy i prava: navch. posib. / A. M. Kolodii, V. V. Kopieichykov, S. L. Lysenkov ta in.; Za zah. red. S. L. Lysenkova, V. V. Kopieichykova. K.: Yurinkom Inter, 2002. 368 s.
7. Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk. 4-te vydannia. K.: Alerta, 2017. 528 s.
8. Rabinovych P. M. Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy. K., 1994. 236 s.
9. Kotiuk V. O. Osnovy derzhavy i prava. Navchalnyi posibnyk. 3-te vyd., dop. i pererob. K.: Atika, 2001. 432 s.
10. Zemelne pravo Ukrainy: Pidruchnyk / M. V. Shulha (ker. avt. kol.), H. V. Anisimova, N. O. Bahai, A. P. Hetman ta in.; Za red. M. V. Shulhy. K.: Yurinkom Inter, 2004. 368 s.
11. Zemelne pravo Ukrainy / H. I. Baliuk, T. O. Kovalenko, V. V. Nosik ta in.; za red. V. V. Nosika. K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskyi universitet”, 2008. 511 s.
12. Shulha M. V., Shulha A. M. Aktualni pravovi problemy okhorony zemel v Ukraini. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody “Pravo”*. 2023. Vyp. 37. S. 130–144.
13. Sydor V. D. Zemelne zakonodavstvo Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku: monohr. Kyiv: Yurydychna dumka, 2011. 312 s.
14. Kovalskyi V. S. Okhoronna funktsiia prava: monohrafiia. K.: Yurinkom Inter, 2010. 336 s.
15. Zemelne pravo Ukrainy: navch. posib. / I. I. Karakash, V. D. Sydor, T. Ie. Kharytonova ta in.; za zah. Redaktsiieiu T. Ie. Kharytonovoi ta I. I. Karakasha. Vyd. stereotypne. Odesa: Vydavnychiy dim “Helvetyka”, 2021. 586 s.
16. Vivcharenko O. A. Pravova okhorona zemel Ukrainy: dysertatsiia doktora yurydychnykh nauk. K., 2015. 446 s.
17. Kulynych P. F. Pravova okhorona zemel. Zemelne pravo Ukrainy: pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vuziv / V. I. Semchuk, P. F. Kulynych, M. V. Shulha. K.: In Yure, 2008. 600 s.
18. Averianov V. B. Ne “keruvaty liudynoiu” — sluzhyty yii. *Viche*. 2005. № 4 (157). S. 10–15.
19. Teoriia administratyvnoho prava. Heneza v umovakh transformatsii hromadianskoho suspilstva: navch. posib. / Za zah. red. R. A. Kaliuzhnoho, S. V. Petkova. Kyiv: Vydavnytstvo Lira- K. 2024. 212 s.
20. Stepanenko K. V. Deiaki aspekty administratyvno-pravovoho zabezpechennia prav i svobod hromadian Ukrainy za kordonom. Udoshkonalennia diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav z poperedzhennia y rozkryttia zlochyniv ta inshykh pravoporushen: materialy vseukrainskoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii (Zaporizhzhia, 2 lystopada 2007 r.) / Yurydychnyi instytut MVS Ukrainy. Zaporizhzhia, 2007. Ch. 2. S. 172–175.
21. Administratyvne pravo: pidruchnyk / Halunko V. V., Olefir V. I., Hrydasov Yu. V., Ivanyshchuk V. V., Koroied S. O. Kher-son: KhM D., 213. T. 1. Zahalne administratyvne pravo. Akademichniy kurs. 393 s.

22. Halunko V.V. Administratyvno-pravova okhorona ta zakhyst prava vlasnosti. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2007. Vyp. 38. S. 192–198.
23. Halunko V.V. Administratyvno-pravova okhorona ta zakhyst prava vlasnosti v Ukraini: dysertatsiia doktora yurydychnykh nauk. Kh., 2009. 497 s.
24. Pravotorova O.M. Poniattia ta zmist administratyvno-pravovoi okhorony. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. 2019. № 4. S. 154–158.
25. Pravotorova O.M. Administratyvno-pravova okhorona: Suchasni yuryslinhivistychni aspekty. *Pravo i suspilstvo*. 2019. № 5, Ch. 2. S. 70–78.
26. Pravotorova O.M. Administratyvno-pravova okhorona: Okremi teoretychni aspekty. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2019. Tom 2, Vyp. 57. S. 42–45.
27. Yeshchuk O.M. Administratyvno-pravova okhorona: teoriia, praktyka ta perspektyvy rozvytku: monohrafiia. Kher-son: Hrin D.S., 2017. 396 s.
28. Korostashova I.M. Administratyvno-pravova okhorona: zahalnoteoretychni aspekty. *Visnyk AMSU. Seriiia "Pravo"*. 2015. № 2 (15). S. 66–72.
29. Miroshnychenko O.S. Administratyvno-pravovi zasoby okhorony zemelnykh vidnosyn v Ukraini: dysertatsiia kandydata yurydychnykh nauk. Kh., 2005. 175 s.
30. Busuiok D.V. Pravove rehuliuвання прав на землю v: dysertatsiia kandydata yurydychnykh nauk. K., 2005. 157 s.
31. Pro okhoronu zemel: Zakonu Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 39. St. 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (date of access: 10.07.2024).
32. Pro vykorystannia zemel oborony: Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 14. St. 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-15#Text> (date of access: 10.07.2024).
33. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1991. № 41. St. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (date of access: 10.07.2024).
34. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 435-IV vid 16.01.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. №№ 40–44. St. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of access: 10.07.2024).
35. Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannia zbroi i boiovoi tekhniky ziednanniamy, viiskovymy chastynamy i pidrozdilamy Zbroinykh Syl pid chas vykonannia nymy zavdan u raioni provedennia antyterorystychnoi operatsii u myrnyi chas: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 liutoho 2018 r. № 68. *Uriadovyi kurier*. 20.02.2018. № 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2018-%D0%BF#Text> (date of access: 10.07.2024).
36. Instruktsiia pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 23.03.2017 № 164 (zareiestrovanoho u Ministerstvi yustytzii Ukrainy vid 09.06.2017 № 704/30572). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 04.08.2017. № 61. S. 180. St. 1886. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (date of access: 10.07.2024).
37. Zvod vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu: Nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 12.08.2005 № 440 (zareiestrovanoho u Ministerstvi yustytzii Ukrainy vid 17.08.2005 № 902/11182). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 29.01.2021. № 7. S. 482. St. 374. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text> (date of access: 10.07.2024).

Ситенко Григорій Олексійович

аспірант

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Sytenko Grygoriy

Post-Graduate Student of the

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: 0009-0000-1200-0161

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10130

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЦИФРОВИХ ВАЛЮТ В УКРАЇНІ

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LEGAL REGULATION OF DIGITAL CURRENCIES IN UKRAINE

Анотація. Вступ. В останні роки людство сформувало основи ідеології розвитку світу на найближчі десятиліття. Видається, що головною концепцією майбутнього в XXI столітті є гармонійний сталий розвиток. Так, у вересні 2015 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Порядок денний у сфері сталого розвитку, в якому було визначено основні напрямки глобального розвитку на період до 2030 р., що включають завдання розбудови якісної, надійної, стійкої та непорушної інфраструктури з метою підтримки сталого економічного зростання та благополуччя людей.

Незважаючи на позитивний ефект впливу цифрових технологій на досягнення Цілей сталого розвитку, в умовах розвитку цифрового суспільства, а також всеохоплюючої інтеграції та міжкультурної комунікації, гостро постає питання про правові виклики, породжені цифровізацією. Розуміючи невідворотність змін, а також з метою реалізації планів зі сталого розвитку, більшістю країн, наразі на всіх рівнях управління вживаються різні заходи щодо впровадження та одночасного контролю цифрових технологій.

Зауважимо, що фінансові технології стали однією з причин того, що ринок цифрових валют на сьогоднішній день так стрімко розвивається. Безпосередньо цифрові валюти є наразі одним з найпопулярніших напрямів для дослідження для багатьох науковців міждисциплінарних студій. Варто зауважити, складним залишається питання розвитку правового регулювання обігу цифрових валют в Україні, оскільки визначеного нормативно-правового поля ще не задано.

Саме в силу швидкого зростання обігу цифрових валют в Україні за останні роки, нормативноправові механізми, що регулюють цифрову валюту ще не сформовані. Межі та обсяг правового регулювання обігу цифрових валют залишаються невизначеними, а учасники ринку не мають механізму захисту своїх прав та законних інтересів.

Вказані практичні, доктринальні та законодавчі моменти роблять обіг цифрових валют в Україні актуальною для дослідження темою та ставить нагальні питання, вирішення яких є обов'язковим для регуляторів та учасників даного ринку.

Мета. Метою дослідження є розкриття особливостей становлення та розвитку правового регулювання обігу цифрових валют в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативноправове забезпечення обігу цифрових валют в Україні; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження регулювання обігу цифрових валют в Україні, розмежування публічних та цивільно-правових відносин у цій сфері.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів.

Результати. За результатом проведеного аналізу встановлено, що Україна відноситься до країн, які розробляють правове регулювання у сфері обігу цифрових валют. Правове регулювання у сфері цифрових валют в Україні перебуває у стадії впровадження та розробки. Внівши під впливом вимог ФАТФ в національне законодавство ряд норм, спрямованих на врегулювання відносин у сфері цифрових валют, законодавець не врахував ряд аспектів, які потребують подальшого врегулювання. Неналежне правове регулювання у сфері цифрових валют в Україні призводить до:

- 1) відсутності прозорості у питанні використання віртуальних активів для заощаджень, інвестицій та розвитку бізнесу;
- 2) помірному зростанню кількості користувачів цифрових валют та віртуальної інфраструктури в Україні.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях буде визначено інші проблеми та перспективи їх вирішення, що стосуються розвитку правового регулювання обігу цифрових валют в Україні.

Ключові слова: правове регулювання, цифрові валюти, віртуальні активи, криптовалюта.

Summary. Introduction. In recent years, humanity has formed the foundations of the ideology of world development for the coming decades. It seems that the main concept of the future in the 21st century is harmonious sustainable development. Thus, in September 2015 The UN General Assembly adopted the Sustainable Development Agenda in September 2015, which defined the main directions of global development for the period up to 2030, including the task of building high-quality, reliable, sustainable and indestructible infrastructure to support sustainable economic growth and human well-being.

Despite the positive impact of digital technologies on the achievement of the Sustainable Development Goals, in the context of the development of a digital society, as well as comprehensive integration and intercultural communication, the issue of legal challenges posed by digitalization is becoming acute. Realizing the inevitability of change, as well as in order to implement sustainable development plans, most countries are currently taking various measures at all levels of government to introduce and simultaneously control digital technologies.

It is worth noting that financial technologies have become one of the reasons why the digital currency market is developing so rapidly today. Digital currencies are currently one of the most popular areas of research for many scholars of interdisciplinary studies. It is worth noting that the issue of developing legal regulation of digital currencies in Ukraine remains difficult, as a specific regulatory framework has not yet been established.

Due to the rapid growth of digital currencies in Ukraine in recent years, the regulatory mechanisms governing digital currencies have not yet been formed. The boundaries and scope of legal regulation of digital currencies remain unclear, and market participants do not have a mechanism to protect their rights and legitimate interests.

These practical, doctrinal and legislative issues make the circulation of digital currencies in Ukraine a relevant topic for research and raise urgent issues that are mandatory for regulators and market participants.

Goal. The purpose of the study is to reveal the formation and development of legal regulation of digital currency circulation in Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support for the circulation of digital currencies in Ukraine; 2) works of domestic authors conducting their scientific and practical research on the regulation of digital currencies in Ukraine, and the distinction between public and civil law relations in this area.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping; formalization, analysis and synthesis; logical generalization of the results.

Results. The analysis revealed that Ukraine belongs to the countries that are developing legal regulation of digital currencies. Legal regulation in the field of digital currencies in Ukraine is in the process of implementation and development. Having introduced a number of provisions aimed at regulating relations in the field of digital currencies into the national legislation under the influence of FATF requirements, the legislator did not take into account a number of aspects that require further regulation. Inadequate legal regulation of digital currencies in Ukraine results in: 1) lack of transparency in the use of virtual assets for savings, investment and business development; 2) moderate growth in the number of users of digital currencies and virtual infrastructure in Ukraine.

Discussion. Further scientific research will identify other problems and prospects for their solution relating to the development of legal regulation of digital currencies in Ukraine.

Key words: legal regulation, digital currencies, virtual assets, cryptocurrency.

Постановка проблеми. В останні роки людство сформувало основи ідеології розвитку світу на найближчі десятиліття. Видається, що головною концепцією майбутнього в ХХІ столітті є гармонійний сталий розвиток. Так, у вересні 2015 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Порядок денний у сфері сталого розвитку, в якому було визначено основні напрямки глобального розвитку на період до 2030 р., що включають завдання розбудови якісної, надійної, стійкої та непорушної інфраструктури з метою підтримки сталого економічного зростання та благополуччя людей.

Незважаючи на позитивний ефект впливу цифрових технологій на досягнення Цілей сталого розвит-

ку, в умовах розвитку цифрового суспільства, а також всеохоплюючої інтеграції та міжкультурної комунікації, гостро постає питання про правові виклики, породжені цифровізацією. Розуміючи невідворотність змін, а також з метою реалізації планів зі сталого розвитку, більшістю країн, наразі на всіх рівнях управління вживаються різні заходи щодо впровадження та одночасного контролю цифрових технологій.

Зауважимо, що фінансові технології стали однією з причин того, що ринок цифрових валют на сьогоднішній день так стрімко розвивається. Безпосередньо цифрові валюти є наразі одним з найпопулярніших напрямів для дослідження для багатьох науковців міждисциплінарних студій. Варто зауважити, склад-

ним залишається питання розвитку правового регулювання обігу цифрових валют в Україні, оскільки визначеного нормативно-правового поля ще не задано.

Саме в силу швидкого зростання обігу цифрових валют в Україні за останні роки, нормативно-правові механізми, що регулюють цифрову валюту ще не сформовані. Межі та обсяг правового регулювання обігу цифрових валют залишаються невизначеними, а учасники ринку не мають механізму захисту своїх прав та законних інтересів.

Вказані практичні, доктринальні та законодавчі моменти роблять обіг цифрових валют в Україні актуальною для дослідження темою та ставить нагальні питання, вирішення яких є обов'язковим для регуляторів та учасників даного ринку.

Аналіз останніх досліджень та проблематики за цією темою свідчить, що питання становлення та розвитку правового регулювання обігу цифрових валют в Україні неодноразово були предметом наукових розвідок таких науковців: М. Бурдоносової [4], А. Проценка [5], К. Некіт [13] та ін.

Метою цієї статті є розкриття особливостей становлення та розвитку правового регулювання обігу цифрових валют в Україні.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання регулювання обігу цифрових валют в Україні, варто звернути увагу на світові процеси цифровізації. Так, навіть в умовах обвалу ринку в червні 2022 року загальна ринкова капіталізація криптовалют становила трохи більше ніж 1 трильйон доларів США. Азійсько-Тихоокеанський регіон лідирує у впровадженні криптовалют, а країни, ринки яких розвиваються, також продемонстрували величезне зростання зі зростанням однорангові платформи.

Зменшення бар'єрів для входу на ринок і технологічний прогрес також проклали шлях для більшого впровадження. Сьогодні користувачі можуть миттєво купувати та продавати криптовалюту в крипто-валютних банкоматах через таких поставальників, як Bitcoin Depot, Coin Flip, Kurant, тощо. Клієнти віддають перевагу доступу до криптосервісів через централізовані установи, перш за все через фактор довіри. Нішеві гравці співпрацюють з великими банками, щоб забезпечити доступність криптовалют для кінцевих споживачів. Так, Bakkt був обраний Американським банком для надання послуг своїм клієнтам щодо криптотрейдингу [1].

BNY Mellon запустив платформу зберігання криптовалют, Commonwealth Bank of Australia розробив функцію крипто-валютного обміну та служби зберігання криптовалют у своєму додатку CommBank, Nomura засновує нову дочірню компанію, щоб допомагати своїм інституційним клієнтам у крипто-валютних інвестиціях, а Visa запустила глобальну консультативну практику щодо криптовалют [2].

Після глобальних санкцій щодо РФ, запроваджених через війну в Україні, кілька країн і ринків, що розвиваються, також можуть почати широко вико-

ристовувати криптоактиви, щоб обійти обмеження капіталу та санкції.

В Україні правове регулювання у сфері цифрових валют відбувалося непростим шляхом. Перша згадка про віртуальні активи в законодавстві нашої країни зустрічається у Листі Національного банку України №29-208/72899 від 8 грудня 2014 року, підготовленому на звернення від 28 жовтня 2014 року щодо віднесення операцій з «віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою, а також наявності підстав для зарахування на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи іноземної валюти від продажу Bitcoin», в якому зазначалося, що «...випуск віртуальної валюти Bitcoin не має будь-якого забезпечення та юридично зобов'язаних за нею осіб, не контролюється державними органами влади жодною із країн, отже Bitcoin є грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальної вартості» [3].

У той період з'явилося багато наукових публікацій, в яких доводилося, що віднесення віртуальних активів до грошових сурогатів українським законодавцем було хибним кроком. Так, М. Бурдоносова писала, що ознаки криптовалюти не підпадають під поняття «документ» і навіть «електронний документ», оскільки в останньому інформація має бути зафіксована у вигляді електронних даних, враховуючи обов'язкові реквізити документа, а отже криптовалюту помилково відносити до грошових сурогатів, оскільки вона має інші суттєві визначальні ознаки [4, с. 11].

Як вірно зазначав А. Проценка, незважаючи на те, що Європейське банківське управління не «закликало», а лише рекомендувало Європейському співтовариству утриматися від операцій із криптовалютами до створення системи регулювання цих операцій, і вже змінило свою позицію з цього питання, криптовалюти на території України було визнано «грошовим сурогатом», обіг яких було заборонено [5, с. 98].

Розвиток цифрових валют як виду віртуальних активів обумовив широке обговорення питання їх легалізації та правового регулювання із залученням представників Bitcoin Foundation Ukraine, KUNA Bitcoin Agency, Посольства Bitcoin, інших представників економіки та бізнесу. Внаслідок такої співпраці 10 жовтня 2016 р. Національним банком України було схвалено дорожню карту Cashless Economy, у якій вперше прописані офіційні плани регулятора з використання технології Blockchain в Україні, відповідно до якої в рамках розвитку НПС «Простір» відбудеться «еволюція e-money» як безготівкового інструменту платежів (на основі технології Blockchain), емітентом яких є НБУ [6]. Проте на стан правового регулювання у сфері віртуальних активів це суттєво не вплинуло.

У зв'язку з бумом криптовалют на міжнародних ринках і розвитком відносин у сфері обігу віртуальних активів, в Україні в 2017 році з'явився перший

законопроект, спрямований на врегулювання правовідносини щодо обігу, зберігання, володіння, використання та проведення операцій за допомогою віртуальних активів в Україні — «Про обіг криптовалют в Україні» № 7183 від 6 жовтня 2017 року [7].

Аналізуючи зазначений законопроект, зазначимо, що до його головних недоліків відноситься те, що його розробники передбачили, що віртуальні активи (криптовалюта) не може бути платіжним засобом, встановлює для майнерів вимогу платити податки і позбавляє криптовалюту ключової переваги для інвесторів — анонімності. Крім цього, передбачення оподаткування всіх операцій, пов'язаних з віртуальними активами, не витримує ніякої критики, бо майнеру-фізичній особі доведеться заплатити до бюджету 18% податку на доходи фізичних осіб та 1,5%, яке незрозуміло, з якої суми розраховувати податок і за яким курсом визначати базу оподаткування, адже вартість криптовалют змінюється щомиті і загальносвітової ціни на неї не існує, при цьому котирування на двох різних біржах можуть сильно розрізнятися.

В 2018 році було розроблено та представлено Концепцію державної політики у сфері віртуальних активів до 2021 року, подано два законопроекти, спрямованих на врегулювання питання оподаткування прибутку від операцій з віртуальними активами — № 9083 та № 9083–1 [8; 9].

В Концепції державної політики у сфері віртуальних активів до 2021 року, представленій у проекті розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2018 року, передбачалося надати такі визначення понять: віртуальні активи, майнінг, смарт-контракт, токен — як цифрова одиниця обліку в рамках розподіленого реєстру записів у формі даних, який має криптографічний захист [8]. Проте зазначена Концепція залишилася на рівні проекту.

Наступний проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» № 9083 (надалі — проект Закону № 9083) [9], внесений до Верховної Ради України 14.09.2018 та відкликаний 29.08.2019, вперше запропонував термін «віртуальні активи». При цьому під віртуальними активами малися на увазі не лише криптовалюти, а й так звані токен-активи. Сама криптовалюта визначалася як віртуальний актив у формі токена, що функціонує як засіб обміну або збереження вартості, а токен-актив — віртуальний актив у формі токена, який посвідчує майнові та/або немайнові права власника токена, що відповідають зобов'язанням емітента токена. Тобто, приміром, згадувані вище «криптоактиви — цінні папери» мали бути віднесені до токен-активів, а от стейблкоїни за формальними ознаками могли бути кваліфіковані і як криптовалюта, і як токен-актив, залежно від умов емісії. При цьому сам токен проектом Закону № 9083 визначався як цифрова одиниця обліку в рамках

розподіленого реєстру записів у цифровій формі, який має криптографічний захист. До позитивних ознак проекту Закону № 9083 можна віднести визнання за криптовалютами функції засобу обміну та збереження вартості, до негативних — відсутність комплексного регулювання ринку криптовалют і токен-активів, оскільки передбачалося лише фрагментарне внесення змін до ПК України, що явно недостатньо для належного правового регулювання такого складного і багатоаспектного явища.

Прийнятий надалі Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового ураження» № 361-IX, прийнятий 6 грудня 2019 року містить ряд положень, обумовлених Рекомендаціями 40+9 ФАТФ, що стосуються віртуальних активів [10]. Аналізуючи норми даного нормативно-правового акту варто вказати, що для того, щоб певний можна було віднести до категорії віртуального активу і, відповідно до сфери дії фінансового моніторингу, він має відповідати трьом критеріям: наявність вартості, можливість обігу в цифровому форматі й можливість обміну на інші об'єкти цивільного права.

11 червня 2020 року до Верховної Ради України було подано законопроект «Про віртуальні активи» № 3637, а у середині вересня 2020 року низка народних депутатів України зареєстрували доопрацьований законопроект № 3637 «Про віртуальні активи», червневу редакцію якого було розкритиковано. Оновлений документ мав врахувати пропозиції від центральних органів влади, регуляторів та учасників ринку, містить оновлений механізм забезпечення віртуальних активів та новації щодо визначення правового статусу віртуальних активів — тепер вони визначені як нематеріальне благо згідно з Цивільним кодексом України.

Але і в цій редакції законопроект не було прийнято через вето Президента України, який вважав недоцільним закріплювати за Міністерством цифрової трансформації України роль регулятора у сфері обігу віртуальних активів. І 15 березня 2022 року Президент України підписав допрацьований Закон України «Про віртуальні активи» [11], який наразі не набув чинності.

Документ складається із шести розділів: загальні положення, правовий режим віртуальних активів, учасники ринку віртуальних активів, державне регулювання обігу віртуальних активів, міжнародне співробітництво у сфері обігу віртуальних активів, заключні положення.

На нашу думку, у сфері нормативно-правового регулювання цифрових валют цей закон є проривним. Адже Україна однією з перших країн створює повноцінне правове поле для операцій із цифровими валютами. Деякі країни нормували обіг окремих видів віртуальних активів, інші визначили коло

державних органів, які можуть виконувати окремі функції регуляторів обігу віртуальних активів, а деякі взагалі запроваджують суцільні заборони та обмеження. В Україні створюється комфортне правове поле, яке стимулюватиме розвиток інновацій у сфері обігу віртуальних активів.

По-друге, важливою перевагою роботи у правовому полі стане можливість використовувати судовий захист для осіб, які вчиняють правочини з цифровими валютами, як згідно з якими нормами профільного закону, так і нормами Цивільного кодексу України. Наявність якісного правового поля буде конкурентною перевагою для України як юрисдикції, в якій зручно працюватиме і вестиме бізнес нерезидентам, що, безумовно, сприятиме залученню до України іноземних інвестицій, створенню нових робочих місць, збільшенню податкових надходжень та економічному зростанню держави в цілому. Також це певним чином зменшить відтік кваліфікованих ІТ-фахівців за кордон.

Також, законом запроваджено необхідні дефініції, встановлено загальні правові засади та підходи до регулювання, визначає компетенції регуляторів, надано технічний функціонал для здійснення AML-процедур.

Окрім того, закон передбачає запровадження професійних учасників ринку віртуальних активів, у тому числі, на ринку цифрових валют. Серед них біржа, обмінники та ін., існування яких відповідає документам Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (FATF) [12, с. 38].

Особливістю Закону України «Про віртуальні активи» є те, що в ньому мало регуляторних норм. З одного боку, це позитивний аспект, а з іншого — недолік. Більшість питань запропоновано перенести на рівень підзаконних нормативно-правових актів. Це зроблено з метою забезпечення динамічності регулювання. Справа в тому, що постійно на цьому ринку з'являються нові продукти, нові формати взаємин, залучення віртуальних активів та розпорядження ними. Разом з цим періодично змінюються технології, частина з яких є досить серйозними і кардинальними.

Зауважимо, що дослідження відносин, які характеризують обіг цифрових валют усучасних умовах, ще не набули сталого правового закріплення. Саме тому не всі законодавства містять адекватне розуміння того, яким чином має будуватись законодавча конструкція розуміння та закріплення обігу

цифрових валют. Аналізуючи природу віртуальних активів, треба виходити з того, що вони породжують відносини комплексного характеру [13, с. 48]. Передусім йдеться про узгодження окремих галузей знань (права, економіки, ІТ-технологій тощо). До того ж комплексність цих відносин обумовлює узгодження приватноправового та публічно-правового регулювання в забезпеченні обігу цифрових валют. І нарешті, впорядкування цих відносин передбачає чітке узгодження законодавчого регулювання на національному та міжнародному рівні. Це обумовлюється тим, що відносини щодо обігу цифрових валют набувають наднаціонального характеру, виходять за межі держави та фактично виключають державу як суб'єкта, що має організовувати та контролювати подібні відносини.

Водночас, участь держави в умовах публічно-правової організації обігу цифрових валют обов'язково передбачає два аспекти. По-перше, це відносини щодо контролю та нагляду за обігом цифрових валют встановлення певних ліцензійних та наглядових умов щодо таких відносин. По-друге, публічно-правовий характер мають відносини щодо оподаткування результатів діяльності, яка пов'язана з обігом цифрових валют. Таким чином, комплексний характер відносин обігу цифрових валют, незважаючи на їхню трансформацію на наднаціональному рівні, не виключає, а об'єктивно обумовлює і відповідну сферу їх публічно-правового регулювання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Встановлено, що Україна відноситься до країн, які розробляють правове регулювання у сфері обігу цифрових валют. Правове регулювання у сфері цифрових валют в Україні перебуває у стадії впровадження та розробки. Внісши під впливом вимог FATF в національне законодавство ряд норм, спрямованих на врегулювання відносин у сфері цифрових валют, законодавець не врахував ряд аспектів, які потребують подальшого врегулювання. Неналежне правове регулювання у сфері цифрових валют в Україні призводить до: 1) відсутності прозорості у питанні використання віртуальних активів для заощаджень, інвестицій та розвитку бізнесу; 2) помірному зростанню кількості користувачів цифрових валют та віртуальної інфраструктури в Україні.

В подальших наукових дослідженнях буде визначено інші проблеми та перспективи їх вирішення, що стосуються розвитку правового регулювання обігу цифрових валют в Україні.

Література

1. Carlisle D. Elliptic Typologies Report Exposes Real Impact of Illicit Behavior in Crypto. *Elliptic*. 2022. URL: https://www.elliptic.co/blog/elliptic-typologies-report-exposes-real-impact-of-illicit-behavior-in-crypto?utm_campaign=Typologies%20Report%202022&utm_content=202181793&utm_medium=social&utm_source=linkedin&hss_channel=lcp-5027267 (дата звернення: 25.07.2024).
2. Today's Cryptocurrency Prices by Market Cap. *CoinMarketCap*. URL: <https://coinmarketcap.com/> (дата звернення: 25.07.2024).
3. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin. *Національний банк України*. 2014. URL: <https://bank.gov.ua/ua/archive-news/all/11879608-rozysnennya-schodo-pravomirnosti-vikoristannya-v-ukrayini-virtualnoyi-valyuti-kriptovalyuti-bitcoin> (дата звернення: 25.07.2024).
4. Бурдоносова М.А. Теоретико-правовий аналіз державного регулювання криптовалюти в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С. 9–13.
5. Проценко А.Т. Правове регулювання обігу електронних грошей в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 202 с.
6. Правове регулювання криптовалютного бізнесу. *Axon Partners*. URL: <http://axon.partners/wp-content/uploads/2017/02/Global-Issues-of-Bitcoin-Businesses-Regulation.pdf> (дата звернення: 25.07.2024).
7. Про обіг криптовалюти в Україні: проект Закону України № 7183 від 06.10.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 25.07.2024).
8. Концепція державної політики у сфері віртуальних активів до 2021 року: проект Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.10.2018. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=dbfc2a7e-47f9-4fce-9110-66ed61c0ae17> (дата звернення: 25.07.2024).
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні: проект Закону України від 14.09.2018 № 9083. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597 (дата звернення: 25.07.2024).
10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового ураження: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18#Text> (дата звернення: 25.07.2024).
11. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 25.07.2024).
12. Ковальова Т.В. Про облік віртуальних активів в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. № 10(1). С. 37–40.
13. Некіт К.Г. Розвиток правового регулювання обігу віртуальних активів (криптовалют) в Україні. *Часопис цивільстики*. 2022. № 44. С. 45–51.

References

1. Carlisle, D. (2022). Elliptic Typologies Report Exposes Real Impact of Illicit Behavior in Crypto. *Elliptic*. URL: https://www.elliptic.co/blog/elliptic-typologies-report-exposes-real-impact-of-illicit-behavior-in-crypto?utm_campaign=Typologies%20Report%202022&utm_content=202181793&utm_medium=social&utm_source=linkedin&hss_channel=lcp-5027267.
2. Today's Cryptocurrency Prices by Market Cap. *CoinMarketCap*. URL: <https://coinmarketcap.com/>.
3. Rozysnennia shchodo pravomirnosti vykorystannia v Ukraini "virtualnoi valiuty/kriptovaliuty" Bitcoin [Clarification on legality of use of "virtual currency/cryptocurrency" Bitcoin in Ukraine]. (2014). *National Bank of Ukraine*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/archive-news/all/11879608-rozysnennya-schodo-pravomirnosti-vikoristannya-v-ukrayini-virtualnoyi-valyuti-kriptovalyuti-bitcoin> [in Ukrainian].
4. Burdonosova, M. A. (2019). Teoretyko-pravovyj analiz derzhavnoho rehulivannia kryptovaliuty v Ukraini [Theoretical and Legal Analysis of the State Regulation of Cryptocurrency in Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, 1 [in Ukrainian].
5. Protsenko, A. T. (2016). Pravove rehulivannia obihu elektronnykh hroshey v Ukraini [Legal regulation of electronic money circulation in Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
6. Pravove rehulivannia kryptovaliutnoho biznesa [Legal regulation of cryptocurrency business]. *Axon Partners*. URL: <http://axon.partners/wp-content/uploads/2017/02/Global-Issues-of-Bitcoin-Businesses-Regulation.pdf> [in Ukrainian].
7. Pro obih kryptovaliuty v Ukraini: proiekt Zakonu Ukrainy № 7183 [On the circulation of cryptocurrencies in Ukraine: draft law of Ukraine]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 [in Ukrainian].
8. Kontseptsiiia derzhavnoi polityky u sferi virtualnykh aktyviv do 2021 roku: proiekt Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [Concept of State Policy in the Field of Virtual Assets until 2021: Draft Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=dbfc2a7e-47f9-4fce-9110-66ed61c0ae17> [in Ukrainian].
9. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkuvannia operatsii z virtualnymy aktyvamy v Ukraini: proiekt Zakonu Ukrainy № 9083 [On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets in Ukraine: Draft Law of Ukraine № 9083]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597 [in Ukrainian].

10. Pro zapobihannia ta protyduu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochyynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho urazhennia: Zakon Ukrainy № 361-IX [On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds of Crime, Terrorist Financing and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction: Law of Ukraine № 361-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18#Text> [in Ukrainian].

11. Pro virtualni aktyvy: Zakon Ukrainy № 2074-IX [On virtual assets: Law of Ukraine of February No. 2074-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> [in Ukrainian].

12. Kovalova, T. V. (2022). Pro oblik virtualnykh aktyviv v Ukraini [On accounting for virtual assets in Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 10 (1), 37–40 [in Ukrainian].

13. Nekit, K. H. (2022). Rozvytok pravovoho rehuliuвання obihu virtualnykh aktyviv (kryptovaliut) v Ukraini [Development of legal regulation of the circulation of virtual assets (cryptocurrencies) in Ukraine]. *Chasopys tsyvilistyky*, 44, 45–51 [in Ukrainian].

УДК 347.73:336

Скриньковський Руслан Миколайович

*кандидат економічних наук, професор
Львівський університет бізнесу та права*

Skrynkovskyy Ruslan

PhD in Economics, Professor

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0002-2180-8055

Плехов Максим Вікторович

Львівський університет бізнесу та права

Pliekhov Maksym

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0009-0000-0608-9630

Хмиз Мар'яна Василівна

доктор філософії в галузі права, доцент

Львівський університет бізнесу та права

Khmyz Mariana

PhD in Law, Associate Professor

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0003-3553-8022

Петков Валерій Петрович

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Донецький державний університет внутрішніх справ

Petkov Valerii

D. Sc. (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine

Donetsk State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-4310-5876

Милянник Захар Богданович

депутат Львівської обласної ради 8-го скликання

Mylyanyk Zakhar

Deputy of the Lviv Regional Council of the 8th convocation

ORCID: 0009-0002-3852-4865

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10090

ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ФІНАНСОВИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

THE CHARACTERISTICS OF SUBJECTS OF PREVENTION OF FINANCIAL OFFENSES IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Підвищення ефективності боротьби з фінансовими правопорушеннями, недостатність наукових розробок та недосконалість правового регулювання в Україні підкреслюють актуальність і важливість проблематики запобігання таким правопорушенням. Важливим аспектом у цьому напрямі є характеристика суб'єктів запобігання фінансовим правопорушенням з практичної точки зору.

Мета. Метою статті є дослідити й охарактеризувати суб'єкти запобігання фінансовим правопорушенням в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці українських та закордонних авторів, які вивчають питання запобігання фінансовим правопорушенням; 2) законодавчі та нормативно-правові акти України.

У процесі дослідження були використані методи теоретичного аналізу й узагальнення, систематизації та системного аналізу, а також інші загальнонаукові та спеціальні методи.

Результати. Встановлено, що система суб'єктів, що беруть участь у боротьбі з фінансовими правопорушеннями, включає суб'єкти прямої (безпосередньої) компетенції, опосередкованої компетенції та суб'єкти координації дій у механізмі взаємодії. Вони мають відповідні повноваження (загальні, спеціальні), спрямовані на запобігання та протидію фінансовим правопорушенням з метою забезпечення законності у сфері фінансової діяльності.

Визначено, що до суб'єктів загальної компетенції у сфері протидії фінансовим правопорушенням належать Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації. З'ясовано, що Президент України як глава держави наділений широкими повноваженнями, які реалізуються в різних формах і сферах суспільних відносин, в тому числі у відносинах в сфері фінансової діяльності держави. Встановлено, що діяльність Кабінету Міністрів України спрямована на захист і забезпечення інтересів Українського народу шляхом дотримання і виконання положень Конституції, законів України, а також указів та розпоряджень Президента України, постанов і рішень Верховної Ради України, програм діяльності Кабінету Міністрів України, включаючи вирішення питань і завдань державного управління у сфері економіки та фінансів.

Виявлено, що суб'єктами спеціальної компетенції у сфері протидії фінансовим правопорушенням є Міністерство фінансів України та відповідні органи в його компетенції, які він спрямовує та координує, а саме: Державна податкова служба України та її територіальні органи, Державна митна служба України й митниці, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України та Державна служба фінансового моніторингу України. Також важливими є напрями діяльності таких суб'єктів спеціальної компетенції у сфері протидії фінансовим правопорушенням в Україні, як Рахункова палата та Бюро економічної безпеки України.

З'ясовано, що система протидії фінансовим правопорушенням з особливими можливостями в Україні є досить розгалуженою і потребує окремого теоретико-правового аналізу.

Перспективи. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є розробка практичних рекомендацій щодо розвитку системи органів протидії фінансовим правопорушенням зі спеціальними компетенціями у сфері протидії фінансовим правопорушенням в Україні.

Ключові слова: фінансове правопорушення, суб'єкти запобігання фінансовим правопорушенням, державна політика, законодавчі та нормативно-правові акти України.

Summary. Introduction. Increasing the effectiveness of the fight against financial offenses, the insufficiency of scientific developments and the imperfection of legal regulation in Ukraine emphasize the relevance and importance of the problem of preventing such offenses. An important aspect in this direction is the characteristics of the subjects of preventing financial offenses from a practical point of view.

Purpose. The purpose of the article is to explore and characterize the subjects of preventing financial offenses in Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) publications of Ukrainian and foreign authors studying the issues of preventing financial offenses; 2) legislative and regulatory legal acts of Ukraine.

In the process of research, methods of theoretical analysis and generalization, systematization and system analysis, as well as other general scientific and special methods were used.

Results. It has been established that the system of subjects involved in the fight against financial offenses includes subjects of direct (immediate) competence, indirect competence and subjects of coordination of actions in the interaction mechanism. They have appropriate powers (general, special) aimed at preventing and combating financial offenses in order to ensure legality in the field of financial activities.

It was determined that the subjects of general competence in the field of combating financial offenses include the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, local government bodies and local state administrations. It was found that the President of Ukraine, as the head of state, is vested with broad powers, which are exercised in various forms and spheres of public relations, including relations in the field of financial activities of the state. It has been established that the activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine are aimed at protecting and ensuring the interests of the Ukrainian people by observing and implementing the provisions of the Constitution, laws of Ukraine, as well as decrees and orders of the President of Ukraine, resolutions and decisions of the Verkhovna Rada of Ukraine, programs of activity of the Cabinet of Ministers of Ukraine, including the decision issues of public administration tasks in the field of economics and finance.

It was found that the subjects of special competence in the field of combating financial offenses are the Ministry of Finance of Ukraine and the relevant bodies within its competence, which it directs and coordinates, namely: the State Tax Service of Ukraine and its territorial bodies, the State Customs Service of Ukraine and Customs, the State Treasury Service of Ukraine, the State Audit Service of Ukraine and the State Financial Monitoring Service of Ukraine. Also important are the activities of such subjects of special competence in the field of combating financial offenses in Ukraine, such as the Accounts Chamber and the Economic Security Bureau of Ukraine.

It was found that the system of combating financial offenses with special opportunities in Ukraine is quite extensive and requires a separate theoretical and legal analysis.

Prospects. The prospect of further research in this direction is the development of practical recommendations for the development of a system of bodies for combating financial offenses with special competencies in the field of combating financial offenses in Ukraine.

Key words: financial offense, subjects of preventing financial offenses, public policy, legislative and regulatory legal acts of Ukraine.

Постановка проблеми. Сьогодні важливо зауважити, що запобігання фінансовим правопорушенням є пріоритетним завданням держави і суспільства. Водночас багато правопорушень у цій сфері потребують чітко регламентованих дій/заходів для їх запобігання. Підвищення ефективності боротьби з фінансовими правопорушеннями, недостатність наукових розробок та недосконалість правового регулювання підкреслюють актуальність і важливість проблематики щодо запобігання таким правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми запобігання фінансовим правопорушенням досліджували А. Берлач [1], Д. Голосніченко [2; 3], А. Даниленко [4], А. Лещух [5], А. Ткаченко [6], О. Шайтуро [7; 8], О. Шеремет [9] та інші вчені та практики. Проте важливо розглянути суб'єкти запобігання фінансовим правопорушенням з практичної точки зору.

Мета статті. Метою статті є дослідити й охарактеризувати суб'єкти запобігання фінансовим правопорушенням в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Встановлення складу та статусу уповноважених суб'єктів у сфері запобігання фінансовим правопорушенням має важливе значення для вдосконалення правових норм, що регулюють різні аспекти фінансової діяльності. Зокрема, їх первинне розділення може бути здійснене лише за наявності відповідної компетенції.

Водночас компетенція є основною складовою змісту правового статусу будь-якого суб'єкта, яка доповнюється такими важливими елементами, як: завдання, функції, характер зв'язків з іншими суб'єктами (як «по вертикалі», так і «по горизонталі»), місце в ієрархічній структурі органів державної влади, порядок вирішення конституційних і кадрових питань тощо [4; 6].

У Юридичній енциклопедії [10] термін «компетенція» трактується як сукупність прав і обов'язків, встановлених у офіційній (юридичній чи неправовій) формі, повноважень органу чи посадової особи, які визначають здатність цього органу чи посадової особи приймати обов'язкові для виконання рішення, організовувати та контролювати їх виконання, вживати конкретних заходів у необхідних випадках тощо [10].

Тут також важливо врахувати позицію щодо віднесення компетенцій до компетенційних блоків адміністративно-правового статусу державних ор-

ганів на одному рівні з їх цілями і структурною організацією системи підпорядкованості структурних підрозділів, системи розподілу завдань і функцій кожного структурного підрозділу, порядку взаємодії між організаційними компонентами — структурними підрозділами, іншими особами (державними та недержавними), організаціями та громадськістю [1].

Функції разом із повноваженнями утворюють компетенцію органу, у складі якого вони діють. Вони виступають як елементи компетенції у широкому розумінні, при цьому під компетенцією у вузькому розумінні визначають лише права та юридичні обов'язки органу, що складають його повноваження [6].

Попри різноманітність визначень компетенції, думка більшості вчених зводиться до того, що це визначення має двоскладову структуру — суб'єкти пізнання та повноваження (права та обов'язки). Немає єдиної думки щодо того, що мається на увазі під цими об'єктами знань. Для одних — це сфера суспільних відносин, у якій діє державний орган або над якою він має правову юрисдикцію, або система суспільних відносин, на які впливають органи влади чи сфера їхнього управління. Варто відзначити, що для визначення конкретних повноважень органу у законодавстві використовуються дієслова у третій особі однини: «призначає», «погоджує», «керує» тощо.

Ця форма дозволяє найбільш точно виразити «подвійний» характер зазначених прав, тобто вона втілює такі права, що одночасно можуть виступати як обов'язки. Водночас поняття «повноваження» слід визначати як сукупність конкретних прав і обов'язків, наданих установі для виконання/реалізації покладених на неї функцій. Термін «повноваження» схожий за значенням з терміном «компетенція». При цьому вони відрізняються переважно повнотою елементів, що є складовими того чи іншого явища [2].

Визначаючи ці поняття, вчені не дійшли згоди щодо їх меж. Існує широко поширене переконання, що ті самі повноваження знаходяться в межах юрисдикції корпорацій, але вони належним чином визначені для здійснення конкретними корпораціями. Компетентність — це сукупність прав і обов'язків, необхідних для досягнення цілей, завдань і їх реалізації, тобто правового відображення (опосередкування) функцій, покладених на державні установи в спеціальних правових актах через встановлення повноважень. У результаті ми маємо стійку точку зору, що компетентність є більш широким поняттям і включає такі елементи, як повноваження.

Тому компетенція як структурний елемент у сфері фінансових правопорушень складається з низки визначених повноважень, які надаються йому в рамках певної спеціалізації та повинні визначатися в контексті фактичної діяльності. До суб'єктів загальної компетенції у сфері протидії фінансовим правопорушенням належать Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації.

Так, згідно з статтею 85 Конституції України [11] до компетенції Верховної Ради України у сфері фінансової діяльності та економічного розвитку держави належить:

- прийняття законів з питань фінансів, банківської справи, страхування і т.д.;
- затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, всі види контролю за виконанням Державного бюджету України, прийняття відповідних рішень щодо звіту про його виконання;
- затвердження відповідних рішень про надання Україною позик та економічної допомоги іноземним державам-партнерам і міжнародним організаціям, установам, а також про одержання Україною позик від іноземних держав, банків, міжнародних фінансових організацій та інших бізнес-структур, установ, не передбачених у Державному бюджеті України, та здійснення контролю за їх використанням тощо [11].

Відповідно до статті 106 Конституції України [11] Президент України як глава держави наділений широкими повноваженнями, які реалізуються в різних формах і сферах суспільних відносин, в тому числі у відносинах в сфері фінансової діяльності держави, зокрема:

- призначає на посади, а також звільняє з посад половину складу (членів) Ради Національного банку України;
- зупиняє дію актів, прийнятих Кабінетом Міністрів України;
- підписує закони, які прийняті Верховною Радою України;
- накладає вето на прийняті Верховною Радою України закони (крім законів про внесення змін до Конституції України) і повертає їх на повторний розгляд до Верховної Ради України;
- видає укази та розпорядження, які є обов'язковими до виконання на всій території України на основі та на виконання Конституції України та законів України, а також здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України [11].

Кабінет Міністрів України є вищим органом (центральною ланкою державного механізму) у системі виконавчої влади. Статтею 116 Конституції України [11]: гарантуються національний (державний) суверенітет і економічна незалежність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики країни, виконання Конституції і законів України,

а також актів Президента України; забезпечується реалізація стратегічного внутрішньополітичного і зовнішньополітичного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в НАТО (Організації Північноатлантичного договору) тощо. Водночас відомо, що Кабінет Міністрів України:

- забезпечує реалізацію фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, а також здійснює заходи щодо забезпечення політики у інших сферах держави й життєдіяльності суспільства;
- розробляє або удосконалює та реалізує загальнодержавну програму економічного розвитку України;
- розробляє проект закону «Про Державний бюджет України»;
- забезпечує виконання Державного бюджету України, затвердженого Верховною Радою України, та подає Верховній Раді України відповідний звіт про його виконання;
- організовує та забезпечує здійснення зовнішньоекономічної політики і діяльності України, митної справи, а також здійснює заходи щодо боротьби з економічною злочинністю тощо [11].

Поряд з тим, у Законі України «Про Кабінет Міністрів України» [12] зазначається, що діяльність Кабінету Міністрів України спрямована на захист і забезпечення інтересів Українського народу шляхом дотримання і виконання положень Конституції, законів України, а також указів та розпоряджень Президента України, постанов і рішень Верховної Ради України, програм діяльності Кабінету Міністрів України, включаючи вирішення питань і завдань державного управління у сфері економіки та фінансів тощо [12].

Щодо органів місцевого самоврядування, то згідно зі статтею 143 Конституції України [11] вони:

- управляють майном, що є їх прямою або спільною власністю;
- затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку, а також контролюють їх виконання;
- затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і здійснюють контроль їх виконання;
- встановлюють місцеві податки і збори відповідно до законодавства України, вирішують інші актуальні й важливі питання місцевого значення [11].

У концепції правового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування у сфері профілактики правопорушень центральне місце і значення займають такі елементи: система власних (самоврядних) і делегованих державою профілактичних заходів і методів, встановлена нормативними документами, регламентація організаційної структури органів місцевого самоврядування, їх права та обов'язки тощо [5]. Зазначені положення стосуються Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [13], який визначає систему та відповідні гарантії

місцевого самоврядування в Україні, а також містить засади організації та діяльності, особливості правового статусу і юридичної відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування [13].

Аналізуючи норми Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11.07.2002 р. № 93-IV (із змінами) щодо повноважень депутатів місцевих рад, спрямованих на боротьбу з правопорушеннями, варто зауважити, що згідно з п. 3 ч. 1 статті 11 цього закону депутати місцевих рад мають право порушувати перед керівниками правоохоронних і контролюючих органів питання, що зачіпають інтереси їх виборців, і вимагати їх вирішення. Крім того, у Законі України «Про статус депутатів місцевих рад» містяться положення про депутатські повноваження депутатів місцевої ради та про розгляд депутатом місцевої ради пропозицій, заяв і скарг громадян. Відповідно до цього депутат місцевої ради має право на звернення з письмовою вимогою, у т. ч. до керівників правоохоронних і контролюючих органів, щодо усунення порушень закону та встановлення правопорядку і отримання відповіді. Якщо посадові особи місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування або керівники правоохоронних і контролюючих органів, до яких звернувся депутат місцевої ради, не вживають відповідних заходів з усунення порушення законності, вони несуть адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства України (стаття 15 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11.07.2002 р. № 93-IV (із змінами)). Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» забезпечує депутатам місцевих рад достатні повноваження у сфері запобігання фінансовим правопорушенням, для вирішення інших актуальних й важливих питань місцевого значення [7].

Переконавання, контроль, примус, економічні методи та методи соціальної підтримки є одними з основних інструментів діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії правопорушенням загалом та запобігання й протидії фінансовим правопорушенням зокрема [8]. Так, органи місцевого самоврядування:

- мають відстежувати й ретельно аналізувати детерміновану складність фінансових правопорушень: чинники, що її викликають, зокрема соціально-економічні, правові, організаційно-управлінські, соціально-психологічні та пов'язані з ними чинники;
- залежно від детермінант цих правопорушень, спільно з правоохоронними і контролюючими органами можуть реалізовувати економічні, організаційні, правові та кримінально-правові заходи щодо запобігання правопорушенням у економічній та податковій сферах, а також забезпечувати загальні механізми боротьби з правопорушеннями [9].

Місцеві державні адміністрації в межах кожної адміністративно-територіальної одиниці забезпечу-

ють виконання загальнодержавних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку; підготовку звітів про виконання відповідних бюджетів і програм, взаємодію з органами місцевого самоврядування тощо [14].

Також нагадаємо, що відповідно до статті 18 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [14] місцева державна адміністрація:

- розробляє, затверджує і представляє на розгляд ради прогноз відповідного бюджету, підготовляє і подає на затвердження ради проект відповідного бюджету та забезпечує його виконання, а також звітує перед відповідною радою про виконання відповідного бюджету;
- отримує передбачену актами законодавства інформацію (відомості та/або дані) для складання та виконання бюджету від усіх суб'єктів господарської діяльності незалежно від форм власності;
- здійснює фінансування підприємств, установ та організацій у сфері освіти, науки, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту;
- реалізує програми і заходи у сфері соціального захисту населення;
- вирішує питання, пов'язаних із розвитком житлово-комунального господарства, благоустроєм та шляховим будівництвом, охороною довкілля, забезпеченням екологічної безпеки та громадської безпеки і порядку тощо;
- здійснює інші заходи в межах повноважень в галузі бюджету та фінансів, передбачені законодавством [14].

Система суб'єктів, що беруть участь у боротьбі з фінансовими правопорушеннями, включає суб'єкти прямої (безпосередньої) компетенції, опосередкованої компетенції та суб'єкти координації дій у механізмі взаємодії. Вони мають відповідні повноваження (загальні, спеціальні), спрямовані на запобігання та протидію фінансовим правопорушенням з метою забезпечення законності у сфері фінансової діяльності.

Перелік установ та організацій, які безпосередньо здійснюють діяльність, пов'язану із запобіганням фінансовим правопорушенням і мають конкретну (спеціальну) компетенцію, не є повним. Тут доцільно відмітити державну політику Міністерства фінансів України і діяльність відповідних органів в його компетенції, які він спрямовує та координує, а саме: діяльність Державної податкової служби України та її територіальних органів, Державної митної служби України й митниць, Державної казначейської служби України, Державної аудиторської служби України та Державної служби фінансового моніторингу України. Тут також важливими є напрями діяльності Рахункової палати та Бюро економічної безпеки України.

Так, Міністерство фінансів України є головним органом системи центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову, бюджетну та боргову політику, дер-

жавну політику у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного фінансового контролю, у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також забезпечує формування та реалізацію єдиної державної податкової, митної політики, державної політики у суміжних сферах [15]. Поряд з тим, Міністерство фінансів України запобігає та протидіє: легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (прямо чи опосередковано); фінансуванню тероризму, терористичних актів та терористичних організацій; фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Також серед основних завдань Міністерства фінансів України є профілактика фінансових правопорушень через розробку відповідних проектів законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції тощо [15].

Звідси очевидно, що місією Міністерства фінансів України є фінансове забезпечення виконання державних функцій через виважену бюджетну політику, а також створення належних умов для стабільного й ефективного розвитку економіки держави за принципами збалансованості, ефективності і результативності, неупередженості, цілісності і системності, безпечності, стійкості та прозорості. Ці принципи є керівними засадами у всіх аспектах діяльності Міністерства фінансів України.

Правові засади організації та діяльності Державної податкової та митної служб регулюються окремими нормативно-правовими актами України. Відповідно до положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України [16] Державна податкова служба України є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також протидіє ухиленню від оподаткування шляхом запровадження міжнародних та європейських стандартів, вдосконалених аналітичних інструментів тощо. Державна митна служба України є центральним органом державної виконавчої влади, на який покладено реалізацію державної митної політики, зокрема забезпечення митної безпеки та захисту митних інтересів України і створення належних умов для розвитку зовнішньоекономічних відносин і всіх видів зовнішньоекономічної діяльності, та державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства України з питань митної справи, а також вирішує завдання боротьби з контрабандою та порушенням митних правил тощо. Водночас серед покладених завдань на Державну податкову службу України є здійснення контролю за дотриманням вимог податкового законодавства, а Державна митна служба України забезпечує та здійснює контроль за дотриманням законодавства України про митну справу та в межах повноважень, визначених законом [16].

Відповідно статті 98 Конституції України контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням від імені Верховної Ради України покладається на Рахункову палату [11], яка є органом спеціальної конституційної компетенції. Аналіз положень Конституції України [11] дає підстави для висновку, що повноваження Рахункової палати обмежені лише контролем за використанням коштів (за виконанням видаткової частини) Державного бюджету України. Враховуючи юридичні позиції Конституційного Суду України, контрольні повноваження Рахункової палати на місцеві бюджети не поширюються (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) від 23.12.1997 р. № 7-зп/1997). Серед основних напрямів діяльності Рахункової палати є експертиза й аналіз виконання Державного бюджету України, державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) та розроблення пропозицій щодо усунення виявлених порушень та вдосконалення бюджетного законодавства [17].

Роботу Державної казначейської служби України регламентує Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України» від 15.04.2015 р. № 215 (із змінами) [18]. Основними завданнями та функціями Державної казначейської служби України, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України, є реалізація державної політики у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів та бухгалтерського обліку виконання бюджетів відповідно до законодавства, а також підготовка відповідних пропозицій для Міністра фінансів України щодо забезпечення системи формування державної політики у цих сферах [18]. Також Державна казначейська служба України відповідно до покладених на неї завдань та функцій здійснює заходи впливу за порушення бюджетного законодавства України, зокрема порушує питання щодо притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні бюджетного законодавства згідно з законом [18; 19].

Особливу увагу слід звернути на діяльність Бюро економічної безпеки України, яке є центральним органом виконавчої влади, що виконує правоохоронну, економічну, аналітичну, інформаційну та інші функції, взаємодіє з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними і контролюючими органами та іншими особами і створений з метою протидії правопорушенням, що посягають на функціонування і розвиток економіки держави [20]. Аналізуючи Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 р. № 1150-IX (із змінами), пріоритетами

Бюро економічної безпеки України в межах своєї компетенції є [20]: захист фінансових інтересів держави; детінізація національної економіки і усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки; захист бізнесу від протиправних посягань; сприяння інвестиційної привабливості для міжнародних інвесторів, бізнес-партнерів.

До контролюючих органів у сфері фінансів також належать:

1. Державна аудиторська служба України (реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю, спрямованого на оцінку законного, цільового, ефективного й результативного формування, розподілу, використання та збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, а також виявлення відхилень від прийнятих норм та стандартів, досягнення економії бюджетних коштів) [21].

2. Національна комісія з цінних паперів та та фондового ринку (сприяє розвитку ринків капіталу та організованих товарних ринків, здійснює нагляд за учасниками і діяльністю на цих ринках, захищає права та інтереси інвесторів тощо) [22].

3. Державна служба фінансового моніторингу України (створено як спеціальний орган фінансової розвідки — призначений для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, терористичних актів, терористичних організацій та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення) [23].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, в результаті проведеного аналізу було виокремлено ряд суб'єктів, які запобігають фінансовим правопорушенням в Україні, а також

охарактеризовано їх основні функції та повноваження у цьому напрямку.

Система суб'єктів, що беруть участь у боротьбі з фінансовими правопорушеннями, включає суб'єкти прямої (безпосередньої) компетенції, опосередкованої компетенції та суб'єкти координації дій у механізмі взаємодії. Вони мають відповідні повноваження (загальні, спеціальні), спрямовані на запобігання та протидію фінансовим правопорушенням з метою забезпечення законності у сфері фінансової діяльності.

До суб'єктів загальної компетенції у сфері протидії фінансовим правопорушенням належать Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації. Водночас суб'єктами спеціальної компетенції у сфері протидії фінансовим правопорушенням є Міністерство фінансів України та відповідні органи в його компетенції, які він спрямовує та координує, а саме: Державна податкова служба України та її територіальні органи, Державна митна служба України й митниці, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України та Державна служба фінансового моніторингу України. Також важливими є напрями діяльності таких суб'єктів спеціальної компетенції у сфері протидії фінансовим правопорушенням в Україні, як Рахункова палата та Бюро економічної безпеки України.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є розробка практичних рекомендацій щодо розвитку системи органів протидії фінансовим правопорушенням зі спеціальними компетенціями у сфері протидії фінансовим правопорушенням в Україні.

Література

- Берлач А. І. Теоретичні основи адміністративно-правового статусу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України // *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3(9) — Ювілейний. С. 95–103.
- Голосніченко Д. І. Повноваження та компетенція: спільні риси і відмінності // *Правове регулювання суспільних відносин у сфері культури. Сучасний стан та перспективи розвитку: тези Всеукраїнської наукової конференції* (м. Київ, 15 травня 2007 р.). Київ : КНУКІМ, 2007. С. 26–27.
- Голосніченко І. П., Голосніченко Д. І. Теорія повноважень, їх легітимність та врахування потреб і інтересів при встановленні на законодавчому рівні // *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2011. № 1(9). С. 147–155.
- Даниленко А. П. Поняття та структура адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект // *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 187–190.
- Лещух А. Р. *Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення*: монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2012. 292 с.
- Ткаченко А. О. Поняття компетенції державного органу // *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 192–197.
- Шайтуро О. Органи місцевого самоврядування як суб'єкт протидії злочинності: правове регулювання // *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 213–217.
- Шайтуро О. П. Методи кримінологічної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності // *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 5, Т. 3. С. 80–85.

9. Шеремет О. С. Завдання органів місцевого самоврядування з протидії злочинності у сфері економіки // *Держава та регіони. Серія: Право*. 2016. № 2(52). С. 97–100.
10. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Українська енциклопедія», 2001. Т. 3: К-М., 792 с.
11. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
12. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
13. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
14. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
15. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 375 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
16. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 227 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
17. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 р. № 576-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
18. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 215 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
19. *Правопорушення в бюджетній сфері України: протидія, розслідування, відповідальність; правова характеристика правопорушень; актуальна судова практика; особливості правозастосування під час воєнного стану* / За заг. ред. Копотуна І. М. Київ : ВД «Професіонал», 2024. 323 с.
20. *Бюро економічної безпеки України. Історія створення, основні завдання та компетенція, особливості діяльності під час воєнного стану, нормативно-правова основа діяльності* / Укл.: Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 524 с.
21. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
22. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків : Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
23. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 р. № 537 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

References

1. Berlach A. I. Teoretychni osnovy administratyvno-pravovoho statusu Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy // *Administratyvne pravo i protses*. 2014. № 3(9) — Yuvileinyi. S. 95–103.
2. Holosnichenko D. I. Povnovazhennia ta kompetentsiia: spilni rysy i vidminnosti // *Pravove rehuliuvannia suspilnykh vidnosyn u sferi kultury. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku: tezy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii* (m. Kyiv, 15 travnia 2007 r.). Kyiv: KNUKIM, 2007. S. 26–27.
3. Holosnichenko I. P., Holosnichenko D. I. Teoriia povnovazhen, yikh lehitymnist ta vrakhuvannia potreb i interesiv pry vstanovlenni na zakonodavchomu rivni // *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo: zbirnyk naukovykh prats*. 2011. № 1(9). S. 147–155.
4. Danylenko A. P. Poniattia ta struktura administratyvno-pravovoho statusu orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: teoretyko-pravovy aspekt // *Pravo i suspilstvo*. 2013. № 6. S. 187–190.
5. Leshchukh A. R. *Diialnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sferi profilaktyky administratyvnykh pravoporushen: orhanizatsiino-pravove zabezpechennia: monohrafiia*. Lviv: LvDUVS, 2012. 292 s.
6. Tkachenko A. O. Poniattia kompetentsii derzhavnoho orhanu // *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2009. № 4. S. 192–197.
7. Shaituro O. Orhany mistsevoho samovriaduvannia yak subiekt protydii zlochynnosti: pravove rehuliuvannia // *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2018. № 12. S. 213–217.
8. Shaituro O. P. Metody kryminolohichnoi diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sferi protydii zlochynnosti // *Naukovyi visnyk publicznego ta pryvatnoho prava*. 2018. Vyp. 5, T. 3. S. 80–85.

9. Sheremet O.S. Zavdannia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia z protydiv zlochynnosti u sferi ekonomiky // *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo*. 2016. № 2(52). S. 97–100.
10. *Yurydychna entsyklopediia*: V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: “Ukrainska entsyklopediia”, 2001. T. 3: K-M., 792 s.
11. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 01.06.2024).
12. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 27.02.2014 r. № 794-VII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (date of access: 01.06.2024).
13. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 r. № 280/97-BP (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 01.06.2024).
14. Pro mistsevi derzhavni administratsii: Zakon Ukrainy vid 09.04.1999 r. № 586-XIV (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (date of access: 01.06.2024).
15. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo finansiv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.08.2014 r. № 375 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text> (date of access: 01.06.2024).
16. Pro zatverdzhennia polozhen pro Derzhavnu podatkovu sluzhbu Ukrainy ta Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.03.2019 r. № 227 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> (date of access: 01.06.2024).
17. Pro Rakhunkovu palatu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 576-VIII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text> (date of access: 01.06.2024).
18. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu kaznacheisku sluzhbu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.04.2015 r. № 215 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#Text> (date of access: 01.06.2024).
19. *Pravoporushennia v biudzhethnii sferi Ukrainy: protydiv, rozsliduvannia, vidpovidalnist; pravova kharakterystyka pravoporushen; aktualna sudova praktyka; osoblyvosti pravozastosuvannia pid chas voiennoho stanu* / Za zah. red. Kopotuna I. M. Kyiv: VD “Profesional”, 2024. 323 s.
20. *Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. Istorii stvorennia, osnovni zavdannia ta kompetentsiia, osoblyvosti diialnosti pid chas voiennoho stanu, normatyvno-pravova osnova diialnosti* / Ukl.: Koropatnik I. M., Mykytiuk M. A., Pavliuk O. O., Petkov S. V. Kyiv: VD “Profesional”, 2023. 524 s.
21. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu audytorsku sluzhbu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.02.2016 r. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text> (date of access: 01.06.2024).
22. Pro derzhavne rehuliuivannia rynkiv kapitalu ta orhanizovanykh tovarnykh rynkiv: Zakon Ukrainy vid 30.10.1996 r. № 448/96-BP (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 01.06.2024).
23. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu finansovoho monitorynha Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.07.2015 r. № 537 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text> (date of access: 01.06.2024).

УДК 342

Царенко Сергій Іванович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Tsarenko Serhii

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory of Law and Criminal Procedure
National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky
ORCID: 0000-0002-2861-2514*

Дерев'янко Тетяна Михайлівна

*кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри
теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Derevyanko Tetiana

*Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the
Department of Legal Theory and Criminal Procedural Activity
National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky
ORCID: 0000-0003-0318-8195*

Івашкова Тетяна Олександрівна

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Ivashkova Tetiana

*Candidate in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory of Law and Criminal Procedure
National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky
ORCID: 0000-0002-9067-3190*

Федорчук Микола Васильович

*начальник командно-штабного курсу тактичного рівня (L-2)
Факультету підготовки керівних кадрів
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Fedorchuk Mykola

*Lieutenant Colonel, Head of the Command and Staff Course of the Tactical Level
(L-2) of the Faculty of Management Training
National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky
ORCID: 0009-0000-7322-0192*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10071

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ КУРСАНТІВ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

**LEGAL REGULATION OF THE ADMINISTRATIVE
AND LEGAL STATUS OF CADETS OF THE STATE
BORDER SERVICE OF UKRAINE**

Анотація. Вступ. У статті розглянуто правового регулювання адміністративно-правового статусу курсантів Державної прикордонної служби України. Наведено результати аналізу окремих проблемних правових питань адміністративно-правового статусу курсантів Державної прикордонної служби України.

Мета. Метою дослідження є узагальнення та аналіз нормативно-правових актів що визначають адміністративно-правовий статус курсантів Державної прикордонної служби України. Виявлення правових проблемних питань та пошук шляхів їх усунення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, які регулюють відносини з приводу проходження військової служби; 2) нормативно-правові акти що регламентують відносини у сфері охорони та захисту державного кордону; 3) нормативно-правові акти що забезпечують реалізацію прав курсантів на отримання вищої освіти; 4) результати наукових досліджень авторів у сфері забезпечення прав курсантів на охорону здоров'я.

Дослідження було здійснено із використанням таких методів: формально-логічний (для виявлення особливостей окремих правових явищ, їх правову природу адміністративно-правового статусу курсантів Державної прикордонної служби України; системно-структурний (для виявлення сутності такого як адміністративно-правовий статус курсантів Державної прикордонної служби України; історико-правовий (у процесі розкриття сучасного стану законодавства); загально-наукових методів: діалектичного, системного, логічного, аналізу, синтезу та інші.

Результати. У науковій статті розкрито прогалини у праві регулювання адміністративно-правового статусу курсантів Державної прикордонної служби України. Встановлено, що характерними ознаками які вирізняють адміністративно-правовий статус курсантів серед інших є правовідносини, що виникають у відповідних сферах: 1) відносини, реалізуються у процесі проходження військової служби; 2) відносини, що виникають з приводу реалізації повноважень у сфері охорони та захисту державного кордону; 3) що реалізуються у зв'язку із здобуттям курсантами вищої освіти.

У статті зазначено, що перед державою та суспільством постають нові виклики і завдання у зв'язку із військовою агресією. За результатами правового аналізу нормативно-правових актів, що регулюють адміністративно-правовий статус курсантів Державної прикордонної служби України, встановлено що сучасні суспільно-політичні умови вимагають внесення змін у законодавство, зокрема щодо забезпечення реалізації прав курсантами на охорону здоров'я.

Створення умов для належного рівня охорони здоров'я військовослужбовців має за мету забезпечити успішне виконання ними поставлених завдань. Водночас, високого рівня здоров'я неможливо досягнути без ефективно функціонуючої правової системи забезпечення охорони здоров'я

Перспективи. У наступних наукових дослідженнях пропонується и. зосередити увагу щодо пошуку шляхів удосконалення регулювання адміністративно-правового статусу курсантів Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус курсантів, правове регулювання адміністративно-правового статусу курсантів, забезпечення реалізації права на вищу освіту.

Summary. Introduction. The article deals with the legal regulation of the administrative and legal status of cadets of the State Border Guard Service of Ukraine. The results of the analysis of certain problematic legal issues of the administrative and legal status of cadets of the State Border Guard Service of Ukraine are presented.

Purpose. The purpose of the study is to summarize and analyze the legal acts which determine the administrative and legal status of cadets of the State Border Guard Service of Ukraine. Identification of legal issues and search for ways to eliminate them.

Materials and methods. The research materials are: 1) legal acts regulating relations related to military service; 2) legal acts regulating relations in the field of protection and defense of the State border; 3) legal acts ensuring the realization of cadets' rights to higher education; 4) results of scientific research by domestic and foreign authors in the field of ensuring cadets' rights to health care.

The research was carried out using the following methods: formal-logical (to identify the specific features of certain legal phenomena, their legal nature of the administrative and legal status of cadets of the State Border Guard Service of Ukraine); systemic-structural (to identify the essence of such a thing as the administrative and legal status of cadets of the State Border Guard Service of Ukraine; historical and legal (in the process of disclosing the current state of legislation); general scientific methods: dialectical, systemic, logical, analysis, synthesis, and others.

Results. The article reveals the gaps in the law regulating the administrative and legal status of cadets of the State Border Guard Service of Ukraine. The author summarizes and determines that the characteristic features which distinguish the administrative and legal status of cadets from others are the legal relations arising in the relevant areas 1) relations realized in the course of military service; 2) relations arising from the exercise of powers in the field of protection and defense of the State border; 3) relations realized in connection with the cadets' higher education.

The article notes that the State and society face new challenges and tasks in connection with military aggression. Based on the results of the legal analysis of the legal acts regulating the administrative and legal status of cadets of the State Border Guard Service of Ukraine, it is established that current socio-political conditions require amendments to legislation, in particular, to ensure the exercise of cadets' rights to health care.

Discussion. In future research, it is proposed to focus on finding ways to improve the regulation of the administrative and legal status of cadets of the State Border Guard Service of Ukraine.

Key words: administrative and legal status of cadets, legal regulation of administrative and legal status of cadets, ensuring the right to higher education.

Постановка проблеми. В умовах дії воєнного стану особливої уваги привертає правове регулювання адміністративно-правового статусу курсантів Державної прикордонної служби України. Військова агресія російської федерації проти України створила умови, для перегляду положень основних нормативно-правових актів що визначають правовий статус військовослужбовців та, зокрема курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Результати аналізу чинного законодавства про адміністративно-правовий статус курсантів Державної прикордонної служби України дають підстави зробити висновок проте, що окремі його положення не відповідають вимогам часу. На сьогодні у чинному законодавстві України та в теорії правової науки не має однозначного підходу до визначення поняття «адміністративно-правовий статус курсантів Державної прикордонної служби України». Дослідження адміністративно-правового статусу курсантів привертає до себе увагу поєднанням в одному суб'єкті: здобувача вищої освіти та військовослужбовця правоохоронного органу спеціального призначення.

Питання адміністративно-правового статусу курсантів неодноразово привертало увагу науковців. Як правило такі дослідження є фрагментарними, та зосереджуються на окремих питаннях проходження служби, навчання або соціального захисту. Проте теперішній стан регулювання правового статусу курсантів є актуальним та привертає до себе особливу увагу.

Підготовка курсантів у вищих військових навчальних закладах проводиться для подальшої служби у відповідних військових формуваннях на посадах офіцерського (сержантського і старшинського) складу з метою задоволення потреб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону.

Адміністративно-правовий статус курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання визначає їх права та обов'язки, що характеризується рядом особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти правового статусу військовослужбовців неодноразово досліджувались вітчизняними науковцями. Так, зокрема: Пашинські В. Й., дослідив конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні [1]. Деякі аспекти адміністративно-правового статусу особи досліджували такі науковці, як: Коваль Л. В. [2], Шемшученко Ю. С. [3], Кузьменко О. В. [4] та інші.

У своїх наукових доробках Чумак В. В. [5], Білоусов Ю. В. [6], Корж І. Ф. [7], Хома В. О [8], Шамрай В. О [9] торкались різноманітних сторін правового статусу військовослужбовця прикордонника виходячи із особливостей регулювання правовідносин у військовій сфері. Царенко О. М. провела комплексне дослідження адміністративно-правового статусу

су військовослужбовців Державної прикордонної служби України [10]. Удод М. В., та Бойко Т. М. [11] дослідили окремі питання адміністративно-правового регулювання проходження служби (навчання) в закладах вищої освіти МВС та ЗСУ.; Шульга М. В. [12] досліджувала поняття та особливості адміністративно-правового статусу курсантів та слухачів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. Водночас питання правового регулювання адміністративно-правового статусу курсантів Державної прикордонної служби України як на теоретичному так і на практичному рівні залишається без належної уваги.

Метою статті є аналіз діючого законодавства України, що регулює адміністративно-правовий статус курсантів які проходять навчання в навчальних закладах вищої освіти із специфічними умовами в Державній прикордонній службі України з метою виявлення особливостей такого правового регулювання.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, які регулюють відносини з приводу проходження військової служби; 2) нормативно-правові акти що регламентують відносини у сфері охорони та захисту державного кордону; 3) нормативно-правові акти що забезпечують реалізацію прав курсантів на отримання вищої освіти; 4) результати наукових досліджень авторів у сфері забезпечення прав курсантів на охорону здоров'я.

Дослідження було здійснено із використанням таких методів: формально-логічний (для виявлення особливостей окремих правових явищ, їх правову природу адміністративно-правового статусу курсантів Державної прикордонної служби України; системно-структурний (для виявлення сутності такого як адміністративно-правовий статус курсантів Державної прикордонної служби України; історико-правовий (у процесі розкриття сучасного стану законодавства); загально-наукових методів: діалектичного, системного, логічного, аналізу, синтезу та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 2 ч. 2 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII, курсант — особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого військового навчального закладу, закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання, військового інституту як підрозділу закладу вищої освіти і навчається з метою здобуття вищої освіти за певним ступенем, та якій присвоєно військове звання рядового, сержантського і старшинського складу або спеціальне звання рядового, молодшого начальницького складу або таке звання вона мала під час вступу на навчання.

Статус курсанта може надаватися окремим категоріям осіб, які навчаються у невійськових закладах вищої освіти, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого військового навчального закладу, закладу вищої освіти із специфічними

умовами навчання з метою здобуття вищої освіти і має військове звання офіцерського складу або відповідне спеціальне звання середнього чи старшого начальницького складу, має статус слухача вищого військового навчального закладу, закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання [13].

Адміністративно-правовий статус курсантів Державної прикордонної служби України (ДПСУ) ґрунтується на загальнотеоретичних дослідженнях в галузі адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

Погоджуємось із позицією Царенко О. М. про те, що, що адміністративно-правовий статус військовослужбовця — це галузевий статус носія загальних прав, свобод та обов'язків, який має можливість набутти комплекс спеціальних можливостей у специфічній військово-управлінській сфері, що регулюється нормами адміністративного права. Військова управлінська діяльність визначається як вид державної управлінської діяльності, яка здійснюється спеціально уповноваженими на те державними органами та посадовими особами, спрямована на зміцнення національної безпеки, забезпечення готовності в будь-який момент захистити українську державність, територіальну цілісність і недоторканність кордонів держави. Правовідносини, які складаються у сфері військової управлінської діяльності, називають або військовими, або військово-адміністративними [10, с. 28].

Адміністративно-правовий статус військовослужбовців ДПСУ — це галузевий статус військовослужбовця України, що передбачений адміністративно-правовими нормами спеціального законодавства у прикордонній сфері, особливості якого обумовлені наявністю специфічних рис правоохоронного органу спеціального призначення щодо охорони та захисту державного кордону. До особливостей адміністративно-правового статусу військовослужбовців ДПСУ відносять те, що вони наділені адміністративно-правовим статусом військовослужбовця під час проходження особливого виду державної служби (військової служби) у правоохоронному органі спеціального призначення [10, с. 29].

Беззаперечно, адміністративно-правовий статус військовослужбовців Державної прикордонної служби України регламентуються особливими нормативними правовими актами, що регулюють відносини у сфері охорони та захисту Державного кордону України. Так зокрема, Закон України «Про Державну прикордонну службу України» [14] визначає завдання, функції та структуру Державної прикордонної служби України. Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України [15] регулює відносини щодо порядку проходження військової служби різними категоріями військовослужбовців в Державній прикордонній службі. Окремі положення, які стосуються військовослужбовців, що безпосередньо беруть участь в охороні державного кордону,

визначено в Законі України «Про державний кордон України» (наприклад, статус прикордонних представників України та їх заступників) [16].

Відповідно до п 15 Положення про вищі військові навчальні заклади курсанти це військовослужбовці, які навчаються у навчальному закладі, не мають військових офіцерських звань та відносяться до перемінного складу відповідного вищого військового навчального закладу [17].

Характерними ознаками що вирізняють адміністративно-правовий статус курсантів серед інших є відповідні правовідносини що виникають у відповідних сферах: 1) відносин реалізуються у процесі проходження військової служби; 2) відносин, що виникають з приводу реалізації повноважень у сфері охорони та захисту державного кордону; 3) що реалізуються у зв'язку із здобуттям курсантами вищої освіти.

Розглянемо детальніше порядок та особливості набуття статусу курсанта ДПСУ. Так відповідно до п 40 Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України, «...Зарахування на перший курс вищого військового навчального закладу Держприкордонслужби та укладення контракту про навчання з особами віком від 17 до 18 років, у тому числі тими, яким 17 років виповнюється в рік початку військової служби, здійснюється за наявності в них повної цивільної дієздатності або згоди батьків (усиновлювачів чи піклувальників) на укладення такими особами контракту [15].

За загальним правилом адміністративна дієздатність виникає з 18 років. Для військовослужбовців Державної прикордонної служби з моменту вступу на військову службу. Але разом з тим для окремих категорій військовослужбовців — курсантів Національної академії Державної прикордонної служби вона виникає і раніше — з моменту зарахування до навчального закладу, оскільки на перший курс навчання можуть бути зараховані неповнолітні особи віком від 16 до 17 років.

Нажаль у відповідних нормативних актах поза увагою залишилися питання щодо об'єму цивільно-правової дієздатності наприклад щодо захисту права на охорону здоров'я.

Відповідно до ст. 283 ЦК України право кожної фізичної особи на охорону здоров'я є особистим немайновим правом, що забезпечує її природне існування [18].

Як зазначає Резнік Г. О, право на охорону здоров'я включає: 1) право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю; 2) право на медичну допомогу; 3) право на інформацію про стан свого здоров'я; 4) право на таємницю про стан здоров'я; 5) право на допуск до неї інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса, адвоката та священнослужителя [19].

Під охороною здоров'я в юридичній літературі розуміють систему заходів, спрямованих на збереження, зміцнення, розвиток та, у разі порушення, відновлен-

ня максимально досяжного рівня фізичного й психічного стану людського організму, яких зобов'язані вживати органи державної влади й органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації, а також людина і населення в інтересах як кожної фізичної особи, так і всього суспільства [20, с. 332].

Право на охорону здоров'я військовослужбовців курсантів є частиною їх спеціального правового статусу, що визначається низкою нормативно-правових актів: Конституція України [21], Законів України: «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [22]; «Про Збройні Сили України» [23]; «Про оборону» [24]; «Про Раду національної безпеки і оборони України» [25]; «Про військовий обов'язок і військову службу» [26] та інших.

Обов'язок про збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців-курсантів покладається на командирів (начальників). Вони забезпечують вимоги безпеки при проведенні навчань, інших заходів бойової підготовки, під час експлуатації озброєння і військової техніки, проведення робіт та виконання інших обов'язків військової служби.

Охорона здоров'я військовослужбовців забезпечується створенням сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та сис-

темою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки які здійснюються командирами начальниками у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

За відсутності за місцем проходження військової служби, навчальних (або перевірочних) і спеціальних зборів або за місцем проживання військовослужбовців військово-медичних закладів охорони здоров'я чи відповідних відділень або спеціального медичного обладнання, а також у невідкладних випадках медична допомога надається державними або комунальними закладами охорони здоров'я за рахунок Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів [26]. Порядок звернення до інших лікувальних закладів досить чітко регламентований Законом України по Статут внутрішньої служби ЗСУ [27]. В деяких випадках такий порядок може бути конкретизованим наказами командирів військових частин.

Якщо ж вести мову щодо охорони здоров'я неповнолітніх (віком до 18 років) — в Україні діє комплексний інститут, який включає в себе не лише створення відповідних медичних закладів та підготовку

Таблиця 1

Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 13 Закону України про Державну прикордонну службу України»

Чинна редакція	Редакція із врахуванням змін
Стаття 13. Органи забезпечення Органами забезпечення Державної прикордонної служби України є підприємства, установи, а також підрозділи технічного, матеріального, медичного та інших видів забезпечення її діяльності, які функціонують як самостійно, так і в складі відповідно центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, його територіальних органів, Морської охорони, інших органів охорони державного кордону, навчальних закладів Державної прикордонної служби України.	Стаття 13. Органи забезпечення Органами забезпечення Державної прикордонної служби України є підприємства, установи, а також підрозділи технічного, матеріального, медичного та інших видів забезпечення її діяльності, які функціонують як самостійно, так і в складі відповідно центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, його територіальних органів, Морської охорони, інших органів охорони державного кордону, навчальних закладів Державної прикордонної служби України. Навчальні заклади Державної прикордонної служби України здійснюють підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського і старшинського) складу з метою задоволення потреб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону
Порівняльна таблиця до проекту Указу Президента України «Про внесення змін до Положення про порядок проходження військової служби в Державній прикордонній службі України»	
Чинна редакція	Редакція із врахуванням змін
189. Особи, зараховані на навчання до вищого військового навчального закладу Держприкордонслужби, включаються до списку особового складу та ставляться на всі види забезпечення у навчальному закладі з дня їх призначення на посади курсантів, слухачів, ад'юнктів, докторантів.	189. Особи, зараховані на навчання до вищого військового навчального закладу Держприкордонслужби, включаються до списку особового складу та ставляться на всі види забезпечення у навчальному закладі з дня їх призначення на посади курсантів, слухачів, ад'юнктів, докторантів. Курсантам які не досягли повноліття гарантується медичне, соціальне та інше забезпечення що передбачене законодавством України.

Джерело: розроблено авторами

медичних кадрів, а й проведення різного роду організаційних, соціальних та профілактичних заходів.

Тому об'єктивно існують деякі особливості реалізації неповнолітньою особою права на охорону здоров'я, що полягає у тому, що кожному праву дитини кореспондує відповідний обов'язок її батьків або осіб, які їх замінюють. Законодавство України наділяє батьків правами і обов'язками стосовно дотримання права дитини на охорону здоров'я.

Реалізація права на охорону здоров'я може бути реалізована шляхом вибору способу чи виду дій (диспозитивності), а саме: вибору лікаря, медичного закладу, вибору способу лікування; надання дозволу на медичне (оперативне) втручання, ознайомлення з інформацією про стан здоров'я та інше.

Отже, з метою усунення виявлених прогалин та врегулювання відносин у сфері проходження військової служби та навчання курсантів Державної прикордонної служби України пропонуємо внести зміни до Законодавства України у сфері охорони та захисту Державного кордону (Таблиця 1).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже адміністративно-правовий статус курсантів Державної прикордонної служби України — це галузевий статус військовослужбовців, які зараховані на навчання до військового навчального закладу для здобуття відповідного рівня освіти, для подальшого проходження на посадах офіцерського (сержантського і старшинського) складу з метою задоволення потреб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону.

Такий статус регулюється адміністративно-правовими нормами спеціального законодавства у прикордонній сфері, особливості якого обумовлені наявністю специфічних рис правоохоронного органу спеціального призначення щодо охорони та захисту державного кордону.

Право на охорону здоров'я курсантів ДПСУ є природним невідчужуваним особистим немайновим правом, яке визнається та охороняється актами міжнародного права та національним законодавством. Водночас, право на охорону здоров'я курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання може мати ускладнення під час реалізації. Неповнолітні особи, які вступили на військову службу до вищого військового навчального закладу набувають статусу курсанта і на них поширюється військове законодавство, зокрема щодо забезпечення охорони здоров'я військовослужбовців. Одночасно військовослужбовці-курсанти все ще є неповнолітні особи (зокрема на молодших курсах навчання) тому не можуть бути позбавлені права на охорону здоров'я неповнолітніх (наприклад, отримання лікарської консультації вузькоспеціалізованих лікарів у дитячих медичних закладах). Від здоров'я військовослужбовців, поліцейських та службовців правоохоронних органів залежить успішне виконання ними поставлених завдань.

Слід погодитись із пропозицією Удод М. В. та Бойко Т. М. щодо розробки Положення про надання медичних послуг курсантам які навчаються у закладах вищої військової освіти [11].

Водночас, високого рівня здоров'я неможливо досягнути без ефективно функціонуючої правової системи забезпечення охорони здоров'я на всіх її етапах: профілактики захворювань, лікування та реабілітації. Піклуючись про особисте здоров'я та допомагаючи його зберегти іншим, ми вносимо свій щоденний вклад у майбутню перемогу.

Враховуючи вище викладене, вважаємо дане питання потребує дослідження на теоретичному рівні з метою подальшого удосконалення правового регулювання адміністративно-правового статусу курсантів ДПСУ.

Література

1. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2007. 19 с.
2. Коваль Л. В. Адміністративне право: курс лекцій. К. : Вентурі, 1996. 208 с.
3. Академічна юридична думка НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького за ред. Ю. С. Шемшученко; укладачі І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук. К., 1998. 503 с.
4. Кузьменко О. В. Процесуальні категорії адміністративного права : монографія. Львів : ВАТ Львівська книжкова фабрика «Атлас», 2004. 232 с.
5. Чумак В. В. Законодавче регулювання підстав дисциплінарної відповідальності військовослужбовців (Науково-теоретичний та прикладний аспекти): дис. ... канд. юрид. наук: 20.02.03. Хмельницький, 1998. 200 с.
6. Білоусов Ю. В. Судове провадження у справах за скаргами військовослужбовців на неправомірні дії і рішення органів військового управління та військових посадових осіб : автореф. дис. канд. юрид. наук: 20.02.03. Хмельницький, 1999. 18 с.
7. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2004. 20 с.
8. Хома В. О. Адміністративно-правове регулювання діяльності інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України : [монографія]. Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2008. 155 с.

9. Шамрай В. О. Державне управління військовими формуваннями Воєнної організації: стан та тенденції розвитку в сучасній Україні: дис. ... доктора наук з держ. управління: 25.00.03. К., 1999. 432 с.
10. Царенко О. М. *Адміністративно-правовий статус військовослужбовців Державної прикордонної служби України*: монографія. За заг. ред. Снігерьова О. П. Хмельницький. Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2013. 190 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/publ/REF-0000396310> (дата звернення: 11.07.2024).
11. Удод М. В., Бойко Т. М. Окремі питання адміністративно правового регулювання проходження служби (навчання) в закладах вищої освіти МВС та ЗСУ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/96.pdf (дата звернення: 11.07.2024).
12. Шульга М. В. Поняття та особливості адміністративно-правового статусу курсантів та слухачів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. *Право і суспільство*. 2020. № 3, ч. 2. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2020/3-2_2020/20.pdf (дата звернення: 12.07.2024).
13. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 11.07.2024).
14. Про Державну прикордонну службу : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 11.07.2024).
15. Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України : затверджене Указом Президента України від 29 грудня 2009 року № 1115/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115/2009#Text> (дата звернення: 11.07.2024).
16. Про Державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 року № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1777-12> (дата звернення: 11.07.2024).
17. Положення про вищі військові навчальні заклади : затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 467. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/467-2021-%D0%BF?find=1&text=%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%82#w1_1 (дата звернення: 11.07.2024).
18. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 11.07.2024).
19. Резнік Г. О. Право дитини на охорону здоров'я. *Приватне право і підприємництво*. 2014. № 13. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2014/13/27.pdf> (дата звернення: 11.07.2024).
20. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту). К. : КНТ, 2007. 626 с. URL: <https://www.academia.edu/36391904> (дата звернення: 11.07.2024).
21. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України. 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.07.2024).
22. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/find/card2?text> (дата звернення: 12.05.2023).
23. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 11.07.2024).
24. Про оборону : Закон України від 06.12.1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 11.07.2024).
25. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 року № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.07.2024).
26. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2232-12> (дата звернення: 11.07.2024).
27. Про статут внутрішньої служби : Закон України від 24.03.1999 року № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 11.07.2024).

References

1. Pashynskiy V. Y. *Konstytutsiino-pravoviy status viiskovosluzhbovtiv v Ukraini*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. К., 2007. 19 s.
2. Koval L. V. *Administrativne pravo: kurs lektii*. К.: Venturi, 1996. 208 s.
3. *Akademichna yurydychna dumka NAN Ukrainy*; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho za red. Yu. S. Shemshuchenko; ukladachi I. B. Usenko, T. I. Bondaruk. К., 1998. 503 s.
4. Kuzmenko O. V. *Protseesualni katehorii administrativnoho prava*: monohrafiia. Lviv: VAT Lvivska knyzhkova fabryka "Atlas", 2004. 232 s.
5. Chumak V. V. *Zakonodavche rehuliuвання pidstav dystsyplinarnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtiv* (Naukovo-teoretychnyi ta prykladnyi aspekty): dys. ... kand. yuryd. nauk: 20.02.03. Khmelnytskyi, 1998. 200 s.
6. Bilousov Yu. V. *Sudove provadzhennia u spravakh za skarhamy viiskovosluzhbovtiv na nepravomirni dii i rishennia orhaniv viiskovoho upravlinnia ta viiskovykh posadovykh osib*: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 20.02.03. Khmelnytskyi, 1999. 18 s.

7. Korzh I. F. Viiskova sluzhba v Ukraini: vstup, prosuvannia, prypynennia: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. K., 2004. 20 s.
8. Khoma V. O. Administratyvno-pravove rehuliuвання діяльності інспекторів прикordonної служби Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: [monohrafiia]. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni B. Khmelnytskoho, 2008. 155 s.
9. Shamrai V. O. Derzhavne upravlinnia viiskovymy formuvanniamy Voiennoi orhanizatsii: stan ta tendentsii rozvytku v suchasni Ukraini: dys. ... doktora nauk z derzh. upravlinnia: 25.00.03. K., 1999. 432 s.
10. Tsarenko O. M. Administratyvno-pravovy status viiskovoslužbovtiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: monohrafiia. Za zah. red. Sniherova O. P. Khmelnytskyi. Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni B. Khmelnytskoho, 2013. 190 s. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/publ/REF-0000396310> (date of access: 11.07.2024).
11. Udod M. V., Boiko T. M. Okremi pytannia administratyvno pravovoho rehuliuвання prokhodzhenia sluzhby (navchannia) v zakladakh vyshchoi osvity MVS ta ZSU. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 6. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/96.pdf (date of access: 11.07.2024).
12. Shulha M. V. Poniattia ta osoblyvosti administratyvno-pravovoho statusu kursantiv ta slukhachiv zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia, yaki zdiisniuiut pidhotovku politseiskyykh. *Pravo i suspilstvo*. 2020. № 3, ch. 2. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/3-2_2020/20.pdf (date of access: 12.07.2024).
13. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (date of access: 11.07.2024).
14. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 03.04.2003 r. № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (date of access: 11.07.2024).
15. Polozhennia pro prokhodzhenia hromadianamy Ukrainy viiskovoi sluzhby v Derzhavnii prykordonnii sluzhbi Ukrainy: zatverdzhene Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 29 hrudnia 2009 roku № 1115/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115/2009#Text> (date of access: 11.07.2024).
16. Pro Derzhavnyi kordon Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 04.11.1991 roku № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1777-12> (date of access: 11.07.2024).
17. Polozhennia pro vyshchi viiskovi navchalni zaklady: zatverdzhene Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 travnia 2021 r. № 467. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/467-2021-%D0%BF?find=1&text=%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%82#w1_1 (date of access: 11.07.2024).
18. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. Vid 16.01.2003 r. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of access: 11.07.2024).
19. Reznik H. O. Pravo dytny na okhoronu zdorovia. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. 2014. № 13. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2014/13/27.pdf> (date of access: 11.07.2024).
20. Stefanchuk R. O. Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib u tsyvilnomu pravi (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu). K.: KNT, 2007. 626 s. URL: <https://www.academia.edu/36391904> (date of access: 11.07.2024).
21. Konstytutsiia Ukrainy. Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy. 28 chervnia 1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 11.07.2024).
22. Pro sotsialnyi i pravovy zakhyst viiskovoslužbovtiv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 r. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/find/card2?text> (date of access: 12.05.2023).
23. Pro Zbroini Syly Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 roku № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (date of access: 11.07.2024).
24. Pro oboronu: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 roku № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (date of access: 11.07.2024).
25. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.03.1998 roku № 183/98-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 11.07.2024).
26. Pro viiskovy oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 roku № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2232-12> (date of access: 11.07.2024).
27. Pro statut vnutrishnoi sluzhby: Zakon Ukrainy vid 24.03.1999 roku № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (date of access: 11.07.2024).

Шопіна Ірина Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Shopina Iryna

*Doctor of Science in Law, Professor,
Professor of Department of Administrative and Legal Disciplines
Institute of Law
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-3334-7548*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10158

ПОНЯТТЯ РЕЛІГІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ THE CONCEPT OF A RELIGIOUS ORGANIZATION AND PECULIARITIES OF ITS LEGAL STATUS

Анотація. Вступ. Особливе місце церкви в державному житті та суспільні активності місцевих громад обумовлює необхідність та важливість врахування всіх факторів, які впливають на правовий статус релігійних організацій в умовах воєнного стану. Оскільки наша держава є багатоконфесійною, це має враховуватися у процесах пошуку оптимальних засобів забезпечення національної безпеки в сфері релігійних відносин. Вказані фактори обумовлюють важливість визначення правового статусу релігійних організацій відповідно до умов сьогодення і обумовлює актуальність теми цієї статті.

Мета. Метою статті є формулювання поняття релігійної організації, поняття правового статусу релігійної організації та його реалізації в умовах правового режиму воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) доктринальні роботи у галузі конституційного, адміністративно-го, цивільного та інших галузей права, в яких визначено базові засади функціонування релігійних організацій; 2) Конституція та закони України, підзаконні правові акти, якими регламентується діяльність релігійних організацій.

У процесі дослідження використано герменевтичний і формально-догматичний методи для визначення ознак релігійних організацій та їх правового статусу, соціологічний метод та метод документального аналізу для з'ясування основних тенденцій функціонування релігійних організацій в умовах воєнного стану.

Результати. Визначено поняття релігійної організації як відокремленого соціального інституту, базованого на ідеї про трансцендентний зв'язок людини і творця (бога, деміурга, непізваної вищої істоти), сутність якої визначає особливості релігійних ритуалів та правил поведінки членів релігійних громад, а також їх відповідальність за недодержання встановлених релігійним вченням обмежень та заборон. З'ясовано особливості санкції за порушення релігійних норм та відповідальності членів релігійних громад.

Поняття правового статусу релігійних організацій сформульовано як сукупність прав, обов'язків, свобод, заборон та обмежень, якими користуються релігійні організації у відносинах з державними органами та органами місцевого самоврядування, Силами безпеки та оборони, громадськими організаціями, суб'єктами підприємницької діяльності та окремими громадянами, а також юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства України.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується присвятити увагу проблемам удосконалення правового статусу релігійних організацій.

Ключові слова: релігійні організації, релігійні громади, церква, релігія, альтернативна (невійськова) служба, свобода совісті, свобода віросповідання.

Summary. Introduction. The special place of the church in public life and social activities of local communities necessitates and makes it important to take into account all the factors affecting the legal status of religious organizations under martial law. Since our country is a multi-confessional state, this should be taken into account in the process of finding optimal means of

ensuring national security in the field of religious relations. These factors determine the importance of determining the legal status of religious organizations in accordance with the current conditions and determine the relevance of the topic of this article.

Purpose. The purpose of the article is to formulate the concept of a religious organization, the concept of the legal status of a religious organization and its implementation under the legal regime of martial law.

Materials and methods. The research materials are: 1) doctrinal works in the field of constitutional, administrative, civil and other branches of law, which define the basic principles of functioning of religious organizations; 2) the Constitution and laws of Ukraine, by-laws regulating the activities of religious organizations.

The study used hermeneutical and formal dogmatic methods to determine the characteristics of religious organizations and their legal status, as well as sociological and documentary analysis methods to identify the main trends in the functioning of religious organizations under martial law.

Results. The author defines the concept of a religious organization as a separate social institution based on the idea of a transcendent relationship between a person and a creator (god, demiurge, unknowable supreme being), the essence of which determines the peculiarities of religious rituals and rules of conduct of members of religious communities, as well as their responsibility for non-compliance with the restrictions and prohibitions established by religious doctrine. The author elucidates the peculiarities of sanctions for violation of religious norms and liability of members of religious communities.

The concept of the legal status of religious organizations is formulated as a set of rights, obligations, freedoms, prohibitions and restrictions enjoyed by religious organizations in their relations with state and local self-government bodies, the Security and Defense Forces, public organizations, business entities and individuals, as well as legal liability for violation of the requirements of Ukrainian legislation.

Discussion. The purpose of the article is to formulate the concept of a religious organization, the concept of the legal status of a religious organization and its implementation under the legal regime of martial law.

Key words: religious organizations, religious communities, church, religion, alternative (non-military) service, freedom of conscience, freedom of religion.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Під час правового режиму воєнного стану в Україні посилюється вплив численних ризиків у сфері національної і воєнної безпеки. Держава-агресор намагається різноманітними способами розділити українське суспільство, знизити довіру до органів державної влади та місцевого самоврядування, поширити депресивні, панічні або агресивні настрої серед населення.

Велику роль в консолідації українського суспільства відіграють релігійні організації. Більшість з них виступає носіями загальнолюдських цінностей та сприяють підтримці зусиль держави та суспільства для ефективної відсічі російській збройній агресії. Разом з тим не всі представники релігійних організацій поділяють позицію щодо необхідності захищати суверенітет та незалежність України. Особливе місце церкви в державному житті та суспільній активності місцевих громад обумовлює необхідність та важливість врахування всіх факторів, які впливають на правовий статус релігійних організацій в умовах воєнного стану. До важливих чинників, які мають братися до уваги під час зміни правового положення релігійних організацій, належать у першу чергу міжнародні зобов'язання України, які визначають особливий захист представників церкви в її відносинах з державою. Крім того, оскільки наша держава є багатоконфесійною, це має враховуватися у процесах пошуку оптимальних засобів забезпечення національної безпеки в сфері релігійних відносин. Вказані фактори обумовлюють важливість визначення правового статусу релігій-

них організацій відповідно до умов сьогодення й актуальність теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми, пов'язані з визначенням правового статусу релігійних організацій, розглядали у своїх дослідженнях фахівці у галузі конституційного, адміністративного, цивільного та інших галузей права. Д. Дмитрієв сформулював правовий статус релігійних організацій як сукупність їх прав та обов'язків, їх становище в суспільстві, закріплене в нормах права, і виокремив наступні елементи означеного статусу: мета, закріплена в законі та статуті (положенні) релігійної організації; встановлення і змінювання організаційних структур, звітність і підконтрольність державним органам; структурно-організаційний блок, що включає порядок створення, діяльності, припинення діяльності релігійних організацій [1, с. 284]. О. Кушніренко визначила, що по відношенню до релігії та церкви держава проводить свою політику, яка ґрунтується на ряді важливих принципів: відокремлення церкви від держави; відокремлення школи від церкви; рівного ставлення держави до релігійних організацій; взаємної діяльності — знаходить свій вияв через порозуміння між органами державної влади і конфесійними формуваннями [2, с. 48–49]. На думку А. Літвінова і Т. Літвінової, значна увага міжнародних, зокрема європейських, експертів у галузі прав людини, а також демократичної громадськості до цієї процедури, в посткомуністичній Україні зумовлена тим, що досить тривалий час зі створенням релігійних громад пов'язувалися реальні можливості контролю, маніпулювання релігійними організаці-

ями, духовенством, ієрархами з боку держави та її численних адміністративних органів. Перетворення акта реєстрації на прийняту в цивілізованому світі процедуру констатації державою відповідності статусу релігійної громади чинному законодавству, що не ставить останню в залежне від держави становище, а має єдину, бажану для самої релігійної організації мету — надати їй статусу правоздатної юридичної особи, — неабияке завоювання демократичної України [3]. Втім, багато положень, сформульованих у правовій науці у період мирного часу, не можуть адекватно відображати тенденції розвитку суспільних відносин в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності. Вказане обумовлює необхідність формулювання сучасного розуміння правового статусу релігійних організацій та слугує підтвердженням доцільності нових наукових розвідок.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є формулювання поняття релігійної організації, поняття правового статусу релігійної організації та його реалізації в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Правовий статус у теорії права розуміється, з тими чи іншими варіаціями, як правовий інститут, що складається із сукупності прав, обов'язків, свобод, обмежень, відповідальності, що встановлені законами і гарантовані авторитетом держави [4, с. 556]. Склад елементів правового статусу має різні варіації у різних дослідників, до його базової моделі звичайно відносять права, обов'язки та відповідальність за невиконання означених обов'язків. Втім, деякі автори включають до структури правового статусу також мету, завдання, компетенцію та функції суб'єкта, гарантії його діяльності, а також інші елементи. Свої відмінності має правовий статус окремих суб'єктів: фізичної та юридичної особи, державного чи муніципального органу, інституту громадянського суспільства тощо.

Досліджуючи правовий статус релігійних організацій, необхідно перш за все з'ясувати сутність категорії «релігійна організація». Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» не містить визначення поняття релігійної організації, обмежуючись наведенням їх переліку. Вказане слугувало причиною заповнити термінологічну прогалину шляхом доктринальних тлумачень вказаного терміну. Слід сказати, що у правовій науці склалося декілька підходів до виокремлення базових ознак релігійних організацій. Деякі вчені концентруються на непідприємницькому характері діяльності релігійних організацій як їх визначальній ознаці. Так, В. Борисова формулює поняття релігійної організації (за винятком релігійних об'єднань та окремих релігійних громад) як самостійний функціональний вид непідприємницьких організацій — юридичних осіб [5, с. 52]. Вказана ознака є основоположною і у ви-

значенні В. Піддубної, яка вважає, що релігійна організація — це вид непідприємницької юридичної особи, яка має конкретне функціональне призначення — сумісне задоволення релігійних потреб фізичних осіб сповідувати і поширювати віру [6].

Інші вчені концентруються на рисах релігійної організації, які характеризують її як громадське об'єднання (як відомо, Закон України «Про громадські об'єднання» згадує релігійні організації, обмежуючи свою дію на їх функціонування, що дозволяє зробити припущення про спорідненість деяких ознак громадського об'єднання та релігійної організації, втім, така спорідненість не означає повну тотожність). На думку Ю. Кривенко, релігійна організація — це добровільне, організаційно оформлене, постійно діюче об'єднання віруючих, що базується на єдності віросповідання, культовій, обрядовій практиці, створене ними для задоволення своїх релігійних і пов'язаних з ними потреб, інтересів та проведення необхідної для нього відповідної діяльності [7, с. 226]. А. Ковбан надає розгорнуте визначення релігійної організації як об'єднання віруючих громадян, якому властиві, як і іншим громадським організаціям, певні правові ознаки: 1) ця організація створюється для задоволення потреб і релігійних інтересів громадян; 2) це добровільне утворення і визначається добровільністю участі громадян у його діяльності; 3) це самоврядне об'єднання, в якому його члени створюють органи управління та необхідні для їх діяльності фонди; 4) члени об'єднання мають окремі права і обов'язки, передбачені законодавством; 5) члени організації діють згідно із своїми статутами; 6) релігійні організації діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури; 7) вони мають на меті задоволення релігійних потреб своїх членів і одночасно задовольняють релігійні потреби своїх одновірців; 8) релігійна організація забезпечує порядок і правила поведінки своїх членів внутрішніми засобами [8, с. 404]. Добровільність, самоврядність і локальне регулювання своєї діяльності виступають базовими ознаками громадських об'єднань, однак кожна з наведених ознак у контексті діяльності релігійних організацій має свої особливості. Так, нижня вікова межа членів дитячих громадських організацій складає 6 років, інших громадських об'єднань — 14 років, що передбачає хоча б загальне уявлення особистості про зміст певної громадської діяльності та можливість висловити свою незгоду у разі її неприйнятності. Натомість, залучення до релігійних обрядів не передбачає наявності нижньої вікової межі і здійснюється людьми, від яких дитина повністю залежить фізично, фізіологічно, матеріально та емоційно — її батьками. Тобто релігійна свідомість особистості зазвичай формується не на основі її вільного вибору, а у процесі сімейного виховання. Самоврядність релігійних організацій, на відміну від громадських об'єднань, не передбачає суттєвого впливу

релігійних громад на призначення вищих органів управління церквами та іншими релігійними організаціями, пересічний парафіянин звичайно не має правових та організаційних механізмів для зміни вищого церковного керівництва. Елементи церковної демократії у вигляді включення мирян до складу учасників помісних соборів та аналогічних структур звичайно поєднуються з незначною кількістю парафіян порівняно з часткою духовенства, що не може не впливати на результати голосувань. Локальне регулювання діяльності релігійних організацій також не носить абсолютний характер — у більшості правовідносин, які виникають у межах релігійних громад, провідну роль відіграють акти цивільного, кримінального, адміністративного, і, протягом останніх років — військового законодавства.

Слід також звернути увагу на визначення релігійної організації, запропоноване С. Місевичем з позиції канонічного права: релігійна організація — це спільнота однодумців, які самим фактом належності до певної релігійної групи підтверджують свою згоду з рядом догматично-моральних постулатів [9]. Наведене визначення, на нашу думку, носить скоріше ідеалістично-світоглядний, ніж правовий характер, втім, далі автор звертається до термінології правової науки і будує на вказаній дефініції своє розуміння доктрини «соборноправності» і впливу церковної громадськості на зміну канонічних приписів за допомогою процедури рецепції, що знову-таки повертає нас до ознак добровільності та локального правового регулювання релігійних правовідносин.

На нашу думку, визначення поняття релігійної організації може здійснюватися у межах різних галузей права з урахуванням їх методології, інструментального арсеналу та загальних для цієї галузі цілей правового регулювання. Адміністративне право є публічною галуззю права (хоча наявність в ньому механізмів захисту суб'єктивних приватних інтересів особливо не заперечується). Базуючись на підході до розмежування приватного та публічного в діяльності релігійних організацій, сформульованому Т. Парсонсом [10], можна виокремити як критерій публічного характеру окремих, пов'язаних з функціонуванням релігійних організацій, відносин, захист державою права на свободу віросповідання.

На підставі вказаного вище можна сформулювати поняття релігійної організації як відокремленого соціального інституту, базованого на ідеї про трансцендентний зв'язок людини і творця (бога, деміурга, непізнаваної вищої істоти), сутність якої визначає особливості релігійних ритуалів та правил поведінки членів релігійних громад, а також їх відповідальність за недодержання встановлених релігійним вченням обмежень та заборон. Санкції за порушення релігійних норм мають свої особливості і можуть носити як моральний, так і суто сакральний характер (наприклад, постулат про неминучі страждання душі після смерті тіла для порушників релігій-

них приписів). Разом з описаною вище локальною відповідальністю членів релігійних спільнот існує і звична для носіїв правових статусів юридична відповідальність суб'єкта за порушення норм законодавства певної держави. При цьому заходи юридичної відповідальності застосовуються виключно за визначені законодавством делікти, тоді як санкції за порушення релігійних норм можуть застосовуватися за діяння, в яких поєднуються сакральні та законодавчі заборони (наприклад, вбивство, крадіжка, розбій та ін. в багатьох релігійних вченнях належать до засуджуваних видів поведінки).

На основі визначеного вище поняття релігійних організацій можна сформулювати дефініцію їх правового статусу. Як свідчить аналіз ознак, що містяться у наведеному вище понятті релігійної організації, важливим елементом останньої є сакральний характер джерел релігійних приписів, які обумовлюють поведінку парафіян та духовенства. Воля вищої сутності, втілена переважно у вигляді канонічних текстів (Біблія, Коран, Веди, Трипітака, Танах тощо) визначає не лише правила поведінки віруючих, а й, почасти, принципи побудови церковної ієрархії та управління. Правознавці висловлюють думку про існування як окремої галузі канонічного права, яке розуміють як «позитивне право Церкви, яке отримує формальне визнання з певними постулатами, нормами поведінки, яких необхідно неухильно дотримуватися. У позитивістському розумінні канонічне право — це система релігійних та юридичних норм, яка склалася на основі канонів, якими іменуються акти церковних влад, що мають для вірян силу закону; сукупність правових норм, установлених церковними канонами (правилами); це сукупність правомочностей і обов'язків окремих членів церковного суспільства у відношенні один до одного і до Церкви в цілому» [11, с. 34].

Визнання за актами церковних влад сили закону вимагає відповіді на питання про конкуренцію світських (державних) і церковних приписів. В умовах правового режиму воєнного стану проблема суперечностей між релігійними і державними правовими нормами загострюється. Так, для низки релігійних організацій (адвентисти-реформисти, адвентисти сьомого дня, євангельські християни, євангельські християни-баптисти, покутники, Свідки Єгови, харизматичні християнські церкви, Товариство Свідомості Крішні та ін.) [12] участь у бойових діях, застосування зброї, а, отже, і проходження військової служби під час воєнного стану є порушенням божественної волі і церковних приписів. Тобто схвальна поведінка таких осіб з точки зору релігійної організації одночасно кваліфікується державою як вчинення адміністративних та кримінальних деліктів. Схожа ситуація спостерігається в сфері функціонування Української Православної Церкви (в єдності з Московським патріархатом), парафіяни та духовенство якої підтримують, морально, організаційно

та матеріально, ідеї «руського міру», що іноді містить у собі склади юридичних деліктів з точки зору права України. При цьому, станом на травень 2024 року, в деяких областях України позитивна динаміка щодо переходу парафіян Української Православної Церкви (в єдності з Московським патріархатом) до інших конфесій не спостерігається: так, в Донецькій області налічується 683 релігійні громади, жодна з яких з 2022 року не покинула церкву, в Закарпатській області — 489 громад, з яких перейшло до інших конфесій всього 3, тощо [13], тобто проблема не вирішується еволюційним шляхом. Це стало однією з причин підготовки та подання до Верховної Ради України законопроектів, метою яких є заборона діяльності вказаної церкви в Україні (останнє, на нашу думку, лише сприятиме збільшенню довіри населення до Української Православної Церкви в єдності з Московським патріархатом і, одночасно, погіршенню міжнародних рейтингів України, втім, це тема для окремої статті). Отже, визнання за релігійними приписами сили закону, визнання канонічного права рівноцінним конституційному, адміністративному, цивільному праву галуззю послаблює позицію держави, спричинює шкоду публічним інтересам, створює ризики у сфері національної та воєнної безпеки.

Тому, формулюючи поняття правового статусу релігійних організацій, слід прискіпливо розмежовувати релігійні та правові складові такого статусу. Ми не заперечуємо внесок релігійних культур у формування правових систем країн світу. Однак виходити у питанні про визнання правового характеру релігійних приписів слід з положень ч. 3 ст. 35 Конституції України, яка визначає, що Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави [14]. Тому наявність чи відсутність віри у членів релігійних громад, відвідування чи невідвідування ними релігійних заходів не мають, на нашу думку, бути предметом правового регулювання. З цього, зокрема, слідує, що підготовка нової редакції Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» та правова практика застосування його положень не мають брати за основу наявність віри та тривалість участі у діяльності релігійної громади для суб'єктів вказаної служби. У новій редакції Закону, яка може вступити в дію тільки після завершення воєнного стану, доцільно ліквідувати дискримінацію невірних, які також можуть мати пацифістські переконання, і, одночасно, встановити значно важчі

умови проходження альтернативної служби порівняно з військовою (наприклад, комплектувати з таких осіб допоміжний персонал геронтологічних закладів терміном на чотири роки, потреба в якому завжди була великою, а за останні два роки набула катастрофічного характеру). Держава не повинна з'ясовувати, чи вірить людина в бога, чи давно вона в нього повірила, чи ходить вона в церкву — всі ці питання мають вирішувати громадянин та релігійна громада або представники церковної бюрократії. Згода особи протягом тривалого періоду виконувати важчу роботу, ніж у разі проходження військової служби, свідчила б про твердість її переконань. При цьому вибір місць проходження альтернативної служби має узгоджуватися з загальними вимогами релігійних вчень про допомогу людям похилого віку, хворим тощо. Контроль за діяльністю суб'єктів альтернативної служби має бути публічним і передбачати широку участь громадськості для попередження можливих зловживань та некоректної поведінки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, поняття правового статусу релігійних організацій можна сформулювати як сукупність прав, обов'язків, свобод, заборон та обмежень, якими користуються релігійні організації у відносинах з державними органами та органами місцевого самоврядування, Силами безпеки та оборони, громадськими організаціями, суб'єктами підприємницької діяльності та окремими громадянами, а також юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства України. Такі відносини регулюються не канонічними текстами, а Конституцією України, Кримінальним, Цивільним, Податковим, Господарським та іншими кодексами України, іншими законами України, у тому числі «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про охорону культурної спадщини», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про оренду державного та комунального майна» тощо. При цьому правове регулювання пільг та преференцій у сфері оподаткування, оренди державного і муніципального майна, контрольно-наглядової діяльності в господарській сфері, збереження культурної спадщини потребує свого удосконалення для реалізації принципу рівності релігійних організацій з іншими учасниками правовідносин.

Література

1. Дмитрієв Д. А. Правове регулювання діяльності релігійних організацій в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 284–292.
2. Кушніренко О. Г. Конституційно-правовий статус релігійних організацій. *Правове регулювання релігійного життя: історія, сучасність, перспективи: матеріали VI міжнар. круглого столу* (Харків, 21 грудня 2013 р.). Харків, 2014. С. 47–50.
3. Літвінов А., Літвінова Т. Особливий статус релігійних громад при вчиненні нотаріальних дій. *Юридичний радник*. 2013. № 6 (72). <https://tinyurl.com/z66ear4c> (дата звернення: 14.07.2024)
4. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка та ін. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
5. Борисова В. І. Релігійна організація — самостійний функціональний вид невідприємницьких організацій. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 49–56.
6. Піддубна В. Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.
7. Кривенко Ю. В. Релігійні організації як суб'єкти приватного права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 25. С. 225–228.
8. Ковбан А. В. Поняття елементарних складових механізму реалізації свободи людини на світогляд та віросповідання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 49. С. 401–408.
9. Місевич С. В. Живе право церкви: проблема змінності церковних канонів. *Ерліхівський збірник*. 2012. Вип. 6. С. 187–191.
10. Parsons T. The pattern of religious organization in the United States. *Daedalus*. 1958. № 87(3). P. 65–85.
11. Сливка С. С. Канонічне право: проблема праворозуміння. *Ерліхівський збірник*. 2012. Вип. 6. С. 33–35.
12. Перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. № 2066. *Офіційний вісник України*. 1999. № 45. С. 48.
13. Лише 685 церков перейшли до ПЦУ після початку повномасштабного вторгнення. *Опендотабот*. 2024. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/russian-church-2024-4> (дата звернення: 14.07.2024).
14. Конституція України : Закон України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
15. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення: 14.07.2024).

References

1. Dmitriev, D. A. (2022). Legal regulation of religious organizations in Ukraine. *Law and Society*, 4, 284–292 [in Ukrainian].
2. Kushnirenko, O. G. (2013). Constitutional and legal status of religious organizations *Legal regulation of religious life: history, present, prospects: materials of the VI international round table*, 47–50 [in Ukrainian].
3. Litvinov, A., & Litvinova, T. (2013). Special status of religious communities in the performance of notarial acts. *Legal advisor*, 6 (72). URL: <https://tinyurl.com/z66ear4c> [in Ukrainian].
4. Encyclopedic Dictionary of Public Administration (2010). Edited by Y. Kovbasyuk and others. Kyiv [in Ukrainian].
5. Borysova, V. I. (2013). Religious organization — an independent functional type of non-business organizations. *Lawyer of Ukraine*, 2, 49–56 [in Ukrainian].
6. Piddubna, V. F. (2008). Religious organizations as subjects of civil legal relations). *PhD thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Krivenko, Y. V. (2005). Religious organizations as subjects of private law of Ukraine. *Actual problems of state and law*, 25, 225–228 [in Ukrainian].
8. Kovban, A. V. (2009). The concept of elementary components of the mechanism for the realization of human freedom of worldview and religion. *Actual problems of state and law*, 49, 401–408 [in Ukrainian].
9. Misevych, S. V. (2012). The living right of the church: the problem of the variability of church canons. *Erlichovsky collection*, 6, 187–191 [in Ukrainian].
10. Parsons, T. (1958). The pattern of religious organization in the United States. *Daedalus*, 87(3), 65–85.
11. Slyvka, S. S. (2012). Canon law: the problem of law understanding. *Erlichovsky collection*, 6, 33–35 [in Ukrainian].
12. List of religious organizations whose doctrine does not allow the use of weapons: approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (1999). *Official Gazette of Ukraine* [in Ukrainian].
13. Only 685 churches moved to the OCU after the start of the full-scale invasion. (2024). *Opendatabot*. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/russian-church-2024-4> [in Ukrainian].
14. The Constitution of Ukraine. Law of Ukraine of 28.06.1996. (1996). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].
15. On alternative (non-military) service: Law of Ukraine. (1991). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> [in Ukrainian].

УДК 346.543

Марченко Світлана Іванівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права ННІ права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Marchenko Svitlana

*Candidate of Sciences in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Land and Agrarian Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

ORCID: 0000-0001-9169-3233

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10160

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-
ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНЦЕСІЇ ЯК ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF CONCESSIONS AS A FORM OF IMPLEMENTATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Анотація. Вступ. Одним із ефективних механізмів залучення приватного капіталу в стратегічні галузі економіки є концесія як форма використання суспільно значущих об'єктів державної та комунальної власності. В сучасній юридичній науці та практиці ці питання набувають особливого значення в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України.

Мета. Метою дослідження є аналіз окремих проблем правового регулювання концесії як форми здійснення державно-приватного партнерства та визначення шляхів вдосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, що врегульовують суспільні відносини у сфері концесії як форми державно-приватного партнерства; 2) наукові праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження щодо концесійних та інших договірних відносин.

В процесі здійснення дослідження було використано наукові методи аналізу та синтезу, логічного узагальнення результатів (формулювання висновків) та інші.

Результати. У статті розглядаються окремі проблемні питання правового регулювання концесії як форми державно-приватного партнерства. Звертається увага на відсутність належного регулювання гарантій концесіонера, зокрема, при розірванні договору концесіодавцем та використанні концесійного договору як форми реалізації державно-приватного партнерства. Доведено необхідність усунення дублювання норм щодо гарантій концесіонера у Законі України «Про концесію» та інших нормативно-правових актах загального характеру.

Запевнення, передбачені Цивільним кодексом України, не повинні бути альтернативою для гарантій концесіонера, що врегульовані Законом України «Про концесію». Запевнення не можуть замінити гарантії концесіонера з огляду на відсутність практики та механізмів відшкодування шкоди за цивільним законодавством України. Для аргументації позиції щодо складності доведення у процесі відшкодування шкоди, наводиться судово практика.

В статті розглядається інститут прав та обов'язків сторін концесійного договору крізь призму свободи регулювання положень договірних відносин сторонами. Пропонується розробити примірний концесійний договір, від змісту якого сторони зможуть відхилитися при потребі.

Перспективами подальших наукових пошуків та досліджень варто визначити необхідність внесення змін до законодавства із врахуванням напрацювань щодо особливостей концесійного договору та гарантій концесіонера, зазначених у цій статті.

Ключові слова: концесія, гарантії, державно-приватне партнерство, концесійний договір, концесія природних ресурсів, законодавче регулювання, відшкодування шкоди.

Summary. Introduction. One of the effective mechanisms for attracting private capital to strategic sectors of the economy is the concession as a form of utilization of publicly significant objects of state and municipal ownership. These issues gain particular importance under martial law conditions and the post-war reconstruction of Ukraine in contemporary legal science and practice.

Objective. The objective of this research is to analyze specific issues of legal regulation of concessions as a form of public-private partnership and to determine ways to improve the current legislation in this area.

Materials and Methods. The research materials include as follows: 1) legal acts that regulate social relations in the sphere of concessions as a form of public-private partnership; 2) scientific works of national authors conducting scientific and practical research on concession and other contractual relations. Within this research, scientific methods of analysis and synthesis, logical generalization of results (formulation of conclusions), and other methods were used.

Results. The article addresses specific problematic issues of the legal regulation of concessions as a form of public-private partnership. It highlights the lack of adequate regulation of the guarantees for the concessionaire, particularly in case of contract termination by the concession grantor, and the use of the concession contract as a form of public-private partnership implementation. There is proven the necessity to eliminate the duplication of provisions regarding the concessionaire's guarantees in the Law of Ukraine "On Concession" and other general legal acts.

The assurances provided by the Civil Code of Ukraine should not serve as an alternative to the guarantees for the concessionaire regulated by Law of Ukraine "On Concession". Assurances cannot replace the guarantees for the concessionaire due to the lack of practice and mechanisms for compensation of damages under Ukrainian civil law. Case law is cited to argue the complexity of proving damages in compensation judicial processes.

The article examines the institution of the rights and obligations of the parties to the concession contract through the lens of the freedom to regulate contractual relations by the parties. It proposes the development of a standard concession contract from which the parties can deviate if necessary.

Discussion. The prospects for further scientific research should include the need to amend the legislation considering the developments regarding the peculiarities of the concession contract and the guarantees for the concessionaire outlined in this article.

Key words: concession, guarantees, public-private partnership, concession contract, concession of natural resources, legislative regulation, compensation for damages.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку господарських відносин особливою гостротою набувають питання управління публічною власністю в стратегічних галузях економіки без їх повної передачі у приватну власність. Одним із таких правових механізмів є концесія як форма використання суспільно значущих об'єктів державної та комунальної власності, яка позитивно зарекомендувала себе в багатьох країнах світу як ефективний механізм залучення приватного капіталу [1, с. 7]. На жаль, правовий інститут концесії залишається одним з найменш досліджених у сучасній науці в Україні, що актуалізує необхідність його розробки з метою використання потенціалу державно-приватного партнерства (надалі — ДПП) у розбудові економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень і публікацій, в яких досліджуються проблеми правового регулювання концесійних відносин як форми реалізації ДПП, варто виділити наукові праці таких вчених як, М. Бахуринська [1; 2], А. Бровдій [3], Д. Бусуйок [4], О. Вінник [5], Т. Губанова [6], А. Домбровська [3], І. Килимник [3], Н. Кобецька [7], Т. Коляда [3], П. Кулинич [4], Н. Медведєва [8], О. Медведєва [9], В. Носік [10], О. Поліводський [4], В. Семчик [4; 10], О. Сімсон [11] та ін.

Так, О. Вінник, досліджуючи теоретико-правові засади договірних відносин ДПП, обґрунтовує доцільність виокремлення загальних вимог та ознак усіх угод ДПП [5]. Комплексний правовий аналіз концесійної форми використання державного та комунального майна недержавними суб'єктами господарювання здійснила О. Медведєва [9]. Авторкою досліджено передумови виникнення концесійних відносин, виявлено їх історичні та правові передумови,

особлива увага приділена суб'єктно-об'єктному складу концесійних правовідносин. Заслужують на підтримку пропозиції щодо необхідності, з метою прискорення впровадження концесійної форми використання державного та комунального майна приватними суб'єктами господарювання, конкретизації правового регулювання особливостей надання концесій у спеціальних нормативних актах, в яких були б передбачені гнучкі можливості встановлення строків та спрощення процедури встановлення концесійних відносин тощо. Проблематика правового регулювання концесії як форми ДПП досліджується, як правило, через призму застосування концесії в окремих сферах та галузях економіки. Актуальним питанням налагодження партнерських відносин між суб'єктами приватного і публічного права в інноваційній сфері присвячено дисертацію О. Сімсон, серед договорів в інноваційній сфері в залежності від предмету авторка аналізує і договір комерційної концесії (франчайзингу) [11]. Окремим аспектам ДПП у сфері освіти і науки присвячено роботи Т. Губанової, яка доводить, що забезпечення високих і стійких темпів розвитку вітчизняної освіти і науки неможливе без ефективного партнерства органів публічної влади з представниками приватного сектору [6, с. 220]. Особливості окремих видів екологічних договорів у сфері ДПП, зокрема концесії у сфері природокористування, висвітлені в роботах Н. Кобецької. Вчена слушно звертає увагу на незначне поширення таких договірних конструкцій як договір концесії у тому числі через складність їх правової природи та змісту [7, с. 162]. Також вартими уваги є наукові дослідження М. Бахуринської та Н. Медведєвої, які одними із перших в науці земельного та екологічного права

на дисертаційному рівні досліджували проблеми концесії земельної ділянки [2] та гірничої концесії [8]. Особливості правового режиму земельних ділянок, які використовуються на умовах державно-приватного партнерства, досліджував В. Носік [10, с. 23]. Перспективи розвитку державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства стали предметом колективної монографії І. Килимник, Т. Коляди, А. Домбровської та А. Бровдій [3]. Правовим формам публічно-приватного партнерства у аграрних відносинах, у сфері використання земель для будівництва й експлуатації лінійних об'єктів та об'єктів трубопровідного і залізничного транспорту та у земельно-водних відносинах присвячено колективну монографію за редакцією В. Семчика та П. Кулиничка [4].

Висновки, зроблені в зазначених вище наукових працях мають важливе значення для розвитку правового регулювання концесійних відносин, водночас, питання гарантій концесіонера, інститут прав та обов'язків сторін концесійного договору крізь призму свободи регулювання положень договірних відносин сторонами наразі не знайшли належного відображення в юридичній науці, крім того законодавство у досліджуваній сфері активно розвивається з урахуванням воєнного стану, тому проблемні питання концесії як форми ДПП залишаються відкритими і потребують подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз окремих проблем правового регулювання концесії як форми здійснення ДПП та визначення шляхів вдосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, що врегульовують суспільні відносини у сфері концесії як форми державно-приватного партнерства; 2) наукові праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження щодо концесійних та інших договірних відносин. В процесі здійснення дослідження було використано наукові методи аналізу та синтезу, логічного узагальнення результатів (формулювання висновків) та інші.

Виклад основного матеріалу. Зі здобуттям Україною незалежності було ухвалено ряд нормативно-правових актів, які регулювали використання механізму ДПП в окремих галузях економіки, при цьому співпраця державного та приватного партнера передбачалась у формі концесій або ж у формі спільної діяльності, а не ДПП у класичному розумінні. Поряд із спеціальним регулюванням концесійних відносин та ДПП законами України «Про концесію» від 3 жовтня 2019 р. [12] та «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 р. № 2404-VI [13], пріоритетність та перспективи використання зазначених механізмів співпраці держави та бізнесу у різних сферах визначались низкою документів програмного характеру. Зокрема, Концепцією розвитку державно-приватного партнерства в Україні на

2013–2018 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. № 739-р [14], Стратегією національної безпеки України Ради національної безпеки та оборони України, затвердженої Указом Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року [15], Стратегією громадської безпеки та цивільного захисту України від 29.06.2021 року [16]. Усі вищезазначені документи містили стратегічні цілі використання ДПП у різних сферах. Проте це не призвело до широкого застосування ДПП та концесії як форми ДПП. Серед основних причин можна виокремити неналежність регулювання гарантій концесіонера та відсутність гнучкості у регулюванні концесійних договірних відносин.

В юридичній літературі справедливо звертається увага на недосконалість ст. 36 Закону України «Про концесію», яка закріплює гарантії прав концесіонера. Адже законом не передбачено відповідальності концесіодавця щодо надання гарантії для концесіонера у випадку одностороннього розірвання договору концесіодавцем [17, с. 118].

Окрім цього, вважаємо, що відкритий перелік виключень, який передбачений ч. 3 ст. 36 Закону України «Про концесію», щодо не поширення гарантій прав концесіонера на зміни законодавства у сфері оборони, охорони довкілля, ліцензування, суспільно значущих послуг тощо, допускає дуже широке нормативне тлумачення вказаних норм та не сприяє привабливості використання концесії як форми ДПП.

Варто вказати і на інші вади законодавчої техніки зазначеної вище статті. Так, окремі гарантії, врегульовані Законом України «Про концесію», не забезпечують основної функції — державне гарантування підтримки діяльності концесіонера, адже дублюють відповідні норми інших нормативно-правових актів.

Так, у ч. 1 ст. 36 Закону України «Про концесію» вказано, що концесіонерам забезпечується такий режим господарської діяльності, який не передбачає дискримінаційного характеру. Заборона дискримінації суб'єктів господарювання закріплена на конституційному рівні. Так, відповідно до ч. 4 ст. 13 Конституції України, яка є актом прямої дії, держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [18]. Водночас, ч. 2 ст. 31 Господарського кодексу України передбачено, що дискримінація суб'єктів господарювання не допускається в жодному випадку [19]. А вказані виключення, коли дискримінація все ж допускається, стосуються національної безпеки, оборони, загальносуспільних інтересів.

Відповідно, при відсутності положення у Законі України «Про концесію» щодо рівного режиму суб'єктів господарської діяльності у концесійних відносинах, будь-яка дискримінація не допускалася би з огляду на уже існуючі положення інших нормативно-правових актів.

Очевидно, що сторони вправі закріпити необхідні гарантії як положення в концесійному договорі шляхом врегулювання запевнень кожної із сторін відповідно до ст. 650-1 Цивільного кодексу України [20]. В такому випадку будь-яка із сторін зможе вимагати відшкодування з іншої сторони при порушенні запевнень. Дана концепція є схожою до гарантій в системі англо-саксонського права, проте, імплементація цієї концепції у правовідносинах романо-германської системи, якої притримується наша держава, є ускладненою із врахуванням відсутності належного механізму відшкодування збитків в Україні.

В цьому контексті слід погодитися з позицією І. Бурлаки, яка наголошує на тому, що відшкодування шкоди є або способом захисту порушених прав або ж мірою цивільно-правової відповідальності [21]. При такому розгляді інституту відшкодування шкоди, цілком практичним було би застосування цього механізму при концесійних відносинах.

В судовій практиці поширеним є підхід, що відшкодування шкоди можливе лише за наявності вини, протиправної поведінки, причинно-наслідкового зв'язку та шкоди. Про це, зокрема, йдеться й у постанові Верховного Суду від 28.10.2019 р. у справі № 554/1583/16-ц [22], який наголошує, що при врегулюванні спору про відшкодування шкоди суд обов'язково повинен аналізувати наявність або відсутність вищевказаних елементів.

Відповідно, у такому випадку необхідність та складність доказування наявності вищезазначених елементів для відшкодування шкоди і стає перешкодою для використання цього механізму, зокрема, й у концесійних договірних відносинах. Проте, насправді механізм відшкодування шкоди при концесійних відносинах може функціонувати належним чином при умові врегулювання визначення збитків, які несе концесіодавець у залежності від шкоди, яку він завдає концесіонеру. Таким чином, питання розрахунку шкоди завданої концесіонеру може бути врегульованим за аналогією до Методики розрахунку концесійних платежів, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2020 р. № 706 [23].

В юридичній літературі до недоліків Закону України «Про концесію» відносять також відсутність закріплених окремою статтею прав та обов'язків сторін концесійних відносин — концесіонера та концесіодавця [17, с. 116–117].

Зважаючи на особливу юридичну природу концесійного договору, яку А. В. Макаренко формує як «відхилення від цивільно-правового порядку регулювання підприємницької діяльності, за якого владний акт держави, який є джерелом концесійних правовідносин, виводить права і обов'язки сторін за межі цивільного права, надає відтінок їх нормативної обов'язковості для сторін» [24, с. 217], пропонується врегулювання прав та обов'язків концесіонера та концесіодавця окремою статтею Закону України

«Про концесію». Адже «концесійний договір не належить і до типового публічно-правового (адміністративного) договору» [24, с. 217].

Вважаємо, що при участі приватних суб'єктів господарювання у ролі концесіонерів, такі відносини характеризуються принципом диспозитивності, який передбачає рівність сторін розпоряджатися своїми правами у договірних відносинах та свободу договору, передбачену у ч. 1 ст. 3 Цивільного кодексу України. Відповідно, сторони вправі врегулювати права та обов'язки за допомогою перемовин та в результаті договірних механізмів.

Даний принцип стосується і концесійних відносин, у яких права та обов'язки можуть бути врегульовані сторонами самостійно. Такий підхід знаходить відображення у працях Н. Кобецької, яка вважає концесію альтернативою приватизації, тобто альтернативу відносинам, результатом реалізації яких стає повноцінне приватне володіння та розпорядження об'єктом відносин [7, с. 264]. Відповідно, принцип диспозитивності може застосовуватися до концесійних відносин, і таким чином, сторони можуть врегулювати права та обов'язки сторін у договорі концесії.

Розвиваючи дослідження проблеми прав та обов'язків сторін концесійного договору варто також наголосити, що й істотні умови договору про концесію, які передбачені ст. 26 Закону України «Про концесію», не є належним інструментом регулювання відносин. Проблемаю такого регламентування відносин концесіонера та концесіодавця є відсутність гнучкості.

Позитивно варто відзначити положення ч. 2 ст. 26 Закону України «Про концесію», відповідно до якого концесійний договір може включати інші умови (крім істотних), погоджені сторонами, зокрема й забезпечення здійснення концесіонером оцінки впливу на довкілля. Адже випадки обов'язковості оцінки впливу на довкілля у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів, передбачено Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII [25]. Оцінка впливу на довкілля стала результатом імплементації Директиви 2011/92/ЄС Європейського Парламенту та Ради про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище в межах євроінтеграційних процесів України.

Альтернативою ст. 26 Закону України «Про концесію», яка передбачає істотні та «можливі» умови концесійного договору, може стати розробка примірного договору концесії, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови або доповнювати його зміст (ч. 4 ст. 179 Господарського кодексу України). При цьому останній застосовуватиметься як приклад для укладення договору. В Україні постановою Кабінету Міністрів України від 12.04.2000 р. № 643 було затверджено Типовий

концесійний договір [26], який діяв до 2019 року. Пропонується розробка саме примірного зразка концесійного договору, адже, як зазначає М. Краснова, вважається, що застосування типового договору є обмеженням прав і обов'язків сторін договору [27, с. 67].

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Для України актуальним та релевантним є розширення законодавства про державно-приватне партнерство та концесії в частині гарантій прав концесіонера при розірванні договору концесіодавцем. Запевнення, передбачені Цивільним кодексом України, не можуть стати альтернативою гарантіям, навіть при

їх закріпленні в договорі концесії, оскільки в Україні ускладнений механізм відшкодування шкоди концесіонером.

Доцільно викласти положення Закону України «Про концесію» щодо гарантій концесіонера таким чином, щоб гарантії, які закріплені у загальних нормативних документах, не дублювалися у концесійному законодавстві. Пропонується розробити примірний концесійний договір, від змісту якого сторони зможуть відхилитися при потребі.

Перспективами подальших наукових пошуків та досліджень варто визначити необхідність внесення змін до законодавства із врахуванням напрацьованих щодо особливостей концесійного договору та гарантій концесіонера, зазначених у цій статті.

Література

1. Бахуринська М. М. Правові засади концесії земельної ділянки за законодавством України. За ред. В. І. Андрійцева. К. : Знання, 2010. 230 с.
2. Бахуринська М. М. Правові засади концесії земельної ділянки за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2006. 186 с.
3. Перспективи розвитку державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства: колективна монографія / І. І. Килимник, Т. А. Коляда, А. В. Домбровська, А. М. Бровдій; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 139 с.
4. Правові проблеми публічно-приватного партнерства в аграрних і земельних відносинах. Кол. авт. Відп. ред. В. Семчик, П. Кулинич. Київ : НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2015. 197 с.
5. Вінник О. М. Договірні відносини державно-приватного партнерства: проблеми правового регулювання. *Вісник Вищої Ради юстиції*. 2013. № 2 (14). С. 101–104.
6. Губанова Т. Державно-приватне партнерство у сфері освіти і науки в Україні : нормативно-правова характеристика. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 220–224.
7. Кобецька Н. Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 271 с.
8. Медведева Н. П. Правові засади гірничої концесії : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2008. 198 с.
9. Медведева О. А. Концесія як правова форма використання державного майна у господарській діяльності недержавними суб'єктами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04; Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2005. 26 с.
10. *Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин: мат. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 22 листоп. 2013 р.). Київ : Прінт Сервіс, 2013. 203 с.
11. Сімсон О. Е. Правова модель державно-приватного партнерства як інструмент гармонізації публічних і приватних інтересів в інноваційній стратегії України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Нац. юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 44 с.
12. Про концесію : Закон України від 3.10.2019 р. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 48. Ст. 325.
13. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2404-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 524.
14. Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. № 739-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.12.2023).
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 04.12.2023).
16. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України затверджено від 29 червня 2021 р. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/normativna-baza-mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzeno-vid-29062021> (дата звернення: 04.12.2023).
17. Тимченко Л., Бордюг О. Особливості правового регулювання концесійного договору за законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 67 (2021). С. 114–118.

18. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
19. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
20. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
21. Бурлака І. В. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини : монографія. Х. : Право, 2016. 200 с.
22. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 28.10.2019 у справі № 554/1583/16-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85354734> (дата звернення: 03.05.2024).
23. Про затвердження Методики розрахунку концесійних платежів : Постанова Кабінету Міністрів України № 706 від 12.08.2020 р. *Офіційний вісник України*. 2000. № 67. С. 470. Ст. 2162.
24. Макаренко А. В. Теоретичний аналіз відповідальності сторін за порушення умов концесійного договору. *Правове регулювання економіки*. 2012. № 11–12. С. 209–218.
25. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 трав. 2017 р. № 2059-VIII. *Відомості Верховної Рад*. 2017. № 29. Ст. 315.
26. Про затвердження Типового концесійного договору : Постанова Кабінету Міністрів України № 643 від 12.04.2000 р. *Офіційний вісник України*. 2000. № 15. С. 92. Ст. 626.
27. Краснова М. В. Договори в екологічному праві : навч. посіб. К. : Алерта, 2012. 216 с.

References

1. Bakhurynska M. M. (2010). *Pravovi zasady kontsesii zemelnoi dilianky za zakonodavstvom Ukrainy*. Za red. V. I. Andreitseva. K.: Znannia. 230 s. [in Ukrainian].
2. Bakhurynska M. M. (2006). *Pravovi zasady kontsesii zemelnoi dilianky za zakonodavstvom Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06; Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. K., 2006. 186 s. [in Ukrainian].*
3. *Perspektyvy rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v haluzi zhytlovo-komunalnoho hospodarstva: kolektyvna monohrafiia / I. I. Kylymnyk, T. A. Koliada, A. V. Dombrovska, A. M. Brovdii; Kharkiv. nats. un-t misk. hosp-va im. O. M. Beke-tova. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova, 2018. 139 s. [in Ukrainian].*
4. *Pravovi problemy publichno-pryvatnoho partnerstva v ahrarnykh i zemelnykh vidnosynakh. Kol. avt. Vidp. red. V. Semchyk, P. Kulnych. Kyiv: NVP "Vydavnytstvo "Naukova dumka" NAN Ukrainy". 2015. 197 s. [in Ukrainian].*
5. Vinnyk O. M. (2013). *Dohovirni vidnosyny derzhavno-pryvatnoho partnerstva: problemy pravovoho rehuliuвання. Visnyk Vyshchoi Rady yustytzii. № 2 (14). S. 101–104 [in Ukrainian].*
6. Hubanova T. (2019). *Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi osvity i nauky v Ukraini: normatyvno-pravova kharak-terystyka. Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo. № 6. S. 220–224 [in Ukrainian].*
7. Kobetska N. R. (2016). *Dozvilne i dohovirne rehuliuвання vykorystannia pryrodnykh resursiv v Ukraini: pytannia teorii ta praktyky: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t im. Vasylia Stefanyka. 271 s. [in Ukrainian].*
8. Medvedieva N. P. (2008). *Pravovi zasady hirnychoi kontsesii: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06; Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. K., 198 s. [in Ukrainian].*
9. Medvedieva O. A. (2005) *Kontsesiia yak pravova forma vykorystannia derzhavnogo maina u hospodarskii diialnosti nederzhavnymy subiektamy: avtoreferat dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04; Nats. Yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kh. 26 s. [in Ukrainian].*
10. *Aktualni pravovi problemy publichno-pryvatnoho partnerstva u sferi ahrarnykh, zemelnykh, ekolohichnykh ta kosmichnykh vidnosyn: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 22 lystop. 2013 r.). Kyiv: Print Servis, 2013. 203 s. [in Ukrainian].*
11. Simson O. E. (2015). *Pravova model derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak instrument harmonizatsii publichnykh i pryvatnykh interesiv v innovatsiinii stratehii Ukrainy: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk. Nats. yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 44 s. [in Ukrainian].*
12. *Pro kontsesiiu: Zakon Ukrainy vid 3.10.2019 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2019. № 48. St. 325 [in Ukrainian].*
13. *Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2010 r. № 2404-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2010. № 40. St. 524 [in Ukrainian].*
14. *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini na 2013–2018 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 serpnia 2013 r. № 739-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-%D1%80#Text [in Ukrainian].*
15. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy": Ukaz Prezydenta Ukrainy № 392/2020 vid 14 veresnia 2020 roku. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037 [in Ukrainian].*
16. *Stratehiia hromadskoi bezpeky ta tsyvilnoho zakhystu Ukrainy zatverdzheno vid 29 chervnia 2021 r. URL: https://mvs.gov.ua/uk/ministry/normativna-baza-mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzheno-vid-29062021 [in Ukrainian].*
17. Tymchenko L., Bordiuh O. (2022). *Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання kontsesiinoho dohovoru za zakonodavstvom Ukrainy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. № 67 (2021). C. 114–118 [in Ukrainian].*

18. Konstytutsiia Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
19. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 436-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. St.144 [in Ukrainian].
20. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. №№ 40–44. St. 356 [in Ukrainian].
21. Burlaka I. V. (2016). *Zoboviazannia z vidshkoduвання shkody, zavdanoi bez vyny: monohrafiia*. Kh.: Pravo. 200 s. [in Ukrainian].
22. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 28.10.2019 u spravi № 554/1583/16-ts. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85354734> [in Ukrainian].
23. Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku kontsesiinykh platezhiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 706 vid 12.08.2020 r. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2000. № 67. S. 470. St. 2162 [in Ukrainian].
24. Makarenko A. V. (2012). Teoretychnyi analiz vidpovidalnosti storin za porushennia umov kontsesiinoho dohovoru. *Pravove rehuliuvannia ekonomiky*. № 11–12. S. 209–218 [in Ukrainian].
25. Pro otsinku vplyvu na dovkilia: Zakon Ukrainy vid 23 trav. 2017 r. № 2059-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2017. № 29. St. 315 [in Ukrainian].
26. Pro zatverdzhennia Typovoho kontsesiinoho dohovoru: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 643 vid 12.04.2000 r. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2000. № 15. S. 92. St. 626 [in Ukrainian].
27. Krasnova M. V. (2012). *Dohovory v ekolohichnomu pravi: navch. posib*. K.: Alerta [in Ukrainian].

УДК 343.97(812.5)

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Мурченко Євгеній Олександрович
аспірант

ПВНЗ «Європейський університет»

Murchenko Yevhenii

Postgraduate of the

Private Higher Educational Institution «European University»

ORCID: 0009-0008-9160-3515

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10126

ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ ОСОБОЮ, ЩО НАДАЄ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ (ст.ст. 365-2 ТА 368-4 ККУ)

ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE OR OBTAINING AN UNLAWFUL BENEFIT BY A PERSON PROVIDING PUBLIC SERVICES (art. 365-2 and 368-4 of the Criminal Codex)

Анотація. У статті досліджено дефініції понять: «підкуп особи», «публічні послуги» (ст.ст. 365-2 та 368 ККУ). Виокремлено сукупність провідних ознак досліджуваних понять, а також основоположний зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину, що в подальшому матиме суттєве значення для удосконалення теоретичних і практичних аспектів під час запровадження оновлених відповідно європейських інституційних вимог антикорупційних положень кримінально-процесуального законодавства України.

Встановлено прогалини із запровадженого на практиці переліку імплементаційних базових положень європейських антикорупційних конвенцій у вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство, в частині виокремлення специфічних форм протиправної поведінки спеціального суб'єкта.

Вступ. В період воєнного стану (а це два з половиною роки) в Україні було істотно оновлено антикорупційне законодавство, однак оновлені дані Індексу сприйняття корупції станом на другий квартал 2024 року засвідчили, що держава все ж-таки не вдалося зробити значного прориву у боротьбі із корупційними діяннями (у публічній сфері зокрема) [1, с. 58–59].

Отже, кримінально-процесуальне законодавство акцентує увагу на необхідності вирішення проблеми із ефективного розроблення інноваційних методик удосконалення практики його запровадження в частині зловживання можливостями спеціального статусу особи, що надає публічні послуги, за кримінально-процесуальним правом України, із одночасною процедурою приведення його положень згідно вимог європейських антикорупційних стандартів.

Мета дослідження – дослідити дефініції понять «підкуп особи», «публічні послуги» (ст.ст. 365-2 та 368 ККУ), «здійснити кримінально-правову характеристику підкупу особи, яка надає публічні послуги, в якості теоретико-методологічного підґрунтя з метою подальшого удосконалення практики застосування нових антикорупційних положень кримінального законодавства України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є:

оновлене антикорупційне законодавство: Кримінальний Кодекс України (ККУ), Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про запобігання корупції», Кодекс України «Про Національне антикорупційне бюро України»;

праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у були розглянуті в контексті кримінально-правового аналізу злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [1–6; 9; 12; 17; 18].

Використання методів обумовлюється, перш за все, системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в єдиній юридичній площині. З метою досягнення сформованої мети статті виокремлено діалектичний підхід наукового пізнання та застосовано комплексну методологію інноваційних загальнонаукових сучасних напрямків, що знайшли своє застосування саме в юридичній науці. Так, формально-логічний метод був використаний з метою визначення дефініції

«публічні послуги» сутності судового контролю; метод юридичного аналізу – досліджуючи об'єкт та предмет підкупу; за допомогою порівняльно-правового методу було досліджено норми європейського законодавства

Результати. У науковій статті розглянуто та доповнено поняття «публічні послуги», «підкуп особи». Здійснено криміналістичну характеристику підкупу особи, що надає публічні послуги, що, у свою чергу, надало змогу ідентифікувати певні особливості відповідного складу злочину. Так, зокрема, на відміну від підкупу, передбаченого іншими ст. ст. 354, 368, 369 КК України, підкуп особи, що надає публічні послуги, за своєю сутністю може вчинятися тільки у формах пропозиції, отримання чи надання неправомірної вигоди.

Дослідивши дефініцію «публічні послуги», прийшли висновку: з поміж будь-яких інших споріднених вигів послуг, виокремлюються наступними сутнісними ознаками: а) спрямованість вектору на реалізацію суспільно-політичних та соціальних інтересів; б) необмеженість кола як потенційних, так й реальних споживачів відповідних послуг; в) виокремленість переліку з подальшими ефективними умовами надання на рівні законотворчих процесів.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях планується вести роботи над розширенням встановлених виняткових особливостей аналізованого складу злочину, що з криміналістичної точки зору має важливе теоретичне та практичне значення відповідно, а також покликані (особливості) сприяти подальшому удосконаленню практики застосування положень кримінально-процесуального законодавства відповідно європейському досвіду у частині притягнення до кримінальної відповідальності за підкуп особи, що надає публічні послуги.

Ключові слова: публічна послуга, підкуп особи, корупційні схеми, суб'єкт злочину, об'єкт злочину.

Summary. The article analyzes the definitions of the concepts: “bribery of a person”, ‘public services’ (Articles 365-2 and 368 of the CCU). The author identifies a set of leading features of the concepts under study, as well as the fundamental content of objective and subjective elements of the crime, which will be of significant importance for improving the theoretical and practical aspects of implementation of the anti-corruption provisions of the criminal procedure legislation of Ukraine updated in accordance with the European institutional requirements.

The author identifies the gaps in the list of implementing basic provisions of the European anti-corruption conventions in the national criminal procedure legislation which are currently in practice, in terms of distinguishing specific forms of unlawful behavior of a special subject.

Introduction. During the period of martial law (which is two and a half years), anti-corruption legislation in Ukraine was significantly updated, but updated data from the Corruption Perceptions Index as of the second quarter of 2024 showed that the state still failed to make a significant breakthrough in the fight against corruption (in the public sphere in particular) [1, p. 58–59].

Thus, criminal procedure legislation emphasizes the need to address the problem of effectively developing innovative methods to improve the practice of its implementation in terms of abuse of the special status of a person providing public services under the criminal procedure law of Ukraine, with the simultaneous procedure of bringing its provisions in line with the requirements of European anti-corruption standards.

Purpose. To carry out a forensic characterization of bribery of a person providing public services as a theoretical and methodological basis for further improvement of the practice of applying the new anti-corruption provisions of the criminal legislation of Ukraine

Materials and methods. The materials of the study are:

updated anti-corruption legislation: The Criminal Code of Ukraine (CCU), the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”, the Code of Ukraine “On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine”;

works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research in the context of criminal law analysis of crimes in the field of official activities and professional activities related to the provision of public services [1–6; 9; 12; 17; 18].

The methods used are primarily based on a systematic approach which makes it possible to study the issues in a single legal framework. With a view to achieving the stated purpose of the article, the author distinguishes the dialectical approach to scientific knowledge and applies a comprehensive methodology of innovative general scientific modern trends which have found their application in legal science. Thus, the formal logical method was used to define the definition of “public services” as the essence of judicial control; the method of legal analysis was used to study the object and subject matter of bribery; the comparative legal method was used to study the provisions of European legislation.

Results. The article examines and supplements the concepts of “public services” and “bribery of a person”. The author provides a forensic characterization of bribery of a person providing public services, which, in turn, made it possible to identify certain features of the relevant crime. Thus, in particular, unlike bribery provided for in other articles of the Criminal Code of Ukraine, bribery of a person providing public services, by its very nature, can be committed only in the form of offering, receiving or providing an unlawful benefit.

Having studied the definition of “public services”, we came to the conclusion that among any other related types of services, they are distinguished by the following essential features: a) the focus of the vector on the realization of socio-political and social interests; b) unlimited number of both potential and actual consumers of the relevant services; c) the separation of the list with further effective conditions for the provision at the level of lawmaking processes.

Discussion. In further scientific research, it is planned to work on expanding the established exceptional features of the analyzed corpus delicti, which from a forensic point of view is of important theoretical and practical importance, respectively, and which are also intended to further improve the practice of application of the provisions of criminal procedure legislation in accordance with the European experience in terms of criminalization of bribery of a person providing public services.

Key words: public service, bribery, abuse of power, corruption schemes, subject of crime, object of crime.

Постановка проблеми. Сукупність суттєвих змін, які було спрямовано на «модернізацію» кримінального законодавства, у частині оновлення його основних положень відповідно до європейських антикорупційних стандартів, активує термінову необхідність в подальшому розробленні найактуальніших питань з удосконалення практики його запровадження.

Характерним інструментарієм пізнання сутнісних процесів та специфіки обумовлених суспільно небезпечних діянь є їх криміналістична характеристика.

Отже, з метою надання правомірної криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 368-4 Кримінального кодексу України (надалі — ККУ) «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», провідного значення набуває комплексний юридичний аналіз відповідного складу злочину, адже досліджений механізм складу злочину як правової моделі спирається, перш за все, не тільки на визначений перелік ознак, зазначених у законі про кримінальну відповідальність: першоджерелами його розробки та подальшого функціонування є теоретичний аспект кримінального права та його процесуальна складова. Наразі, найефективніше запровадження положень кримінального законодавства на практиці спостерігаємо через призму узагальнення усталеної практики його застосування протягом сталого періоду. Досліджуючи дану проблему, щодо ст. 368-4 ККУ «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», приходимо до висновку, що станом на сьогодні, тим більше в умовах воєнного часу, нажалі спостерігаються прогалини як в теоретичній, так і в практичній частині ефективної реалізації цих положень ККУ України. Отже, криміналістична характеристика підкупу особи, що надає публічні послуги, є базовим «фундаментом» для ефективного запровадження оновлених антикорупційних положень чинного ККУ України, що особливо актуально за відсутності відповідної практики застосування в період воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження дефініції «публічні послуги» загалом та як складова термінологічного звороту «особа, яка надає публічні послуги» зосереджувала увагу для подальшого з'ясування наступних дослідників: С. Є. Абламського [1], О. В. Беха [2], О. Г. Білоконь [4], В. С. Боровікової [6], В. К. Грищука [9], В. В. Плекана [12], О. А. Файера [3], М. М. Яциніної [17], А. М. Яценка [18] та ін. Тим часом в теорії кримінально-процесуального права відповідне поняття не було поставлене комплексно на розгляд. Ми погоджуємося, що індивідуальні аспекти криміналістичної характеристики підкупу особи, що надає публічні послуги, все ж-таки частково були розглянуті в контексті кримінально-правового аналізу злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, й зокрема, у працях В. К. Грищука [9], В. В. Плекана

[12], М. М. Яциніної [17] та деяких інших дослідників. Однак специфічних досліджень, які б були спрямовані на розширення криміналістичної характеристики підкупу особи, що надає публічні послуги, станом на сьогодні нажалі не відбулося.

Мета дослідження — дослідити дефініції понять «підкуп особи», «публічні послуги» (ст.ст. 365-2 та 368 ККУ), «здійснити кримінально-правову характеристику підкупу особи, яка надає публічні послуги, в якості теоретико-методологічного підґрунтя з метою подальшого удосконалення практики застосування нових антикорупційних положень кримінального законодавства України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є:

- оновлене антикорупційне законодавство: Кримінальний Кодекс України (ККУ), Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про запобігання корупції», Кодекс України «Про Національне антикорупційне бюро України»;
- праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження й були розглянуті в контексті кримінально-правового аналізу злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Використання методів обумовлюється, перш за все, системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в єдиній юридичній площині. З метою досягнення сформованої мети статті виокремлено діалектичний підхід наукового пізнання та застосовано комплексну методологію інноваційних загальнонаукових сучасних напрямків, що знайшли своє застосування саме в юридичній науці. Так, формально-логічний метод був використаний з метою визначення дефініції «публічні послуги» сутності судового контролю; метод юридичного аналізу — досліджуючи об'єкт та предмет підкупу; за допомогою порівняльно-правового методу було досліджено норми європейського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Під публічними послугами у ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» ККУ розуміються: а) адміністративні послуги, які надаються органами державної влади, державними підприємствами, установами і організаціями, а також органами місцевого самоврядування під час здійснення делегованих повноважень та згідно з переліком, про які ми зазначали вище; б) послуги, які надаються на професійній основі так званими «самозайнятими особами», у тому числі особами, які здійснюють належну професійну діяльність та під час здійснення своєї професійної діяльності; в) послуги, що надаються юридичними особами приватного права.

Виокремимо кваліфікуючі ознаки 368-4 статті ККУ: а) вчинене повторно; б) за попередньою змовою групою осіб; в) поєднане з вимаганням неправомірної вигоди. При цьому варто наголосити: вимагання

неправомірної вигоди означає викладену у рішучій формі особою, яка надає публічні послуги, пропозицію надати їй чи третій особі неправомірну вигоду.

Так, безпосереднім об'єктом підкупу особи, яка надає публічні послуги, є законна діяльність таких осіб.

Об'єктивна сторона, передбаченого ч. 1 ст. 368-4 КК, полягає у таких діях, як: 1) пропозиція неправомірної вигоди; 2) надання неправомірної вигоди; 3) передача неправомірної вигоди.

Суб'єктами кримінального правопорушення за цією статтею виступають: ч. 1 і 2 — будь-яка осудна особа старше 16 років, у тому числі іноземці, які не проживають в Україні постійно, але запропонували, пообіцяли, взяли або надали хабар громадянам України (ч. 2 ст. 8 КК); ч. 1–4 включно — суб'єкти надання публічних послуг [8].

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом (винний усвідомлював протизаконний характер своїх дій, усвідомлював можливість суспільно небезпечних наслідків і бажав їх настання).

Надалі зробимо характеристику переліку підстав за настання відповідальності 368-4 статті ККУ. Отже, судова практика виходить з того, що відповідальність за одержання неправомірної вигоди настає незалежно від того чи вчинила особа, яка надає публічні послуги, дії або допустила бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи, а також чи мала намір виконувати цю умову. При цьому, наприклад, дії особи, яка надає публічні послуги, можуть бути як незаконними, так і законними, що входять до кола її професійних повноважень, здійснюються в установленому порядку тощо. Окрім того, відповідальність за одержання неправомірної вигоди настає незалежно від того, коли була одержана неправомірна вигода, тобто до чи після вчинення особою, яка надає публічні послуги, дій або її бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи. Наприклад, якщо ж особа, яка надає публічні послуги, виконала певні дії, спрямовані на одержання неправомірної вигоди, але її не одержала з причин, які не залежали від її волі, тоді вчинене слід кваліфікувати як замах на підкуп особи, яка надає публічні послуги [8].

Штрафні санкції за ч. 1 стаття 368-4 ККУ: пропозиція чи обіцянка аудиту, нотаріусу, оцінювачу, іншій особі, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій), надати йому/їй або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди або прохання її надати за вчинення особою, яка надає публічні послуги, дій або її бездіяльність з використанням наданих їй

повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи — караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк [8].

Штрафні санкції за ч. 2 стаття 368-4 ККУ: ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою, — караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до чотирьох років, або позбавленням волі на той самий строк [8].

Штрафні санкції за ч. 3 стаття 368-4 ККУ: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання аудиту, нотаріусом, приватним виконавцем, експертом, оцінювачем, третейським суддею або іншою особою, яка провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежним посередником чи арбітром під час розгляду колективних трудових спорів неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи — караються штрафом від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк від одного до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [8].

В площині юридичної практики склад злочину має кваліфікаційне значення: а) його використовують для зіставлення фактичних ознак вчиненого діяння і ознак, передбачених законом; б) склад злочину визначає послідовність аналізу та доведення наявності відповідних ознак; в) з урахуванням виду складу злочину визначають обов'язкові ознаки для конкретного складу злочину; г) вид складу злочину враховують при встановленні моменту закінчення відповідного посягання; д) вид складу злочину дає змогу визначати чи охоплювати вчинене однією кримінально-правовою нормою чи відбувається сукупність злочинів [6, с. 15–16].

Отже, досліджуючи об'єкт підкупу особи, що надає публічні послуги, встановлюємо, що ним є врегульована законодавчими нормами специфічна діяльність відповідних осіб. Зупинимось на детальному з'ясуванні та уточненні базових категорій, таких як професійна діяльність та публічні послуги.

Дефініція «професійна діяльність» у працях науковців зустрічається вибірково, натомість Грищуком В.К. [9, с. 236] приділено значну увагу дослідженню поняття «професійна кваліфікація», Плекан В.В. [12, с. 67] досліджував дефініцію «про-

фесійна орієнтація», «професійна компетентність» та «незалежна професійна діяльність» вивчалися Яциніною М. М. [17, с. 59].

О. А. Файер [3, с. 128–129] у своїх дослідженнях доходить висновку, що професійна діяльність — це така діяльність, яка, по-перше, здійснюється особами-професіоналами, особливі ознаки яких визначені Класифікатором професій; по-друге, їх діяльність може спричинити шкоду третім особам. Для правильної оцінки діяльності, як професійної, необхідно встановити наявність її структурних елементів й насамперед, таких як масовість, особлива відповідальність осіб, які здійснюють професійну діяльність, високі вимоги до таких осіб з боку суспільства, інтелектуальний характер тощо.

Прогалини в чинному законодавстві, а саме відсутність у нормах закріпленого поняття публічних послуг значно впливає на ефективність практики застосування КК в частині ймовірності притягнення до кримінальної відповідальності за підкуп особи, що надає публічні послуги. У національному законодавстві перелік окремих платних публічних послуг із законодавчо врегульованим порядком їх надання наводиться у розрізних нормативно-правових актах.

Беручи до уваги факт відсутності законодавчої дефініції поняття публічних послуг, науковцями було зроблено достатню кількість спроб щодо розроблення наукової дефініції відповідного поняття. Так, наприклад, Є. Талапіна та Ю. Тіхоміров виділяють такі сутнісні ознаки публічних послуг: а) спрямованість послуг на реалізацію суспільних інтересів; б) необмежене коло користувачів такими послугами; в) надання таких послуг органом державної, муніципальної влади або іншим суб'єктом; г) базуються як на публічній, так і на приватній власності [4].

Роблячи акцент на юридично-правовій значущості державних послуг, розрізняють їх два види: а) послуги, що виражаються у вчиненні юридичних дій (державна реєстрація суб'єктів, об'єктів, фактів, дій, ліцензування, атестація, акредитація, видача дозволів тощо); б) послуги, що виражаються у вчиненні фактичних дій (консультування, надання медичної допомоги, надання інформації з інформаційних баз даних тощо) [5].

Натомість М. І. Хавронюк наголошує, що публічними послугами можна вважати лише такі, які «синтезуються» публічним сектором (мається на увазі органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної та комунальної форми власності), а в деяких виокремлених випадках — приватним сектором за умови несення відповідальності публічним сектором (публічної влади) й відповідно за обумовлений рахунок специфічних публічних коштів (мається на увазі кошти державного та місцевих бюджетів).

Продовжимо працювати над виокремленням виду публічних послуг в залежності від суб'єкта,

що надає публічні послуги або уповноважений здійснювати нагляд за дедлайном та ефективністю їх надання відповідно надання. Виокремимо два основоположних види публічних послуг: а) державні, що надаються органами державної влади (переважно виконавчої), державними підприємствами, установами, організаціями, органами місцевого самоврядування в порядку виконання делегованих державою повноважень за рахунок коштів Державного бюджету; б) муніципальні послуги, що надаються органами місцевого самоврядування, органами виконавчої влади та підприємствами, установами, організаціями в порядку виконання делегованих органами місцевого самоврядування повноважень за рахунок коштів місцевого бюджету [9, с. 73–74].

Звернемось до подальшого трактування дефініції «публічні послуги» на законодавчому рівні, а саме: публічні послуги згідно зі ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» ККУ розуміються: а) адміністративні послуги, які надаються органами державної влади, державними підприємствами, установами і організаціями, а також органами місцевого самоврядування під час здійснення делегованих повноважень та згідно з переліком, про які ми зазначали вище; б) послуги, які надаються на професійній основі так звані «самозайнятими особами», у тому числі особами, які здійснюють належну професійну діяльність та під час здійснення своєї професійної діяльності; 3 — послуги, що надаються юридичними особами приватного права [16, с. 131–132].

Підкуп, який може надаватися у вигляді специфічної форми, а саме: спрямування неправомірної вигоди службовій особі, має на меті передати (переслати) саме винятковій особі, яка наділена компетенцією з надання публічних послуг, або третій особі, або будь-якій іншій особі за вчинення відповідною особою, що відповідно законодавчо правомочна надавати публічні послуги, сукупність певних дій або навпаки її бездіяльність із подальшим застосуванням на практиці та використанням наданих їй повноважень в інтересах тієї особи, яка саме компетентна надавати відповідну вигоду, або ж, заважаючи на індивідуальний випадок — на користь третьої особи.

Законодавство звужує «обсяг відповідальності» особи, що надає публічні послуги, за одержання неправомірної вигоди третьою особою, у специфічному випадку, саме коли відповідна вигода була надана без відома особи, що надає публічні послуги — в даному випадку відповідна особа не нести кримінальну відповідальність [13; 14]. Даний факт може доказово свідчити про те, що особа, яка надає публічні послуги, дійсно не могла надавати подальшої згоди на одержання неправомірної вигоди третім особам за відповідне вчинення дій або бездіяльність з подальшим використанням особою, що надає публічні послуги, в рамках законодавчо обмежених їй повноважень в інтересах саме того,

хто намагається надає відповідну вигоду, або ж в інтересах третьої особи.

Досвід процесуальної практики свідчить про те, що відповідальність за одержання неправомірної вигоди настає незалежно від того, чи дійсно вчинила особа, що надає публічні послуги, дії або ж мала необережність на професійному рівні допустити бездіяльність із застосуванням делегованих їй повноважень в інтересах того, хто саме надає відповідну вигоду, або ж, як було зазначено нами вище, в інтересах третьої особи, а також додатково, чи взагалі мала дієвий намір виконувати цю умову в майбутньому [16]. Беручи до уваги той випадок, коли відповідна особа, що надає публічні послуги, все ж-таки вирішила прийняти неправомірну вигоду, навіть у значних розмірах, однак при цьому не усвідомлюючи, що саме за це вона повинна вчинити комплекс конкретних дій або утриматися від їх застосування із одночасним використанням делегованих на законодавчому рівні їй повноважень, в такому випадку дана особа об'єктивно не розглядається законодавством саме як суб'єкт злочину, передбаченого ст.ст. 368-4, 365-2 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» ККУ.

Предметом підкупу особи, що надає публічні послуги, є неправомірна вигода — це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав. Отже, зміст поняття «неправомірна вигода» визначають три обов'язкові ознаки: 1) неправомірною вигодою можуть бути лише такі предмети, як грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи; 2) ці предмети пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав [8].

Досліджуючи предмет підкупу особи, яка надає публічні послуги, ним є неправомірна вигода — фінанси або будь-яке інше майно, переваги, пільги, бонуси, знижки, скидки, послуги, нематеріальні активи, які можуть пропонувати, обіцяти, надавати або одержувати, не маючи одночасно на те законних підстав. Отже, аналізуючи зміст поняття «неправомірна вигода», виокремимо три основні обов'язкові ознаки: 1) неправомірною вигодою можуть бути лише такі предмети, як фінанси (грошові кошти — готівкові або безготівкові), або будь-яке інше майно, переваги, бонуси, пільги, знижки, скидки, послуги, нематеріальні активи; 2) вищезгадані предмети можуть як пропонуватися, так і бути обіцяними, надані або отримані без законних на те підстав.

Надалі звернемося до характеристики саме суб'єкту злочину, передбаченого ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» ККУ України, який носить диференційний характер залежно від форми, у якій виражається сам підкуп. Так, виявляємо, що у випадку підкупу у специфічній формі формування пропозиції та відповідно надання неправомірної вигоди особі, що надає публічні послуги, або будь-якій

третьої особі, суб'єкт злочину матиме загальні ознаки (суб'єктом отримання неправомірної вигоди може бути тільки специфічна особа, а саме: особа, що надає публічні послуги. В іншому випадку, аналізуючи диспозицію ч. 3 ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» ККУ України, кваліфікувати в її абсолютному значенні, то, наприклад, отримання неправомірної вигоди арбітражним керуючим не може кваліфікуватися за ч. 3 ст. 368-4 ККУ України. Натомість чинна пропозиція щодо надання неправомірної вигоди арбітражному керуючому або будь-якій третій особі за вчинення особою, що надає публічні послуги, дії або її бездіяльність із застосуванням на практиці законодавчо делегованих повноважень в інтересах того, хто може пропонувати чи надавати відповідну вигоду, — або в інтересах будь-якої третьої особи, за виключенням інших обов'язкових ознак складу злочину, може тягнути за собою кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 368-4 ККУ України.

Додатковою особливістю, що може уточнювати правильність криміналістичної оцінки діяння, вчиненого особою, що надає публічні послуги, — це безпосередній час його вчинення. Досліджуючи, наприклад, підкуп у формі виняткової пропозиції чи надання неправомірної вигоди третейському судді, або зловживання третейським суддею своїми делегованими повноваженнями, приходимо до висновку, що одним із найважливіших елементів (обов'язковою об'єктивною ознакою) виступатиме саме час здійснення підкупу щодо відповідної категорії осіб, що надають публічні послуги, тобто в процесі здійснення третейським суддею своїх безпосередніх функціональних обов'язків.

Впровадження третейськими суддями своїх делегованих законодавством повноважень на практиці відбувається й триває не тільки тоді, коли останні перебувають у засіданні, а й протягом дії професійного контракту між сторонами у справі.

Однак, з подальшою метою отримання неправомірної вигоди третейським суддею, час все ж-таки не являється визначною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» ККУ України. Беручи до уваги відповідний факт, враховуємо до прикладу: арбітр може бути притягнений до кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» ККУ України в разі отримання ним неправомірної вигоди, якщо таке даний факт мав місце під час розгляду трудових спорів.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що перелік вищезгаданих, на перший погляд, незначних розбіжностей у формулюваннях диспозицій відповідних кримінально-правових норм створюють деякі ускладнення в дієвій практиці запровадження переліку відповідних положень кримінального законодавства щодо підкупу особи, що надає публічні послуги.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Здійснено криміналістичну характеристику підкупу особи, що надає публічні послуги, що, у свою чергу, надало змогу ідентифікувати певні особливості відповідного складу злочину. Так, зокрема, на відміну від підкупу, передбаченого іншими ст. ст. 354, 368, 369 КК України, підкуп особи, що надає публічні послуги, за своєю сутністю може вчинятися тільки у формах пропозиції, отримання чи надання неправомірної вигоди.

Дослідивши дефініцію «публічні послуги», прийшли висновку: з поміж будь-яких інших споріднених видів послуг, виокремлюються наступними сутнісними ознаками: а) спрямованість вектору на реалізацію суспільно-політичних та соціальних інтересів; б) необмеженість кола як потенційних, так й реальних споживачів відповідних послуг; в) виокремленість переліку з подальшими ефективними умовами надання на рівні законотворчих процесів; г) суб'єктами надання відповідних послуг є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної та комунальної

форми власності, а в деяких незначних випадках — представники приватного сектору, що здійснюють відповідну діяльність на засадах відповідальності за їх дії публічного сектору (публічної влади) та за фінанси національного чи місцевих бюджетів.

Чинне кримінальне законодавство передбачає кримінальну відповідальність за пропозицію чи спрямування неправомірної вигоди суб'єкту — як от: члену трудового арбітражу та арбітражному керуючому. Однак за факт отримання неправомірної вигоди кримінальну відповідальність може нести лише арбітр, а що є немалозначно — під час розгляду ним колективних трудових спорів. Встановлено ряд виняткових особливостей аналізованого складу злочину, що з криміналістичної точки зору має важливе теоретичне та практичне значення відповідно, а також покликані (особливості) сприяти подальшому удосконаленню практики застосування положень кримінально-процесуального законодавства відповідно європейському досвіду у частині притягнення до кримінальної відповідальності за підкуп особи, що надає публічні послуги.

Література

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. С. 58–59.
2. Бех О. В. Злочини у сфері службової діяльності — як кримінальні прояви корупції. *Електронний репозитарій НАВС*. С. 311–316. URL: <https://cutt.ly/J5xvX5N> (дата звернення: 15.07.2024).
3. Файер О. А. Поняття професійної діяльності та її структурні елементи. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3 (31). С. 128–129.
4. Білоконь О. Г. Заохочення позитивної посткримінальної поведінки за підкуп у законодавстві зарубіжних держав. *Law & Society*. 2021. Issue 4. Р. 38–47.
5. Борисов В. І. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері службової діяльності за новим Кримінальним кодексом України: збірн. мат-лів міжнар. наук.-практ. семінару (м. Харків, 11–12 трав. 2001 р.). Харків, 2003. С. 37–39.
6. Боровікова В. С., Якімова С. В. Види підкупу як кримінально караного корупційного правопорушення в Україні. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. юридична*. 2015. Вип. 3. С. 222–233. URL: <https://cutt.ly/UHLo7c3> (дата звернення: 15.07.2024).
7. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України з метою забезпечення невідворотності покарання за корупційні кримінальні правопорушення: проект Закону України» (реєстр. № 5137 від 23.02.2021). URL: <https://cutt.ly/85xER3a> (дата звернення: 17.07.2024).
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://cutt.ly/t5xEMhh> (дата звернення: 15.07.2024).
9. Гришук В. К. Кримінальне право України : Загальна частина : навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2006. 568 с.
10. Індекс сприйняття корупції: динаміка останніх 5 років. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://cutt.ly/K5xROzh> (дата звернення: 17.07.2024).
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком інтер, 2018. 1104 с.
12. Плекан В. В. Кримінальна відповідальність за посередництво у надвнні та (або) одержанні неправомірної вигоди: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.08; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2016. 21 с.
13. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією». URL: <https://cutt.ly/o5xO8lR> (дата звернення: 15.07.2024).
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18.04.2013 № 221-VII. URL: <https://cutt.ly/K5xP9Ca> (дата звернення: 15.07.2024).

15. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://cutt.ly/85xSazf> (дата звернення: 19.07.2024).
16. Судова практика в справах про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / за ред. К.П. Задой. Київ : Аграр Медіа Груп, 2014. 135 с.
17. Яциніна М.М. Зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за Кримінальним кодексом України (ст. ст. 364, 364-1, 365-2 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Львів, 2021. 241 с.
18. Яценко А.М. Заходи кримінально-правового характеру: теорія та практика застосування: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. 356 с.

References

1. Ablamskyi S. Ye. Zakhyst prav i zakonnykh interesiv poterpiloho u kryriminalnomu provadzhenni: monohrafiia / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. O. O. Yukhna. Kharkiv: Panov, 2015. S. 58–59 [in Ukrainian].
2. Bekh O. V. Zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti — yak kryriminalni proiavy koruptsii. *Elektronnyi repozytarii NAVS*. S. 311–316. URL: <https://cutt.ly/J5xvX5N> [in Ukrainian].
3. Faiier O. A. Poniattia profesiinoi diialnosti ta yii strukturni elementy. *Universytetski naukovy zapysky*. 2009. № 3 (31). S. 128–129 [in Ukrainian].
4. Bilokon O. H. Zaokhochennia pozytyvnoi postkryriminalnoi povedinky za pidkup u zakonodavstvi zarubizhnykh derzhav. *Law & Society*. 2021. Issue 4. P. 38–47 [in Ukrainian].
5. Borysov V. I. Kryriminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti za novym Kryriminalnym kodeksom Ukrainy: zbirn. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. seminaru (m. Kharkiv, 11–12 trav. 2001 r.). Kharkiv, 2003. S. 37–39 [in Ukrainian].
6. Borovikova V. S., Yakymova S. V. Vidy pidkupu yak kryriminalno karanoho koruptsiinoho pravoporushennia v Ukraini. *Nauk. visn. Lviv. derzh. un-tu vnutr. sprav. Ser. yurydychna*. 2015. Vyp. 3. S. 222–233. URL: <https://cutt.ly/UHLo7c3> [in Ukrainian].
7. Vysnovok na projekt Zakonu Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Kryriminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryriminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy z metoiu zabezpechennia nevidvorotnosti pokarannia za koruptsiini kryriminalni pravoporushennia: projekt Zakonu Ukrainy” (reiestr. № 5137 vid 23.02.2021). URL: <https://cutt.ly/85xER3a> [in Ukrainian].
8. Kryriminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://cutt.ly/t5xEMhh> [in Ukrainian].
9. Hryshchuk V. K. Kryriminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: navch. posib. dlia studentiv yuryd. fak. vyshch. navch. zakl. Kyiv: Vyd. dim “In Yure”, 2006. 568 s. [in Ukrainian].
10. Indeks spryiniattia koruptsii: dynamika ostannikh 5 rokiv. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://cutt.ly/K5xROzh> [in Ukrainian].
11. Naukovo-praktychnyi komentar Kryriminalnoho kodeksu Ukrainy / Za zah. red. O. M. Dzhuzhi, A. V. Savchenka, V. V. Chernieia. Kyiv: Yurinkom inter, 2018. 1104 s. [in Ukrainian].
12. Plekan V. V. Kryriminalna vidpovidalnist za poserednytstvo u nadvnni ta (abo) oderzhanni nepravomirnoi vyhody: avtoref. ... dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 2016. 21 s. [in Ukrainian].
13. Poiasniuvalna zapyska do projektu Zakonu Ukrainy “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pryvedennia natsionalnoho zakonodavstva u vidpovidnist zi standartamy Kryriminalnoi konventsii pro borotbu z koruptsiieiu”. URL: <https://cutt.ly/o5xO8lR> [in Ukrainian].
14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pryvedennia natsionalnoho zakonodavstva u vidpovidnist iz standartamy Kryriminalnoi konventsii pro borotbu z koruptsiieiu: Zakon Ukrainy vid 18.04.2013 № 221-VII. URL: <https://cutt.ly/K5xP9Ca> [in Ukrainian].
15. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://cutt.ly/85xSazf> [in Ukrainian].
16. Sudova praktyka v spravakh pro zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, poviazanoi z nadaniem publicznykh posluh: okremi tendentsii, problemy ta perspektyvy vdoskonalennia / za red. K. P. Zadoi. Kyiv: Ahrar Media Hrup, 2014. 135 s. [in Ukrainian].
17. Yatsynina M. M. Zlovzhyvannia vladoiu, sluzhbovym stanovyschem abo povnovazhenniamy za Kryriminalnym kodeksom Ukrainy (st. st. 364, 364-1, 365-2 KК Ukrainy): dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08: Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Lviv, 2021. 241 s. [in Ukrainian].
18. Yashchenko A. M. Zakhody kryriminalno-pravovoho kharakteru: teoriia ta praktyka zastosuвання: dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.08: Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2014. 356 s. [in Ukrainian].

УДК 343.1:340.5

Дуюнова Тетяна Василівна

*доктор економічних наук, кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та європейської інтеграції*

Державний біотехнологічний університет

Duiunova Tetiana

Doctor of Economics, PhD in Law, Associate Professor,

Head of the Department of Law and European Integration

State Biotechnology University

ORCID: 0000-0002-7217-4363

Півненко Людмила Володимирівна

старший викладач кафедри права та європейської інтеграції

Державний біотехнологічний університет

Pivnenko Liudmyla

Senior Lecturer of the Department of Law and European Integration

State Biotechnology University

ORCID: 0000-0001-5564-0273

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10075

ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОВОЇ СИСТЕМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ (КРАЇНИ ЄС)

EFFICIENCY OF THE COURT SYSTEM IN CRIMINAL PROCEEDINGS: COMPARATIVE ANALYSIS OF DIFFERENT LEGAL SYSTEMS (EU COUNTRIES)

Анотація. Вступ. Ефективність судової системи у кримінальному провадженні є показником високого рівня правопорядку та справедливості в країні. Вивчення і порівняльний аналіз правових систем різних країн ЄС має на меті розкрити особливості їх функціонування та вдосконалення національного судово-процесуального механізму. Цей аналіз охоплює різні елементи кримінального провадження, зокрема швидкість розгляду справ, рівень доступності до правосуддя, захист прав обвинувачених та потерпілих, а також незалежність суддів.

Дослідження також враховує вплив соціально-економічних та політичних факторів на функціонування судової системи. Економічна стабільність та рівень фінансування визначають можливості належного забезпечення судової системи ресурсами та кваліфікованими кадрами. Політичний вплив характеризується рівнем незалежності суддів та відсутністю корупції. Цей показник впливає на справедливе та неупереджене судочинство. Зважаючи на це, автори досліджують, як різні країни ЄС долають проблеми, які перед ними постають та які заходи вживають для зміцнення власної судової системи.

Мета. Метою дослідження є аналіз ефективності судової системи у кримінальному провадженні в країнах ЄС з метою адаптації цінного досвіду до вітчизняної правової системи.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові основи забезпечення функціонування судової системи у кримінальному провадженні України та країн ЄС; 2) праці вітчизняних авторів, що проводять свої науково-практичні дослідження у сфері кримінального права та процесу, зокрема щодо ефективності судової системи у процесі розгляду кримінальних справ.

В процесі дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики складових судового процесу та функцій судової системи кримінальних справ, а також визначення критеріїв ефективності судової системи у кримінальному провадженні для аналізу та порівняння); формалізації, аналізу та синтезу (для побудови схеми формування судової інформації про кримінальні справи у правовій системі країн ЄС);

логічного узагальнення результатів (формулювання висновків щодо ефективності судової системи у різних правових системах країн ЄС, а також їх роль для вітчизняного судочинства).

Результати. Результати дослідження можуть використовуватися для розробки рекомендацій щодо вдосконалення національної судової системи, підвищення її ефективності та забезпечення високих стандартів правосуддя. Запропоновані заходи та рекомендації сприятимуть зменшенню тривалості судових процесів, покращенню доступності правосуддя та зміцненню незалежності судової влади. Цей показник є надзвичайно важливим кроком для забезпечення правопорядку і справедливості в Україні. Особлива увага в процесі дослідження приділялася організаційним та процесуальним аспектам судових систем, які можуть бути корисними для вдосконалення вітчизняного кримінального провадження.

Перспективи. Вивчення досвіду ЄС дозволяє сформулювати рекомендації для реформування судової системи України з метою підвищення її ефективності та справедливості. Це дослідження сприяє глибшому розумінню підходів до організації судової системи та їх адаптації до вітчизняних умов. Вивчення правових систем країн ЄС допомагає встановити оптимальні умови у сфері кримінального провадження, які можна інтегрувати в українське законодавство. Аналіз різних правових систем допомагає визначити головні елементи, що впливають на швидкість, якість та неупередженість судових процесів.

Запозичення європейської практики сприятиме підвищенню прозорості та зміцненню довіри до судової системи в Україні. Окрім того, вивчення досвіду ЄС допомагає встановити ефективні механізми захисту прав підозрюваних та обвинувачених, а це є важливим елементом справедливого судочинства. Результати цього дослідження можуть використовуватися для підготовки рекомендацій щодо професійного навчання суддів та підвищення їхньої кваліфікації. Таким чином, порівняльний аналіз правових систем країн ЄС є важливим кроком до вдосконалення судової системи України.

Ключові слова: кримінальне провадження, судова система, судовий процес, суд, правова система.

Summary. Introduction. The effectiveness of the judicial system in criminal proceedings is an indicator of the high level of law and order and justice in the country. The study and comparative analysis of the legal systems of different EU countries aims to reveal the peculiarities of their functioning and improvement of the national judicial and procedural mechanism. This analysis covers various elements of criminal proceedings, including the speed of processing cases, the level of access to justice, the protection of the rights of the accused and victims, as well as the independence of judges.

The study also takes into account the influence of socio-economic and political factors on the functioning of the judicial system. Economic stability and the level of funding determine the possibilities of properly providing the judicial system with resources and qualified personnel. Political influence is characterized by the level of independence of judges and the absence of corruption. This indicator affects fair and impartial justice. With this in mind, the authors examine how different EU countries are overcoming the challenges they face and what measures they are taking to strengthen their own judicial systems.

Purpose. The purpose of the study is to analyze the effectiveness of the judicial system in criminal proceedings in EU countries with the aim of adapting valuable experience to the domestic legal system.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal bases for ensuring the functioning of the judicial system in criminal proceedings in Ukraine and EU countries; 2) works of domestic authors conducting their scientific and practical research in the field of criminal law and process, in particular regarding the effectiveness of the judicial system in the process of consideration of criminal cases.

The following scientific methods were used in the research process: theoretical generalization and grouping (to characterize the components of the judicial process and the functions of the judicial system in criminal cases, as well as to determine the criteria for the effectiveness of the judicial system in criminal proceedings for analysis and comparison); formalization, analysis and synthesis (to build a scheme for forming judicial information on criminal cases in the legal system of EU countries); logical generalization of the results (formulation of conclusions regarding the effectiveness of the judicial system in various legal systems of the EU countries, as well as their role for the domestic judiciary).

The results. The results of the study can be used to develop recommendations for improving the national judicial system, increasing its efficiency and ensuring high standards of justice. The proposed measures and recommendations will contribute to reducing the duration of court proceedings, improving access to justice and strengthening the independence of the judiciary. This indicator is an extremely important step for ensuring law and order and justice in Ukraine. Special attention in the research process was paid to organizational and procedural aspects of judicial systems, which can be useful for improving domestic criminal proceedings.

Discussion. Studying the experience of the EU makes it possible to formulate recommendations for reforming the judicial system of Ukraine in order to increase its efficiency and fairness. This study contributes to a deeper understanding of approaches to the organization of the judicial system and their adaptation to domestic conditions. Studying the legal systems of EU countries helps to establish optimal conditions in the field of criminal proceedings, which can be integrated into Ukrainian legislation. An analysis of different legal systems helps to identify the main elements affecting the speed, quality and impartiality of judicial processes. Borrowing European practice will help reduce corruption, increase transparency, and strengthen confidence in the judicial system in Ukraine.

In addition, studying the experience of the EU helps to establish effective mechanisms for the protection of the rights of suspects and accused persons, which is an important element of a fair trial. The results of this study can be used to prepare recommendations for professional training of judges and improving their qualifications. Thus, a comparative analysis of the legal systems of the EU countries is an important step towards improving the judicial system of Ukraine.

Key words: criminal proceedings, court system, court process, court, legal system.

Постановка проблеми. Ефективність судової системи у кримінальному провадженні є чинником, який забезпечує правопорядок та справедливість в будь-якому суспільстві. В Україні ця проблема постає особливо актуально на тлі подій, пов'язаних із реформуванням правової системи та боротьбою з корупцією. Незважаючи на проведені реформи, українська судова система все ще час від часу зіштовхується з низкою проблем, серед яких чільне місце посідають проблеми, пов'язані із затягуванням розгляду матеріалів, неналежною доступністю до правосуддя для деяких верств населення, низький рівень захисту прав учасників кримінального провадження. Для подолання цих та низки інших проблем важливо вивчити досвід провідних країн ЄС, які досягли значного успіху у розбудові ефективної судової системи. Порівняльний аналіз правових систем Німеччини, Франції та Англії допоможе встановити фактори, які впливають на ефективність судочинства та можуть бути адаптовані до українського законодавства. Також важливо врахувати вплив соціально-економічних та політичних чинників на функціонування судової системи. Вивчення означених аспектів допоможе розробити конкретні рекомендації для покращення здійснення вітчизняного кримінального судочинства. Таким чином, дослідження сприятиме підвищенню якості правосуддя в Україні та забезпеченню справедливого судового розгляду для всіх громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням визначеного питання займалася низка вітчизняних науковців. Москвич Л. М. [1] у власному дослідженні звертає увагу на ефективність судової системи та її вплив на вітчизняну і міжнародну практику розгляду кримінальних проваджень. Лазоренко Є. Ю. [5] досліджує генезис повноважень Верховного суду в кримінальному судочинстві на прикладі деяких країн світу. Подібне дослідження проводить і Калатур М. [6]. Окрім того, Черепій П. М. [8] досліджує особливості кримінального судочинства ФРН, а Самощенко І. В. [9] проводить аналіз кримінального покарання фізичних осіб в Англії.

Зважаючи на наукові напрацювання з теми, питання щодо ефективності функціонування судової системи у кримінальному провадженні різних країн ЄС залишається не розкритим, і потребує додаткового дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз ефективності судової системи у кримінальному провадженні в країнах ЄС з метою адаптації цінного досвіду до вітчизняної правової системи.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові основи забезпечення функціонування судової системи у кримінальному провадженні України та країн ЄС; 2) праці вітчизняних авторів, що проводять свої науково-практичні дослідження у сфері кримінального права та процесу, зокрема щодо ефективності судової системи у процесі розгляду кримінальних справ.

В процесі дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики складових судового процесу та функцій судової системи кримінальних справ, а також визначення критеріїв ефективності судової системи у кримінальному провадженні для аналізу та порівняння); формалізації, аналізу та синтезу (для побудови схеми формування судової інформації про кримінальні справи у правовій системі країн ЄС); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків щодо ефективності судової системи у різних правових системах країн ЄС, а також їх роль для вітчизняного судочинства).

Виклад основного матеріалу. Інтерес до проблеми визначення стандартів ефективності судової системи є особливо актуальним тоді, коли виникає усвідомлення, що зосередження лише на кризових явищах без пошуку відповіді на питання щодо природи суду в демократичному суспільстві та його функціонування є непродуктивним. Громадяни мають сприймати суд як реальний інструмент захисту цінностей демократичного суспільства. Не існує єдиного та універсального методу для визначення таких стандартів; у кожній країні вони розробляються із врахуванням певної специфіки.

Належне визначення стандартів ефективності судової системи для України є актуальним завданням, яке активно обговорюється в практичній площині. Це пов'язано з тим, що в публічному та політичному дискурсі щодо цієї системи домінують питання її структури та механізмів функціонування, тоді як проблема результатів діяльності судів залишається недостатньо дослідженою. Підсилена занепокоєність суспільства та самих суддів станом справ у судовій системі, особливо зменшення рівня суспільної довіри до судів, спонукає науковців до визначення реалістичних і практично корисних результатів діяльності цієї гілки влади [1, с. 87].

Судочинство є самостійною галуззю в діяльності держави та різнобічною, специфічною сферою, в якій чільну роль відіграють суди як державні органи. Вони мають закріплене конституційно (стаття 124 Конституції України [2]) виключне повноваження здійснювати правосуддя в Україні. Основна функція органів судової влади полягає у здійсненні правосуддя, що включає відновлення справедливості законним шляхом через постановлення судом обґрунтованого рішення та його виконання.

Варто наголосити на тому, що поняття судочинства у широкому розумінні не обмежується лише реалізацією судами таких повноважень у процесуальному порядку, а виходить далеко за формальні рамки процесу і охоплює питання організації судової влади загалом, суддівського самоврядування, структури судової системи, її функціонування та фінансування, взаємовідносини між судами та органами судової влади з органами законодавчої та виконавчої влади, правила призначення суддів, їх кар'єрний

розвиток, поведінку, відповідальність за порушення та звільнення з посади. Всі ці елементи є частинами єдиного механізму, спрямованого на забезпечення функціонування ефективної та доступної судової системи. Існування такої системи є важливим для будь-якої демократичної країни, оскільки держава зобов'язується забезпечити своїм громадянам практичну реалізацію основоположного конституційного права на судовий захист [3, с. 9].

Правова система Франції є типовим представником континентальної правової системи. Вона ґрунтується на римському праві і містить кодифіковане законодавство, яке має вищу юридичну силу. Основними джерелами права є закони, кодифіковані у Цивільному, Кримінальному, Торговому кодексах. Суди в такій системі застосовують закон, керуючись його буквальним змістом і попередніми судовими рішеннями, не створюючи нове право. Французька правова система характеризується чіткою ієрархією норм та судових інстанцій, що забезпечує стабільність і передбачуваність правозастосування [4, с. 54].

Автори погоджуються з думкою Є. Ю. Лазоренко, який говорить, що в Україні та Франції розгляд кримінальних проваджень у касаційному порядку належить виключно до компетенції Верховного Суду. Цей суд є найвищою інстанцією, яка переглядає рішення, що набрали законної сили, з точки зору правильності застосування закону. Таким чином, Верховний Суд забезпечує єдність судової практики та дотримання законності [5, с. 253].

Натомість інший вітчизняний дослідник М. Калатур вказує на те, що у Франції розслідування злочинів здійснюють слідчим суддею, поліцією та жандармерією. Французька прокуратура керує діяльністю поліції та підтримує обвинувачення в суді. Слідчий суддя виконує функції слідчого і діє самостійно, підкоряючись лише закону. Суддя по свободах і ув'язненнях також має низку визначених повноважень в процесі здійснення розслідування злочинів. Поліція сприяє слідчому судді у встановленні порушень кримінального законодавства, зборі доказів, розшуку злочинців та їх передачі судовому слідчому. Слідчий суддя здійснює всі необхідні слідчі дії для встановлення істини і забезпечує обвинуваченому право на захист з можливістю доручення певних слідчих дій посадовим особам судової поліції, окрім допитів та очних ставок [6, с. 131].

Отже, у Франції діє трирівнева судова система, яка складається із судів першої інстанції та судів прилеглої юрисдикції, судів другої інстанції — апеляційних судів, які формуються із окремих палат, зосереджених на цивільних і кримінальних справах. Касаційний суд знаходиться на чолі системи загальних судів. До його компетенції входить розгляд касаційних справ на рішення нижчих в судовій ієрархії судів з питань права.

Важливим елементом кримінальної юстиції у Франції є суди Ассізі, (виїзний суд, який розглядає

справи за участю присяжних), оскільки вони спеціалізуються на розгляді складних злочинів, таких як вбивство чи тероризм [7]. Склад ассізізького суду включає професійних суддів, які мають значний досвід у кримінальних справах, та присяжних — громадян які виявили бажання брати участь у кримінальному провадженні. Участь присяжних у судовому процесі сприяє забезпеченню об'єктивності та розумінню чіткої суспільної позиції в процесі вирішення кримінальних справ. Суди Ассізі мають право приймати рішення щодо міри вини обвинуваченого і виносити рішення, які можуть оскаржуватися до судів вищої інстанції. Такий формат суду дозволяє забезпечити справедливість і ефективність у найскладніших та найрезонансніших кримінальних провадженнях.

Функціонування суду присяжних в Україні має свою особливу організаційно-правову форму та викликає інтерес вітчизняних дослідників, які тлумачать питання ефективності його функціонування. Конституція України в ч. 4 ст. 124 декларує, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Загально зрозуміло, що запровадження інституту присяжних у кримінальному судочинстві Україна зробила важливий крок до демократизації кримінального судочинства, створила необхідні умови для подальшого втілення ідей правової держави у сфері правосуддя. Водночас, статус інституту присяжних у системі кримінального судочинства України потребує змін, тому врахування позитивних аспектів функціонування суду присяжних Франції, сприятиме підвищенню справедливості суду загалом, та відновлення довіри до судів, як одного із найважливіших питань, яке стоїть перед Україною.

Судова система ФРН у кримінальному провадженні відома своєю структурною складністю, яка містить декілька рівнів установ та спеціалізованих судів. Основний рівень складають дільничі суди (Landgericht), які розглядають тяжкі кримінальні правопорушення з використанням колегіального складу професійних суддів. На наступному рівні знаходяться апеляційні суди (Oberlandesgericht), які вирішують апеляційні скарги, що надійшли від дільничих судів. Найвищою установою є Федеральний Верховний суд (Bundesgerichtshof), який контролює правозастосування, і Федеральний Конституційний Суд (Bundesverfassungsgericht), який забезпечує конституційність законодавства. Судова система ґрунтується на принципах колегіальності та права на оборону, забезпечуючи об'єктивний і справедливий розгляд кримінальних справ.

Черепій П. М. зазначає, що у системі судів Німеччини, які здійснюють кримінальну юрисдикцію, три рівні судів можуть бути судами першої інстанції, на відміну від судів з цивільною юрисдикцією. Такий підхід зумовлений, передусім, великою увагою, яку німці приділяють тяжким та особливо тяжким

злочинам з точки зору їх публічної значущості, а не складністю правових питань в межах національного законодавства. Крім того, при розгляді деяких кримінальних справ судді мають враховувати певні нормативні положення зі сфери доказового права та юридичної оцінки вчинених дій, які впливають із законодавства інших країн та міжнародних договорів, зокрема тих, що відносяться до «європейського права» [8, с. 136].

Отже, досліджуючи питання ефективності судової системи у кримінальному провадженні Німеччини автори приходять до висновку, що система судочинства ФРН є чітко структурованою, оскільки містить суди трьох інстанцій, які розглядають кримінальні справи різної юрисдикції. Позитивним аспектом судової системи ФРН є функціонування окремих судових установ, які займаються справами неповнолітніх та молоді. Такий підхід спрямований на психологічні та виховні аспекти, і разом з тим має надзвичайно важливу роль у перевихованні правопорушників, які не досягли повноліття. Це розмежування сприяє не лише справедливому правосуддю, але й забезпечує реабілітацію та ресоціалізацію молоді і підвищує шанс стати повноцінним членом суспільства, не зважаючи на складне минуле.

У судовій системі Німеччини також діє Федеральна судова палата, яка за своїми функціями нагадує Верховний суд України. Цей орган забезпечує вищий контроль за судовою практикою, підтримуючи єдність правових принципів в країні. Суди ФРН тісно співпрацюють з правоохоронними органами, а також сприяють забезпеченню ефективного розслідування та розгляду кримінальних справ. Окрім того, автори звернули увагу, що суди ФРН активно застосовують європейське право, враховуючи міжнародні стандарти правосуддя та інтеграцію їх у національно-правовий простір країни. Це забезпечує високий рівень правового захисту громадян та підтримку демократичних принципів в судочинстві.

Система судочинства ФРН містить механізми суддівського самоврядування, який головним чином сприяє незалежності судової влади. Судді в Німеччині відзначаються високим рівнем професійної підготовки, що дозволяє їм ефективно виконувати свої професійні обов'язки, забезпечуючи справедливості ведення судового процесу, зокрема і під час розгляду кримінальних проваджень. Загалом, судова система Німеччини демонструє високу ефективність та справедливості, що є результатом плідних напрацювань, спеціалізації судів та інтеграції європейських правових стандартів.

На думку авторів, Україна може взяти для себе низку ефективних елементів із судової системи Німеччини і успішно запровадити їх в сучасній судовій системі, зокрема і в кримінальному процесі. Функціонування спеціалізованих судів для неповнолітніх та молоді дозволяє враховувати психологічні та виховні аспекти, забезпечуючи надзвичайно важливе

значення для ресоціалізації молоді. Досить ефективним елементом має стати інтеграція європейського права у вітчизняний правовий простір, який сприяв би підвищенню рівня правового захисту громадян. Окрім того, важливим елементом є також і підвищення ефективності суддівського самоврядування для зміцнення незалежності судової влади. Поміж з тим, одним із найголовніших ознак ефективного функціонування судової системи є інвестиції у підвищення кваліфікації суддів та налагодження ефективної взаємодії між судами та правоохоронними органами. Такі дії мають сприяти всебічному розслідуванню кримінальних правопорушень. Загалом, досвід Німеччини по організації та структурній побудові системи судів може бути корисним у рамках організації реформування системи судочинства України.

Ефективність судової системи у кримінальному провадженні Англії є важливою темою для порівняльного аналізу в структурі правових систем країн ЄС. Англійська судова система, яка ґрунтується на загальному праві, значно відрізняється від континентальної правової системи, яка діє у Франції чи в Німеччині. Однією з головних особливостей судової системи Англії є її прецедентне право, де судові рішення вищих судів мають обов'язкову силу для нижчих інстанцій. Цей факт сприяє стабільності та передбачуваності правових норм. Окрім того, важливу роль у кримінальному провадженні відіграють магістратські суди, які розглядають більшість кримінальних справ на початковому етапі кримінального провадження, та королівські суди, які займаються тяжкими та особливо тяжкими злочинами.

Англійська система відзначається високим рівнем незалежності суддів та прозорістю самого судового процесу. Судді в Англії мають забезпечені права та гарантії, які підсилюють сприйняття об'єктивності та неупередженості у прийнятті рішень. Процедура відбору суддів, яка включає суворі критерії та оцінювання, забезпечує високий професійний рівень всього суддівського корпусу.

Важливим елементом англійської судової системи є наявність суду присяжних, який розглядає складні кримінальні провадження. Інститут присяжних забезпечує участь громадськості у правосудді та сприяє підвищенню довіри до судової системи. Присяжні займаються вирішенням питань факту, тоді як суддя забезпечує правову основу процесу та приймає рішення на основі фактів та зібраних доказів, встановивши вину чи невинуватість особи. Англійська кримінально-правова система містить різні механізми, які впливають на прискорення судових процесів та зменшення навантаження на суди. Наприклад, існують процедури попереднього слухання, які дозволяють вирішувати питання без повного судового розгляду, а також можливість використання альтернативних методів вирішення спорів, таких як медіація.

За словами І. В. Самощенко, на відміну від кримінального права України, де існує чіткий перелік

Таблиця 1

Особливості судової системи Англії

Судова система Англії	Опис
Прецедентне право	Судові рішення вищих судів є обов'язковими для нижчих інстанцій, які забезпечують стабільність правових норм
Магістратські суди	Розглядають кримінальні справи на початковому етапі провадження
Королівські суди	Займаються тяжкими та особливо тяжкими злочинами; мають розширену компетенцію.

Джерело: систематизовано автором

кримінальних покарань, англійське право не має єдиного законодавчого акту, який би визначав усі види покарань і їх розташування за рівнем тяжкості. В Англії відсутній кримінальний кодекс, а тому види покарання не є частиною єдиного законодавчого акту. Замість цього, розподіл видів покарань на основні та додаткові відсутній, і вони можуть групуватися, в залежності від складності кримінальної справи [9, с. 38].

Загалом, ефективність судової системи у кримінальному провадженні Англії обумовлена комбінацією традиційного підходу до правосуддя, високого професійного рівня суддів, прозорості та незалежності судових процесів, а також активною участю громадськості через інститут присяжних. Ці елементи можуть стати у нагоді іншим країнам світу, які ще не сформували міцну правову основу, в тому числі й у сфері кримінального правосуддя.

Автори вважають, що Україна може взяти на озброєння кілька важливих аспектів із судової системи Англії для покращення ефективності здійснення кримінального провадження. Перш за все необхідно звернути увагу на високий рівень незалежності суддів та їх професійну підготовку, як це реалізовано в Англії. Цей факт сприяє уникненню політичного впливу і гарантує об'єктивність та неупередженість винесення судових рішень. Окрім цього, досить важливо працювати над пошуком альтернативних методів вирішення спорів, зокрема медіацією, удосконалюючи цей надзвичайно важливий і ефективний метод вирішення спорів. Визначений процес сприяє зменшенню навантаження на суди та прискорює розгляд матеріалів кримінальних проваджень. Разом з цим, Україні варто звернути посилену увагу на досвід впровадження та функціонування спеціалізо-

ваних судів, таких як суди для неповнолітніх, оскільки ці суди зможуть забезпечити більш ефективний захист прав неповнолітніх в судовому процесі, а також сприяти реабілітації після відбуття покарання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Встановлено, що опрацьовані авторами судові системи у кримінальному провадженні країн ЄС мають низку цікавих і корисних аспектів. Так, визначальними факторами є незалежність суддів, прозорість судових процесів, та спеціалізація судових інституцій. Порівняльний аналіз правових систем різних країн ЄС, таких як Англія, Німеччина та Франція, відзначається важливістю впровадження розвиненої системи альтернативного вирішення спорів — медіації. Це знижує навантаження на суди та прискорює здійснення правосуддя.

Успішний досвід функціонування спеціалізованих судів для неповнолітніх в європейських країнах, зокрема в Англії та в ФРН, демонструє доцільність їхнього впровадження для захисту прав неповнолітніх. Не менш важливим питанням є незалежність суддів та високий рівень їхньої професійної підготовки. Ця особливість забезпечує об'єктивність судових рішень та уникнення політичного впливу. Прозорість судових процесів та доступність судових актів для громадськості підвищують відкритість та відповідальність судової влади перед суспільством. Подальші дослідження мають спрямовуватися на детальне вивчення можливостей адаптації цих аспектів до української судової системи. Дослідження досвіду інших країн ЄС та його адаптація до українських реалій може бути корисним у рамках організації реформування судової системи України та може значно підвищити ефективність кримінального судочинства.

Література

1. Москвич Л.М. М Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. 384 с.
2. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 05.06.2024).
3. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.
4. Левенець В.Б. Моделі судового правозастосування України та Франції: Порівняльно-правове дослідження. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 51–56. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/6_2019/part_1/11.pdf (дата звернення: 01.06.2024).

5. Лазоренко Є.Ю. Генезис повноважень верховного суду в кримінальному судочинстві на прикладі України та деяких країн світу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 251–254. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/64.pdf (дата звернення: 01.06.2024).
6. Калатур М. Особливості функціонування правоохоронних систем держав європейського союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Вип. 1. С. 131–135. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/23.pdf> (дата звернення: 13.06.2024).
7. Dammer H., Albanese J. Comparative criminal justice systems. Cengage Learning, 2013. URL: https://students.aiu.edu/submissions/profiles/resources/onlineBook/D6a5a9_Handbook_of_Transnational_Crime_and_Justice%20upl.pdf#page=34 (дата звернення: 05.06.2024).
8. Черепій П.М. Кримінальне судочинство Федеративної республіки Німеччина та його структура. *Науково-інформаційний вісник*. 2019. № 7. С. 133–138. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/7-20-13.pdf> (дата звернення: 13.06.2024).
9. Самощенко І.В. Особливості кримінального покарання щодо фізичних осіб в Англії. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 36–44. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/2/9.pdf> (дата звернення: 13.06.2024).

References

1. Moskvych, L. M. (2011). *Efektivnist' sudovoyisistemy: kontseptual'nyy analiz* [Efficiency of the judicial system: conceptual analysis]: monograph. Kharkiv: FINN Publishing House [in Ukrainian].
2. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]: official. text. Kyiv: KM, 2023. 98 p. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> [in Ukrainian].
3. Yevropeys'ki ta mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva [European and international standards in the field of justice]. (2015). Kyiv [in Ukrainian].
4. Levenets, B. B. (2019). Modeli sudovoho pravozastosuvannia Ukrainy ta Frantsii: Porivnialno — pravove doslidzhen-nia [Models of judicial enforcement of Ukraine and France: Comparative legal study]. *Law and Society*, № 6, pp. 51–56. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/6_2019/part_1/11.pdf [in Ukrainian].
5. Lazorenko, Ye. Yu. (2024). Henezys povnovazhen' verkhovnoho sudu v kryminal'nomu sudochynstvi na prykladi Ukrainy ta deyakykh krayin svitu [Genesis of powers of the supreme court in criminal proceedings on the example of Ukraine and some countries of the world]. *Legal Scientific Electronic Journal*, № 9, pp. 251–254. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/64.pdf [in Ukrainian].
6. Kalatur, M. (2021). Osoblyvosti funktsionuvannya pravookhoronnykh system derzhav yevropeys'koho soyuzu [Peculiarities of functioning of law enforcement systems of European Union states]. *Entrepreneurship, economy and law*, № 1, pp. 131–135. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/23.pdf> [in Ukrainian].
7. Dammer, H., Albanese, J. (2013). Comparative criminal justice systems. Cengage Learning, URL: https://students.aiu.edu/submissions/profiles/resources/onlineBook/D6a5a9_Handbook_of_Transnational_Crime_and_Justice%20upl.pdf#page=34 [in Ukrainian].
8. Cherepiy, P. M. (2019). Kryminal'ne sudochynstvo Federatyvnoyi respubliky Nimechchyna ta yoho struktura [Criminal justice of the Federal Republic of Germany and its structure]. *Scientific and Information Bulletin*, № 7, pp. 133–138. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/7-20-13.pdf> [in Ukrainian].
9. Samoshchenko, I. V. (2020). Osoblyvosti kryminal'noho pokarannya shcho do fizychnykh osib v Anhliyi [Peculiarities of criminal punishment for individuals in England]. *South Ukrainian Law Journal*. № 2, pp. 36–44. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/2/9.pdf> [in Ukrainian].

УДК 340.12:342.7

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Панкевич Олег Зіновійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник*

Львівської лабораторії прав людини і громадянина

Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування

Національної академії правових наук України

Pankevych Oleh

PhD in Law, Associate Professor,

Senior Researcher of the

Lviv Laboratory of Human and the Citizen Rights

Research Institute of State Building and Local Government of the

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-6636-1330

Гаврильців Марія Теодорівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри загально-правових дисциплін

Інституту права

Львівський державний університет внутрішніх справ

Havryltsiv Mariya

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines

Institute of Law

Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-6735-7181

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10128

**ПРЕЦЕДЕНТНА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ
ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ
(ДО ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ)
THE PRECEDENT PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS REGARDING THE PROTECTION
OF ENVIRONMENTAL RIGHTS
(TO GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS)**

Анотація. Вступ. У наш час людина нерідко потерпає від шкідливого впливу негативних чинників антропогенно зміненого довкілля. Тому вона потребує захисту, зокрема шляхом офіційного закріплення права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. Проте можливості національних правових систем виявилися недостатніми для вирішення проблем захисту людських прав в умовах небезпечних екологічних (зокрема, кліматичних) змін, тому звернення до Європейського суду з прав людини є потенційно важливим інструментом у цій царині.

Мета. Метою статті є аналіз прецедентної практики ЄСПЛ щодо захисту екологічних (зокрема «кліматичних») людських прав.

Результати. Справи екологічного характеру, зважаючи, що право на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Конвенції не закріплене, переважно розглядаються у контексті таких статей Конвенції: ст. 2 (право на життя); ст. 3 (заборона катування); ст. 6 (право на справедливий суд); ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя); ст. 10 (свобода

вираження поглядів); ст. 11 (свобода зібрань та об'єднання); ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту); ст. 14 (заборона дискримінації); ст. 1 Протоколу № 1 (право мирно володіти майном).

Практика Страсбурзького суду у справах щодо навколишнього середовища є важливим внеском у те, що називають «озелененням» міжнародного права прав людини.

Для європейської системи захисту прав людини розгляд саме «кліматичних» справ став поворотним пунктом розвитку прецедентної практики ЄСПЛ, в процесі чого Суд намагався розробити більш релевантний підхід до різноманітних питань Конвенції, що виникають в контексті змін клімату.

Перспективи. На нашу думку, 9.04.2024 р. ЄСПЛ вдалося впоратися із щойно зазначеним завданням, але істинність цього твердження потребує окремого доведення у подальших наукових розвідках.

Ключові слова: екологічні права, Європейський суд з прав людини, «кліматичні» справи.

Summary. Introduction. Nowadays, people often suffer from the harmful effects of the negative factors of the anthropogenically altered environment. Therefore, it needs protection, in particular by officially enshrining the right to a natural environment that is safe for life and health. However, the capabilities of national legal systems turned out to be insufficient to solve the problems of protecting human rights in the face of dangerous environmental (in particular, climate) changes, so the appeal to the European Court of Human Rights is a potentially important tool in this area.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the precedent practice of the ECtHR regarding the protection of environmental (in particular, “climatic”) human rights.

Results. Cases of an ecological nature, considering that the right to an environment safe for life and health is not enshrined in the Convention, are mainly considered in the context of the following articles of the Convention: Art. 2 (right to life); Art. 3 (prohibition of torture); Art. 6 (right to a fair trial); Art. 8 (right to respect for private and family life); Art. 10 (freedom of expression); Art. 11 (freedom of assembly and association); Art. 13 (the right to an effective remedy); Art. 14 (prohibition of discrimination); Art. 1 of Protocol No. 1 (the right to peaceful possession of property).

The practice of the Strasbourg Court in environmental cases is an important contribution to what has been called the “greening” of international human rights law.

For the European human rights protection system, the consideration of “climate” cases in particular became a turning point in the development of precedent practice of the ECtHR, in the process of which the Court tried to develop a more relevant approach to various issues of the Convention arising in the context of climate change.

Prospects. In our opinion, on April 9, 2024, the ECtHR managed to cope with the just-mentioned task, but the truth of this statement requires separate proof in further scientific investigations.

Key words: environmental rights, European Court of Human Rights, “climatic” affairs.

Постановка проблеми. У наш час, коли більшість екосистем в світі знаходяться на межі знищення, людина нерідко потерпає від несприятливого (шкідливого) впливу негативних чинників антропогенно зміненого довкілля. Тому вона потребує захисту, в тому числі шляхом офіційного закріплення права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Водночас сьогодні можемо з сумом констатувати, що можливості національних правових систем виявилися явно недостатніми для вирішення проблем захисту людських прав в умовах негативних і небезпечних екологічних (зокрема, кліматичних) змін, тому звернення до Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ, Суд) видається потенційно важливим інструментом у цій царині [1, с. 63].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти захисту екологічних прав людини досліджувалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як Є. Алексєєва [2], І. Войтюк [2], К. Гері [3], Т. Ейке [4], Х. Келлер [3], О. Кравченко [2], Є. Стратілат [5], О. Трагнюк [6], С. Шутяк [2], І. Яковюк [6] та інші.

Метою статті є аналіз прецедентної практики ЄСПЛ щодо захисту екологічних (зокрема «кліматичних») людських прав.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) та протоколи до неї не містять жодної згадки про екологічні права. Проте, аналіз практики Страсбурзького суду переконливо свідчить про можливість звернення до нього за захистом цих прав. Така можливість ґрунтується, на наш погляд, на одному з найфундаментальніших принципів, «викристалізованих» ЄСПЛ за весь період своєї діяльності у такому, вже аксіоматичному, формулюванні: «Конвенція є «живим інструментом», котрий повинен тлумачитися у світлі сучасних умов» (див., зокрема «*Airey v. Ireland*», «*Loizidou v. Turkey*»).

У вітчизняній науковій та навчально-методичній літературі справи в сфері екологічних прав та захисту довкілля, котрі розглядалися ЄСПЛ, умовно поділяють на три основні групи: справи стосовно впливу на довкілля, життя, здоров'я або власність об'єктів, що мають екологічно-небезпечного характер; справи про доступ й поширення інформації щодо стану довкілля; справи щодо участі громадськості й доступу до правосуддя [2, с. 57].

Розглянемо деякі з цих справ детальніше.

Ст. 2 Конвенції. Вперше питання про порушення права на життя у контексті екологічних загроз

було розглянуто ЄСПЛ у справі «*Guerra and Others v. Italy*» [7]. У справі «*Öneryıldız v. Turkey*» зміст скарги полягав у тому, що національні органи влади не зробили всього, щоб запобігти загибелі близьких родичів заявника в аварії на муніципальному сміттєзвалищі. Суд зазначив, що ст. 2 «встановлює позитивне зобов'язання держав вживати відповідних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під їхньою юрисдикцією... це зобов'язання слід тлумачити як таке, що застосовується в контексті будь-якої діяльності, публічної чи ні, в якій право на життя може бути поставлене під загрозу, і тим більше у випадку промислової діяльності, яка за своєю природою є небезпечною, такою, як робота місць збору відходів (п. 71) [8]. Отже, в цьому рішенні, де *уперше* було визнано порушення статті 2 у контексті екологічних факторів, Велика палата ЄСПЛ по суті інтерпретувала право, встановлене цією статтею, як «право на захист життя».

Ст. 8 Конвенції. Загальновизнано, що справа «*Powell and Rayner v. The United Kingdom*» стала відправною точкою для захисту ЄСПЛ права на сприятливе довкілля в рамках права на повагу до свого приватного і сімейного життя, що надалі вилилося в низку рішень такого виду. Зауважимо також, що Суд тут ще раз наголосив на необхідності «дотримуватися справедливого балансу між конкуруючими інтересами особи і суспільства в цілому (п. 41) [9], що засвідчує прихильність до постулатів ліберального комунітаризму, який, як відомо, є своєрідною спробою подолати концептуальні обмеження лібералізму і комунітаризму [10, с. 130–131].

Гадаємо, цікавою є статистична інформація, яку наводять судді (J.-P. Costa, G. Ress, R. Türmen, B. Zupančič, E. Steiner) в своїй спільній окремій думці щодо рішення по справі «*Hatton and Others v. the United Kingdom*» про те, що «ідіома «захист навколишнього середовища» («environmental protection») міститься в 57 справах (ЄСПЛ), а словосполучення «екологічні людські права» («environmental human rights») *вперше* з'являється у (цьому) рішенні більшості» [11].

Отже, ЄСПЛ, додержуючись динамічного та еволюційного підходу щодо тлумачення положень Конвенції — стрижневого акта європейської правозахисної системи і спираючись на доктрину «живого інструмента», де-факто визнає право на безпечне та здорове довкілля та здійснює його реальний захист. Промовистим свідченням останнього є те, що пошук у HUDOC — базі даних прецедентного права Суду — показує, що Страсбурзькі органи вже винесли понад 300 рішень у справах, які стосуються проблем навколишнього середовища [4].

Особливої уваги заслуговує той факт, що нещодавно — 9 квітня 2024 року — Велика палата ЄСПЛ в одному й тому ж складі розглянула *три перші за всю його історію* справи щодо впливу зміни клімату на права людини.

У справі «*Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others*» заявники — група португальських дітей і молодих людей — стверджували, що мало місце порушення 33 (!) державами-відповідачами статей 2, 3, 8 і 14 Конвенції внаслідок існуючих і серйозних майбутніх наслідків зміни клімату, зокрема у зв'язку з хвилями спеки, лісовими пожежами та димом від лісових пожеж, які вплинули на їхнє життя, добробут, психічне здоров'я та зручності їхніх будинків (п. 3) [12].

У справі «*Carême v. France*» заявник стверджував, що Франція вжила недостатніх заходів для запобігання зміні клімату, і що ця неспроможність призвела до порушення його права на життя й права на повагу до його приватного та сімейного життя [13].

Зважаючи на те, що у щойно вказаних справах з процедурних причин заяви були визнані Судом неприйнятними, зосередимо свою увагу на деяких положеннях Рішення у справі «*Verein Klima Seniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*», в якій заявниці (асоціація жінок похилого віку і чотири окремі членкині цієї асоціації) стверджували, що кліматична політика Швейцарії створює для них, як літніх жінок, загрозу впливу на здоров'я майбутніх хвиль спеки — аж до летальних наслідків.

На початку Суд зазначає, що «зміна клімату є однією з найактуальніших проблем нашого часу (...) згубні наслідки зміни клімату порушують проблему розподілу тягаря між *поколіннями* і найбільше впливають на *різні вразливі групи суспільства*, які потребують особливої турботи та захисту з боку влади» (п. 410) [14]. У цій заяві ЄСПЛ, як бачимо, виразно проявляються комунітаристські мотиви, які з огляду на специфіку кліматичних справ мають явну перевагу над постулатами класичної ліберальної ідеології з її прихильністю до індивідуалістських потреб і запитів [6].

Порушуючи надзвичайно важливу концептуальну проблему поділу влади у демократичному суспільстві, Суд наголошує, що «судове втручання ... не може замінити дії, які повинні вживатися законодавчою та виконавчою гілками влади. Проте демократія не може бути зведена до волі більшості виборців і обраних представників, нехтуючи вимогами верховенства права. Тому компетенція національних судів і Суду доповнює ці демократичні процеси. Завданням судової влади є забезпечення необхідного нагляду за дотриманням правових вимог (п. 412)» [14].

Важко не погодитись з тим, що «конкретний характер проблем, які виникають у зв'язку зі зміною клімату з точки зору порушених питань Конвенції, *досі не розглядався в прецедентному праві Суду*. Незважаючи на те, що екологічна прецедентна практика Суду на сьогоднішній день може запропонувати певні вказівки, існують *важливі відмінності між правовими питаннями, які виникають у зв'язку зі зміною клімату, і тими, що розглядалися досі*» (п. 414)» [14].

По-перше, немає єдиного чи конкретного джерела шкоди. *По-друге*, викиди викликають шкідливі наслідки в результаті складного ланцюга ефектів. Ці викиди не зважають на державні кордони (п. 416). Вочевидь, ці питання тісно пов'язані з *екстериторіальною юрисдикцією та транскордонною шкодою для навколишнього середовища* (адже зміна клімату може бути «смертю від тисячі порізів», яку важко пояснити викидами будь-якої однієї держави» [3]). По-третє, цей ланцюг наслідків є складним і більш непередбачуваним з точки зору часу та місця, ніж у випадку інших викидів конкретних токсичних забруднюючих речовин. (п. 417). *По-четверте*, джерела викидів парникових газів не обмежуються конкретними видами діяльності, які можна назвати небезпечними (п. 418). *По-п'яте*, боротьба зі зміною клімату та її зупинка не залежить від прийняття конкретних локальних чи односекторальних заходів (п. 419). *По-шосте*, хоча виклики боротьби зі зміною клімату є глобальними, як відносна важливість різних джерел викидів, так і необхідна політика та заходи, необхідні для досягнення належного пом'якшення та адаптації, можуть певною мірою відрізнятися в одній державі від іншої залежно від таких чинників, як структура економіки, географічні та демографічні умови та інші суспільні обставини (п. 421)» [14].

Через ці *фундаментальні відмінності* видається цілком логічним висновок Великої палати про те, що «було б ані адекватним, ані доцільним дотримуватися підходу, який полягає в прямому перенесенні існуючого екологічного прецедентного права на контекст зміни клімату. (...) Таким чином, у цій справі, черпаючи певне натхнення з принципів, ви-

кладених в існуючій прецедентній практиці, Суд намагатиметься розробити більш відповідний та адаптований підхід до різноманітних питань Конвенції, які можуть виникнути в контексті змін клімату» (п. 422) [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Справи екологічного характеру, зважаючи, що право на безпечне для життя та здоров'я довіклля в Конвенції не закріплене, переважно розглядаються у контексті таких статей Конвенції: ст. 2 (право на життя); ст. 3 (заборона катування); ст. 6 (право на справедливий суд); ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя); ст. 10 (свобода вираження поглядів); ст. 11 (свобода зібрань та об'єднання); ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту); ст. 14 (заборона дискримінації); ст. 1 Протоколу № 1 (право мирно володіти майном).

Можна впевнено стверджувати, що практика Страсбурзького суду у справах щодо навколишнього середовища є важливим внеском у те, що зазвичай (E. Stratilati) [5] називають «озелененням» («greening») міжнародного права прав людини.

Гадаємо, що для європейської системи захисту прав людини розгляд саме так званих «кліматичних» справ став поворотним пунктом розвитку прецедентної практики ЄСПЛ, в процесі чого Суд намагався розробити новий, більш релевантний підхід до різноманітних питань Конвенції, що виникають в контексті змін клімату. На нашу скромну думку, 9 квітня 2024 року ЄСПЛ вдалося впоратися із щойно зазначеним завданням, але істинність цього твердження, ясна річ, потребує окремого доведення у подальших наукових розвідках.

Література

1. Панкевич О., Гаврильців М. Концепція захисту екологічних прав у практиці Страсбурзького суду: деякі загальнотеоретичні та філософсько-правові аспекти. *Право України*. 2023. № 6. С. 51–68.
2. Права людини та охорона довкілля: навч.-метод. посіб. для тренерів (суддів-викладачів) / С.В. Шутяк, Є.А. Алексеева, І.А. Войтюк та ін.; за заг. ред. О.В. Кравченко. Львів : Вид-во «Компанія «Манускрипт», 2016. URL: <http://epl.org.ua/human-posts/prava-liudyny-ta-okhorona-dovkillia-navchalno-metodychnyi-posibnyk-dlia-treneriv-suddiv-vykkladachiv/#modal-popup-document> (дата звернення: 27.07.2024).
3. Keller H., Heri C., The Future is Now: Climate Cases Before the ECtHR. *Nordic Journal of Human Rights*. 2022. № 40 (1). P. 153–174.
4. Eicke T. Human Rights and Climate Change: What Role for the European Court of Human Rights (Goldsmiths University Inaugural Annual Human Rights Lecture, 2 March 2021). URL: <https://rm.coe.int/human-rights-and-climate-change-judge-eicke-speech/1680a195d4> (дата звернення: 02.07.2024).
5. Stratilati E.M. The practice of the European Court of Human Rights on environmental issues. *Iustinianus Primus Law Review*. 2019. Vol. 10, Is. 2. 8 p. URL: <http://pf.ukim.edu.mk/wp-content/uploads/2020/02/1.-Elena-Mihajlova-Stratilati.pdf> (дата звернення: 19.04.2024).
6. Трагнюк О.Я., Яковюк І.В. Деякі питання виконання Україною зобов'язань за угодою про асоціацію з ЄС у сфері запобігання змінам клімату. Актуальні проблеми імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: монографія. За ред. М. Микієвича. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. С. 164–178.
7. Judgment in the Case of “Guerra and Others v. Italy” (116/1996/735/932), 19.02.1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135> (дата звернення: 12.07.2024).
8. Judgment in the Case of “Öneryildiz v. Turkey” (Application no. 48939/99), 30.11.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-67614> (дата звернення: 12.07.2024).

9. Judgment in the Case of “Powell and Rayner v. The United Kingdom” (Application no. 9310/81), 21.02.1990. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57622> (дата звернення: 26.07.2024).
10. Панкевич О.З. Лібералізм і комунітаризм: до питання про дві парадигми сучасної політико-правової філософії. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 3(4). С. 122–134.
11. Judgment in the Case of “Hatton and Others v. the United Kingdom” (Application no. 36022/97), 08.07.2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/Eng?i=001-61188> (дата звернення: 27.07.2024).
12. Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others (Application № 39371/20). Decision. Grand Chamber (9 April 2024). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233261> (дата звернення: 02.06.2024).
13. Carême v. France (Application № 7189/21). Decision. Grand Chamber (9 April 2024). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233174> (дата звернення: 08.06.2024).
14. Case of “Verein Klima Seniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland” (Application № 53600/20). Judgment. Grand Chamber (9 April 2024). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-209313> (дата звернення: 08.06.2024).
15. Панкевич О.З. 9 квітня 2024 року — знаковий день в історії розвитку концепції екологічних прав людини. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару* (21.06.2024 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2024. С. 144–148.

References

1. Pankevych O., Havrylytsiv M. (2023). Kontseptsiiia zakhystu ekolohichnykh prav u praktytsi Strasburzkooho sudu: deiaki zahalnoteoretychni ta filosofsko-pravovi aspekty. *Pravo Ukrainy*, 6, 51–68 [in Ukrainian].
2. Prava liudyny ta okhorona dovkillia: navch.-metod. posib. dlia treneriv (suddiv-vykladachiv). (2016). S.V. Shutiak, Ye.A. Aleksieieva, I.A. Voitiuk ta in.; za zah. red. O.V. Kravchenko. Lviv: Manuskrypt. URL: <http://epl.org.ua/human-posts/prava-liudyny-ta-okhorona-dovkillia-navchalno-metodychnyi-posibnyk-dlia-treneriv-suddiv-vykladachiv/#modal-popup-document> [in Ukrainian].
3. Keller, H., & Heri, C. (2022). The Future is Now: Climate Cases Before the ECtHR. *Nordic Journal of Human Rights*, 40 (1), 153–174.
4. Eicke, T. Human Rights and Climate Change: What Role for the European Court of Human Rights (Goldsmiths University Inaugural Annual Human Rights Lecture, 2 March 2021). URL: <https://rm.coe.int/human-rights-and-climate-change-judge-eicke-speech/1680a195d4>.
5. Stratilati E. M. (2019). The practice of the European Court of Human Rights on environmental issues. *Iustinianus Primus Law Review*, 10 (2). 8. URL: <http://pf.ukim.edu.mk/wp-content/uploads/2020/02/1.-Elena-Mihajlova-Stratilati.pdf>.
6. Trahniuk, O. Ya., & Yakoviuk, I. V. (2023). Deiaki pytannia vykonannia Ukrainoiu zoboviazan za uhodoiu pro asotsiat-siiu z YeS u sferi zapobihannia zminam klimatu. Aktualni problemy implementatsii Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS: monohrafiia. Za red. M. Mykiiievycha. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 164–178 [in Ukrainian].
7. Judgment in the Case of “Guerra and Others v. Italy” (116/1996/735/932), 19.02.1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135>.
8. Judgment in the Case of “Öneryildiz v. Turkey” (Application no. 48939/99), 30.11.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-67614>.
9. Judgment in the Case of “Powell and Rayner v. The United Kingdom” (Application no. 9310/81), 21.02.1990. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57622>.
10. Pankevych, O. Z. (2013). Liberalizm i komunitaryzm: do pytannia pro dvi paradyhmy suchasnoi polityko-pravovoi filosofii. *Pravo i hromadianske suspilstvo*, 3(4), 122–134 [in Ukrainian].
11. Judgment in the Case of “Hatton and Others v. the United Kingdom” (Application no. 36022/97), 08.07.2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/Eng?i=001-61188>.
12. Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others (Application № 39371/20). Decision. Grand Chamber (9 April 2024). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233261>.
13. Carême v. France (Application № 7189/21). Decision. Grand Chamber (9 April 2024). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233174>.
14. Case of “Verein Klima Seniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland” (Application № 53600/20). Judgment. Grand Chamber (9 April 2024). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-209313>.
15. Pankevych, O. Z. (2024). 9 kvitnia 2024 roku — znakovyi den v istorii rozvytku kontseptsii ekolohichnykh prav liudyny. *Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta hromadianyna v umovakh viiny ta pisliavoiennyi period: materialy naukovooho seminaru* (pp. 144–148). Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].

УДК 342.1

Риндич Дар'я Сергіївна

*старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу військово-правових проблем
науково-дослідного управління проблем ресурсного забезпечення
у военній сфері, сфері оборони та військового будівництва
Центр воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України*

Ryndych Daria

*Senior Researcher of the Military Law Research Department,
Research and Development Directorate for Resource Support in the
Military Sphere, Defence and Military Construction
Centre for Defence Strategic Studies
National Defence University of Ukraine
ORCID: 0000-0002-0671-5838*

Тична Богдана Миколаївна

*кандидат юридичних наук, начальник відділу юридичного забезпечення
Національний університет оборони України*

Tychna Bohdana

*PhD in Law, Head of the Legal Department
National University of Defense of Ukraine
ORCID: 0000-0002-3948-4570*

Чухрай Ігор Юрійович

*провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу військово-правових проблем
науково-дослідного управління проблем ресурсного забезпечення
у военній сфері, сфері оборони та військового будівництва
Центр воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України*

Chuhrai Ihor

*Lead Researcher of the Military Law Research Department,
Research and Development Directorate for Resource Support in the
Military Sphere, Defence and Military Construction
Centre for Defence Strategic Studies
National Defence University of Ukraine
ORCID: 0000-0001-6532-2957*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10119

ІСТОРИЧНА ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ КОДИФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

HISTORICAL GENESIS OF THE FORMATION OF CODIFICATION IN UKRAINE DURING THE INDEPENDENCE

Анотація. Вступ. У статті досліджується історична генеза становлення кодифікації законодавства в Україні з моменту здобуття незалежності. Кодифікація розглядається як ключовий інструмент забезпечення правової визначеності та стабільності, особливо важливий в умовах динамічних суспільних змін.

Метою статті є визначення на основі аналізу наукових та законодавчих джерел основних етапів становлення кодифікації українського законодавства часів незалежності, основних передумов, що сприяли прийняттю кодифікованих законів, та напрямів подальшої кодифікації.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення, що прийняте у різних галузях права у формі кодифікованих законів; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження за напрямом кодифікаційної діяльності українського законодавства.

В процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: історико-правовий (для дослідження процесу видання кодифікованих законів з моменту оголошення незалежності України до сьогодення); формалізації, аналізу та синтезу (для дослідження закономірностей кодифікаційних процесів в Україні та об'єднання їх у відповідні етапи); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. Виокремлено чотири основні етапи кодифікації: 1) ранній (1991–1995), пов'язаний з адаптацією радянських кодексів; 2) активний (1996–2005), характеризується прийняттям ключових кодексів (Кримінального, Цивільного, Господарського тощо); 3) етап модернізації (2006–2012), спрямований на вдосконалення існуючих кодексів; 4) етап гармонізації з європейськими стандартами (з середини 2012), відзначений прийняттям нових редакцій діючих кодексів та розробкою нових (Кодекс з процедур банкрутства, Виборчий кодекс).

Перспективи. Очікується активізація кодифікації у сфері безпеки та оборони після завершення дії правового режиму воєнного стану. Підкреслюється важливість подальших досліджень процесів кодифікації з урахуванням нових викликів та потреб суспільства.

Ключові слова: кодифікація, кодекс, законодавство, кодифікаційний процес.

Summary. Introduction. This article examines the historical genesis of the development of codification in Ukrainian legislation since independence. Codification is considered a key instrument for ensuring legal certainty and stability, particularly important in the context of dynamic social changes.

Purpose. The purpose of this article is to identify the main stages of the development of Ukrainian codification during the independence period, analyze the prerequisites for the adoption of codified laws, and outline the directions for further codification, based on the analysis of scientific and legislative sources.

Materials and Methods. The research materials include: 1) legal framework adopted in various branches of law in the form of codified laws; 2) works of domestic authors conducting scientific and practical research in the field of codification of Ukrainian legislation. The following scientific methods were used in the research: historical-legal (to study the process of adopting codified laws from the moment of Ukraine's independence to the present day); formalization, analysis, and synthesis (to study the patterns of codification processes in Ukraine and combine them into appropriate stages); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. Four main stages of codification were identified: 1) early (1991–1995), associated with the adaptation of Soviet codes; 2) active (1996–2005), characterized by the adoption of key codes (Criminal, Civil, Commercial, etc.); 3) stage of refinement (2006–2012), aimed at improving existing codes; 4) stage of harmonization with European standards (since the middle of 2012), marked by the adoption of new editions of codes and the development of new ones (Code of Bankruptcy Procedures, Electoral Code).

Prospects. Activation of codification in the field of security and defense is expected after the end of martial law. The importance of further research into codification processes, considering new challenges and societal needs, is emphasized.

Key words: codification, code, legislation, codification process.

Постановка проблеми. Кодифікація законодавства є одним із ключових факторів, що забезпечують верховенство права, стабільність правової системи та сприяють розвитку демократичних інституцій. В Україні, як і в багатьох інших країнах, процес кодифікації законодавства має давню історію. Однак особливо актуальним дослідження цієї теми стає саме в контексті новітньої історії України, адже саме після здобуття незалежності в 1991 році розпочався процес формування нової правової системи, основою якої мала стати нова Конституція та нові кодекси законів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання становлення кодифікації законодавства України в історичному розрізі значної уваги вченими-юристами приділено не було, окремі аспекти питання кодифікації українського законодавства вивчалися Антоненком В. [1], Бісягою Ю.

[41], Борисовим В. [3], Бондаренко І. [2], Гетьманом Є. [9], Довгером А. [12], Журбелюком Г. [14], Рогачем О. [41], Усенко І. [44], Харитоновим Є. [45] та іншими.

Виклад основного матеріалу. Здобуття Україною незалежності в 1991 році створило нові умови для розвитку національного законодавства. Радянська правова система, яка існувала до 1991 року, ґрунтувалася на принципах централізації та уніфікації. Це призводило до того, що українське законодавство не завжди відповідало потребам та інтересам українського народу.

Проголошення незалежності не зупинило процес самовизначення та самоідентифікації українського народу, які супроводжувалися коливаннями політичної еліти то у бік демократичного європейського заходу, а то у бік авторитарних пострадянських держав.

Політичні та інші процеси в державі перебувають в постійному русі, знаходять своє відображення в законодавстві України. Ця динаміка неминуче призводить до значного зростання загальної кількості нормативно-правових актів, а їхня різноманітність неодмінно породжує колізії та суперечності.

В умовах такого кількісного зростання нормативного матеріалу стає особливо актуальною проблема впорядкування й систематизації прийнятих правових актів з метою їх ефективного використання. Ця потреба у правовій визначеності у конкретному сенсі виражається в пошуку шляхів раціоналізації права, найбільш розробленою формою якої є кодифікація [1, с. 35].

Фахівці в галузі правничої лінгвістики кодифікацію визначають як «зведення в єдине ціле законів, постанов тощо» [6, с. 285].

Кодифікація вимагає, щоб в проект нового нормативно-правового акту, який має прийматися, включались лише ті норми, що зберегли свою дію і виправдовують себе, а також щоб вводились нові норми, вносились зміни і доповнення, усувались прогалини у правовому регулюванні [41, с. 23].

За результатами аналізу цих двох визначень, нами встановлено, що перше з них характеризує процес кодифікації як перетворення декількох законів в один закон у формі кодексу, а для другого — такий механізм не є обов'язковим, достатнім є перегляд та вилучення неефективних норм, доповнення необхідними новими нормами, тобто відбувається комплексний процес перегляду кодифікованого закону та видання нового на заміну останньому. В науковій доктрині цей процес також відомий як рекодифікація [12, с. 27].

Оскільки, окреслення вичерпного переліку ознак поняття «кодифікація» не є безпосередньою метою цієї статті, то розуміння поняття «кодифікація», що викладені в цих двох дефініціях буде достатнім для досягнення поставлених цілей.

З прийняттям 12 вересня 1991 року Верховною Радою України Закону України «Про правонаступництво України», який визначив, що Закони УРСР та інші акти, ухвалені ВРУ УРСР, в тому числі кодекси, «діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України» [38] частина радянського надбання мігрувало в нормативну базу незалежної України та діють досі.

Таким надбанням є Кодекс Української РСР про адміністративні правопорушення 1984 року [21], Житловий кодекс Української РСР 1983 року [13] та Кодекс законів про працю Української РСР 1971 року [18].

Разом з тим, українська правова система зазнала змін в рамках дерадіянізації. В зазначені закони внесено численні правки, процес торкнувся також, назв цих актів. Так, Кодекс Української РСР про адміністративні правопорушення згідно з Законом

України «Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів України» [36], змінено на Кодекс України про адміністративні правопорушення [21].

Аналогічно, Закон України «Про дерадіянізацію законодавства України» [37], прийнятий з метою дерадіянізації і систематизації законодавства України, позбавив радянської спадщини деякі положення та назви Житлового кодексу Української РСР, перетворивши його на Житловий кодекс України [13] та Кодексу законів про працю Української РСР, перетворивши його на Кодекс законів про працю України [18].

Варто також зазначити, що Законом України «Про дерадіянізацію законодавства України» [37], визнано такими, що не застосовуються на території України, відповідно до пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, 929 актів органів державної влади і органів державного управління Союзу РСР (додаток № 1 до цього закону) та 256 актів органів державної влади та органів державного управління Української РСР, Української СРР (додаток № 2 до цього закону).

Про необхідність видання нових кодифікованих законів у цих сферах неодноразово наголошувалося науковим та правотворчим товариством, проте ці ідеї так і не були втілені в життя.

Тим часом в умовах швидких змін життя країни старе законодавство, розроблене для потреб союзної республіки, керованої колишньою Комуністичною партією України, неминуче створювало численні правові колізії. Тому постало питання про якнайшвидше вдосконалення правової системи держави в контексті загальної модернізації суспільства. Це потребувало розробки нової Конституції України, нового Цивільного кодексу та інших великих кодифікованих актів [44].

За результатами цих процесів, станом на 05 липня 2024 року за період незалежності в Україні прийнято 25 кодексів: господарський процесуальний (06.11.1991 [9]); митний (12.12.1991 [30]; 11.07.2002 [31]; 13.03.2012 [32]), повітряний (04.05.1993 [33]; 19.05.2011 [34]), лісовий (21.01.1994 [29]), про надра (27.11.1994 [22]), торговельного мореплавства (23.05.1995 [20]), водний (06.06.1995 [8]), кримінальний (05.04.2001 [24]), бюджетний (21.06.2001 [4]; 08.07.2010 [5]), земельний (25.10.2001 [15]), сімейний (10.01.2002 [42]), господарський (16.01.2003 [11]), цивільний (16.01.2003 [46]), кримінально-виконавчий (01.07.2003 [28]), цивільний процесуальний (18.04.2004 [47]), адміністративного судочинства (06.07.2005 [17]), податковий (02.12.2010 [35]), кримінальний процесуальний (13.04.2012 [26]), цивільного захисту (02.10.2012 [23]), про процедури банкрутства (18.11.2018 [19]) та виборчий (19.12.2019 [7]), аналіз прийняття яких дозволить вивчити основні передумови та проблемні питання кодифікаційної діяльності держави.

За результатами аналізу історичного становлення кодифікації українського законодавства умовно можна виділити чотири етапи:

1. «Ранній етап».

Історично в Україні (принаймні на більшій її частині), як і в інших країнах, які розвивалися за візантійським цивілізаційним вибором, законотворення відбувалося, як правило, за відсутності адекватної методологічної бази, попередніх глибоких наукових розвідок тощо [45, с. 37].

Незважаючи на відсутність ґрунтовної теоретичної основи, ранній період кодифікації українського законодавства розпочався з прийняття 06 листопада 1991 року Господарського процесуального кодексу України [9], який набув чинності з 01 березня 1992 року, а до 21 червня 2001 року діяв як Арбітражний процесуальний кодекс України [16, с. 519].

Наступним напрямом кодифікаційної діяльності в Україні стало перетворення законодавства у сфері митної справи. Правову основу організації заклали Закон «Про митну справу в Українській РСР» від 25 червня 1991 р., яким було започатковано створення Державного комітету митного контролю, митних органів і митниці України, та Митний кодекс України, прийнятий 12 грудня 1991 року [16, с. 470].

13 березня 1992 р. Верховна Рада затвердила нову редакцію Земельного кодексу України [15]. Також в подальшому було прийнято Повітряний кодекс України [33], Кодекс торговельного мореплавства [20], Водний кодекс [8], Лісовий кодекс [29], Кодекс України про надра [22].

2. «Активний етап».

Увага до проблем кодифікації у подальшому зумовлена об'єктивно сформованими процесами суспільного розвитку, активізацією законотворчого процесу, спробами інтеграції та узгодження законодавчого масиву, усунення суперечностей, колізійних норм у праві. Це стало особливо відчутним у зв'язку з прийняттям Цивільного [46], Сімейного [42], Господарського кодексів [11], спробами вдосконалення відповідних процесуальних кодексів [14, с. 36].

Потреба незалежної України у формуванні концептуально нового законодавства була закріплена постановою Президії Верховної Ради України від 31 жовтня 1991 р. № 1759-ХІІ «Про підготовку проектів законодавчих актів України». Цей документ доручив Кабінету Міністрів України розпочати підготовку основоположних для держави кодексів, включаючи Цивільний, Цивільний процесуальний, Кримінальний, Кримінально-процесуальний, Кодекс України про адміністративні правопорушення та Торговий кодекс, а також внести зміни до Житлового кодексу та Кодексу законів про працю. Для реалізації цього завдання 24 березня 1992 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 176-р були створені робочі групи та призначені їх керівники.

Цілком закономірно, що невдовзі після прийняття Конституції України, у грудні 1996 року, на розгляд Верховної Ради України було винесено проект нового Цивільного кодексу, який за своїм значенням мав стати другим після Конституції України ак-

том національного законодавства. Але через низку причин політичного і догматичного характеру пріоритети законодавчої політики змінилися. Доопрацювання нового Цивільного кодексу невинновато затяглося на шість з половиною років. Протягом червня — листопада 2001 р. парламент розглянув і поетапно прийняв новий Цивільний кодекс. Проте, зважаючи на необхідність детальнішого узгодження правових норм, Президент України відправив ці акти на доопрацювання. Після внесення відповідних змін 16 січня 2003 р. новий Цивільний кодекс України [46] був прийнятий, а з 1 січня 2004 року — введений в дію [16, с. 502].

Разом з тим, верхівку «лідерів у рейтингу» кодифікації матеріального права зайняв Кримінальний кодекс України, що прийнятий 05 квітня 2001 року [24], на заміну кодексу 1960 року [25]. Цим подіям передувала напружена робота над проектом Кодексу робочої групи з провідних учених і практиків, що здійснювалася у період з 1992 по 2001 роках. Борисов В. І. виділив 3 етапи розробки Кримінального кодексу України 2001 року [24]: 1. Утвердження основних концептуальних положень нового Кримінального кодексу України та підготовка законопроекту до розгляду Верховною Радою України; 2. Приведення проекту Кримінального кодексу України у відповідність до Конституції України та загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права; 3. Завершальний етап: парламентські читання та прийняття Кримінального кодексу України [3, с. 17].

Окрім зазначеного, практично одночасно в кінці 90-х років ХХ сторіччя було розпочато роботу над кодифікацією бюджетного та податкового законодавства (1998–1999 роки). Соціальні потреби щодо появи цих кодексів в той час уже склалися і першим було запропоновано проект Податкового кодексу України. Але, на процес кодифікації в цих умовах, змістовний вплив відіграли саме політичні передумови в реформуванні цих відносин. Це призвело до завершення роботи над Бюджетним кодексом України протягом 1,5–2 років і його прийняття в 2000 році та циклічному переносу моменту завершення роботи над проектом Податкового кодексу України (яких було близько десяти) та нарешті появи його аж наприкінці 2010 року [2, с. 191].

З прийняттям Бюджетного кодексу України, що відбулося 21 червня 2001 року, було закладено фундамент для впорядкування бюджетної системи країни.

Перехід до ринкової економіки супроводжувався створенням значної кількості нових законів, спрямованих на регулювання й розвиток правових відносин у господарській сфері. Подальший розвиток господарських відносин спричинив потребу в систематизації та кодифікації нормативно-правових актів економічного спрямування. В результаті 16 січня 2003 року прийнято Господарський кодекс України, який, набув чинності 1 січня 2004 р. [16, с. 504].

У 2004 році Україна також прийняла новий Цивільний процесуальний кодекс України [47]. Цей документ став значним кроком на шляху до вдосконалення цивільного судочинства, підвищення його ефективності та доступності для громадян.

Розробка нового Цивільного процесуального кодексу України [47] здійснювалась робочою групою, створеною Кабінетом Міністрів України згідно з розпорядженням № 176-р від 24 березня 1992 року, у відповідності до пункту 4 орієнтовного плану законодавчих робіт на 2003 рік, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 100 від 20 січня 2003 року. Нормативну основу нового ЦПК України склали Конституція України, Закон України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2003 року, Цивільний процесуальний кодекс України від 18 липня 1963 року, який з прийняттям нового акту втратив чинність.

Кодекс адміністративного судочинства України було прийнято 06 липня 2005 [17]. Цьому процесу передувала комплексна адміністративна реформа в Україні, затверджена Указом Президента України від 22 липня 1998 року, якою передбачено, що ключове місце у правовому забезпеченні адміністративної реформи займає адміністративне право, норми якого мають бути спрямовані на встановлення і регламентацію таких взаємовідносин громадян, у яких кожній людині мають бути гарантовані реальне додержання та охорона у сфері виконавчої влади належних їй прав і свобод, а також ефективний захист цих прав і свобод у разі їх порушення [9, с. 97].

У цей період також було прийнято Земельний [15], Сімейний [42], Митний [31] та Кримінально-виконавчий кодекси України [28], що загалом складає десяток кодифікованих законів.

3. «Етап модернізації».

Протягом періоду незалежності України декілька кодексів було переопрацьовано (рекодифіковано) не один раз: Бюджетний від 21 червня 2001 року [4] та 08 липня 2010 року [5], Повітряний від 04 травня 1993 року [33] та від 19 травня 2011 року [34] та Митний від 12 грудня 1991 року [30], від 11 липня 2002 року [31], від 13.03.2012 [32].

Першим на шляху рекодифікації стало бюджетне законодавство. Протягом десятиліття дії Бюджетного кодексу України [4] українське законодавство зазнало суттєвих змін, що потребувало щорічного внесення коректив до Бюджетного кодексу через Закон про Державний бюджет України. Це призвело до розростання тексту закону, ускладнюючи його використання та розуміння. З метою усунення цих проблем та вдосконалення бюджетної системи України було розроблено нову редакцію Бюджетного кодексу [5]. Її прийняття 8 липня 2010 року стало значним кроком на шляху до оптимізації бюджетних процесів та підвищення ефективності управління державними коштами.

Цей період не обійшовся без новацій, адже 02 грудня 2010 року було прийнято Податковий кодекс Укра-

їни [35], що стало значним кроком на шляху до спрощення та вдосконалення податкової системи країни. Проект Податкового кодексу України розроблено на виконання Програми економічних реформ Президента України на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та на виконання доручень Кабінету Міністрів України, протоколу наради у Віце-прем'єр-міністра України, постанови Кабінету Міністрів України «Про схвалення Декларації цілей та завдань бюджету на 2011 рік» від 19 квітня 2010 року № 315 та постанови Верховної Ради України від 7 вересня 2010 року 2495-VI «Про інформацію Кабінету Міністрів України про стан виконання Постанови Верховної Ради України «Про всенародне обговорення проекту Податкового кодексу України та визнання такими, що втратили чинність, деяких рішень Верховної Ради України щодо проекту Податкового кодексу України».

Завдяки його прийняттю було спрощено податкові процедури, зменшено кількість податків та зборів, а також уніфіковано ставки оподаткування. З набранням чинності Податкового кодексу України [25] визнано такими, що втратили чинність близько двадцяти Законів України, трьох декретів Кабінету Міністрів України, дванадцяти постанов Верховної Ради УРСР та Верховної Ради України, припинено дію двох Указів Президента України.

У 2010 році зроблено спроби кодифікації і інших законодавчих актів. Так, Кабінетом Міністрів України 08 грудня 2010 року було прийнято розпорядження № 2208-р, яким схвалено Концепцію проекту Ядерного кодексу України. Разом з тим, амбіції уряду з упорядкування законодавства у цій сфері втілені у життя так і не були [39].

У 2011 році в Україні прийнято нову редакцію Повітряного кодексу України [34]. Цей важливий документ став значним кроком на шляху до гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами, підвищення рівня безпеки польотів та створення сприятливих умов для розвитку авіаційної галузі країни.

Як член багатьох міжнародних організацій, зокрема Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) та Європейської організації з безпеки аеронавігації (ЄВРОКОНТРОЛЬ), Україна має широкі міжнародно-правові зобов'язання у сфері цивільної авіації. Приєднавшись до Чиказької конвенції 1944 року (ратифікована Україною 10 серпня 1992 року), Україна взяла на себе зобов'язання створити необхідні умови для безпечного та ефективного виконання польотів відповідно до стандартів і рекомендацій практики ІКАО. Це передбачало внесення відповідних змін до національного законодавства, що і призвело до видання нового кодексу та визнання таким, що втратив чинність попереднього Повітряного кодексу України [33].

У цей період, Україна також прийняла нову редакцію Митного кодексу України [32]. Розробка ко-

дексу ґрунтувалася на двох ключових законодавчих актах Законі України «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур у змінений редакції згідно з Додатком I до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур» (від 15.02.2011р. № 3018-VI) та Законі України «Про приєднання України до Конвенції про тимчасове ввезення» (від 24.03.04 № 1661-IV).

З набранням чинності Митного кодексу України 2012 року [32] втратили чинність Митний кодекс України 2002 року [31] та п'ятнадцять Законів України, окрім цього, одинадцять Законів України втратили чинність частково (деякі статті або Прикінцеві положення), також втратили чинність два декрети Кабінету Міністрів України, одна постанова Верховної Ради України, припинено дію двох Указів Президента України.

4. «Етап гармонізації з європейськими стандартами».

Подальше реформування українського законодавства у напрямку кодифікації отримало новий поштовх з проголошенням офіційної заяви про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію під час П'ятого саміту Україна-ЄС, що пройшов у Києві. 30 березня 2012 року у Брюсселі глави переговорних делегацій парафували Угоду, з подальшим підписанням та ратифікацією у 2014 році. Євроінтеграційна спрямованість України є сьогодні найсуттєвішим чинником реформ у всіх сферах суспільства [12, с. 30].

Кодифікація цього періоду обумовлена вимогами зовнішньополітичного порядку, пов'язаними з актуалізацією для України проблем європейського співробітництва і вступу до ЄС, забезпеченням відповідності українського законодавства як міжнародним стандартам, так і потребам національно-державної самоідентифікації [14, с. 36].

Видання нового Кримінального процесуального кодексу України [26] стало значним кроком на шляху до реформування кримінального судочинства та приведення його у відповідність до європейських стандартів. Результатом реалізації чинного до 2012 року Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року [27] був кримінальний процес, який характеризується очевидним обвинувальним ухилом, низькою ефективністю досудових і судових процедур та їхньою надмірною забюрократизованістю.

Необхідність прийняття нового кодексу, який ґрунтувався б на принципах верховенства права, законності, рівності перед законом, справедливості та неупередженості неодноразово підкреслювалась Парламентською Асамблеєю Ради Європи у Висновку від 26 вересня 1995 року № 190 «Щодо вступу України до Ради Європи», висновках, а також в ряді рекомендацій та резолюцій.

Робочою групою з питань реформування кримінального судочинства, утвореною Указом Пре-

зидента України від 17 серпня 2010 року № 820, розроблено проект Кримінального процесуального кодексу України [26], який розглянуто та обговорено на спільних зустрічах експертів Ради Європи та представників України 09 листопада 2011 року у м. Страсбурзі та 12 грудня 2011 року у м. Києві. Новий кодекс був прийнятий 13 квітня 2012 року та набув чинності 19 листопада цього ж року.

У 2012 році Україна також прийняла новий Кодекс цивільного захисту України [23]. Цей документ став значним кроком на шляху до вдосконалення системи цивільного захисту країни, підвищення її ефективності та стійкості до надзвичайних ситуацій. Кодекс також спрямований на дерегуляцію сфери пожежного та техногенного нагляду, що відповідає Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава».

Кодекс розроблено Міністерством надзвичайних ситуацій України з метою виконання завдання, визначеного розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1424-р від 12 листопада 2008 року «Про схвалення Концепції проекту Кодексу цивільного захисту України» та Планом організації підготовки проектів актів, необхідних для забезпечення реалізації Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 квітня 2011 року «Про підвищення безпеки експлуатації атомних електростанцій України» від 12 травня 2011 року № 585 (нині скасовано).

З набранням чинності Кодексу цивільного захисту України втратили чинність сім законів України та дві постанови Верховної Ради України.

У 2018 році Україна прийняла новий Кодекс України з процедур банкрутства [19]. Реформування системи банкрутства визначено в Україні як один із пріоритетних напрямків розвитку, що закріплено у Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», Коаліційній угоді, Програмі діяльності Кабінету Міністрів України та Плані законодавчого забезпечення реформ в Україні.

Важливо зазначити, що приводом прийняття нового кодексу, стала ситуація, за якої Україна протягом багатьох років посідала одне з найнижчих місць у рейтингах Світового банку за показниками «Врегулювання неплатоспроможності». Згідно з дослідженням «Ведення бізнесу 2018» («Doing Business 2018»), Україна займала 149 місце з 190 за цим показником. Прийняття нового Кодексу про процедури банкрутства стало важливим кроком на шляху до покращення позицій України в міжнародних рейтингах та сприяло оздоровленню економіки. Також з набранням чинності Кодексу про процедури банкрутства 2018 року втратили чинність ряд законів України та постанова Верховної Ради України, які регулювали питання банкрутства.

Крайнім кодифікованим актом періоду незалежності став прийнятий у 2019 році Вибірчий кодекс

України [7]. Цьому прийняттю передувало значна кількість політичних процесів. На необхідність розробки і прийняття Виборчого кодексу України неодноразово звертали увагу міжнародні інституції — Парламентська Асамблея Ради Європи, Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія), Бюро з демократичних інституцій та прав людини (ОБСЄ).

П. 7 Резолюції 1755 від 04 жовтня 2010 року Парламентської Асамблеї Ради Європи підкреслено, що змістом виборчої реформи повинно бути не тільки ухвалення нового виборчого кодексу, але й запровадження нової виборчої системи — пропорційної із відкритими виборчими списками у регіональних виборчих округах [40].

Проведення виборчої реформи також було зобов'язанням парламентської більшості відповідно до Угоди про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України восьмого скликання [43].

Отже, основним фактором, що впливав на прийняття Виборчого кодексу України є обране та конституційно закріплене спрямування на проєвропейського курс української держави.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Враховуючи зазначене встановлено, що незалежна Україна розпочала свій шлях з мозаїки радянських кодексів, адаптуючи їх до потреб нової держави. Цей етап можна назвати раннім (1991–1995), коли з'явилися перші ластівки оновленого законодавства — Повітряний, Лісовий та Кодекс про надра України, а також Кодекси торговельного мореплавства та Водний.

Активний етап (1996–2005) ознаменувався бурхливим розвитком кодифікації. Цей період подарував Україні низку ґрунтовних документів, що регулювали різні сфери життя: Кримінальний, Бюджетний,

Земельний кодекси. 2001 рік став знаковим, адже саме тоді було прийнято Цивільний та Господарський кодекси, незабаром, у 2003 — Кримінально-виконавчий кодекс [27], формуючи міцне підґрунтя для правової системи. 2005–2006 відзначились прийняттям процесуального законодавства — цивільної та адміністративної галузі.

Наступний етап (2006–2012) — модернізації, зосередився на доопрацюванні та вдосконаленні вже існуючих кодексів. Цей період приніс оновлену редакцію Бюджетного, Повітряного та Митного кодексів. Новацією періоду стало прийняття Податкового кодексу України.

З середини 2012 року розпочався етап гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами. Цей період ознаменувався прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу цивільного захисту України, у 2018 року — Кодексу України з процедур банкрутства, а у 2019 році — Виборчого кодексу України — крайнього на теперішній час кодифікованого закону. Робота над законодавством триває й надалі, адже правова система має динамічно розвиватися, аби відповідати потребам суспільства.

Існує велика вірогідність, що по закінченню правового режиму воєнного стану розпочнеться новий етап кодифікаційної законодавства в Україні, оскільки кількість нормативно-правових актів у сферах безпеки та оборони держави невпинно зростають, а завдання щодо кодифікації «оборонного законодавства» були поставлені ще Указом Президента України від 8 листопада 2019 року № 837, проте відтерміновано у зв'язку з широкомасштабним вторгненням росії. Сприяння цим процесам досягається також завдяки прийняттю Закону України «Про правотворчу діяльність», на необхідність прийняття якого неодноразово наголошував Гетьман Є.А. [9, с. 100].

Література

1. Антоненко В. Кодифікація як самостійна форма систематизації правових джерел. *Форум права*. 2009. № 3. С. 35–42. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8eb9f54d-8ca2-4d1f-88d4-a8f3a357afad/content> (дата звернення: 09.07.2024).
2. Бондаренко І. Передумови розробки кодифікаційного акту. *Держава та регіони*. 2020. № 1 (67). С. 189–193. doi: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-1.30>.
3. Борисов В. Кримінальний кодекс України 2001 року: хроніки підготовки та прийняття. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 16–33. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/267491> (дата звернення: 09.07.2024).
4. Бюджетний кодекс України : Закон України від 21.06.2001 р. 2542-III. Дата оновлення: 01.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17> (дата звернення: 09.07.2024).
5. Бюджетний кодекс України : Закон України 08.07.2010 р. № 2456-VI. Дата оновлення: 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17> (дата звернення: 09.07.2024).
6. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т.В. Ковальова. Харків : Фоліо. 2005. 767 с.
7. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (дата звернення: 09.07.2024).
8. Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР. Дата оновлення: 19.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text> (дата звернення: 09.07.2024).

9. Гетьман С. Кодифікація адміністративного законодавства України: загальна характеристика, історичні етапи, види. *Право та інновації*. 2017. № 1. С. 97–102.
10. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Дата оновлення: 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1798-12> (дата звернення: 09.07.2024).
11. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Дата оновлення: 08.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/436-15> (дата звернення: 09.07.2024).
12. Довгерт А. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. *Право України*. 2019. № 1. С. 27–41.
13. Житловий кодекс України : Закон України від 30.06.1983 р. № 5464-X. Дата оновлення: 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
14. Журбелюк Г. До проблеми кодифікацій українського права (короткий аналітичний огляд історії). *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*. 2005. Т. 38. С. 33–38.
15. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. Дата оновлення: 28.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14> (дата звернення: 09.07.2024).
16. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : МАУП, 2007. 552 с.
17. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення: 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15> (дата звернення: 09.07.2024).
18. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Дата оновлення: 30.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
19. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.11.2018 р. № 2597-VIII. Дата оновлення: 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2597-19> (дата звернення: 09.07.2024).
20. Кодекс торговельного мореплавства України : Закон України від 23.05.1995 р. № 176/95-ВР. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/176/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.07.2024).
21. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 23.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/8073-10> (дата звернення: 09.07.2024).
22. Кодекс України про надра : Закон України від 27.07.1994. р. № 132/94-ВР. Дата оновлення: 01.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/132/94-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.07.2024).
23. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10. 2012 № 5403-VI. Дата оновлення: 19.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
24. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
25. Кримінальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 р. № 2001-05. Дата оновлення: 26.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 09.07.2024).
26. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 19.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 09.07.2024).
27. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 р. № 1001-05. Дата оновлення: 19.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
28. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 01.06.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1129-15> (дата звернення: 09.07.2024).
29. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 р. № 3852-XII. Дата оновлення: 04.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3852-12> (дата звернення: 09.07.2024).
30. Митний кодекс України : Закон України від 12.12.1991 р. № 1970-XII. Дата оновлення: 16.05.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1970-12#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
31. Митний кодекс України : Закон України від 11.07.2002 р. № 92-VI. Дата оновлення: 01.06.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-15#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
32. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. Дата оновлення: 01.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
33. Повітряний кодекс України : Закон України від 4 травня 1993 р. № 3167-XII. Дата оновлення: 16.09.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3167-12#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
34. Повітряний кодекс України: Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
35. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 01.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (дата звернення: 09.07.2024).
36. Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 15.12.1992 р. № 2857-XII. Дата оновлення: 19.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2857-12#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
37. Про дерадянізацію законодавства України : Закон України від 21.04.2022 р. № 2215-IX. Дата оновлення: 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text> (дата звернення: 09.07.2024).

38. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. Дата оновлення: 05.10.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 20.05.2023).
39. Про схвалення Концепції проекту Ядерного кодексу України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.12.2010 № 2208-р. Дата оновлення: 08.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2208-2010-p#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
40. Резолюція 1755 (2010) Парламентської асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні», ухвалена 04.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19#Text (дата звернення: 09.07.2024).
41. Рогач О., Бисяга Ю. Кодифікаційні акти в системі законодавства України. *Ліра*. 2005. 124 с.
42. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14> (дата звернення: 09.07.2024).
43. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України восьмого скликання від 27.11.2014 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> (дата звернення: 09.07.2024).
44. Усенко І. Кодифікаційні роботи в незалежній Україні. *Енциклопедія історії України* / ред.: В. А. Смолій. Київ. 2007. Т. 4. 528 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikatsiyni_roboty (дата звернення: 09.07.2024).
45. Харитонов С. Рецепція римського приватного права: теоретичні та історико-правові аспекти: автореф дис. ... д-ра юрид наук: 12.00.01. Одеса, 1997. 473 с.
46. Цивільний кодекс України : Закон України від 21.01.2003 р. 435-IV. Дата оновлення: 28.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 09.07.2024).
47. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення: 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 09.07.2024).

References

1. Antonenko V. Kodyfikatsiia yak samostiina forma systematyzatsii pravovykh dzherel. *Forum prava*. 2009. № 3. S. 35–42. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8eb9f54d-8ca2-4d1f-88d4-a8f3a357afad/content> (date of access: 09.07.2024).
2. Bondarenko I. Peredumovy rozrobky kodyfikatsiinoho aktu. *Derzhava ta rehiony*. 2020. № 1 (67). S. 189–193. doi: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-1.30>.
3. Borysov V. Kryminalnyi kodeks Ukrainy 2001 roku: khroniky pidhotovky ta pryiniattia. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*. 2022. № 2 (18). S. 16–33. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/267491> (date of access: 09.07.2024).
4. Biudzhetni kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2001 r. 2542-III. Data onovlennia: 01.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17> (date of access: 09.07.2024).
5. Biudzhetni kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy 08.07.2010 r. № 2456-VI. Data onovlennia: 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17> (date of access: 09.07.2024).
6. Velykyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy / Uporiad. T. V. Kovalova. Kharkiv: Folio. 2005. 767 s.
7. Vyborychi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.12.2019 r. № 396-IX. Data onovlennia: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (date of access: 09.07.2024).
8. Vodnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.06.1995 r. № 213/95-VR. Data onovlennia: 19.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-vr#Text> (date of access: 09.07.2024).
9. Hetman Ye. Kodyfikatsiia administratyvnogo zakonodavstva Ukrainy: zahalna kharakterystyka, istorychni etapy, vydy. *Pravo ta innovatsii*. 2017. № 1. S. 97–102.
10. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII. Data onovlennia: 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1798-12> (date of access: 09.07.2024).
11. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV. Data onovlennia: 08.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/436-15> (date of access: 09.07.2024).
12. Dovhert A. Rekodyfikatsiia Tsyvilnogo kodeksu Ukrainy: osnovni chynnyky i peredumovy dlia startu. *Pravo Ukrainy*. 2019. № 1. S. 27–41.
13. Zhytlovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 30.06.1983 r. № 5464-X. Data onovlennia: 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (date of access: 09.07.2024).
14. Zhurbeliuk H. Do problemy kodyfikatsii ukrainskoho prava (korotkyi analitychnyi ohliad istorii). *Naukovi zapysky NaUKMA: Yurydychni nauky*. 2005. T. 38. S. 33–38.
15. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 p. № 2768-III. Data onovlennia: 28.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14> (date of access: 09.07.2024).
16. Ivanov V. M. Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: pidruchnyk. Kyiv: MAUP, 2007. 552 s.
17. Kodeks administratyvnogo sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV. Data onovlennia: 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15> (date of access: 09.07.2024).
18. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII. Data onovlennia: 30.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (date of access: 09.07.2024).

19. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva: Zakon Ukrainy vid 18.11.2018 r. № 2597-VIII. Data onovlennia: 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2597-19> (date of access: 09.07.2024).
20. Kodeks torhovelnoho moreplavstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 23.05.1995 r. № 176/95-VR. Data onovlennia: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/176/95-%D0%B2%D1%80> (date of access: 09.07.2024).
21. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X. Data onovlennia: 23.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (date of access: 09.07.2024).
22. Kodeks Ukrainy pro nadra: Zakon Ukrainy vid 27.07.1994. r. № 132/94-VR. Data onovlennia: 01.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/132/94-%D0%B2%D1%80> (date of access: 09.07.2024).
23. Kodeks tsyvilnogo zakhystu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.10. 2012 № 5403-VI. Data onovlennia: 19.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (date of access: 09.07.2024).
24. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. Data onovlennia: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of access: 09.07.2024).
25. Kryminalnyi kodeks Ukrainiskoi RSR vid 28.12.1960 r. № 2001-05. Data onovlennia: 26.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (date of access: 09.07.2024).
26. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 p. № 4651-VI. Data onovlennia: 19.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (date of access: 09.07.2024).
27. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.12.1960 p. № 1001-05. Data onovlennia: 19.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (date of access: 09.07.2024).
28. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 01.06.2003 r. № 1129-IV. Data onovlennia: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1129-15> (date of access: 09.07.2024).
29. Lisovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 r. № 3852-XII. Data onovlennia: 04.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3852-12> (date of access: 09.07.2024).
30. Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 12.12.1991 p. № 1970-XII. Data onovlennia: 16.05.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1970-12#Text> (date of access: 09.07.2024).
31. Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11.07.2002 r. № 92-VI. Data onovlennia: 01.06.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-15#Text> (date of access: 09.07.2024).
32. Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 r. № 4495-VI. Data onovlennia: 01.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (date of access: 09.07.2024).
33. Povitrianyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 4 travnia 1993 r. № 3167-XII. Data onovlennia: 16.09.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3167-12#Text> (date of access: 09.07.2024).
34. Povitrianyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.05.2011 r. № 3393-VI. Data onovlennia: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (date of access: 09.07.2024).
35. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. Data onovlennia: 01.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (date of access: 09.07.2024).
36. Pro vnesennia dopovnen i zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 15.12.1992 r. № 2857-XII. Data onovlennia: 19.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2857-12#Text> (date of access: 09.07.2024).
37. Pro deradianizatsiiu zakonodavstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.04.2022 r. № 2215-IX. Data onovlennia: 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text> (date of access: 09.07.2024).
38. Pro pravonastupnytstvo Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 12.09.1991 r. № 1543-XII. Data onovlennia: 05.10.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (date of access: 20.05.2023).
39. Pro skhvalennia Kontseptsii proektu Yadernoho kodeksu Ukrainy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministr Ukrainy vid 08.12.2010 № 2208-p. Data onovlennia: 08.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2208-2010-r#Text> (date of access: 09.07.2024).
40. Rezoliutsiia 1755 (2010) Parlamentskoi asamblei Rady Yevropy “Funktsionuvannia demokratychnykh instytutiv v Ukraini”, ukhvalena 04.10.2010 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19#Text (date of access: 09.07.2024).
41. Rohach O., Bysiaha Yu. Kodyfikatsiini akty v systemi zakonodavstva Ukrainy. *Lira*. 2005. 124 s.
42. Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.01.2002 p. № 2947-III. Data onovlennia: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14> (date of access: 09.07.2024).
43. Uhoda pro Koalitsiiu deputatskykh fraktsii “Ievropeiska Ukraina” u Verkhovnii Radi Ukrainy vosmoho sklykannia vid 27.11.2014 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> (date of access: 09.07.2024).
44. Usenko I. Kodyfikatsiini roboty v nezalezhnii Ukraini. Entsyklopediia istorii Ukrainy / red.: V.A. Smolii. Kyiv. 2007. T. 4. 528 s. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikatsiini_roboty (date of access: 09.07.2024).
45. Kharytonov Ye. Retseptsiiia rymskoho pryvatnogo prava: teoretychni ta istoryko-pravovi aspekty: avtoref dys. ... d-ra yuryd nauk: 12.00.01. Odesa, 1997. 473 s.
46. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.01.2003 r. 435-IV. Data onovlennia: 28.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (date of access: 09.07.2024).
47. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV. Data onovlennia: 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (date of access: 09.07.2024).

Гладкін Віталій Васильович*аспірант**Київського університету інтелектуальної власності та права**НУ «Одеська юридична академія»***Hladkin Vitaly***Postgraduate of the**Kyiv University of Intellectual Property and Law**NU "Odesa Academy of Law"*

ORCID: 0009-0004-5919-6850

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10120

ПРОБЛЕМИ З БЕЗМЕЖНОЮ СВОБОДОЮ ЛЮДИНИ

PROBLEMS WITH UNLIMITED FREEDOM OF A PERSON

Анотація. Статтю присвячено розгляду проблем, пов'язаних із забезпеченням безмежної свободи в контексті сучасного суспільства. Аналізуючи різні аспекти цього питання, ми намагатимемося з'ясувати, як зберегти баланс між свободою та відповідальністю, щоб забезпечити гармонійний розвиток суспільства в умовах постійних змін та викликів. Ми також розглядаємо роль громадянських обов'язків у забезпеченні цього балансу. Громадянські обов'язки, такі як дотримання закону, сплата податків та участь у житті громади, відіграють важливу роль у забезпеченні прав та свобод всіх громадян. Через виконання цих обов'язків громадяни можуть зробити свій внесок у стабільність та гармонію суспільства.

Вступ. Свобода має багато аспектів: свобода слова, свобода голосування, свобода віросповідання, і даний список можна ще довго продовжувати. У сучасних західних суспільствах всі ці свободи встановлювались та встановлюються через зіткнення, конфлікти та війни, які призводять до розбудови демократії, де цінність свободи є однією з найважливіших внутрішніх цінностей суспільства. Свобода слова – це фундаментальне право людини, яке гарантує їй можливість вільно висловлювати свої думки, ідеї та переконання без будь-яких цензурних обмежень з боку держави чи інших осіб. Це право є основою демократичного суспільства та сприяє розвитку плюралізму думок, вільному обміну інформацією та пошуку істини. Ця свобода є однією з основних складових демократичного суспільства, де різноманітні погляди та думки можуть бути вільно висловлені та обговорені. Західні суспільства визнають важливість свободи слова, і це право захищається законами та конституціями. Проте існують обмеження, такі як заборона на образи, виклик до насильства або поширення недостовірної інформації.

Мета. Метою дослідження є з'ясування філософсько-правового наповнення поняття «безмежність свободи» у сучасному інформаційному суспільстві; з'ясувати важливість філософського поняття «свобода», його значущість для розвитку суспільства та особистості; дослідити правові аспекти, коли існує імовірність перейти юридичну межу, за якою свобода перетворюється на безлад та анархію, коли безмежна свобода може призвести до соціального хаосу, оскільки може порушувати права та свободи інших особистостей.

Матеріали і методи. Методологічною базою слугували загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: метод діалектики – у розкритті філософського змісту поняття «свобода»; методи аналізу і синтезу – в обґрунтуванні правового наповнення поняття «безмежність свободи»; системно-структурний метод, який дозволив встановити філософсько-правовий зміст поняття «безмежність свободи»; метод системи правових норм; порівняльно-правовий метод; формально-юридичний метод.

Результати. У науковій статті розкрито перехід від позитивної до негативної концепції свободи, що має глибокі історичні та філософські корені, які варто розглянуто для кращого розуміння сучасного політичного ландшафту та ролі індивіда в ньому. Розглянуть проблематику, пов'язану із забезпеченням безмежної свободи в контексті сучасного суспільства. Проаналізовано різні аспекти проблеми безмежності свободи. З'ясовано, як зберегти баланс між свободою та відповідальністю, щоб забезпечити гармонійний розвиток суспільства в умовах постійних змін і викликів. Визначено роль громадянських обов'язків у забезпеченні балансу між свободою та анархією. Доведено, що громадянські обов'язки, такі як дотримання закону, сплата податків та участь у житті громади, відіграють важливу роль у забезпеченні прав

і свобод усіх громадян. Підтверджено, що через виконання обов'язків громадяни можуть зробити вагомий внесок у побудову стабільного та гармонійного суспільства, дотримуючись при цьому принципів верховенства права.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити дослідницьку увагу на розширенні понятійно-категоріального апарату філософсько-правової концепції «безмежна свобода». Це дозволить розробити рекомендації для нормативно-правових актів, які поглиблять визначення поняття «свобода» і «безмежна свобода».

Ключові слова: людина, громадські обов'язки, свобода, самоуправління, індивідуальна незалежність, політична свобода, права людини, громада.

Summary. This article is devoted to the consideration of the problems related to ensuring unlimited freedom in the context of modern society. Analyzing various aspects of this issue, we will try to find out how to maintain a balance between freedom and responsibility, in order to ensure the harmonious development of society in the conditions of constant changes and challenges. We also examine the role of civic duties in ensuring this balance. Civic duties, such as obeying the law, paying taxes, and participating in public life, play an important role in guaranteeing the rights and freedoms of all citizens. By fulfilling these duties, citizens can make their contribution to the stability and harmony of society.

Introduction. Freedom has many aspects: freedom of speech, freedom of vote, freedom of religion, and the list goes on. In modern Western societies, all these freedoms were established and are established through clashes, conflicts and wars, which lead to the development of democracy, where the value of freedom is one of the most important internal values of society. Freedom of speech is a fundamental human right that guarantees him the opportunity to freely express his thoughts, ideas and beliefs without any censorious restrictions by the state or other persons. This right is the basis of a democratic society and promotes the development of pluralism of opinion, free exchange of information and search for truth. This freedom is one of the main components of a democratic society where diverse views and opinions can be freely expressed and discussed. Western societies recognize the importance of freedom of speech, and this right is protected by laws and constitutions. However, there are restrictions, such as a ban on insults, incitement to violence or spreading false information.

Purpose. The purpose of the research is to clarify the philosophical and legal content of the concept of “limitless freedom” in the modern information society; to find out the importance of the philosophical concept of “freedom”, its significance for the development of society and the individual; explore the legal aspects when there is a possibility of crossing the legal line beyond which freedom turns into disorder and anarchy, when unlimited freedom can lead to social chaos because it can violate the rights and freedoms of other individuals.

Materials and methods. The methodological basis was general scientific and special methods of cognition: the method of dialectics – in revealing the philosophical content of the concept of “freedom”; methods of analysis and synthesis – in the justification of the legal content of the concept of “limitless freedom”; the system-structural method, which made it possible to establish the philosophical and legal meaning of the concept of “infinity of freedom”; method of the system of legal norms; comparative legal method; formal legal method.

Results. The scientific article reveals the transition from a positive to a negative concept of freedom, which has deep historical and philosophical roots, which should be considered for a better understanding of the modern political landscape and the role of the individual in it. They will consider issues related to ensuring unlimited freedom in the context of modern society. Various aspects of the problem of unlimited freedom are analyzed. It has been clarified how to maintain the balance between freedom and responsibility in order to ensure the harmonious development of society in the conditions of constant changes and challenges. The role of civic duties in ensuring the balance between freedom and anarchy is defined. Civic duties such as obeying the law, paying taxes, and participating in community life have been proven to play an important role in ensuring the rights and freedoms of all citizens. It has been confirmed that through the performance of duties, citizens can make a significant contribution to the construction of a stable and harmonious society, while observing the principles of the rule of law.

Discussion. In further scientific studies, it is proposed to focus research attention on the expansion of the conceptual and categorical apparatus of the philosophical and legal concept of “unlimited freedom”. This will make it possible to develop recommendations for normative legal acts that will deepen the definition of the concepts of “freedom” and “unlimited freedom”.

Key words: human, public duties, freedom, self-government, individual independence, political freedom, human rights, community.

Постановка проблеми. Свобода слова є необхідною умовою для розвитку суспільства, і вона допомагає забезпечити відкритий діалог, розмаїття поглядів та вільний обмін ідеями. Вона сприяє розвитку науки, культури та інновацій, а також допомагає виявити та вирішити проблеми. У сучасному світі, коли технології та зв'язок об'єднують людей з різних куточків планети, питання про межі свободи стає більш актуальним і складним. Безмежна свобода

може стати джерелом проблем, викликати соціальні дисбаланси та порушення. Молоде покоління в сучасних західних суспільствах дійсно стикається з дилемою, пов'язаною з різними аспектами свободи. Можна стверджувати, що в наші дні ніколи не може бути достатньо свободи як на індивідуальній, так і на суспільній основі. Отже, молодь має велику відповідальність використовувати свободу розумно, з урахуванням впливу на себе та інших. Сучасна

доросла молодь насолоджується вільним життям у багатьох сферах свого життя. Мало того, що вони мають можливість впливати на політичні процеси, що відбуваються через голосування, проте, деякі молоді люди нажаль, можуть відчувати безсилля або байдужість до політики. Висловлювати вголос те, що вони відчують або думають, вільно висловлювати свої думки, ідеї та переконання. Молодь стикається з безліччю виборів: вибір професії, стилю життя, релігії, партнера тощо. З одного боку, це надає можливість самореалізації, з іншого — може викликати стрес і не розуміння. Вони також можуть подорожувати світом, спілкуватися через соціальні мережі з більш ніж половиною населення Землі, має право обирати свою релігійну позицію, знаходити роботу по всьому світу, а також робити індивідуальний вибір, щоб мати друзів без будь-яких обмежень, окрім індивідуального вибору. Важливо зберігати баланс між свободою вибору та відповідальністю за наслідки. Вони створюють свій власний маленький світ, де лише невеликі обмеження впливають на результати. Ці обмеження включають особисті інтереси, таланти, сексуальну орієнтацію та вибір способу життя. У порівнянні з минулими поколіннями, це може виглядати як максимум індивідуальної свободи: навчатися і працювати у будь-якій сфері, яка цікавить; слідувати своїм пристрастям, а не сімейним зобов'язанням; обирати партнера з любові, а не через суспільний чи сімейний тиск; жити так, як вважаєш за краще. Це позитивна сторона бажання мати якнайбільше свободи. У нашому повсякденному житті важко виміряти, скільки свободи ми маємо. Однак неважко відчувати зворотний бік «занадто великої свободи». Варіантів, і можливостей, дуже багато. Так багато з чого можна вибрати, а отже, так багато пропустити. Це здається розкішною проблемою для молодого покоління, якому є з чого вибирати. І це так. Свободи так багато, що іноді вона пригнічує. Навіть при величезному розмаїтті можливостей важко визначити, що саме потрібно обрати, а це може викликати стрес, невизначеність та відчуття втрати. Безумовно, свобода важлива для розвитку суспільства та особистості, але чи існує можливість перейти межу, за якою свобода перетворюється на безлад та анархію? Безмежна свобода може призвести до анархії та соціального хаосу, оскільки вона може порушувати права та свободи інших. Водночас обмеження свободи може призвести до авторитаризму та тиранії. Тому необхідно знайти баланс між свободою та обов'язками, щоб забезпечити стабільність та гармонію в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні ліберальні ідеї, які в багатьох викликають занепокоєння щодо громадянських обов'язків, переплітаються з історичними коріннями та філософськими концепціями. Однак розуміння громадянських обов'язків у сучасному світі нерідко стикається з новими викликами та спірними поглядами. Деякі

аргументи, висвітлені в останніх наукових публікаціях, обстоюють ідею індивідуальної свободи та обмеженої влади держави, тоді як інші підкреслюють важливість активної участі громадян у суспільних справах та виконання обов'язків перед спільнотою. Для розуміння цих суперечностей логічно розглянути як історичний контекст, так і сучасні виклики, що виникають у сфері громадянського життя та державного управління. Подібно до тих, що дослідники прав людини висловлювали у відповідь на декларації про людські обов'язки, ці ідеї мають свої витоки у працях вчених періоду Просвітництва, зокрема, Т. Гоббса і його розумінні незалежності (або свободи) [1, с. 161–165]. Гоббс розглядав свободу як відсутність «зупинки в роботі, що [один] має волю, бажання або схильність до роботи» [14, с. 161] Відповідно, свобода залежить від «мовчання закону» [12] і найкраще розуміється як «імунітет від служби...» [13]. Отже, свобода полягає у відсутності обмежень, які явно включають громадянські обов'язки. Більше ніж через півтора століття по тому, відомий своїми працями про свободу та індивідуальні права, Бенджамін Констант, який вважається одним із найважливіших мислителів лібералізму, назвав це розуміння свободи «свободою сучасників».

Метою статті є з'ясування філософсько-правового наповнення поняття «безмежність свободи» у сучасному інформаційному суспільстві; з'ясувати важливість філософського поняття «свобода», його значущість для розвитку суспільства та особистості; дослідити правові аспекти, коли існує імовірність перейти юридичну межу, за якою свобода перетворюється на безлад та анархію, коли безмежна свобода може призвести до соціального хаосу, оскільки може порушувати права і свободи інших особистостей.

Матеріали і методи. Методологічною базою є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: метод системи правових норм; порівняльно-правовий метод; формально-юридичний метод; метод діалектики — у розкритті філософського змісту поняття «свобода»; методи аналізу і синтезу — в обґрунтуванні правового наповнення поняття «безмежність свободи»; системно-структурний метод, який дозволив встановити філософсько-правовий зміст поняття «безмежність свободи».

Виклад основного матеріалу. Ідея свободи в суспільстві має багатогранний та еволюційний характер, який віддзеркалює трансформацію цінностей та політичних уявлень на історичному часовому відрізку. Тоді як для стародавніх греків і римлян свобода виявлялася в активній участі в управлінні своєю республікою, сучасне розуміння свободи нерідко зводиться до відсутності втручання з боку уряду, що називається негативною свободою. Такий перехід від позитивної до негативної концепції свободи має глибокі історичні та філософські корені, які варто розглянути для кращого розуміння сучасного політичного ландшафту та ролі індивіда в ньому. Не

відрізняючись від даного пізніше визначення відомим англійським філософом, істориком та політичним теоретиком Ісайї Берліна негативної свободи, Констант розумів свободу сучасників як свободу від втручання держави, яка мала бути забезпечена набором прав. Він стверджував, що давньогрецька свобода вимагала занадто великих жертв від громадян. Самоуправління передбачає регулярну відвідуваність зборів асамблеї для активної участі в політичних дебатах і процесі голосування. Але для сучасних людей політична свобода вже не є такою необхідною, як раніше. Натомість вони більше цінують свою індивідуальну незалежність. Для стародавніх, свобода все ще означала «поділ соціальної влади серед громадян однієї батьківщини». Натомість «метою новітніх є насолода безпекою в особистих задоволеннях; і вони називають це свободою гарантії, які надають державні інституції цим задоволенням» [2, с. 317]. Відповідно, «від них [сучасників] ніколи не можна вимагати жодних жертв для встановлення політичної свободи. Звідси випливає, що жодна з численних і занадто високо оцінених установ, які в давніх республіках заважали індивідуальній свободі, вже не допустима в сучасні часи» [3]. Занурені в цю ліберальну традицію, критики декларацій про обов'язки людини, здається, автоматично розглядають обов'язки як обмеження свободи, або як надання «урядам виправдань для обмеження здійснення прав людини» [14], ніби права й обов'язки людини неминуче взаємозаперечні, а не доповнюють одне одного. З такої позиції обов'язки активного громадянства просто повинні бути відкинуті як перешкода для індивідуальної свободи.

Через півтора століття, американський та британський юрист, філософ, політолог та теоретик права, Рональд Дворкін впровадив ідею індивідуальних прав як політичних козирів. Дворкін заявляв, що право не є просто набором правил, а складною системою, яка ґрунтується на моральних принципах та політичних цінностях. Судді, на його думку, не просто застосовують існуючі закони, а інтерпретують їх з урахуванням цих принципів та цінностей. стверджував, що існує ієрархія правових принципів, де деякі принципи мають більшу вагу, ніж інші. Судді, приймаючи рішення, повинні прагнути до того, щоб їхні рішення відповідали цій ієрархії. Він стверджував, що якщо в когось є право мати або робити щось, «то це неправильно, коли уряд відмовляє йому в цьому, навіть якщо зробити це, було б в загальних інтересах» [4, с. 329]. Він був прихильником лібералізму і захищав ідеї індивідуальної свободи, рівності та справедливості, вважав, що право має відігравати важливу роль у захисті цих цінностей. Також він також був відомим критиком тоталітаризму та виступав за захист прав людини та демократії. Таким чином за його теорією, права, як правило, переважали над розглядом загального блага або загального добробуту. Насправді для Дворкіна, здається, будь-яке протиставлення

прав проти прав інших або розглядів загального блага є рівнозначним їх скасуванню [4, с. 198]. Ця ліберальна позиція, яка розглядає права як майже абсолютні, отримала значну критику від тих, хто замість цього стверджує необхідність серйозно ставитися до обов'язків. Наприклад, відголос слів одного із найвідоміших філософів, письменників та мислителів епохи Просвітництва, Жан-Жак Руссо, який стверджує, що легітимна влада ґрунтується на згоді керованих(ця концепція мала значний вплив на розвиток демократії), що люди народжуються вільними і рівними, але псуються суспільством, наголошував на важливості емоцій та інтуїції в людському житті, можна почути в небажанні «розмови про права» професорки права в Гарвардській школі права та колишнього посла Сполучених Штатів при Святому Престолі, Мері Енн Глендон: «в її [тобто мова йде про права] мовчанні щодо відповідальності здається, вона схвалює прийняття користі від життя в демократичній соціальній державі без прийняття відповідних особистих та громадянських обов'язків» [5, с. 14]. Даний аргумент полягає в тому, що права, відокремлені від обов'язків, стимулюють перекручений вид свободи, тобто свобода як всюдозволеність. Видатний давньогрецький філософ Аристотель, мав складне розуміння свободи. Він вважав, що свобода не полягає в безконтрольному волевиявленні, а в досягненні вищої мети, або телосу, через розумне використання своїх здібностей. Аристотель відкидав ідею свободи як робити те, кому що заманеться, і наголошував на гармонійному розвитку індивіда у спільноті [6, с. 35]. Він би також відкинув концепцію свободи, що переважає в сучасних ліберальних демократіях сьогодні, яка розглядає свободу просто як залишення у власній приватній сфері, яка не змушує робити щось, чого не хочеться, включаючи служіння громаді [6, с. 183]. Гоббсівський напрям лібералізму, це школа політичної думки, яка ґрунтується на філософії Томаса Гоббса, який стверджував, що люди за своєю природою егоїстичні та прагнуть до влади. У природному стані, без уряду, життя було б «брудним, жакхливим і коротким». Щоб уникнути хаосу і насильства, люди погоджуються на суспільний договір з сувереном, який має абсолютну владу. Цей суверен може бути монархом, диктатором або демократичним урядом, залежно від обставин. Головне завдання суверена — забезпечити мир і безпеку. Гоббсівський напрям намагається розширити цю приватну сферу настільки, наскільки це можливо, «кінцевою метою є досягнення того, що Ісая Берлін, який був прихильником лібералізму, але вважав, що лібералізм повинен бути гнучким та адаптивним, щоб враховувати різноманіття людських цінностей, назвав максимальним ступенем не втручання, сумісним з мінімальними вимогами соціального життя» [7, с. 248].

Сучасні тенденції ліберального мислення часто ставлять під сумнів роль обов'язків перед громадою

у контексті досягнення свободи та захисту прав людини. Деякі пропонують переглянути концепцію обов'язків як надмірне обмеження індивідуальної свободи, вважаючи їх небажаною перешкодою на шляху до необмеженої автономії. Виконання обов'язків перед громадою сприймається як небажана перешкода на шляху до необмеженої свободи або як потенційно небезпечна загроза для прав людини. Цей різновид лібералізму, як декларується в наукових коментарях до декларацій про обов'язки людини та певних документів з прав людини, відображає певну дистанцію від ідеї «обов'язків перед громадою» у політичній філософії. Однак ця позиція не є однозначною та викликає дискусії щодо сутності і значення обов'язків у сучасному суспільстві.

У деяких випадках існує однобічне трактування співвідношення прав та обов'язків. Деякі люди сприймають обов'язки лише як небажані обмеження своїх прав, які слід мінімізувати. Такий підхід є небезпечним, адже він веде до ігнорування відповідальності та руйнування соціальної структури. Важливо розуміти, що права та обов'язки нерозривно пов'язані. Права не можуть існувати без відповідальності. Свобода слова, наприклад, гарантує право людині висловлювати свої думки, але одночасно накладає на неї обов'язок робити це з повагою до інших. Відмова від виконання своїх обов'язків веде до порушення прав інших людей. Це може призвести до хаосу, несправедливості та конфліктів.

Отже, прагнучи до розширення своїх прав, не слід забувати про власні обов'язки. Лише збалансований підхід, який ґрунтується на взаємній повазі та відповідальності, може гарантувати справедливе та процвітаюче суспільство. Розуміння взаємозв'язку між правами і обов'язками є ключовим для побудови гармонійного суспільства. Лише усвідомивши свою відповідальність, ми можемо по-справжньому цінувати свої права.

Досліджувана проблема взаємозв'язку прав і обов'язків полягає не в зусиллях забезпечити права; вона полягає, скоріше, в однобічному розумінні відношення між правами та обов'язками, згідно з яким обов'язки є лише небажаними обмеженнями наших прав і тому повинні бути зведені до мінімуму. Це незбалансоване бачення насправді має негативні наслідки. По-перше, звертаючи увагу лише на те, що ми як громадяни отримуємо від держави (у формі прав), тобто на те, що громада повинна зробити для нас, ми залишаємося з пасивним і відокремленим розумінням громадянства: пасивним, тому що громадяни схильні сприймати суть свого громадянства просто як володіння правами [8, с. 288] і відокремленим, тому що таке однобічне розуміння громадянства призводить до образу самотнього носія прав проти всіх інших. Зосереджуючись надто на індивідуальних правах і будучи підозрілими до будь-яких обов'язків перед державою, ми починаємо думати про себе як про відокремлених від громади, яка

своєю чергою все більше здається загрозою нашими правами, а не як необхідною умовою для розвитку нашої особистості. Поновлений акцент на обов'язках має на меті виправити це розуміння пасивного і відокремленого громадянства і бажає доповнити (а не замінити) образ громадянина як власника певних прав поглядом на громадянство як на здійснення громадянських обов'язків. Коли права та обов'язки більш збалансовані, ідея прав як козирів також буде скоригована. Права не завжди (і не повинні) мати перевагу над будь-якими вимогами, які держава ставить до нас.

Другим небажаним наслідком незбалансованого розуміння відношення між правами та обов'язками є те, що зменшений інтерес до наших громадянських обов'язків насправді загрожує надійному захисту та реалізації наших прав. Питання про співвідношення прав та обов'язків людини є одним з найважливіших у суспільній філософії. З одного боку, права гарантують людям свободу та можливість для розвитку. З іншого боку, обов'язки забезпечують порядок, згуртованість та функціонування суспільства. Існує тісний зв'язок між правами та обов'язками так здатність людини реалізовувати свої права часто залежить від її готовності виконувати певні обов'язки перед суспільством. Наприклад, право на освіту гарантує доступ до знань, але одночасно накладає на людину обов'язок навчатися та здобувати знання. Право на працю дає можливість людині само реалізуватися та заробляти на життя, але водночас потребує від неї сумлінно виконувати свої трудові обов'язки. Невиконання людиною своїх обов'язків може призвести до порушення прав інших людей. Важливо розуміти, що права та обов'язки не є протилежними поняттями, а доповнюють одне одного. Лише збалансований підхід, який ґрунтується на взаємній повазі та відповідальності, може гарантувати справедливе та процвітаюче суспільство.

Забезпечення прав і свобод людини неможливе без виконання нею своїх обов'язків перед суспільством. Лише усвідомивши відповідальність, людина може по-справжньому цінувати та використовувати свої права. Не важко уявити, як їх виконання сприяє безпеці наших прав, наприклад, громадянський обов'язок дотримуватися закону та обов'язок сплачувати податки (а отже, сприяти підтримці спільної системи соціального добробуту).

Проте дотримання громадянських обов'язків не завжди є простою або безперечною справою. Часто виникають складнощі, пов'язані з розумінням обов'язків, їхнім призначенням та відповідальністю, що впливає з їх виконання. Також деякі інші громадянські обов'язки сприяють захисту наших прав, наприклад, обов'язки громадянської участі. Загалом громадянська участь має на увазі ті дії, які виконують громадяни, які мають на меті сприяти розв'язання питань, які не є лише приватними питаннями, але скоріше стосуються всіх членів

громади. Отже, громадянська участь — це участь, якоюсь мірою, у громадських справах. Тут можна згадати про різноманітні обов'язки, такі як обов'язки політичної участі, бути в курсі поточних подій та висвітлювати очевидні несправедливості (написавши своїм представникам, почавши або підтримуючи петицію, організувавши або обравши участь у протесті). Ці обов'язки сприяють захисту наших прав таким чином: захист та виконання прав залежать від верховенства права, хорошого законодавства і демократичних установ. Згадані обов'язки, які входять до розділу «громадянська участь», допомагають підтримувати деякі ключові елементи.

У сучасному світі розмір і значення громадянської свободи набуває все більшого інтересу та уваги. Здатність кожного індивіда вільно вибирати свій спосіб життя, висловлювати свої погляди та брати участь у прийнятті важливих рішень для суспільства, є необхідним елементом функціонування демократичного суспільства. Однак разом із розширенням прав та можливостей громадянство нерідко стикається з викликами, які виникають з великої свободи вибору і дій. Наприклад, більша участь громадян у демократичному процесі (на муніципальному, національному або регіональному рівні), крім того, допомогла б покращити законодавство, оскільки політики стали б більш обізнаними щодо потреб громадськості, боротьба з корупцією та інше. Цей великий обсяг свободи також може викликати складнощі у самому процесі прийняття рішень і визначенні пріоритетів для суспільства в цілому.

Звідси випливає, що навіть якщо хтось вважає права більш пріоритетними або важливішими за обов'язки, він все одно повинен ставити акцент на останніх. У нашому щоденному житті, часто складно оцінити рівень своєї свободи. Однак нескладно відчутти наслідки «занадто великої свободи». Занадто багато можливостей і варіантів, які стоять перед нами, може призвести до того, що ми починаємо відчувати

себе загубленими або пригніченими. Для молодого покоління, яке зростає в середовищі безлічі можливостей, це стає особливою проблемою. Здається, що свобода відкриває безмежні горизонти, але вона також може перетворитися на невидиму тканину, що обмежує наші можливості і вибори. Ухиляючись від своїх обов'язків, вважаючи їх лише обмеженнями прав та безмежної свободи, людина фактично ставить під загрозу саме ці права та ту саму свободу, які їй так дорогі. Замість того, щоб вважати акцент на наших обов'язках перед громадою загрозою нашим правам, ми навпаки повинні розглядати його як внесок у захист цих самих прав: «Якщо ми не поставимо свої обов'язки перед правами, то повинні очікувати, що самі наші права будуть підірвані» [7, с. 250].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ми виявили, що встановлений акцент на обов'язках є необхідним для стимулювання іншого, більш активного розуміння громадянства та збереження наших прав. Права і свободи людини не є абсолютними та безмежними, свобода однієї особи не може порушувати свободу іншої. Кожна людина має нести відповідальність за свої дії й поважати права інших. Цінувати свободу, в якій ми народилися, і просто зробити кілька важливих рішень, піти одним шляхом і подивитися, куди він нас приведе. Ми можемо зазнати невдачі, ми можемо піти хибним шляхом. Але одна хороша річ полягає все ж в тому, що, оскільки у нас є всі свободи, про які ми могли б подумати, ми завжди можемо почати все спочатку і розпочати щось нове. Тому що це одна сторона свободи — вона дає шанс почати все спочатку. Це дозволяє нам переосмислити наші цілі, змінити напрямок і відкрити нові можливості, навіть якщо ми зіткнемося з перешкодами на шляху.

У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити дослідницьку увагу на розширенні понятійно-категоріального апарату філософсько-правової концепції «безмежна свобода».

Література

1. Hobbes T. Leviathan Hobbes's Leviathan: reprinted from the edition of 1651: Hobbes, Thomas, 1588–1679: Free Download, Borrow, and Streaming: Internet Archive.
2. Constant B. The Liberty of Ancients Compared with that of Moderns. 2020.
3. John H. Knox. Horizontal Human Rights Law, 2017.
4. Ronald M. Dworkin. Taking Rights Seriously. Belknap Press of Harvard University, 2021.
5. Glendon M. A. Rights Talk: The Impoverishment of Political Discourse. New York: The Free Press, 2021.
6. Арістотель. Політика. Пер. з давньогр. О. Кислюк. 5-ге вид. Київ : Наукова думка, 2020. 450 с.
7. Skinner Q. The Paradoxes of Political Liberty. Cambridge University Press, 2019.
8. Kymlicka W. Contemporary Political Philosophy. Clarendon Press, 2022.
9. Полянський А.Г. Тлумачення процесуальних гарантій правосуддя в національному законодавстві України та міжнародних документах. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 20–21 вересня 2019 р.). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. С. 64–67.
10. Корнієнко-Зенкова Н. Пізнавальне правовідношення і поняття права знати свої права та обов'язки. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Запоріжжя, 26–27 жовт. 2018 р.). Запоріжжя : ЗМГО «Істина», 2018. С. 19–21.

11. Черновол О. П. Конституційний обов'язок — основоположний елемент громадянського суспільства. *Публічний простір як об'єкт правового регулювання: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 30 верес. 2016 р.). Акад. адвокатури України. Київ, 2016. С. 160–162.
12. Goncharova Y. International Legal Endorsement of Gender Equality Principle and its Contribution to the Democratic Society Development. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 2. Bratislava (Slovak Republic). P. 29–35.
13. Швець О. В. Почуття відповідальності у діяльності людини: філософсько-правовий вимір: дис. на здобуття наук. ст. канд. юрид. наук. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 199 с.
14. Bondarenko Y. Legal precedent as a source of law in European countries. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 1. С. 6–12.
15. Цицик О. І. Громада в умовах транзитивного суспільства: філософсько-правова рефлексія: дис. на здобуття наук. ст. д-ра філос. Львів : ЛьвДУВС, 2021. 227 с.

References

1. Hobbes, T. *Leviathan* Hobbes's *Leviathan*: reprinted from the edition of 1651: Hobbes, Thomas, 1588–1679: Free Download, Borrow, and Streaming: Internet Archive.
2. Constant, B. (2020). The Liberty of Ancients Compared with that of Moderns.
3. John, H. (2017). Knox. Horizontal Human Rights Law.
4. Ronald, M. (2021). Dworkin. Taking Rights Seriously. Belknap Press of Harvard University.
5. Glendon, M. A. (2021). Rights Talk: The Impoverishment of Political Discourse. New York: The Free Press.
6. Aristotel (2020). Polityka [Policy]. Per. z давnohr. O. Kysliuk. 5-he vyd. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Skinner, Q. (2019). The Paradoxes of Political Liberty. Cambridge University Press.
8. Kymlicka, W. (2022). Contemporary Political Philosophy. Clarendon Press.
9. Polianskyi, A. H. (2019). Tlumachennia protsesualnykh harantii pravosuddia v natsionalnomu zakonodavstvi Ukrainy ta mizhnarodnykh dokumentakh [Interpretation of procedural guarantees of justice in the national legislation of Ukraine and international documents.]. *Priorytetni napriamy rozvytku suchasnoi yurydychnoi nauky: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 64–67). Kharkiv: HO “Asotsiatsiia aspirantiv-yurystiv” [in Ukrainian].
10. Korniienko-Zienkova, N. (2018). Piznavalne pravovidnoshennia i poniattia prava znaty svoi prava ta oboviazky [Cognitive legal relationship and the concept of the right to know one's rights and obligations]. *Aktualni problemy vdoskonalennia zakonodavstva ta pravozastosuvannia: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 19–21). Zaporizhzhia: ZMHO “Istyna” [in Ukrainian].
11. Chernovol, O. P. (2016). Konstytutsiyni oboviazok — osnovopolozhnyi element hromadianskoho suspilstva [Constitutional duty is a fundamental element of civil society]. *Publichnyi prostir yak ob'iekt pravovoho rehuliuвання: zb. mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 160–162). Akad. advokatury Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
12. Goncharova, Y. (2019). International Legal Endorsement of Gender Equality Principle and its Contribution to the Democratic Society Development / Y. Goncharova. *Visegrad journal on human rights*. № 2. Bratislava (Slovak Republic). P. 29–35.
13. Shvets, O. V. (2014). Pochuttia vidpovidalnosti u diialnosti liudyny: filosofsko-pravovy vymir [Sense of responsibility in human activity: philosophical and legal dimension]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
14. Bondarenko, Y. (2021). Legal precedent as a source of law in European countries. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 1. P. 6–12.
15. Tsytsyk, O. I. (2021). Hromada v umovakh tranzytyvnoho suspilstva: filosofsko-pravova refleksiiia [Community in the conditions of transitive society: philosophical and legal reflection]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filos. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].

УДК 342.7

Янушевський Олексій Миколайович

аспірант

Київського університету інтелектуальної власності та права

НУ «Одеська юридична академія»

Yanushevskiy Oleksiy

Postgraduate of the

Kyiv University of Intellectual Property and Law

NU "Odesa Academy of Law"

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10112

ПОДОЛАННЯ ДИВЕРГЕНЦІЇ ІДЕЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ПРАВА В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

OVERCOMING THE DIVERGENCE OF THE IDEA OF JUSTICE AND RIGHTS IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS

Картини битви привабливі лише на відстані.

Іспанське прислів'я

Анотація. У статті розглядається проблема створення механізму забезпечення основних прав і законних інтересів людини під час військових конфліктів, а також шляхи їх збереження та максимального захисту в умовах війни. Визначено, що поняття «справедливої війни» та створені після його впровадження в міжнародне право ключові міжнародні документи в області введення військових конфліктів перестають бути фундаментом в регулюванні питань захисту людей, що не приймають участь безпосередньо в військових конфліктах. Розглянуто основні порушення прав людини під час збройних конфліктів, зокрема, в Україні, а також здійснено аналіз нормативних документів, які ці порушення легітимізують. Доводиться теза про те, що єдиним механізмом врегулювання питання забезпечення прав людини під час збройних конфліктів є застосування ідеї справедливості як ідеї права при впровадженні обмежень прав та свобод людини, заснованим на прагненні самих учасників мінімізувати втрати серед цивільного населення, а також, за можливості, максимально не допустити порушення фундаментальних прав та свобод людини, що гарантуються універсальними стандартами прав людини. Констатовано, що повне дотримання прав та свобод людини фактично неможливе, адже сам характер військових дій передбачає масштабність і тягне порушення прав та законних інтересів цивільного населення. Тому слід як найраніше вдаватися до інших способів досягнення справедливого миру та врегулювання післявоєнних суперечок замість необхідності вести хай навіть справедливі війни.

Вступ. Руйнівний характер війн, які легко розв'язувалися і важко припинялися, потребував хоч якоїсь їх правової регламентації, що допомагала б зменшити жертви та руйнування та шукати альтернативні шляхи вирішення суспільних конфліктів. Однією з таких доктрин є теорія «справедливої війни», яка була створена ще за античності і дорогоцінним договором простягнулася через віки аж до сьогодення. З іншого боку, правова регламентація справедливої війни не усунула проблему зростання числа жертв серед мирного населення в ході військових конфліктів у Новітній час. Не змогли вирішити проблему і міжнародні правила, що регулюють відносини між воюючими державами, які, починаючи з XIX ст., стали перетворюватися у договірні норми на спеціальних конгресах і конференціях (Паризький конгрес 1856 р., Гаазькі конференції миру 1899 і 1907 рр.). Закріплення в них принципу гуманізації ведення бойових дій не зупинило ріст числа жертв останніх, до того ж у співвідношенні, що є критичним саме для цивільного населення по всі боки таких конфліктів.

Мета. Проаналізувати причини зростання жертв серед мирного населення в умовах «справедливих війн» і масового порушення прав людини, а також обґрунтування застосування ідеї справедливості у праві держави для зниження кількості цивільних жертв воєнних конфліктів і максимального усунення інших порушень їх прав.

Матеріали і методи. Методологічною базою є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: порівняльно-правовий; системи правових норм; формально-юридичний; аналізу і синтезу; системно-структурний.

Результати. Визначено, що поняття «справедлива війна» та створені після його впровадження в міжнародне право ключові міжнародні документи в галузі введення військових конфліктів перестають бути фундаментом у регулюванні питань захисту людей, що не приймають участь безпосередньо в військових конфліктах. Розглянуто основні порушення прав людини під час збройних конфліктів, зокрема в Україні. Здійснено аналіз нормативних документів, які ці порушення легітимізують. Доведено тезу про те, що єдиним механізмом врегулювання питання забезпечення прав людини під час збройних конфліктів є застосування ідеї справедливості як ідеї права при впровадженні обмежень прав та свобод людини, заснованим на прагненні самих учасників мінімізувати втрати серед цивільного населення, а також, за можливості, максимально не допустити порушення фундаментальних прав та свобод людини, що гарантуються універсальними стандартами прав людини. Констатовано, що повне дотримання прав та свобод людини фактично неможливе, адже сам характер військових дій передбачає масштабність і тягне порушення прав та законних інтересів цивільного населення.

Перспективи. У подальших наукових розвідках поглибити вивчення масового порушення прав людини в російсько-українській війні. Обґрунтувати концепції справедливості у праві держави для зниження кількості цивільних жертв воєнних конфліктів і максимального усунення інших порушень їх прав.

Ключові слова: права і свободи людини, збройний конфлікт, ідея справедливості, гуманітарне право, правила ведення війни, конвенції.

Summary. The article examines the problem of creating a mechanism for ensuring the basic rights and legitimate interests of a person during a military conflict, as well as ways of preserving and maximally protecting them in the conditions of war. It was determined that the concept of «just war» and the key international documents created after its introduction into international law in the field of introduction of military conflicts cease to be the foundation for regulating issues of protection of people who do not directly participate in military conflicts. The main violations of human rights during armed conflicts, in particular, in Ukraine, were considered, as well as an analysis of normative documents legitimizing these violations. The thesis that the only mechanism for settling the issue of ensuring human rights during armed conflicts is the application of the idea of justice as an idea of law in the implementation of restrictions on human rights and freedoms, based on the desire of the participants themselves to minimize losses among the civilian population, as well as, if possible, as much as possible prevent violations of fundamental human rights and freedoms guaranteed by universal human rights standards. It was established that full observance of human rights and freedoms is actually impossible, because the very nature of military operations implies the scale and entails violation of the rights and legitimate interests of the civilian population. Therefore, it is necessary to resort to other ways of achieving a just peace and settlement of post-war disputes as soon as possible instead of the need to wage even just wars.

Introduction. The destructive nature of wars, which were easily initiated and difficult to stop, required at least some kind of legal regulation that would help reduce casualties and destruction and seek alternative ways of solving social conflicts. One of these doctrines is the «just war» theory, which was created in antiquity and has been a valuable guide through the ages to the present day. On the other hand, the legal regulation of a just war did not eliminate the problem of the increase in the number of victims among the civilian population in the course of military conflicts in modern times. The international rules governing relations between belligerent states, which, starting from the 19th century, began to turn into contractual norms at special congresses and conferences (the Paris Congress of 1856, the Hague Peace Conferences of 1899 and 1907) did not help to solve the problem either. Enshrining in them the principle of humanizing the conduct of hostilities did not stop the increase in the number of victims of the latter, moreover, in a ratio that is critical for the civilian population on all sides of such conflicts.

Purpose. To analyze the reasons for the increase of victims among the civilian population in the conditions of just wars and massive violation of human rights, as well as the justification of the application of the idea of justice in the law of the state to reduce the number of civilian victims of military conflicts and maximally eliminate other violations of their rights.

Materials and methods. The methodological basis is general scientific and special methods of knowledge: comparative and legal; systems of legal norms; formal and legal; analysis and synthesis; systemic and structural.

Results. It was determined that the concept of just war and the key international documents created after its introduction into international law in the field of introduction of military conflicts cease to be the foundation for regulating issues of protection of people who do not directly participate in military conflicts. The main violations of human rights during armed conflicts, in particular in Ukraine, are considered. An analysis of normative documents legitimizing these violations was carried out. The thesis that the only mechanism for settling the issue of ensuring human rights during armed conflicts is the application of the idea of justice as an idea of law in the implementation of restrictions on human rights and freedoms, based on the desire of the participants themselves to minimize losses among the civilian population, and, if possible, to maximize prevent violations of fundamental human rights and freedoms guaranteed by universal human rights standards. It was established that full observance of human rights and freedoms is actually impossible, because the very nature of military operations implies the scale and entails violation of the rights and legitimate interests of the civilian population.

Discussion. In further scientific investigations, deepen the study of massive violations of human rights in the Russian-Ukrainian war. To substantiate the concepts of justice in the law of the state to reduce the number of civilian victims of military conflicts and to eliminate other violations of their rights as much as possible.

Key words: human rights and freedoms, armed conflict, the idea of justice, humanitarian law, rules of war, conventions.

Постановка проблеми. З появою держави міжплеменні конфлікти та спори набували обрисів війн у тому вигляді, як ми їх сьогодні собі уявляємо та спостерігаємо. Руйнівний характер цих війн, які легко розв'язувалися і важко припинялися, потребував хоч якоїсь їх правової регламентації, що допомагала б зменшити жертви та руйнування та шукати альтернативні шляхи вирішення суспільних конфліктів. Однією з таких доктрин є теорія «справедливої війни», яка була створена ще за античності і дорогоцінним дороговказом простягнулася через віки аж до сьогодення. З іншого боку, правова регламентація справедливої війни не усунула проблему зростання числа жертв серед мирного населення в ході військових конфліктів у Новітній час. Не допомогли вирішити проблему і міжнародні правила, що регулюють відносини між воюючими державами, які, починаючи з XIX ст., стали перетворюватися у договірні норми на спеціальних конгресах і конференціях (Паризький конгрес 1856 р., Гаазькі конференції миру 1899 та 1907 рр.). Закріплення в них принципу гуманізації ведення бойових дій не зупинило зростання кількості жертв останніх, до того ж у співвідношенні, що є критичним саме для цивільного населення по всі боки таких конфліктів.

Як зазначає С. Ситняківська, у Першій світовій війні було знищено 10 млн. людей, з них 95% — військові, і 5% — мирне населення. Друга світова війна стала набагато драматичнішою і показала гнітючу тенденцію щодо кількості загиблих — 50 млн. загалом, з них 52% військовослужбовців та 48% мирного населення. Ще гірше співвідношення загиблих мирного населення виявили воєнні конфлікти 1945–2010 рр., коли з 59 млн. загиблих понад 75% склали цивільні. Такі жахливі втрати пояснюються не лише підвищенням ефективності засобів ураження, а головним чином, їх варварським застосуванням та порушенням прав людини під час ведення збройних конфліктів [12]. Наразі питання про пріоритетні чинники, які зумовлюють вказану ситуацію, залишаються відкритими. Не дивлячись на зовнішню правову регламентацію «справедливої війни», унормування правил ведення бойових дій, ріст жертв серед мирного населення під час військових конфліктів лише зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню міжнародних норм, спрямованих на захист прав людини під час збройних конфліктів, присвячені праці вітчизняних і зарубіжних дослідників: Grzybowski K. [1], Jasudowicz, T. [3], Nowak T. M. [5], Громовенко К. В. [7], Кальмук І. П. [8], Кравченко В. Ю. [9], Куртинець М. І. [10, 11], Лубінець Д. [6], Ситняківська С. [12] та інші. Утім проблематика трансформації сучасних критеріїв теорії «справедливої війни» недостатньо висвітлена у сучасній юридичній науці і становить науковий інтерес у подальших дослідженнях.

Метою статті є аналіз ймовірних причин зростання жертв серед мирного населення в умо-

вах «справедливих війн» і масового порушення прав останнього, а також обґрунтування застосування ідеї справедливості у праві держави задля зменшення числа цивільних жертв воєнних конфліктів та максимального усунення інших порушень їх прав.

Матеріали і методи. Методологічною базою є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: порівняльно-правовий; системи правових норм; формально-юридичний; аналізу і синтезу; системно-структурний.

Виклад основного матеріалу. Проблема військових конфліктів має багатовікову історію, і це говорить про те, що «придушити та викоринити таке явище як війна не представляється можливим, однак, єдиним можливим варіантом, на думку Р. Джексона, «порятунком ситуації», є максимальне забезпечення і захист цивільних осіб в умовах збройного конфлікту [9]. Отже, мирне населення не повинно бути ціллю, бо саме це відрізняє «справедливу війну» від геноциду. Слід розуміти, що народ, проти якого ведеться війна, не є ідентичним зі злом, яке намагаються знищити. Для цього необхідно правильно і морально виховувати солдатів та офіцерів. Вони ніколи не повинні принижувати людську гідність і честь, а повинні намагатися завдати найменше шкоди в ході бойових завдань. Під час військових дій найголовнішу роль відіграють такі цінності як чесність, принципи і совість. Для того щоб війна відповідала критеріям справедливої, ворогуючі сторони мають відмовитися від застосування деяких видів зброї, що приносить надлюдські страждання. До такої зброї можна віднести ядерну, хімічну, біологічну зброю, а також касетні бомби. У процесі військової операції слід з повагою ставитися до культурних та історичних пам'яток. Необхідно зрозуміти, що ціллію війни має бути лише досягнення справедливого миру для всіх учасників [9].

Пік уваги до проблеми припав на Середні віки і епоху буржуазних революцій, коли змучена постійними війнами Європа шукала і стверджувала правове підґрунтя для переконання соціуму у вигодах існування «без війни». Гуго Гроцій, нідерландський мислитель XVII ст., свідок кровопролитної Тридцятилітньої війни (1618–1648), був першим яскравим виразником такого підходу, осучаснивши та раціоналізувавши тодішню доктрину війни, надавши їй правового забарвлення.

З іншого боку, панівні кола середньовічної Європи шукали можливості виправдання воєнного способу розв'язання суспільних конфліктів всередині народів керованих цими колами держав, збільшуючи суспільну підтримку своїм воєнним кампаніям діям через їх ніби-то неминучість і праведний характер. Тому ще в Середні віки в країнах Європи постало питання знаходження доктрин для виправдання та обґрунтування законності війн, що слугувала б і військовим, і політичним, і економічним цілям. Однак у той же час зустрічаємо окремі погляди, які пропонували революційні на той час ідеї

«справедливої війни». Зокрема такими поглядами відзначалися польські тогочасні вчені, наприклад Станіслав зі Скарбімежа (Stanisław ze Skarbimierza, бл. 1365–1431 рр.) у своїй роботі ще з 1410 р. «Казання про справедливі війни» (Kazanie o wojnach sprawiedliwych) торкається питань ведення війни, добросусідських відносин, навіть із поганями (якими на той час були дружини до Польщі литовці), відстоює позицію, що *jus naturale* (природне право) властиве всім народам [4].

Зокрема обґрунтовується позиція, що існують два види воєн – справедливі та несправедливі. Першими можуть бути визнані тільки такі війни, що ведуться на захист батьківщини, або з метою повернення втрачених земель, навіть незважаючи на те, скільки пройшло часу від їх втрати, а також для отримання відповідного миру. Відповідно несправедливими є війни, що мають на меті загарбання чужого майна або території [5, с. 40]. В той же час тоді вважалося, що навіть справедливі війни можуть вести лише світські особи, а духовні не повинні приймати в них участь. М. І. Куртинець додав до даних визначень також такі погляди, як: «кожна людина, що має владу над іншими, повинна розуміти відмінності справедливої та несправедливої війни, і, зокрема, не повинна розпочинати війни проти своїх підданих. Згадуються і солдати: у справедливій війні кожний солдат повинен мужньо виступати проти ворога, адже «краще мужньо загинути на війні, аніж щоб він бачив нещастя свого народу і рідних»; продовжує, що солдат має обов'язок виконувати накази та виконувати заборони свого володаря. Сьогодні ми бачимо реалізацію цих ідей як у гуманітарному праві, так і національному кримінальному праві, зокрема, щодо відповідальності передусім командирів, а не солдат за накази, що суперечать сучасним уявленням про захист прав людей, правил та звичаїв ведення війни» [11, с. 16].

Подібні погляди мав інший тогочасний польський учений і ректор Краківської Академії — Павел Влодкович (Paweł Włodkowicz, бл. 1370–1435 рр. або 1436 р.). Справедлива війни, на його думку, має на меті або повернення загарбаного майна, або захист батьківщини. Ведення війни задля здобичі він цілком справедливо розцінює як злочин. Природне право властиве також і поганям, які можуть створювати власні держави [1, с. 395].

Два згадані польські вчені сформулювали власні погляди на середньовічне право війни на основі рукописів, робіт каноністів і теологів, показуючи можливість наукової систематизації цієї проблематики навіть в ті часи [10, с. 325]. Вони відомі сьогодні завдяки роботам таких відомих польських вчених, як Ф. Каспарек та Л. Ерліх, які не лише переклали, але й дали оцінку працям цих середньовічних мислителів — прихильників доктрини *jus gentium* та запропонували сучасний аналіз їх поглядів з урахуванням змін в міжнародному праві та доктрині [3].

У сучасних умовах на еволюцію природи війни впливають: політична мораль, існуючі подвійні цінності в міжнародних відносинах, структура світового співтовариства, а також розвиток та вдосконалення військових технологій. Усе це закладає основу появи нових «справедливих» причин війни. У такому світі зникають традиційні війни і, на думку Сейома Брауна, починається формування «поліархічного світу», в якому за ресурси, підтримку і лояльність борються не лише держави, а й субдержави, транснаціональні групи інтересів та міжнародні терористичні організації [9], а також картелі. В таких умовах всі міжнародні актори намагаються легалізувати право на війну за допомогою принципів «справедливої війни».

Під терміном «справедлива війна» ми інтуїтивно розуміємо обґрунтування війни, як крайньої міри, що не може використовуватися для егоїстичних цілей, а слугує необхідністю захисту людей, які зазнають агресії. «Справедлива війна» це стан, коли ми сприймаємо військові дії як законні та невідворотні. Норвезький дослідник військової етики Генрік Сісе розподіляє критерії «справедливої війни» на три етапи, кожен з яких має власні принципи. Перший — стосується того, як правильно починати війну та коли її початок є правомірним (*jus ad bellum*), другий — як слід поводитись під час війни (*jus in bello*) та третій — як правильно підвести підсумки війни (*jus post bellum*) [9].

У такому контексті застосування ідеї справедливості по відношенню до війни як суспільного явища варто дослідити вказану ідею як джерело та категорію права, що регулює саму війну, а не лише її статус.

Адже під час війни аспект справедливості у праві набуває особливого значення. Важливо розглянути, які цінності та етичні засади відіграють роль у формулюванні права, що регулює ведення війни. Це, в свою чергу, створює підвалини вирішення на засадах справедливості цілого ряду дилем, які виникають під час конфлікту між правом, законами та воєнними діями. Ці дилеми чітко сформулювала Кальмук І. П. [8] у вигляді ряду запитань, які без використання ідеї справедливості у праві не можуть бути вирішені (табл. 1).

Загалом йдеться про необхідність пошуку справедливого балансу між законам, що регулюють права людини, і тими, що забезпечують безпеку держави. Цей справедливий баланс полягає в справедливому розподілі апріорі дефіцитних державних ресурсів на ведення самої війни з використанням всіх наявних та доступних засобів та методів її ведення, на захист цивільного населення та його прав, врегулювання конфлікту та ліквідацію наслідків останнього. Слід зауважити, що реального механізму такого розподілу сьогодні не вироблено. Справедливість застосовується або поза правом, навіть на противагу йому, щоб задовольнити стійкий емоційний запит суспільства на таку справедливість. Прикладом є нещодавно заборона видачі паспортів

Таблиця 1

Підхід до вирішення дилеми з урахуванням ідеї справедливості

№	Дилеми	Підхід до вирішення дилеми з урахуванням ідеї справедливості, зокрема, як чинника справедливого балансу
1.	Яка міра справедливості є оптимальною? Чи можна жертвувати деякою частиною цивільного населення для забезпечення загальної безпеки? Як забезпечити права всіх груп населення під час бойових дій?	Війна робить справедливості власний виклик. Законам, що регулюють права людини, доводиться суперничати з тими, що забезпечують безпеку держави. Суперництво проявляється в тому, що закони повинні одночасно забезпечити справедливий розподіл ресурсів, захист прав населення та врегулювання конфліктів
2.	Яка ж міра патріотизму є прийнятною і чи виправдане заради нього пожертвування? Чи можуть закони обмежувати деякі права громадян у ім'я забезпечення безпеки та уникнення загрози державі?	Закони під час війни починають прийматися із жорстким акцентуванням їх на національну ідентичність та патріотизм. Вони непропорційно закріплюють домінуючу роль воюючої держави, пріоритетну мобілізацію ресурсів для її захисту. Проте це також зумовлює різке обмеження ідеї справедливості в ім'я нібито національних інтересів. Ця дилема потребує вироблення справедливого балансу між індивідуальними правами та загальною безпекою
3.	Як реагувати на злочини, які вчиняються під час конфлікту? Як забезпечити справедливе покарання винних, не піддаючи сумніву гуманітарні цінності? Як боротися з тероризмом та загрозами безпеки, не відмовляючись від етичних норм і прав людини? Як забезпечити захист цивільного населення в умовах збройних конфліктів?	Вищезазначений баланс відразу починає розхитуватися конкретними ситуаціями, зокрема при ставленні до ворогів та вчиненні дозволеного насильства. Його збереження потребує застосування справедливості при покаранні та відновленні правопорядку в умовах воєнних дій. Суспільству під час війни слід застосувати філософське розуміння права на базі гуманізму, справедливості та збереження основних цінностей навіть у найважчі часи
4.	Як забезпечити перехід від конфлікту до стабільності, зберігаючи справедливість та права всіх громадян?	Ключовим тут є забезпечення розуміння, толерантності і справедливого врегулювання конфліктів, а також для створення життєздатного післявоєнного майбутнього. Ця дилема потребує філософського поглиблення у питаннях помсти, відшкодування збитків та відновлення правопорядку
5.	Які міжнародні норми і стандарти важливі для забезпечення гуманітарної допомоги, захисту прав людини і запобігання злочинам проти гуманітарного права? Як національне законодавство може враховувати міжнародні зобов'язання та норми під час війни?	Справедливість права під час війни також важлива для встановлення справедливого балансу між міжнародним і національним правом
6.	Як забезпечити ефективне управління та координацію дій у воєнний час, зберігаючи демократичні принципи та захист прав громадян?	Право в умовах війни також може впливати на структуру влади та розподіл повноважень. Ця дилема потребує унормування справедливого балансу між авторитаризмом і демократією, відповідальністю влади перед суспільством і потребами безпеки
7.	Як забезпечити доступ до об'єктивної та різноманітної інформації, яка допоможе громадянам зрозуміти контекст подій, оцінити можливі наслідки та прийняти обґрунтовані рішення?	Філософський аспект тут відображає значення свободи слова, розуміння істини та обов'язку влади надавати чесну та відкриту інформацію суспільству
8.	Як забезпечити безпеку жертвам війни, належні умови життя і захист від будь-яких форм насильства та дискримінації?	Філософський аспект права в умовах війни підкреслює роль жертв і потребу у захисті прав і добробуту найбільш вразливих груп суспільства — дітей, жінок, інвалідів, біженців та ін. Це особливо потребує застосування справедливості, етики та гуманізму у контексті війни
9.	Як встановити межі між воєнними діями та злочинами проти людства? Які моральні та юридичні норми повинні регулювати поведінку солдатів, військових лідерів і цивільних осіб під час збройних конфліктів?	Справедливе право в умовах війни відображає невідворотність відповідальності за воєнні злочини та порушення міжнародного гуманітарного права
10.	Які наслідки мають дії, які приймаються відповідно до воєнного права? Чи існують об'єктивно справедливі рішення у контексті війни, чи кожен вибір ґрунтується на індивідуальних моральних переконаннях та ситуації?	З філософського погляду, право в умовах війни потребує унормування понять таких відповідальності та вибору

Продовження табл. 1

11.	Як забезпечити дотримання міжнародного гуманітарного права під час війни? Чи є глобальна відповідальність за захист прав людини під час збройних конфліктів?	Філософія справедливого права під час війни також ставить питання про важливість інтернаціонального співробітництва і дотримання міжнародних договорів та стандартів
12.	Як забезпечити відшкодування збитків тим, хто постраждав унаслідок воєнних дій? Як компенсувати матеріальні та моральні збитки, втрати та страждання, що спричинені конфліктом?	Право в умовах війни також спонукає до обговорення питань справедливості в аспекті компенсації за страждання. Філософія права нагадує про важливість справедливого врегулювання цих питань і забезпечення гарантій прав постраждалих.
13.	Як зберегти історичну пам'ять і культурні цінності під час збройних конфліктів? Як підтримати інтелектуальний розвиток і навчання, попри виклики війни?	Законодавство в умовах війни також має забезпечити збереження духовної та культурної спадщини. Ці аспекти філософії права потребують унормування значення культурної різноманітності та освітніх цінностей для збереження справедливості як етичної, правової та філософської категорій
14.	Чи можемо ми враховувати дії минулого, коли створюємо закони під час війни? Які уроки можемо взяти з історії, щоб уникнути повторення помилок та забезпечити більш гуманний та справедливий військовий вплив?»	Нарешті, філософський аспект права під час війни нагадує нам про значення історичного досвіду та навчання на помилках, які неможливо досягти без вивчення законів історичної справедливості щодо причин та наслідків війн та конфліктів

Джерело: [8]

українцям за кордоном. Незаконно, оскільки «Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктність» (ст. 16 Пакта). Зате справедливо з позицій знелюднення заздалегідь створеного образу ворога в особі так званого «ухилянта». Інший приклад — з нашого недавнього минулого і його наслідків. Коли справедливість як ідея права повністю вилучається з правозастосовчої діяльності держави.

24 лютого 2022 р. з'явився Указ Президента № 64 «Про введення воєнного стану», а також ухвалено Закон про його затвердження. У самому акті глави держави давався лише перелік статей Конституції (30–34, 38, 39, 41–44, 53), за якими тимчасово можуть обмежуватися права і свободи. Також передбачалися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану. А от роз'яснення щодо обсягу застосування відступу пізніше було надіслано у формі нотифікації Генсеку ООН [2]. У ній українські чиновники розписали статті Конституції (цікавим є те, що цитування статей давалося не повністю, а вибірково, що може якраз свідчити про декларування конкретного обсягу обмежень) та послалися на відповідні норми Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, від виконання яких Україна відмовляється (табл. 2).

Також Генсека попередили, що за ст. 8 Закону «Про правовий режим воєнного стану» в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями можуть запроваджувати та здійснювати певні заходи, що пов'язані з відступом від зобов'я-

зань за ст. 3, 8 (п. 3), 9, 12, 13, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27 Пакту і ст. 4 (п. 3), 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, ст. 1, 2 Додаткового протоколу, ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

Крім того, Генсека ще регулярно інформували і про продовження режиму воєнного стану в Україні, не оголошуючи про цьому стану війни. 04 квітня 2024 р. Україна подала до Ради Європи письмову заяву про частковий відступ від дотримання Європейської Конвенції про захист прав та свобод людини схожого змісту.

Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації (війни або іншої суспільної небезпеки) передбачений як Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (ст. 4), так і Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 15). Разом із тим для цих винятків також установлені свої правила. Крім процедурних моментів, вони закріплюють принципову неможливість тяжких порушень основних прав людини. Це право на життя, право не піддаватися катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, право не утримуватися в рабстві або підневільному стані, право не притягуватися до кримінальної відповідальності за принципом зворотної сили. Також наводяться переліки відповідних норм — ст. 6, 7, 8 (пп. 1 і 2), 11, 15, 16 і 18 Пакту, ст. 2, 3, 4 (п. 1) і 7 Конвенції. Мобілізаційні заходи в Україні ідуть всупереч наведеним нижче гарантованим навіть під час надзвичайних ситуацій нормам. Зокрема, Український омбудсмен Д. Лубинець в офіційному telegram-каналі написав:

«у Львові працівники ТЦК силою затримали місцевого волонтера Кирила Тарана. Інформацію про інцидент, що стався в ніч проти 16 березня, разом з відео оприлюднила в соцмережі його дружина.

Таблиця 2

Норми Конституції, дію яких обмежено

Обмеження	Норми Конституції, дію яких обмежено	Зміст обмежень
1.	Ст. 30	Кожному гарантується <i>недоторканність житла</i> . Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. Відмова від зобов'язань за ст. 17 Пакту та ст. 8 Конвенції
2	Ст. 31	Кожному гарантується <i>таємниця листування</i> , телефонних розмов, телеграфної та ін. кореспонденції. Відмова за ст. 19–20 Пакту і ст. 10 Конвенції
3.	Ст. 32	Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і <i>сімейне життя</i> , крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання і поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, — ст. 17 Пакту, ст. 8 Конвенції
4.	Ст. 33	Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується <i>свобода пересування</i> , вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну. Обмеження цього права вимагає відмови від зобов'язань за ст. 12–13 Пакту, ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції
5.	Ст. 34	Кожному гарантується право на <i>свободу думки і слова</i> , на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір — ст. 19 Пакту, ст. ст. 9–10 Конвенції
6.	Ст. 38	Громадяни мають право брати <i>участь в управлінні державними справами</i> , у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування. Відмова за ст. 25 Пакту і ст. 3 Додаткового протоколу до Конвенції
7.	Ст. 39	Громадяни мають <i>право збиратися</i> мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування — ст. 21 Пакту, ст. 11 Конвенції
8.	Ст. 41	Кожен має <i>право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю</i> , результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Обмеження є відмовою від зобов'язань за ст. 25 Пакту і ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції
9.	Ст. 42	Кожен має <i>право на підприємницьку діяльність</i> , яка не заборонена законом — ст. 17 Пакту і ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції
10.	Ст. 43	Кожен має <i>право на працю</i> , що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується — ст. 22, 25 Пакту, і ст. 14 Конвенції
11.	Ст. 44	Ті, хто працює, мають <i>право на страйк</i> для захисту своїх економічних і соціальних інтересів — відмова від зобов'язань за ст. 21, 22 Пакту і ст. 11 Конвенції
12.	Ст. 53	Ст. 53: Кожен має <i>право на освіту</i> — ст. 24–25 Пакту, ст. 2 Додаткового протоколу до Конвенції

Джерело: складено автором за [13]

За її словами, представники ТЦК схопили Кирила посеред вулиці та силоміць заштовхали до мінібуса. Повістки при цьому не вручали. Згодом чоловіка привезли до Шевченківського РТЦК та СП. Він відмовився проходити ВЛК через проблеми зі здоров'ям та відсутність при собі медичних документів, які б це підтвердили. Дружина Кирила каже, що під ранок вже був готовий наказ про

її чоловіка і його одразу відправили до військової частини на полігон у Рівне.

На ситуацію миттєво відреагував мій Представник у Львівській області Тарас Подвірний. Щойно стало відомо про інцидент, він прибув до Шевченківського РТЦК, аби з'ясувати ситуацію на місці. Сюди ж приїхав і начальник РТЦК. Моєму Представнику надали безперешкодний доступ до

документів по Кирилу Тарану. Також по цій справі відбулась нарада з обласним ТЦК. Вирішили призначити повторне проходження ВЛК, за підсумками якого обласне ТЦК ухвалюватиме рішення по Кирилу Тарану. Водночас, начальник Львівського обласного ТЦК та СП Артур Ніязов погодився, що було порушення. Він повідомив, що за фактом інциденту із затриманням Кирила Тарана призначили службове розслідування, за результатами якого винних притягнуть до відповідальності.

!! Вкотре наголошую, що силові затримання призовників, побиття, погрози, залякування — це неприпустимо, так не має бути в нашому демократичному суспільстві.

Звертаю до органів військового командування щодо посилення контролю та неухильного дотримання вимог законодавства під час проведення мобілізаційних заходів, військового обліку громадян та проходження ними ВЛК» [6].

Але навіть у дозволених випадках відступу від зобов'язань право держави вводити обмеження певним критерієм пропорційності та достатності. Адже держави можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань «тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження» (п. 1 ст. 4 Пакту).

Отже, обмеження прав людини не може ґрунтуватися виключно на факті існування постійно продовжуваного правового режиму воєнного стану та виправдовуватися ним. І, схоже, що при прийнятті рішень згадані критерії не були враховані. В Україні обмежились формальним підходом до реалізації міжнародних норм про право на відступ від прав і свобод власних громадян. Наведені в табл. 1 дилеми для застосування стандартів справедливості при виробленні і обґрунтуванні зазначеного відступу залишилися поза увагою.

Як наслідок, відступлення від зобов'язань потягло за собою різке погіршення встановленого правопорядку. А у поєднанні із станом судової влади усе вказує на фактичну неможливість справляння правосуддя відповідно європейських стандартів верховенства права. Як зазначено у рішенні Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 верховенство права — це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями

соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим його культурним рівнем. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення у Конституції України.

Висновки. Зважаючи на викладене вище, хотілося б зазначити, що міжнародно-правова регламентація збройні законів війни вже не гарантує дотримання прав людини, зокрема, цивільного населення. Громошенко К. В. правильно вказує, що проблема не лише в характері сучасних військових дій, який «передбачає масштабність і апіорі тягне порушення прав та законних інтересів цивільного населення». На його думку, «єдиним механізмом врегулювання питання забезпечення прав людини під час збройних конфліктів є прагнення самих учасників мінімізувати втрати серед цивільного населення, а також, за можливості, максимально не допустити порушення фундаментальних прав та свобод людини, що гарантуються універсальними стандартами прав людини» [7]. Проте саме по собі прагнення не може бути механізмом врегулювання. Потрібен конкретний правозастосовний підхід, який би враховував моральний аспект ставлення до наслідків ведення бойових дій. В якому закони і правові норми мають відображати глибокі цінності суспільства, його прагнення до справедливості, гуманності та миру. Щоб допомогти суспільству визначити свій шлях у важких обставинах, зберігаючи основи гідності, прав людини та моральних норм. Також застосування верховенства права та справедливості як його найголовнішого прояву допомагатиме просуванню альтернативних шляхів вирішення конфліктів, таких як дипломатія, перемовини та мирні переговори. Воно дає змогу зрозуміти, що насильство не є єдиним розв'язанням, а існують інші способи досягнення справедливого миру та врегулювання післявоєнних суперечок замість необхідності вести хай навіть тисячу разів справедливі війни.

Отже, вирішення наведених вище дилем як завдань, які виникають під час війни, потребує справжнього розуміння справедливості та мудрості при правозастосуванні, є дієвим механізмом, що допомагає уникнути жертв серед мирного населення та мінімізувати порушення його прав. Це шлях до міцної основи повоєнного суспільства, у якому справедливість і гідність залишаться недоторканими, навіть стикаючись із найскладнішими цивілізаційними викликами.

Література

1. Grzybowski K. The Polish doctrine of the law of war in the fifteenth century: a note on the genealogy of international law. *The Jurist*. 1958. Vol. XVIII. № 4. S. 386–411.
2. International covenant on civil and political rights New York. 16 December 1966. *Ukraine: notification under*. 2022. Ar. 4 (3) 1. 8 March.
3. Jasudowicz T. Śladami Ehrliha: do Pawła Włodkowica po naukę o prawach człowieka. Toruń: Wydaw. Comber, 1995. 205 s.
4. Kazanie “O wojnach sprawiedliwych” Stanisława ze Skalbmierza z pierwszej połowy 1410 r. *Scribd*. URL: <https://ru.scribd.com/document/113815361/Kazanie-O-wojnach-sprawiedliwych-Stanis%C5%82awa-Skalbmierza-1410-rok> (дата звернення: 20.01.2024).
5. Nowak T. M. Zagadnienie wojny sprawiedliwej w polskiej literaturze prawnej XV i XVI wieku. Napis. *Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej*. 2001. Nr 7. S. 39–44.
6. Лубинець Д.: офіційний телеграм-канал. URL: https://t.me/dmytro_lubinetzs/5207 (дата звернення: 17.03.2021).
7. Громовенко К. В. Особливості захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. *Правові новели*. 2022. № 17. С. 101–107.
8. Кальмук І. П. Філософський аспект законодавства України під час війни. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 27–30.
9. Кравченко В. Ю. Теорія «справедливої війни» для XXI століття. *Політологія*. 2011. № 3 (77). С. 162–165.
10. Куртинець М. І. Розвиток науки міжнародного права середньовічної Польщі. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 324–328.
11. Куртинець М. І. «Справедлива» війна у поглядах польських вчених середніх віків: зб. тез доповідей наук.-практ. конф., присвяченої проблематиці захисту прав людини в умовах збройного конфлікту (м. Київ. 15 квітня 2021 р.). Київ, 2021. С. 16–17.
12. Ситняківська С. Права людини під час війни, збройного конфлікту. Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект : кол. монографія. Кол. авт., за заг. ред. проф. Н. А. Сейко; відп. ред. Н. П. Павлик. 2017. URL: <http://eprints.zu.edu.ua> (дата звернення: 20.01.2024).
13. Конституція України : док. № 254к/96-ВР, чинний, поточна ред. від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.05.2024).

References

1. Grzybowski, K. (1958). The Polish doctrine of the law of war in the fifteenth century: a note on the genealogy of international law. *The Jurist*, XVIII, 4, 386–411 [in Polish].
2. International covenant on civil and political rights New York, 16 December 1966. (2022). *Ukraine: notification*. Ar. 4 (3) 1.
3. Jasudowicz, T. (1995). Śladami Ehrliha: do Pawła Włodkowica po naukę o prawach człowieka. Toruń: Wydaw. Comber [in Polish].
4. Kazanie “O wojnach sprawiedliwych” Stanisława ze Skalbmierza z pierwszej połowy 1410 r. *Scribd*. URL: <https://ru.scribd.com/document/113815361/Kazanie-O-wojnach-sprawiedliwych-Stanis%C5%82awa-Skalbmierza-1410-rok> [in Polish].
5. Nowak, T. M. (2001). Zagadnienie wojny sprawiedliwej w polskiej literaturze prawnej XV i XVI wieku. Napis. *Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej*, 7, 39–44 [in Polish].
6. Lubinets D.: ofitsiynyi telehram-kanal. URL: t.me/dmytro_lubinetzs/5207 [in Ukrainian].
7. Hromovenko, K. V. (2022). Osoblyvosti zakhystu prav liudyny v umovakh zbroinykh konfliktiv [Peculiarities of human rights protection in the conditions of armed conflicts]. *Pravovi novely*, 17, 101–107 [in Ukrainian].
8. Kalmuk, I. P. (2023). Filosofskyi aspekt zakonodavstva Ukrainy pid chas viiny [Philosophical aspect of the legislation of Ukraine during the war]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, 27–30 [in Ukrainian].
9. Kravchenko, V. Iu. (2011). Teoriia “spravedlyvoi viiny” dlia KhKhI stolittia [The theory of “just war” for the 21st century]. *Politohiia*, 3 (77), 162–165 [in Ukrainian].
10. Kurtynets, M. I. (2010). Rozvytok nauky mizhnarodnoho prava serednovichnoi Polshchi [Development of the science of international law in medieval Poland]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, 324–328 [in Ukrainian].
11. Kurtynets, M. I. (2021). “Spravedlyva” viina u pohliadakh polskykh vchenykh serednikh vikiv [“Just” war in the eyes of Polish scholars of the Middle Ages]: zb. tez dopovidei nauk.-prakt. konf., prysviachenoï problematytsi zakhystu prav liudyny v umovakh zbroinoho konfliktu. (pp. 16–17). Kyiv [in Ukrainian].
12. Sytniakivska, S. (2017). Prava liudyny pid chas viiny, zbroinoho konfliktu [Human rights during war, armed conflict]. *Entsyklopediia prav liudyny: sotsialno-pedahohichniy aspekt: kolektyvna monohrafiia*. URL: <http://eprints.zu.edu.ua> [in Ukrainian].
13. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Dokument № 254k/96-VR, chynnyi, potochna redaktsiia vid 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

УДК 347.9:340.12

Іванець Іван Петрович

*кандидат юридичних наук,
фахівець з укладання та виконання договорів
ТОВ «Акспо Україна»*

Ivanets Ivan

*PhD in Law, Specialist in the Conclusion and Execution of Contracts
LLC "Axpo Ukraine"
ORCID: 0009-0008-6692-419X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10127

ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД

THE PRINCIPLE OF GOOD CONSCIENCE IN CIVIL JURISDICTION: FOREIGN EXPERIENCE

Анотація. Вступ. Така оціночна категорія, як добросовісність, при закріпленні її в тексті нормативно-правових актів набуває значення загальних засад правових відносин. Для кращого розуміння цієї категорії необхідно проаналізувати її зміст, розуміння в різних правових системах світу, оскільки її поширення в правовій системі України відбувається в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів, що охоплюють не тільки соціально-економічну сферу суспільних відносин, а й правову.

Мета. Метою дослідження є розглянути особливості розуміння принципу добросовісності в цивільному судочинстві іноземних країн.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання принципу добросовісності у цивільному судочинстві; 2) судової практики з приводу застосування принципу добросовісності у цивільному судочинстві; 3) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження іноземного досвіду щодо принципу добросовісності.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для загальної характеристики підходу щодо принципу добросовісності у цивільному судочинстві в країнах романо-германської правової системи та англо-американської правової системи); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У статті розглянуто особливості розуміння принципу добросовісності в цивільному судочинстві іноземних країн. Введення в цивільний обіг таких оціночних категорій, як добросовісність (розумність, істотність, справедливість) створює підвалини до розширення сфери застосування правозастосовного розсуду. Підхід стосовно принципу добросовісності в національному законодавстві та судовій практиці окремих країн відрізняється, здебільшого в залежності від типу правової системи. Так, зокрема, в країнах романо-германської правової системи використовується більш широкий підхід до обов'язку дотримуватися добросовісності, тобто цей обов'язок поширюється як на укладення контракту, так і на його виконання. У державах загального права використовується більш вузький підхід, тобто обов'язок дотримуватися добросовісності стосується тільки виконання контракту. Ці відмінності впливають і на розгляд відповідних справ у порядку цивільного судочинства. Відповідно до німецького законодавства конкретний зміст принципу добросовісності стосується безпосередньо способу виконання договірних зобов'язань: боржник зобов'язаний виконати зобов'язання добросовісно з урахуванням звичаїв цивільного обороту. Французька доктрина розширила перелік ситуацій застосування принципу добросовісності, поширивши його на переговорні відносини та виконання договору, передбачаючи принаймні два аспекти застосування: обов'язок взаємодії і обов'язок лояльності. Англійська правова система упродовж тривалого часу взагалі не визнавала необхідності дотримання принципу добросовісності в цивільному обігу. У рішеннях англійських судів як аналог досліджуваного оціночного критерію застосовувалося поняття розумності дій учасників правовідносин. Однак, внаслідок розширення глобалізаційних процесів у судовій практиці Англії почала спостерігатися тенденція до використання англійськими судами поняття вже саме добросовісності. Суди визнали наявність в англійському праві обов'язку

добросовісності, що розуміється не як питання права, але як питання факту та, відповідно, означає, що такий обов'язок заснований на передбачуваних намірах сторін. Суди США початково посилалися на принцип добросовісності лише у випадках, коли договір надавав дискреційні повноваження одній зі сторін, і необмежене використання цього дискреційного права могло позбавити іншу сторону переваги. Проте, під впливом судової практики, було прийнято положення, яке проголошує, що кожний контракт накладає на кожну сторону обов'язок добросовісності та чесності під час його виконання.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на вивченні досвіду щодо принципу добросовісності у цивільному судочинстві інших країн-членів ЄС.

Ключові слова: принцип добросовісності, цивільне судочинство, захист цивільних прав, досвід іноземних країн, країни Європи, Франція, Німеччина, США, Англія.

Summary. Introduction. Such an evaluative category as good faith, when enshrined in the text of normative legal acts, acquires the meaning of the general principles of legal relations. For a better understanding of this category, it is necessary to analyze its content and understanding in different legal systems of the world, since its spread in the legal system of Ukraine takes place in the conditions of integration and globalization processes, which cover not only the socio-economic sphere of social relations, but also the legal one.

Goal. The purpose of the study is to consider the peculiarities of the understanding of the principle of good faith in the civil proceedings of foreign countries.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support for the regulation of the principle of good faith in civil proceedings; 2) judicial practice regarding the application of the principle of good faith in civil proceedings; 3) works of domestic and foreign authors conducting scientific and practical research on foreign experience regarding the principle of good faith.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (for a general characterization of the approach to the principle of good faith in civil proceedings in the countries of the Romano-Germanic legal system and the Anglo-American legal system); logical generalization of results (formulation of conclusions).

The results. The article examines the peculiarities of understanding the principle of good faith in the civil proceedings of foreign countries. The introduction of such evaluative categories as good faith (reasonableness, materiality, fairness) into civil circulation creates the foundations for expanding the scope of enforcement discretion. The approach to the principle of good faith in the national legislation and judicial practice of individual countries differs, mostly depending on the type of legal system. So, in particular, in the countries of the Romano-Germanic legal system, a broader approach to the obligation to observe good faith is used, that is, this obligation extends both to the conclusion of the contract and to its execution. Common law states take a narrower approach, meaning that the duty of good faith applies only to the performance of the contract. These differences also affect the consideration of relevant cases in civil proceedings. According to German legislation, the specific content of the principle of good faith directly relates to the way of fulfilling contractual obligations: the debtor is obliged to fulfill the obligations in good faith, taking into account the customs of civil turnover. The French doctrine expanded the list of situations of application of the principle of good faith, extending it to negotiation relations and performance of the contract, providing for at least two aspects of application: the duty of cooperation and the duty of loyalty. For a long time, the English legal system generally did not recognize the need to observe the principle of good faith in civil transactions. In the decisions of the English courts, the concept of reasonableness of the actions of the participants in the legal relationship was used as an analogue of the researched evaluation criterion. However, as a result of the expansion of globalization processes, a tendency to use the concept of good faith in English courts began to be observed in the judicial practice of England. Courts have recognized the existence of a duty of good faith in English law, which is understood not as a matter of law, but as a matter of fact and, accordingly, means that such a duty is based on the presumed intentions of the parties. US courts originally invoked the principle of good faith only in cases where the contract gave discretion to one party, and the unrestricted exercise of that discretion could deprive the other party of an advantage. However, under the influence of case law, a provision has been adopted which declares that every contract imposes on each party a duty of good faith and honesty in its performance.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the study of the experience of the principle of good faith in civil proceedings of other EU member states.

Key words: principle of good faith, civil justice, protection of civil rights, experience of foreign countries, European countries, France, Germany, USA, England.

Постановка проблеми. Така оціночна категорія, як добросовісність, при закріпленні її в тексті нормативно-правових актів набуває значення загальних засад правових відносин. Разом із тим, введення в цивільний обіг таких оціночних категорій, як добросовісність (розумність, істотність, справедливість) створює підвалини до розширення сфери застосування правозастосовного

розсуду. Зазначене актуалізує питання тлумачення добросовісності. Для кращого розуміння цієї категорії необхідно проаналізувати її зміст, розуміння в різних правових системах світу, оскільки її поширення в правовій системі України відбувається в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів, що охоплюють не тільки соціально-економічну сферу суспільних відносин, а й правову.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Іноземний досвід щодо принципу добросовісності в цивільному судочинстві, зокрема, деякі його аспекти, вивчали: О. Бакалінська, К. Валігура, Л. Логуш та ін. Так, І. Ольшевський [13] здійснив історичний аналіз формування особливостей поняття фраздаторного правочину, формування з окремих норм українського законодавства такого роду явища внаслідок виникнення правовідносин. К. Валігура [1] досліджує основні форми вираження принципу добросовісності цивільного права та міжнародного приватного права. Авторкою було проведено порівняльний аналіз принципу добросовісності у Стародавньому Римі та його сучасний стан, виявлення загальних та особливих характеристик. Л. Логуш [5] розглядає концепцію *bona fides* у позовному провадженні в римському праві та зобов'язання «доброї совісті» (*obligationis stricti juris*), наголошуючи на тому, що договори «доброї совісті» замінили договори «суворого» права, заснованого на формалізованих і застарілих правилах, а їхній зміст визначався не формальним умовами, а справжніми намірами сторін, або, якщо вони були незрозумілі, звичаями ділового обороту. К. Бальковська та Р. Ляшенко [10] розглянули питання про принципи та межі здійснення суб'єктивних прав в юридичній науці та з'ясували, що цивілістична наука багатьох європейських країн, серед яких Німеччина, Франція, Італія, США, Нідерланди протягом століть формувала концепцію добросовісної, розумної та справедливої реалізації особою свого суб'єктивного права. А. Смітюх [4] проаналізував уявлення юристів континентальних країн та Англії щодо значення принципу добросовісності. Утім, українськими дослідниками належної уваги принципу добросовісності в цивільному судочинстві іноземних країн дотепер в цілому приділено не було. Більш детально це питання проаналізовано у доробках іноземних науковців, серед яких: Л. Чульлін, Р. Саммерс та багатьох інших.

Мета статті — розглянути особливості розуміння принципу добросовісності в цивільному судочинстві іноземних країн.

Виклад основного матеріалу. Принцип добросовісності закріплений у законодавстві багатьох держав. У цивільних правових системах держав світу науковці говорять про дві форми прояву принципу добросовісності. Перша з них — суб'єктивна, відповідно до якої сторони повинні діяти у відносинах один з одним чесно і справедливо. Інша — об'єктивна — висуває добросовісність як вимогу дотримання сторонами розумних стандартів чесності в договірних відносинах [1, с. 13].

Проте тлумачення цього поняття та його застосування в національному праві окремих країн відрізняється. Так, зокрема, в країнах романо-германської правової системи використовується більш широкий підхід до обов'язку дотримуватися добросовісності, тобто цей обов'язок поширюється як на укладення

контракту, так і на його виконання. У державах загального права використовується більш вузький підхід, тобто обов'язок дотримуватися добросовісності стосується тільки виконання контракту [2, с. 153]. Ці відмінності впливають і на розгляд відповідних справ у порядку цивільного судочинства.

У праві окремих країн Європи, в більшості випадків, добросовісність розглядається або в якості загального застереження, або загального принципу права. Так, поняття «загального застереження» використовується переважно у доктрині німецького права [2, с. 150]. Відповідно до німецького законодавства договірні зобов'язання підпорядковуються принципу добросовісності, конкретний зміст якого виводиться шляхом доктринального і судового тлумачення з § 242 Німецького цивільного уложення та стосується безпосередньо способу виконання договірних зобов'язань: боржник зобов'язаний виконати зобов'язання добросовісно з урахуванням звичаїв цивільного обороту [1, с. 13–14]. При цьому, слід зазначити, що у Німеччині принцип добросовісності хоча спочатку і стосувався лише виконання зобов'язання, в процесі застосування права німецькі суди були змушені застосовувати цей принцип у всіх сферах суспільних відносин (корпоративне право, сімейне право тощо) [3, с. 1062]. Німецькі судді виходили з того, що застереження стосовно добросовісності не є звичайною загальною нормою. Це основний принцип, подібний до закону гравітації, він існує в об'єктивній реальності і його не можна відмінити. Сучасний дослідник Петер Шлехтрайм зазначає, що найважливішою складовою змісту принципу добросовісності є колективні переконання, або віра кожної розумної особи, яку можна розглядати як чесну та порядну [4, с. 52].

У тексті Французького цивільного кодексу на принцип добросовісності вказується двічі: у п. 4 ст. 1134 («угоди повинні бути виконані сумлінно») і ст. 1135 («угоди зобов'язують не тільки до того, що в них виражено, але і до всіх наслідків, які справедливість, звичай або закон пов'язують із цим зобов'язанням, відповідно до його природи»). Проте в теорії він отримав досить широку розробку. Починаючи з кінця 70-х років французька доктрина розширила перелік ситуацій застосування принципу добросовісності, поширивши його на переговірні відносини та виконання договору, передбачаючи принаймні два аспекти застосування: обов'язок взаємодії і обов'язок лояльності. Обов'язок взаємодії сторін проявляється в двох аспектах: висновок максимально вигідних договорів і надання повної інформації під час укладання договору. Обов'язок лояльності також має два аспекти: використання належних засобів (сторони повинні діяти спільно для досягнення загальних цілей, зазначених у договорі, і уникати створення для своїх контрагентів труднощів, яких можна було б уникнути) і досягнення результату (сторони під час укладення та виконання договору повинні діяти з ретельністю і належною обачністю, властивою

«батькові сімейства»). Але навіть і посилена доктрина французька «bonne foi» досі ослаблена судовим розсудом у визначенні добросовісності, створюючи, незважаючи на традиційно позитивний характер французького права, ризик занадто широкого суддівського розсуду. Загалом французька правова традиція розглядає доктрину добросовісності як підставу для обмеження свободи договору і не знає властивого німецькому праву поділу добросовісності на об'єктивну і суб'єктивну [1, с. 14].

Водночас в останні десятиліття XX століття французькі суди та доктрина почали широко тлумачити принцип добросовісності, спираючись на світові тенденції [3, с. 1063]. Так, французький арбітраж розглянув спір, що випливав із виконання договору міжнародної купівлі-продажу. Покупець продав партію джинсів в Іспанії в порушення договірної обов'язку з їх продажу в Північній Америці та Африці. Продавець відмовився приймати продукцію і покупець подав позов до арбітражу. Проте суд визнав, що, відповідно до ст. 25 Віденської конвенції, продавець суттєво порушив умови договору тим, що не повідомив про країну реалізації товару, відправляючи його до Іспанії, замість країн, передбачених у договорі, та наклав на покупця штраф. При цьому поведінка покупця, коли він подав позов до суду, будучи стороною, яка сама порушила договір, була визнана такою, що «не відповідає принципу добросовісності в міжнародній торгівлі, як передбачено статтею 7 (1)» [5].

Слід відзначити, що добросовісність поведінки за законодавством Франції була предметом розгляду у практиці ЄСПЛ. Маємо на увазі рішення у справі «Фрессо і Руар проти Франції» від 21 січня 1999 року. Розглядаючи вказану справу, суд зазначив, що ні виклад паном Фрессо та паном Руаром подій, ні їхня добросовісність не викликали сумніву. Пан Руар, який перевіряв достовірність податкових декларацій, діяв відповідно до норм журналістської професійної етики. Витяги з кожного документа мали підтверджувати достовірність інформації, що містилася в статті, про яку йдеться. Отже, опублікування податкових декларацій мало стосунок не тільки до предмета статті, а й було доречним для підтвердження достовірності поданої інформації [6].

Що ж стосується англійської правової системи, то передусім слід зазначити, що упродовж тривалого часу вона взагалі не визнавала необхідності дотримання принципу добросовісності в цивільному обігу. У рішеннях англійських судів як аналог досліджуваного оціночного критерію застосовувалося поняття розумності дій учасників правовідносин. Однак, внаслідок розширення глобалізаційних процесів у судовій практиці Англії почала спостерігатися тенденція до використання англійськими судами поняття вже саме добросовісності [2, с. 152]. Разом з тим, як правило, англійські суди не передбачають обов'язок добросовісності в комерційному договорі. Так,

у рішенні у справі «Yam Seng v. International Trade Corporation», після детального аналізу справи, суддя постановив, що договірне зобов'язання діяти добросовісно може трактуватися як обов'язок виконання договору в дусі доброї волі і прямо залежить від контексту договору [7; 8]. Таким чином, суддя визнав наявність в англійському праві обов'язку добросовісності, що розуміється не як питання права, але як питання факту та, відповідно, означає, що такий обов'язок заснований на передбачуваних намірах сторін. Тобто, це питання побудови контракту, і вирішується в кожному конкретному випадку [1, с. 14–15]. У свою чергу, у рішенні від 2015 року MSC Mediterranean Shipping Co проти Cottonex Anstalt Англійський високий суд перевів на новий рівень давню дискусію щодо того, чи є добросовісність загальним принципом загального права, і вперше визнав наявність загального принципу добросовісності [9].

Порівняно недавно історію принцип добросовісності має і в США. Визначення добросовісності міститься в Єдиному торговельному кодексі США, відповідно до якого добросовісність — це фактична чесність та додержання комерційних розумних стандартів, чесного ведення справ у торгівлі. При цьому, правова доктрина США розглядає добросовісність як суб'єктивну категорію, а саме стан розуму, який складається з чесності у вірі та намірах, надійності в обов'язках та зобов'язаннях, відсутності намірів отримати нечесні, незаконні переваги [10, с. 73]. При цьому, слід зазначати про те, що до початку ухвалення Уніфікованого комерційного кодексу (далі — UCC), суди США не поспішали визнавати даний принцип. Разом з тим, початково суди США посилалися на принцип добросовісності лише у випадках, коли договір надавав дискреційні повноваження одній зі сторін, і необмежене використання цього дискреційного права могло позбавити іншу сторону переваги. Наприкінці ж 1960-х років суди США почали посилалися на загальну вимогу добросовісності, щоб забезпечити захист від різних форм недобросовісності в договірних відносинах. Фундаментальна стаття Саммерса в 1968 році мала вплив на цю зміну [11]. Зрештою, під впливом формулювань UCC, було прийнято положення, яке проголошує, що кожний контракт накладає на кожну сторону обов'язок добросовісності та чесності під час його виконання. Цей розвиток сприяв визнанню доктрини добросовісності в загальному договірному праві США за межами UCC [12].

У системі США добросовісність застосовується як фактична доброчесність та як вимога дотримуватися стандартів ділової практики в торгівлі при укладенні договорів. І попри те, що США належить до англосаксонської правової сім'ї, сама по собі добросовісність має суперечливий характер, як і в праві Англії. Застосовується декілька доктрин застосування такого принципу. Найвідомішою концепцією є теорія «виключення». Згідно з цією теорією необхідно

виявити та не допустити прояву недобросовісної поведінки учасників правовідношення, а не намагатися розкрити сутність принципу за допомогою його тлумачення. На думку науковців, в американській судовій практиці добросовісність застосовується як запобіжник, який не допускає протиправної поведінки, що порушує «дух угоди». Інша теорія передбачає, що в основі добросовісності лежать принцип справедливості та ідея про рівний розподіл прав між учасниками правовідносин. Причому справедливість у цій концепції означає розумність при виконанні договору. Під рівністю мається на увазі запобігання можливості однієї сторони отримати необґрунтовану вигоду за рахунок іншої сторони [13, с. 179].

Слід вказати, що точний обсяг доктрини добросовісності є предметом широких наукових дебатов у США. Одні науковці критикують доктрину за те, що вона потенційно занадто широка. Інші стверджують, що доктрина недостатньо широка. Проте цікаво, що американські вчені та суди загалом погоджуються, що доктрина добросовісності вступає в дію лише після укладення контракту. США не прийняли загального юридичного обов'язку добросовісності в договірних відносинах, за відсутності особливих відносин. Суди та вчені США загалом відкидають такий обов'язок на етапі переговорів у відносинах сторін. Зауважимо, що суди США зазвичай схильні розглядати закон і мораль як окремі питання [12]. Таким чином, загалом, концептуалізація засади добросовісності в США зосереджена на її меті гарантувати, що сторони отримують вигоду від угоди, яку вони домовилися між собою. Добросовісність не застосовується, доки не буде укладено договір. Так, у справі «Birt v. Wells Fargo Home Mortgage» [14] потенційні позичальники подали до суду на банк за порушення зобов'язань добросовісності, у зв'язку з тим, що банк відмовив у їхній заявці на кредит. Позичальники багато разів обговорювали свою кредитну заявку з банком, перш ніж подавати заявку на кредит. Однак суд не визнав, що контракт був укладений прямо чи неявно, відмовивши позивачам у задоволенні позову про порушення засади добросовісності. Суд, зокрема, зазначив, що «без контракту немає підстав для нав'язування неявної угоди, як у контракті, так і в делікті, оскільки будь-яка причина позову виникає внаслідок договірних відносин». В іншій справі [15], де позивач стверджував, що компанія зі страхування життя повинна була розкрити потенційному застрахованому інформацію про до-

даткові витрати до того, як поліс, про який йдеться, він почав сплачувати, суд США відхилив позов про відшкодування відповідно до доктрини добросовісності за упуущення, які мали місце до укладення контракту, оскільки «неявна угода добросовісності та чесної угоди залежить від існування базових договірних відносин».

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, добросовісність існує в більшості правових систем і в багатьох різних галузях права. Проте значення цієї концепції далеко не узгоджене. Навіть сама природа концепції викликає суперечки. При цьому, підхід стосовно принципу добросовісності в національному законодавстві та судовій практиці окремих країн відрізняється, здебільшого в залежності від типу правової системи. Так, зокрема, в країнах романо-германської правової системи використовується більш широкий підхід до обов'язку дотримуватися добросовісності, тобто цей обов'язок поширюється як на укладення контракту, так і на його виконання. У державах загального права використовується більш вузький підхід, тобто обов'язок дотримуватися добросовісності стосується тільки виконання контракту. Ці відмінності впливають і на розгляд відповідних справ у порядку цивільного судочинства.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на детальному аналізі принципу добросовісності в різних правових системах з акцентом на конкретні приклади з судової практики. Необхідно вивчити, як саме різні суди тлумачать і застосовують цей принцип у різних країнах, зокрема в тих, що належать до романо-германської та англосаксонської правових систем. Варто також дослідити історичний розвиток концепції добросовісності, щоб зрозуміти її еволюцію та зміни в різних правових контекстах. Важливо зосередити увагу на порівняльному аналізі законодавчих підходів і практики застосування добросовісності у національних правових системах, враховуючи сучасні тенденції глобалізації права. Крім того, варто звернути увагу на те, як принцип добросовісності впливає на врегулювання спорів у сфері цивільного судочинства, зокрема, на питання виконання контрактів та вирішення спорів між сторонами. Подальші дослідження можуть також включати аналіз впливу міжнародних стандартів і рекомендацій на національну практику застосування принципу добросовісності, а також вивчення можливостей гармонізації цих підходів у міжнародному контексті.

Література

1. Валігура К. Принцип добросовісності як категорія цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 11–16.
2. Бакалінська О.О. Концептуальні підходи до визначення змісту поняття добросовісності у західній правовій доктрині. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 150–154.
3. Mahsuda T.R. The Principle of Good Faith in Civil Law. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*. 2021. Vol. 12, No. 4. P. 1062–1067.
4. Смітюх А.В. Ідея добросовісності як імператив приватного права. *Електронний архів-репозитарій Одеського національного університету імені І.І. Мечникова: вебсайт*. 2001. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/23601cb8-844d-4cab-9f7b-a0388fa02fc0/content> (дата звернення: 24.07.2024).
5. Логущ Л.В. Принцип добросовісності в договірних відносинах. *Дні науки Національного університету «Києво-Могилянська академія» на факультеті правових наук, 2014: тези наукових доповідей та повідомлень на круглих столах 23 та 27 січня 2014 року*. Київ : НаУКМА, 2014. С. 22–27.
6. Рішення у справі «Фреско і Руар проти Франції» від 21 січня 1999 року. Документ 980_361 (заява № 29183/95). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_361#Text (дата звернення: 15.07.2024).
7. Yam Seng PTE Ltd v. International Trade Corporation Ltd [2013] EWHC 111 (QB). *LowProf: website*. URL: <https://law-prof.co/contract/terms-of-contract-cases/yam-seng-pte-ltd-v-international-trade-corporation-ltd-2013-ewhc-111-qb/> (дата звернення: 18.07.2024).
8. A new era for good faith in English contract law? *A&OShearman: website*. URL: <https://www.aoshearman.com/en/insights/aneweraforgoodfaithinenglishcontractlaw> (дата звернення: 24.07.2024).
9. MSC Mediterranean Shipping Company vs Cottonex Anstalt. *DMC: website*. URL: https://www.onlinedmc.co.uk/index.php/MS_C_Mediterranean_Shipping_Company_v_Cottonex_Anstalt (дата звернення: 24.07.2024).
10. Бальковська К.І., Ляшенко Р.Д. Співвідношення категорії шикана з принципом добросовісності, розумності та справедливості. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: зб. наук. ст. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф.* (14 трав. 2015 р.). Житомир: Євенок О.О., 2015. С. 73–76.
11. Summers R. “Good Faith” in General Contract Law and the Sales Provision of the Uniform Commercial Code. *Virginia Law Review*. 1968. Vol. 54. P. 195–267.
12. Chunlin L. A Legal Chameleon: an Examination of the Doctrine of Good Faith in Chinese and American Contract Law (May 14, 2010). *Connecticut Journal of International Law*. 2010. Vol. 25, No. 305. URL: <https://ssrn.com/abstract=1959630> (дата звернення: 16.07.2024).
13. Ольшевський І.О. Фраудаторний правочин: проблеми визначення поняття та застосування в сучасному цивільному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 177–182.
14. Birt v. Wells Fargo Home Mortgage, Inc. 75 P. 3d 640, 650 (2003). *FindLaw: website*. URL: <https://caselaw.findlaw.com/court/wy-supreme-court/1262266.html> (дата звернення: 18.07.2024).
15. Azar v. Prudential Ins. Co. of Am., 68 P. 3d 909, 925 (2003). *V|lex: website*. URL: <https://case-law.vlex.com/> (дата звернення: 20.07.2024).

References

1. Valihura, K. (2020). Pryntsyp dobrosovisnosti yak katehoriia tsyvilnoho prava [The principle of good faith as a category of civil law]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, (4), 11–16 [in Ukrainian].
2. Bakalinska, O. O. (2012). Kontseptualni pidkhody do vyznachennia zmistu poniattia dobrosovisnist u zakhidni pravovii doktryni [Conceptual Approaches to Determining the Content of the Concept of Good Faith in Western Legal Doctrine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, (2), 150–154 [in Ukrainian].
3. Mahsuda, T.R. (2021). The principle of good faith in civil law. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(4), 1062–1067.
4. Smitiukh, A. V. (2001). *Ideia dobrosovisnosti yak imperatyv pryvatnoho prava [The idea of good faith as an imperative of private law]*. *Elektronnyi arkhiv-repozytarii Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova*. Retrieved from <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/23601cb8-844d-4cab-9f7b-a0388fa02fc0/content> [in Ukrainian].
5. Lohush, L. V. (2014). Pryntsyp dobrosovisnosti v dohovirnykh vidnosynakh [Principle of Good Faith in Contractual Relations]. In *Dni nauky Natsionalnoho universytetu “Kyievo-Mohylianska akademiia” na fakulteti pravnych nauk, 2014: tezy naukovykh dopovidei ta povidomlen na kruhlykh stolakh 23 ta 27 sichnia 2014 roku* (pp. 22–27). Kyiv: NaUKMA [in Ukrainian].
6. Judgment in the case of Fresseau and Rouard v. France, judgment of 21 January 1999. Document 980_361 (application no. 29183/95). (1999). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_361#Text [in Ukrainian].
7. Yam Seng PTE Ltd v. International Trade Corporation Ltd [2013] EWHC 111 (QB). (2013). Retrieved from <https://law-prof.co/contract/terms-of-contract-cases/yam-seng-pte-ltd-v-international-trade-corporation-ltd-2013-ewhc-111-qb/>.
8. A&OShearman. (n.d.). *A new era for good faith in English contract law?* Retrieved from <https://www.aoshearman.com/en/insights/aneweraforgoodfaithinenglishcontractlaw>.

9. DMC. (n.d.). *MSC Mediterranean Shipping Company vs Cottonex Anstalt*. Retrieved from https://www.onlinedmc.co.uk/index.php/MS_C_Mediterranean_Shipping_Company_v_Cottonex_Anstalt.
10. Balkovska, K. I., & Liashenko, R. D. (2015). Spivvidnoshennia katehorii shykana z pryntsypom dobrosovisnosti, rozumnosti ta spravedlyvosti [Correlation of the chicane category with the principle of good faith, reasonableness and justice]. *Suchasni tendentsii rozbudovy pravovoi derzhavy v Ukraini ta sviti* (pp. 73–76). Zhytomyr: Yevenok O. O. [in Ukrainian].
11. Summers, R. (1968). “Good Faith” in general contract law and the sales provision of the Uniform Commercial Code. *Virginia Law Review*, 54, 195–267.
12. Chunlin, L. (2010). A legal chameleon: An examination of the doctrine of good faith in Chinese and American contract law. *Connecticut Journal of International Law*, 25, 305. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=1959630>.
13. Olshevskiy, I. O. (2023). Fraudatornyi pravochyn: problemy vyznachennia poniattia ta zastosuvannia v suchasnomu tsyvilnomu pravi Ukrainy [Fraudulent Transaction: Problems of Definition of the Concept and Application in the Modern Civil Law of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (11), 177–182 [In Ukrainian].
14. *Birt v. Wells Fargo Home Mortgage, Inc.* 75 P. 3d 640, 650 (2003). (2003). Retrieved from <https://caselaw.findlaw.com/court/wy-supreme-court/1262266.html>.
15. *Azar v. Prudential Ins. Co. of Am.*, 68 P. 3d 909, 925 (2003). (2003). Retrieved from <https://case-law.vlex.com/>.

Радченко Владислав Сергійович
магістр права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Radchenko Vladyslav
Master of Laws at the Faculty of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0002-3838-1721

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-7-10125

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АРХІТЕКТУРІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ARCHITECTURE: LEGAL ASPECTS

Анотація. Вступ. У статті розглядаються правові проблеми, які виникають у зв'язку із застосуванням технологій штучного інтелекту в архітектурній діяльності.

Мета. Стаття присвячена дослідженню правових засад застосування технологій штучного інтелекту у проектуванні будівель та споруд, визначенню національного та зарубіжного рівня правового регулювання відносин, пов'язаних з використанням об'єктів, створених за його допомогою, окресленню загальних тенденцій та прогнозуванню викликів, що постають перед суспільством у зв'язку використанням сучасних інформаційних технологій у сфері архітектури.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення регулювання відносин щодо використання технологій штучного інтелекту в архітектурній сфері; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів у сфері правового забезпечення охорони результатів інноваційної діяльності в галузі архітектури та містобудування.

У процесі визначення особливостей використання технологій штучного інтелекту в архітектурній сфері були застосовані загальноюридичні та спеціально-наукові методи дослідження юридичних явищ та закономірностей.

Результати. Сучасні інформаційні технології впливають на різні сфери суспільного життя, пришвидшують та полегшують вирішення складних технологічних, управлінських та організаційних проблем. У цьому аспекті саме у сфері архітектури спостерігаються широкі можливості до проектування нових будівель та споруд із застосуванням технологій штучного інтелекту. Водночас, у світі, так і у межах України наразі не вироблено єдиних та усталених правових підходів щодо визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою штучного інтелекту, визначення їх належності та обсягу відповідальності за шкоду заподіяну у зв'язку з їх застосуванням.

Перспективи. В ЄС Закон про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act) 2024 р спрямований, насамперед, на захист основоположних прав та свобод людини від активного застосування технологій штучного інтелекту. У положеннях Закону не регламентовані відносини щодо охорони прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені за допомогою технологій штучного інтелекту.

На відміну від ЄС, у національному законодавстві правова охорона відносин, що виникають у зв'язку із застосуванням технологій штучного інтелекту у межах авторського права регламентована Законом України «Про авторське право і суміжні права». Незважаючи на його прогресивні положення, у тексті Закону чітко не визначено питання належності прав на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою. Зазначене зумовлює потребу вирішення учасниками конкретних договірних відносин даного питання при погодженні умов використання комп'ютерних програм, функціонування яких базується на технологіях штучного інтелекту.

Ключові слова: штучний інтелект, архітектура, комп'ютерна програма, право особливого роду, право ЄС.

Summary. Introduction. The article deals with the legal issues arising in connection with the use of artificial intelligence technologies in architectural activities.

Objective. The article is devoted to the study of the legal basis for the use of artificial intelligence technologies in the design of buildings and structures, determination of the national and foreign level of legal regulation of relations related to the use of objects created with its help, identification of general trends and forecasting of the challenges faced by society in connection with the use of modern inorganic technologies in the field of architecture.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal support for the regulation of relations regarding the use of artificial intelligence technologies in the architectural field; 2) works of domestic and foreign authors in the field of legal support for the protection of the results of innovative activities in the field of architecture and urban planning.

In the process of determining the specific features of the use of artificial intelligence technologies in the architectural sphere, the author applied general legal and special scientific methods of studying legal phenomena and patterns.

Results. Modern information technologies affect various spheres of social life, accelerate and facilitate the solution of complex technological, managerial, and organizational problems. In this aspect, it is in the field of architecture that we can observe wide opportunities for designing new buildings and structures using artificial intelligence technologies. At the same time, neither in the world nor in Ukraine have unified and well-established professional approaches been developed to determine the regulatory regime of objects created with the help of artificial intelligence, to determine their ownership and the scope of responsibility of the relevant entities.

Prospects. In the EU, the Artificial Intelligence Act of 2024 is aimed primarily at protecting fundamental human rights and freedoms from the active use of artificial intelligence technologies. The provisions of the Act do not regulate relations regarding the protection of intellectual property rights to objects created using artificial intelligence technologies.

Unlike in the EU, in national legislation, legal protection of relations arising from the use of artificial intelligence technologies within the framework of copyright is regulated by the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights". Despite its progressive provisions, the text of the Law does not clearly define the issue of ownership of rights to non-original objects generated by a computer program. This necessitates that the parties to contractual relations should resolve this issue when agreeing on the terms of use of such computer programs which use artificial intelligence technologies.

Key words: artificial intelligence, architecture, computer program, special kind of law, EU law.

Постановка проблеми. Незважаючи на складні умови воєнного часу наразі можна констатувати, що однією із сфер економіки, яка буде стрімко розвиватися в умовах повоєнної розбудови України є галузь будівництва та архітектури. Разом з генезисом ІТ-сфери та зростанням загального рівня інформатизації всіх суспільних процесів, будівельна галузь буде основою залучення капіталовкладень та інвестиційної привабливості економіки повоєнної України.

Не випадково, що впровадження сучасних інформаційних технологій у галузі будівництва та архітектури, застосування новітніх методик у процесах містобудування, планування та забудови територій, при проектуванні естетичних та ергономічних будівель та споруд з урахуванням викликів, потенційних ризиків та загроз сучасності мають бути предметом підвищеної уваги як з боку представників технічної сфери (архітекторів, інженерів, проектувальників тощо), так серед науковців, які вже зараз мають враховувати реалії розвитку інформаційних технологій при прогнозуванні напрямків суспільного розвитку.

Зазначені аспекти мають бути також у фокусі законодавчої уваги при формуванні сучасної системи правового регулювання відповідного кола суспільних відносин, враховуючи загальний європейський вектор побудови державотворення України та прискореної діджиталізації суспільних процесів сучасності.

Однією із новітніх тенденцій, які постають перед суспільством є активний розвиток та використання технологій штучного інтелекту та вирішення тих проблем та ризиків, які можуть виникати у зв'язку з їх застосуванням у різних сферах людської життєдіяльності, у тому числі у галузі архітектури.

Сучасні інформаційні технології впливають на різні сфери суспільного життя, пришвидшують та полегшують вирішення складних технологічних,

управлінських та організаційних проблем. У цьому аспекті саме у сфері архітектури спостерігаються широкі можливості до проектування нових будівель та споруд із застосуванням технологій штучного інтелекту. Водночас, у межах правової площини виникає значне коло питань щодо обсягів та потенційних ризиків використання таких технологій у процесах архітектурного планування та подальшого будівництва зазначених об'єктів. Вони пов'язані із визначенням фігури творця відповідного твору архітектури, створеного за допомогою таких технологій, порушення прав третіх осіб у процесах проектування, а також визначення відповідальних осіб за помилки у будівлях та спорудах, їх цілісності та конструктивної придатності у разі їх побудови на підставі архітектурних проектів, створених з застосуванням штучного інтелекту.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даного наукового дослідження є розгляд правових засад застосування технологій штучного інтелекту у проектуванні будівель та споруд, визначення національного та зарубіжного рівня правового регулювання відносин, пов'язаних з використанням об'єктів, створених за його допомогою, окреслення загальних тенденцій та прогнозування викликів, що постають перед суспільством у зв'язку використанням сучасних інформаційних технологій у сфері архітектури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання охорони прав на твори архітектури були предметом наукового розгляду та дослідження А. Вербицької [1], Є. Грекова [2], Н. Мироненко [3], О. Орлюк [4], Х. Тарасенко [5] та інших вчених. Науковці К. Зеров [6], Ю. Капіца [7], Д. Прилипка [8], І. Якубівський [9] досліджували правові проблеми, що виникають у процесі застосування штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності.

Разом з тим, наразі у вітчизняній правовій науці відмічається відсутність системних досліджень та оцінки правових проблем, що можуть виникати у зв'язку із застосування сучасних інформаційних технологій та технологій штучного інтелекту у сфері архітектури та містобудування, що зумовлює актуальність даного дослідження. Винятком у цьому аспекті є наукове дослідження О. Ніколаєвої [10], присвячена правовому режимі творів архітектури, створених з використанням штучного інтелекту. Як зазначає науковиця штучний інтелект не може бути визнаний суб'єктом авторського права, якщо йдеться про твір архітектури. Авторські права на об'єкт архітектури, з позиції вченої [10, с. 215], мають бути розподілені між розробником штучного інтелекту та архітектором залежно від ступеня використання відповідного програмного продукту у створенні твору архітектури та внеску власне архітектора як користувача штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. В останні роки архітектурні бюро та компанії все частіше починають застосовувати у процесі проектування будівель та споруд комп'ютерні програми з елементами технологій штучного інтелекту. Інструменти створення іміджу, такі як XKool, Dall-E, Midjourney і Stable Diffusion, дозволяють без зусиль створювати нові дизайни хмарочосів, у вигляді фантазійного поєднання наукової фантастики та модерну [11].

Штучний інтелект може дати початок «неокласичному футуристичному» архітектурному стилю і призвести до великих змін в дизайні. Таку думку в інтерв'ю Dezeen висловив китайський архітектор Тім Фу [12]. У рамках проекту The AI Stone Carver Фу створив серію капітелей колон за допомогою генератора зображень Midjourney, які потім були вручну висічені в каменів компанією Apfel. За словами Фу, це приклад того, як штучний інтелект може поєднувати різні концепції, і в цьому полягає його головна сила [12].

Відтак, у сфері архітектури провідні проєктувальні та дизайнерські компанії вже активно застосовують технології штучного інтелекту. При цьому, сфера та обсяг їх використання у найближчий перспективі будуть лише зростати. Тому не випадково, що як у наукових колах, так і серед юристів-практиків виникає все більше правових питань, пов'язаних із застосуванням технологій штучного інтелекту, що потребують свого законодавчого вирішення та нормативного регулювання.

Однією з основних проблем, що виокремлюється у сфері використання інформаційних технологій в архітектурі є питання правосуб'єктності штучного інтелекту. Іншими словами: кого визначати творцем твору архітектури, створеного штучним інтелектом — власне самий штучний інтелект, творця (розробника) цього штучного інтелекту, його власника чи користувача. Єдиної думки з цього приводу у науковій теорії немає. Тому, варто розглянути та проаналізувати різні підходи.

Згідно першого підходу об'єкти, створені штучним інтелектом не можуть отримати правову охорону та є суспільним надбанням. Прихильники цієї концепції вважають, що такі об'єкти не є результатом інтелектуальної та творчої діяльності. Відповідно права інтелектуальної власності на такі об'єкти не виникають, а самі об'єкти можуть вільно використовуватися будь-якою особою без згоди та без виплати винагороди. Проте, така концепція суперечить сутності прав інтелектуальної власності, які мають характеризуватися високим рівнем охорони, що допомагає забезпечити підтримку і розвиток творчості та інтелектуальної діяльності в інтересах як творців і споживачів інтелектуальної власності, так і культури загалом. Крім того, компанії, які інвестують у розроблення штучного інтелекту та створених на його основі об'єктів інтелектуальної власності, можуть припинити свою діяльність, що стримуватиме розвиток інформаційних технологій та інновацій.

Згідно іншого (антропоцентричного) підходу автором завжди є людина, а штучний інтелект може бути лише інструментом в її руках. Це традиційний підхід, адже за національним законодавством творцем може бути виключно людина. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [13] автором є фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір.

Перевагами антропоцентричної концепції є відсутність потреби додаткової законодавчої регламентації відносин щодо охорони творів архітектури, створених за допомогою технологій штучного інтелекту. Крім того, на відміну від попередньої концепції, у суспільства буде мотивація та стимул створювати нові об'єкти інтелектуальної власності, щоб отримати економічну вигоду від їх використання. Прихильники цього підходу наводять аргументи, що штучний інтелект не є повністю автономною системою та залежить від людини, залежить від програм та алгоритмів, які написані людиною та від дій користувача.

Водночас, за такого підходу виникає питання: кого ж визнавати творцем — розробника чи користувача штучного інтелекту. Так, на думку Ніла Брустліна права інтелектуальної власності на роботу створену програмою мають належати програмісту, оскільки саме завдяки його твору (програмному забезпеченню) було породжено інший твір, а отже він є логічним власником прав на нього [14, с. 306].

Недоліком цього підходу є те, що визнання розробника творцем об'єктів інтелектуальної власності не відповідає загальним вимогам законодавства про інтелектуальну власність, адже розробник, як правило, не бере участі в процесі створенні об'єктів. Якщо ж говорити про користувача штучного інтелекту як творця інтелектуальної власності, то його дії полягають у запуску комп'ютерної програми, завантаженні певних матеріалів, встановленню налаштувань тощо, які також не можна повною мірою вважати творчою діяльністю.

Як слушно зазначає О. Ніколаєва «основним питанням про визначення авторства твору створеного з використанням штучного інтелекту є розподіл авторських прав між розробником штучного інтелекту та його користувачем, що у світовій практиці здійснюється або на користь розробника, або спільно між розробником та користувачем. Власне це питання має вирішуватися з огляду на ступінь автоматизації процесів створення твору архітектури та участі архітектора, який використовує штучний інтелект у його створенні та втіленні» [10, с. 215].

Існує також концепція визнання «творцем» об'єктів інтелектуальної власності самого штучного інтелекту. Раян Ебботт наводить наступні аргументи щодо визнання автором штучного інтелекту: не можна наділяти авторством людину, яка не є причетною до створення результату; неможливо ідентифікувати людину, яка є «причетною» до результату; якщо за штучним інтелектом не буде визнано авторства, то його розробники не будуть зацікавлені в його розвитку та нових відкриттях та будуть залишати ці відкриття під охороною комерційної таємниці [15, с. 1103–1104].

Проте, незважаючи на суттєві переваги такої концепції, вона є проблемною в її реалізації, адже потребує розробку та зміну правової доктрини та законодавства, оскільки передбачає створення правосуб'єктності штучного інтелекту та запровадження концепції «електронної особи». Навіть, якщо відкинути той факт, що автором може бути лише людина та допустимо існування правосуб'єктності штучного інтелекту, то залишається питання, чи можна взагалі назвати процес роботи штучного інтелекту творчою працею.

Прихильники концепції визнавати творцем об'єктів інтелектуальної власності безпосередньо самий штучний інтелект, пропонують ввести у правову доктрину новий окремий суб'єкт правовідносин — «електронну особу», яка буде наділена правосуб'єктністю, тобто мати правоздатність та дієздатність.

Якщо розглядати правосуб'єктність електронної особи як окремого суб'єкта, аналогічного людині, то їй необхідно отримати певний набір прав, схожих до людських. До прикладу, рівноправність електронних осіб, вільний розвиток особистості електронної особи, невідчужуваність прав і свобод електронної особи тощо. Проте, на даному етапі розвитку технологій штучного інтелекту, мабуть, неможливо повністю закріпити самостійну правосуб'єктність за штучним інтелектом. Наділення штучного інтелекту правосуб'єктністю передбачає в тому числі наділення його деліктоздатністю, тобто нести відповідальність за свої дії. Реалізувати це досить складно адже штучний інтелект володіє обмеженою вразливістю до покарання.

Перші спроби у запровадженні концепції електронної особи розглядаються в ЄС. Варто зазначити, що у 2017 р. Європейський парламент прийняв на

розгляд проект Резолюції про правовий статус роботів як «електронної особистості» [16].

У цьому зв'язку К. Зеров зазначає про те, що «авторське право могло б виникати первісно у «електронної особи», а сама ця особа діяла б аналогічно до норм про юридичні особи. Як і юридична особа, «електронна» особа могла б розглядатися як штучний фікційний суб'єкт, що допускається лише з юридичною метою» [6, с. 30].

Суттєвим поштовхом у розвитку правового регулювання відносин, пов'язаних з використанням технологій штучного інтелекту стало прийняття в ЄС Закону про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act), ухваленого 13 березня 2024 р. [17]. Зазначеним Законом забороняється розпізнавання емоцій в освітньому та професійному середовищі, соціальний скоринг, прогноз та маніпулювання людською поведінкою або вразливими місцями за допомогою штучного інтелекту [18].

Нові правила забороняють певні додатки штучного інтелекту, які загрожують правам громадян, включно з системами біометричної категоризації на основі конфіденційних характеристик і нецільового збирання зображень обличчя з Інтернету або записів камер відеоспостереження для створення баз даних розпізнавання. Розпізнавання емоцій на робочому місці та в школах, соціальна оцінка, прогнозування (яке ґрунтується виключно на профілюванні особи чи оцінці її характеристик), а також штучний інтелект, який маніпулює людською поведінкою або використовує вразливі місця людей, також буде заборонено [18].

Таким чином, Закон про штучний інтелект ЄС спрямований, насамперед, на захист фундаментальних прав людини, демократії, верховенства права та стійкості навколишнього середовища від застосування технологій штучного інтелекту. Акт встановлює зобов'язання на основі потенційних ризиків і рівня впливу таких технологій на суспільство, захисту та обробки персональних даних та іншої чутливої інформації. Водночас, у зазначеному Законі не регламентовані відносини щодо охорони прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені за допомогою технологій штучного інтелекту.

У національному законодавстві спроба регламентувати відносини, пов'язані з охороною прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені з використанням штучного інтелекту була здійснена у новому Законі України «Про авторське право і суміжні права» від 01 грудня 2022 р. (набрав чинності 01 січня 2023 р.).

Аналізуючи положення зазначеного Закону, насамперед, відзначимо, що у його нормах не застосовується категорія «штучний інтелект» або «твір» у контексті об'єктів створених за допомогою технологій штучного інтелекту. Натомість, у тексті Закону використовується поняття «право *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною

програмою (програмами)», а не термін «штучний інтелект».

У назві відповідної статті Закону йде мова не про охорону авторських чи суміжних прав, а про права особливого роду (право *sui generis*) на об'єкти, що генеруються комп'ютерною програмою та є неоригінальними об'єктами. Відтак, у цьому разі Закон не використовує категорію «створення» чи «твір», адже йде мова про об'єкти, сформовані (згенеровані) комп'ютерною програмою, а не людиною як творцем.

У ст. 8 Закону зазначається, що «неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (програмами), охороняються правом особливого роду (*sui generis*) відповідно до ст. 33 цього Закону». Таким чином, законодавець не лише не визнає такі об'єкти результати творчої діяльності, але і не поширює на їх охорону відповідні положення законодавства про авторські права. Неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою (програмами) вважається об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми (програм) без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта.

Водночас, Закон розмежовує правове регулювання відносин, по створенню об'єкта людиною з використанням комп'ютерної програми та відносини щодо охорони неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерними програмами як такими. У такому випадку комп'ютерна програма виступає як засіб (знаряддя) людини по створенню нових об'єктів, тому створені об'єкти, якщо вони відповідають вимогам законодавства (тобто, мають творчий, оригінальний характер та об'єктивну форму вираження) охороняються авторським правом. Отже, твори, створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій, не вважаються неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою (ч. 1 ст. 33 Закону).

Закон досить цікаво вирішує проблему належності об'єктів, створених за допомогою технологій штучного інтелекту. Як загальний принцип закріплене положення про те, що суб'єктами права *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, є особи, яким належать майнові права або які мають ліцензійні повноваження на комп'ютерну програму (автори такої комп'ютерної програми, їх спадкоємці, особи, яким автори передали (відчутили) майнові права на комп'ютерну програму (програми) або правомірні користувачі комп'ютерної програми). Водночас, Закон досить широко визначає коло таких осіб — це можуть бути як розробники програми, так і її правомірні користувачі.

Питання належності прав *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані відповідними комп'ютерними програмами можуть також визначатися договором, яким закріплюватися умови використання таких об'єктів та їх правова належність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз правових аспектів застосування технологій штучного інтелекту в архітектурі засвідчує, що провідними архітектурними компаніями вже активно застосовуються технології, що базуються на елементах штучного інтелекту при проектуванні будівель та споруд, плануванні та дизайну їх зовнішнього вигляду, внутрішнього оформлення, естетичного та ергономічного вираження. Однак, у світі, так і у межах України наразі ще не вироблено єдиних та усталених підходів стосовно визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою штучного інтелекту, визначення їх належності та обсягу відповідальності відповідних суб'єктів.

Водночас, як у національному законодавстві, так і у межах права ЄС впродовж останніх декількох років було прийнято ряд нормативних актів, в яких зроблено спробу регламентувати відносини, пов'язані з використанням технологій штучного інтелекту.

В ЄС Закон про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act) 2024 р спрямований, насамперед, на захист основоположних прав та свобод людини від активного застосування технологій штучного інтелекту. Закон встановлює зобов'язання на основі потенційних ризиків і рівня впливу таких технологій на суспільство щодо захисту та обробки персональних даних та іншої чутливої інформації. Водночас, у зазначеному Законі не регламентовані відносини щодо охорони прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені за допомогою технологій штучного інтелекту.

На відміну від ЄС, у національному законодавстві правова охорона відносин, що виникають у зв'язку із застосуванням технологій штучного інтелекту у межах авторського права регламентована Законом України «Про авторське право і суміжні права». У положеннях Закону не застосовується категорія «твір» у контексті об'єктів створених за допомогою технологій штучного інтелекту, натомість, він оперує поняттям «право *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (програмами)».

Незважаючи на прогресивні положення цього Закону, відзначимо, що у ньому чітко не вирішено питання належності прав на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою. Суб'єктом таких прав може бути як автор (розробник) комп'ютерної програми, його правонаступники, інші особи, які мають ліцензійні повноваження на комп'ютерну програму або її правомірні користувачі. Зазначене зумовлює потребу вирішення учасниками конкретних договірних відносин цього питання при погодженні умов використання таких програм, що застосовують технології штучного інтелекту.

Література

1. Вербицька А. О. Твір архітектури як об'єкт авторського права: дис.к.ю.н.; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018. 235 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/369/dis_Verbytska%20A.O.pdf (дата звернення: 20.07.2024).
2. Греков Є. А. Авторське право на твори архітектури: дис.к.ю.н.; спеціальність 12.00.03. К. : НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2007. 212 с.
3. Мироненко Н., Работягова Л. Твір архітектури як об'єкт договірних відносин. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 6. С. 10–18.
4. Право інтелектуальної власності: Академічний курс : підручник / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін.; за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.
5. Тарасенко Х. Ю. Особливості правової охорони проектної документації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. № 55. Т. 2. С. 71–74.
6. Зеров К. О. Огляд теоретичних підходів щодо правової охорони об'єктів, згенерованих системами штучного інтелекту у сфері авторського права і суміжних прав. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 6. С. 25–37.
7. Капіца Ю. М. Тексти, музика, зображення, що створюються штучним інтелектом: до визначення моделі правової охорони. *Інформація і право*. 2021. № 1(36). С. 45–54.
8. Прилипко Д. Штучний інтелект та авторське право. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 2. С. 15–22.
9. Якубівський І. Є. Цивільно-правовий режим об'єктів, згенерованих штучним інтелектом. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024 Вип. 82, Ч. 1. С. 355–361.
10. Ніколаєва О. В. Правовий режим творів архітектури, творених із використанням штучного інтелекту. *Вісник НТУУ «КПІ. Політологія. Соціологія. Право»*. 2023. Вип. 1 (57). С. 215–222.
11. Wainwright O. 'It's already way beyond what humans can do': will AI wipe out architects? *The Guardian*. 2024. URL: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2023/aug/07/ai-architects-revolutionising-corbusier-architecture> (дата звернення: 20.07.2024).
12. Carlson C. AI design could «bring back the beauty and aesthetics of the classical era» says Tim Fu. *Dezeen*. 2023. URL: <https://www.dezeen.com/2023/08/16/ai-aesthetics-classical-era-tim-fu-aitopia/> (дата звернення: 20.07.2024).
13. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 20.07.2024).
14. Burstyn N. F. Creative Sparks: Works of Nature, Selection and Human Author. *Columbia Journal of Law & the Arts*. 2015. No 39. P. 281–310. URL: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8S75GR4> (дата звернення: 20.07.2024).
15. Abbott R. I Think, Therefore I Invent: Creative Computers and the Future of Patent Law. *Boston College Law Review*. 2016. Vol. 57. P. 1079–1126. URL: <https://lira.bc.edu/work/ns/39472700-d7fc-4c23-9b47-a7ff631296a2e> (дата звернення: 20.07.2024).
16. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). *European Parliament*. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html?redirect (дата звернення: 20.07.2024).
17. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. *European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law> (дата звернення: 20.07.2024).
18. Artificial Intelligence Act. European Parliament legislative resolution of 13 March 2024. *European Parliament*. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf (дата звернення: 20.07.2024).

References

1. Verbytska A. O. Tvir arkhitektury yak ob'iekt avtorskoho prava: dys. k.iu.n.: Kyivskyy natsionalnyy universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2018. 235 s. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/369/dis_Verbytska%20A.O.pdf (date of access: 20.07.2024).
2. Hrekov Ye. A. Avtorske pravo na tvory arkhitektury: dys. k.iu.n.; spetsialnist 12.00.03. K.: NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 2007. 212 s.
3. Myronenko N., Rabotiahova L. Tvir arkhitektury yak ob'iekt dohovirnykh vidnosyn. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2013. № 6. S. 10–18.
4. Pravo intelektualnoi vlasnosti: Akademichnyi kurs: pidruchnyk / O. P. Orliuk, H. O. Androshchuk, O. B. Butnik-Siverskyi ta in.: za red. O. P. Orliuk, O. D. Sviatotskoho. K.: Vydavnychiy Dim "In Yure", 2007.
5. Tarasenko Kh. Yu. Osoblyvosti pravovoi okhorony proektnoi dokumentatsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*. 2019. № 55. T. 2. S. 71–74.
6. Zеров K. O. Ohliad teoretychnykh pidkhodiv shchodo pravovoi okhorony ob'iektiv, zghenerovanykh systemamy shtuchnoho intelektu u sferi avtorskoho prava i sumizhnykh prav. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2021. № 6. S. 25–37.

7. Kapitsa Yu. M. Teksty, muzyka, zobrazhennia, shcho stvoriuiutsia shtuchnym intelektom: do vyznachennia modeli pravovoi okhorony. *Informatsiia i pravo*. 2021. № 1(36). S. 45–54.
8. Prylypko D. Shtuchnyi intelekt ta avtorske pravo. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2021. № 2. S. 15–22.
9. Iakubivskiy I. Ie. Tsyvilno-pravovyi rezhym obektiv, zghenerovanykh shtuchnym intelektom. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo*. 2024 Vyp. 82, Ch. 1. S. 355–361.
10. Nikolaieva O. V. Pravovyi rezhym tvoriv arkhitektury, tvorenykh iz vykorystanniam shtuchnoho intelektu. *Visnyk NTUU «KPI. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo»*. 2023. Vyp. 1 (57). S. 215–222.
11. Wainwright O. 'Its already way beyond what humans can do: will AI wipe out architects? *The Guardian*. 2024. URL: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2023/aug/07/ai-architects-revolutionising-corbusier-architecture> (date of access: 20.07.2024).
12. Carlson C. AI design could “bring back the beauty and aesthetics of the classical era” says Tim Fu. *Dezeen*. 2023. URL: <https://www.dezeen.com/2023/08/16/ai-aesthetics-classical-era-tim-fu-aitopia/> (date of access: 20.07.2024).
13. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 01 hrudnia 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (date of access: 20.07.2024).
14. Burstyn N F. Creative Sparks: Works of Nature, Selection and Human Author. *Columbia Journal of Law & the Arts*. 2015. No 39. P. 281–310. URL: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8S75GR4> (date of access: 20.07.2024).
15. Abbott R. I Think, Therefore I Invent: Creative Computers and the Future of Patent Law. *Boston College Law Review*. 2016. Vol. 57. P. 1079–1126. URL: <https://lira.bc.edu/work/ns/39472700-d7fc-4c23-9b47-a7f631296a2e> (date of access: 20.07.2024).
16. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). *European Parliament*. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html?redirect (date of access: 20.07.2024).
17. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. *European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law> (date of access: 20.07.2024).
18. Artificial Intelligence Act. European Parliament legislative resolution of 13 March 2024. *European Parliament*. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf (date of access: 20.07.2024).

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 7 (77)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2024

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.07.2024. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 18,37. Тираж 100. Замовлення № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.